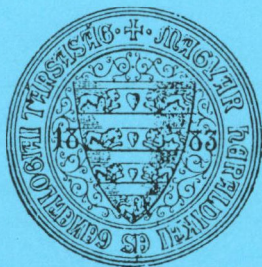

TURUL

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Országos Levéltár
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

SZERKESZTIK:

DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN,
LACZLAVIC GYÖRGY, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA

NYOLCVANKETTEDIK KÖTET
2009/1. füzet

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MMIX

E számunk szerzői

Kádár Tamás, kutató (OKM, Budapest)

Körmendi Tamás, Dr., egyetemi tanársegéd (ELTE BTK)

Mészáros Orsolya, dr., régész, történész (Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat)

Pandula Attila, Dr., egyetemi docens (ELTE BTK)

Rüsz-Fogarasi Enikő, Dr., docens, Kolozsvári Babes–Bolyai Tudományegyetem

---

E számunk a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával készült

nka

Nemzeti Kulturális Alap

TURUL

LXXX. évfolyam

2009/1. füzet

Szerkesztik: DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN,
LACZLAVIK GYÖRGY, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA, PANDULA ATTILA

Szerkesztőség címe: Magyar Országos Levéltár

1014 Budapest, Bécsikapu tér 4.

Az egyes közlésekért a szerzők felelnek. Címük a szerkesztőségben.

A beküldött kéziratokat nem őrizzük meg, és nem küldjük vissza.

Kiadja a Magyar Történelmi Társulat

Felelős szerkesztő: NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA

Nyomdai előkészítő munkák: Élőfej Bt.

Nyomás és kötés: Kurucz Gábor

ISSN 1216-7258

TARTALOM

I. Értekezések, önálló cikkek

RÜSZ-FOGARASI ENIKŐ: Kolozs vármegye szolgabírái a középkorban	1
KÁDÁR TAMÁS: Megjegyzések, észrevételek I. Károly (Róbert) magyar király házassági és egyéb családi kapcsolatai kérdéséhez	13
MÉSZÁROS ORSOLYA: A késő középkori Visegrád város pecséthasználata	24

Könyvismertetés

Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és királynék okleveleinek kritikai jegyzéke. Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerk. Zsoldos Attila. (Ism. Körmendi Tamás)	30
Kartous, Peter – Vrtnel, Ladislav: Heraldický register slovenskej republiky. V. kötet. (Ism.: Pándula Attila)	31
NOBILITAS 2008. (Szerk. Gudenus János József) (Ism. Pándula Attila)	32
Közlemény	12

TÁJÉKOZTATÓ

Szerzőink figyelmébe

A szerkesztőség kizárólag olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek a szerkesztőség által előírt követelményeknek. Kérjük a tanulmányok és az ismertetések szerzőit, hogy minden esetben lehetőleg végleges szövegű kéziratokat küldjenek, mivel a korrektúrában a szerkesztők által megszerkesztett kéziratokon változtatásokra már nincs lehetőség. A szerkesztőség jegyzetapparátussal együtt 0,5–1 íves (20–40 000 „n”) tanulmányokat, recenziók esetében maximum 5 oldalas (10 000 „n”) fogad el. Ennél nagyobb terjedelmű kéziratokat technikai okokból nem tudunk közölni. Az ismertetéseknél kérjük az ismertetendő mű (művek) pontos bibliográfiai adatait közölni.

Az egységes jegyzetapparátus érdekében tisztelettel kérjük az alábbiak betartását: – A hivatkozott művek szerzőinek nevét kurziválni kell; nem kurziváljuk viszont szerkesztőjének (szerkesztőinek) nevét. Ez utóbbiakat a jelzett könyv, tanulmánykötet címe után zárójelbe téve adjuk meg (pl. Szerk.: Domanovszky Sándor.). Ha egy műnek több szerzője, illetve szerkesztője van, azokat nagy kötőjellel (–) választjuk el egymástól. A szerző(k) neve után a cím előtt kettőspontot teszünk (pl.: *Domanovszky Sándor.*).

– Az oldalhivatkozáskor kérjük az oldal sorszámát megadni, a tól–ig-oldalszámok és évszámok esetében nagy kötőjelet (–) írjunk (38–40, 61–72).

– A hivatkozáskor csak a kiadás helyét és évét tüntessük fel, a kiadót nem.

– Ha a hivatkozott mű esetében több kiadási hely van megadva, az egyes helységeket rövid kötőjellel választjuk el egymástól (pl.: Wien-Köln; Budapest-Debrecen). Ha a kiadás helye Budapest, azt mindig rövidítve írjuk ki (Bp.) A kiadás helye után, az év előtt vesszőt kell tenni (pl.: Bp.,)

– Amennyiben a hivatkozott mű valamilyen sorozat keretében jelent meg, a sorozat címét a kiadási hely, és év után zárójelben tüntessük fel. Pl.: (Monumenta Hungariae Historica).

– Ha tanulmánykötetben napvilágot látott cikket idézünk, úgy a hivatkozott tanulmány után „In’ szócskát írjuk, és közvetlen utána adjuk meg a tanulmánykötet címét és zárójelben a szerkesztőjét/szerkesztőit.

– Folyóiratban megjelenő cikkekre történő utaláskor nem tesszük ki az „In’ szócskát. A hivatkozott folyóirat címét kurziváljuk, és utána teszünk vesszőt; ezt követi az évfolyam vagy kötetszám, majd zárójelbe téve a megjelenés éve, utána pedig az illető évben megjelent szám, végül pedig az oldalszám. Pl.: *Történelmi Szemle*, 1 (1958) 1. sz. 52.

– Amennyiben ugyanarra a műre történik hivatkozás, kérjük a hivatkozott szerző családi nevét teljesen megismételve, keresztnévét azonban rövidítve megadni, utána kettős pontot tenni, utána pedig az „i. m.” jelölést használni. Ezt követi az oldalszám. (Pl.: Nagy I.: i. m. 32.). Ha egymást követően ugyanarra a műre és oldalszámra hivatkozunk, az „Uo.” jelet kell használni. Ha ugyanazon szerző egy másik munkájára, tanulmányára hivatkozunk, úgy az utóbit/utóbbiakat az előbb idézettől egyértelműen el kell különböztetni (pl. rövidített címmel, vagy a megjelenés évével) és erre hivatkozni. Ha több kötetes műre történik hivatkozás, kérjük minden esetben az idézett kötetszámot, eltérő kiadási hely és év esetén ez utóbbiakat is feltüntetni. (Pl. Nagy I.: i. m. II. k. Pest, 1858.)

– A kéziratokban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével – arab számmal jelöljük.

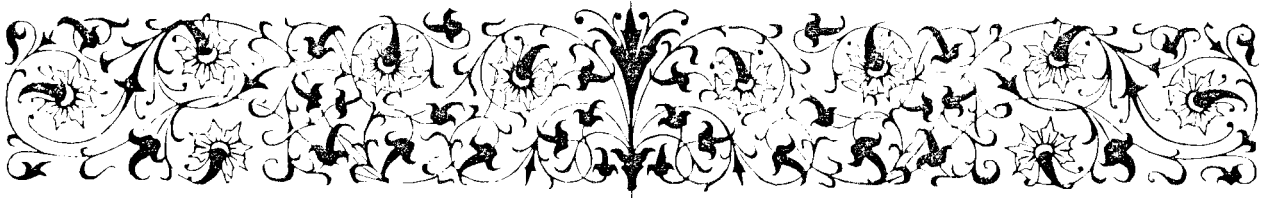
– Írásait minden esetben 3,5” formátumú kislemezen Word for Windows ’95, ’97, ’98 vagy ’2000 szövegszerkesztő programban készítve juttassák el a szerkesztőségbe egy kinyomtatott kéziratpéldány kíséretében. A szöveget balra zártan írják, és azt a kurziválás, kövérítés és jegyzetszám-emelés kivételével ne formázzák.

– A betűtípusok megválasztásakor ajánljuk a Times New Roman-t.

– A lábjegyzeteket automatikus számozással kérjük megadni, „végjegyzet”-programot választva. Így a jegyzetek az eddigi gyakorlatnak megfelelően a tanulmányok végére kerülnek.

– Amennyiben a kiadandó tanulmányban képet/képeket is kívánnak közölni, kérjük azt/azokat mellékelni, vagy digitális lemezen a kéziratához csatolva beküldeni, minden esetben jelölve a kéziratban, az/azok hova kerüljön/kerüljenek.

– Amennyiben nagyobb méretű táblázatokat kívánnak közölni, melyek meghaladják a folyóirat szedéstükör-szélességét, kérjük azokat a tanulmány szövegének végéhez illeszteni, külön szakaszban. A genealógiai táblázatokat ne számítógépes programban készítsék, hanem azokat kézzel megrajzolva csatolják a tanulmányhoz.

KOLOZS VÁRMEGYE SZOLGABÍRÁI A KÖZÉPKORBAN

A téma irodalma

A szolgabírák kérdése egy olyan világba vezet bennünket, amelyről nagyon hiányosak az információink. A nemesi társadalom azon szegmensét alkotják, ahol a szereplők az országos politikától távol éltek életüket, akik kis birtokukon és legfeljebb a vármegyei nemesiséget képviselve bizonyos birtokügyekben eljárhattak, és a vármegyei hatóság előtt és azon belül a nemesek érdekeit képviselték. Azt lehet mondani, hogy ez a téma bűvópataként időnként felmerül egy pár tanulmány erejéig, utána ismét elmúlik az érdeklődés, és mindez annak ellenére történik, hogy rendkívül izgalmas lehetőségeket rejt magában. A régebbi irodalomból elsősorban Pokoly József nevét említeném, akinek forrásismerete és megállapításai sok esetben ma is megállják a helyüket.¹ Gábor Gyula könyve érdekes megfigyeléseivel megfontolásra ösztönöz kutakodásainkban.² Az erdélyi intézményrendszer kialakulása és működését tekintve számottevő Janits Ivánnak az erdélyi vajdai igazságszolgáltatásról írt összefoglalója. Mindenképpen Mályusz Elemér, az erdélyi társadalomról írt elemzésében, ebben a kérdésben is biztos fundamentumot lehet találni.³ Maga a vármegyei hatóság kialakulásáról, a szolgabírói intézmény megjelenéséről nagyon érdekesek Zsoldos Attila fejtegetései.⁴ Engel Pál több alkalommal is elemzésében gyarapította információinkat a szolgabírák társadalmi provenienciájáról.⁵ „A nemesi társadalom a középkori Ung megyében” című munkájában nagyon szemléletes képet kapunk a szolgabírák szerepéről és helyéről egy adott vármegye életében.⁶ Ugyanakkor, a vármegyei fórumokról és működésükről, Csukovits Enikő és Tringli István tanulmányai szolgálnak hasznos adalékokkal.⁷ Szakály Ferenc „Tolna vármegye középkori szolgabírái” című tanulmánya⁸ nem csupán hasznos és érdekes adatokkal járult hozzá a téma ismeretéhez, hanem modellként szolgált vizsgálódásaimban. A téma felvetésében főleg, de nem kizárólag a fent említett tanulmányok szolgálták útmutatóul.

A szolgabírák a magyar törvényekben

A szolgabírák intézménye a nemesi vármegyék megjelenésével egy időben állandósul. Habár már a 13. század végén a források ismerik a szolgabírót, mégis ez a hivatal a nemesi vármegye intézményesedésével a 14. század elején körvonalazódik. A kezdeti szakasznak törvényes kereteire nem maradtak fenn adatok, csupán a 15. század derekától vannak ezzel kapcsolatos információink.

Zsigmond uralkodásának végén, többek között az 1435-ös „Decretum Maiusban” is megfogalmazzák szolgabírák választásának körülményeit:

„Szolgabírákká pedig minden vármegyében azokat kell választani és megtenni, akiket az illető vármegyének tehetősebb és jómódú nemesek közül, annak a vármegyének összes nemesei közösen, egyértelműleg kiszemelnek és arra valónak ítélnék.”

„A megválasztottaknak a bírói tisztet nem szabad visszautasítaniuk, hanem kötelesek azt befogadni, mert ha másként cselekszenek, huszonöt márka büntetésébe esnek, melyet a vármegye közönségének elengedhetetlenül be kell hajtania.”

„Kötelesek ezt a tisztséget legalább egy éven át viselni.”

„Egy év elteltével pedig, ha nekik úgy tetszik, a visszautasítás szabadságukban áll.”⁹

Ha lemondottak, vagy ha az egy megyében levő nemesek közönsége őket elmozdította, vagy helyükre másokat választott, a következő öt év előtt annak a tisztségnek elvállalására akaratuk ellen nem lehet őket kényszeríteni.¹⁰

Bármennyire világosak is a törvénybe foglaltak, bizonyára többször is előfordult, hogy nem tartották be, és még az is lehet, hogy a bírság mértéke nem rettentette el a megválasztottakat attól, hogy kikerüljék ezt a terhessé vált hivatalt. Megtörtént az is, hogy olyan embert választottak, aki szegényebb sorsú nemes lévén nem tudta ellátni tisztségével a feladatot, ezért Mátyás 1486. évi, Nagobbnak nevezett dekrétumában ismét visszatérnek erre

a kérdésre. Ekkor így fogalmaznak: „minden megyében olyan nemeseket szoktak szolgabírákká megválasztani, kikről köztudomású, hogy tehetségre és vagyonosságra nézve a többiek mögött állnak, aminek következtében megesik, hogy félelemtől, kedvezésből és fizetésért igen sok haszontalanságot követnek, hogy ezentúl nem ilyeneket, hanem derék, érdemes és jómódú birtokos embereket kell minden vármegyében az ott lakók közül megválasztani, amint ez köztudomás szerint, a néhai felséges Zsigmond császár úrnak és más királyoknak idejében is szokásban volt.

Ha pedig az ekképpen megválasztottak közül bárki is ezt a terhet elvállalni vonakodnék, legott az ispán útján azonnal és engedhetetlenül ötven márka legyen behajtva meg.”¹¹

A szolgabírói hivatal már csak azért is terhére szolgálhatott egy vármegyei nemesnek, mivel a fizetése egyáltalán nem volt biztosított. Erről a törvény így rendelkezik: „A megyei ispánok székhelyein befolyó azon bírságokat, pedig melyek a bíróságokat illetik, a megyei ispánok és a szolgabírák közt két egyenlő részben osszák meg.”¹²

A vármegye tisztviselői hivatalukat eskütelés után vették fel, amelynek körülményeit is a törvény szabályozta.

Az ispánok és szolgabírák „miután őket az ilyen király leveleinkben kijelölendő bizonyos büntetés alatt kihirdetett gyűlés módjára bírói székükbe egybehívták, a szentek ereklyéinek érintésével Istennek tartozó hitükre és az irántuk és szent koronánk iránt tartandó hűségre tett eskü alatt” végezzék feladataikat.¹³

Hivatali tevékenységük során az 1486. évi törvény úgy rendelkezik, hogy „a szolgabírák könnyen megismerhető címereket és pecsétet kötelesek és tartoznak használni”.¹⁴

A szolgabírák a vármegyei ügyekben a nemesek képviselőjeként jártak el.

Az ispánok és szolgabírák „... eskü alatt az efféle új birtokfoglalásokra és hatalmaskodásokra nézve is a teljes valóságot puhatolják ki. Ennek kihirdetése és megállapítása után az elfoglalt birtokokat, az e tekintetben nekik adott hatalomnál fogva adják vissza azoknak, akiktől igaztalanul elvették, s védjék és tartsák meg őket azoknak uralmában, az erőszakosan elvett egyéb dolgokat és zálogokat, pedig minden hiány nélkül adják és szolgáltatásuk vissza.”¹⁵

A középkor végi sokasodó bíráskodási ügyek, valamint a zavaros állapotoknak köszönhetően a központi hatalom szükségesnek érzi a vármegyei igazságszolgáltatás feladatait törvénybe foglalni. II. Ulászló 1492. évi nagyobb dekrétumának 53. cikke részletesen elosztja a vármegyei igazságszolgáltatásban résztvevők feladatait. Ez a törvény kihangsúlyozza, hogy a vármegyékben ne

a „választott és esküdt nemesek, hanem az ispánok, alispánok és szolgabírák ítéljenek, a végrehajtásokban pedig a királyi és káptalani emberek járjanak el”.¹⁶

A birtokügyek rendezése és bíráskodás mellett, a vámok, adók és jobbágyság kérdéseiben is jártasak voltak a szolgabírák. A középkori magyar királyság törvényei részletesen intézkednek a vármegyei tisztviselők feladatairól, kitérve mind az ispán, alispán és szolgabírák szerepkörére.

Az 1435-ös Zsigmond-féle dekrétum többek között így fogalmaz: „e közgyűlések hites bírái puhatolják ki azoknak az igaz vámoknak a számát és helyét, amelyeket abban a vármegyében szedni szoktak, és kívánják ama vámok uraitól vagy birtokosaitól a vámhelyeik első felállításáról szóló levelek felmutatását, és ha ezekből fizetendő vám mennyisége, amelyet az egyes dolgok után fizetni szoktak, kitűnik, annak fizetését a folyó pénz értéke szerint akképp kell mérsékelni és leszállítani, hogy se a vámosoknak, vagyis vámhelyek birtokosainak igaz jövedelme ne kisebbüljön, se a vámfizetésre kötelezettek terhét a fizetés mértéke túl meg ne haladja”.¹⁷

„A szolgabíró köteles a vármegyében létező minden jobbágy lajstromát az ispán kezéhez adni. És evégett meghagyjuk, hogy a vármegyei nemesség közönsége mindenik vármegyében egybegyűlvén, a középrendű nemesekből, és nem a hatalmasabbakból, válasszon egyet, aki annak a vármegyének a szolgabírájával az általános hadjárat kihirdetése idején a királynak, királynőnek, báróknak és nemeseknek, akiknek abban a vármegyében birtokuk van, minden jobbágyát híven összeszámítása, összeírása és lajstromba vétesse, az ilyen lajstromnak pártját vagy mását a maga megyei ispánjának adván át.”¹⁸

A szolgabírók nem csupán a jobbágyság összeírásában vettek részt, hanem az 1504-es II. Ulászló V. Dekrétum 16. cikke hat pontja részletesen kifejti, hogyan járjanak el a szolgabírák a jobbágyság költözködési engedélyének a megítélésében.¹⁹ Ez a szolgabírák feladatkörének bővítését is jelentette, habár arról nincsenek adataink, hogy ennek a törvénynek az alapján a jobbágyság költözködési jogának az eljárásában a szolgabírák részt vettek volna. Ezen kívül a Dózsa György-féle parasztháború után az 1504-es törvényben foglaltak érvényüket veszítették, mivel az 1514-es VII. Dekrétum 25. cikke már arról intézkedik, hogy „milyen módon van a jobbágyság költözése megtiltva”.²⁰

A szolgabírákról általában

A vármegyei hatóság kialakulása még az Árpád-kor képződménye, a szolgabírák első megjelenése is szintén ekkorra tehető, azonban a nemesi közösség által válasz-

tott szolgabírák a nemesi vármegyék megjelenésével egy időben lépnek funkcióba. A szolgabíró, ún. iudices nobilium a forrásokban először 1254-ben jelentkezik, azonban ekkor még kinevezett tisztviselőkről van szó.²¹ Már az Árpád-kor végén, 1291-ben az ispán csak a szolgabírák jelenlétében ítéltetett. Az Árpád-korban 1291, 1298-ban még kinevezték a központi hatalom képviselőit, azonban 1301-ben már választották.²² Bizonyára kezdetben a várjobbágyok családjaiból is kerültek ki szolgabírák. Ezt egy 1368-as Dobokai-per világosan bizonyítja. A perben szereplő János fia János nagyapjáról tudjuk, hogy várjobbágy volt, apjáról, hogy szolgabírói feladatokat látott el.²³

Az első szolgabírákra vonatkozó erdélyi adat 1312-ből származik, és éppen Kolozs vármegyére vonatkozik.²⁴ Pokoli József szerint a vármegyét Erdélyben járásra osztották, és ezért van itt két szolgabíró egy vármegyében. Ezen „iudices nobilium eiusdem provinciae” megfogalmazáson kívül semmilyen más adatunk nincs a vármegyék felosztására vonatkozóan, azonban ez a lehetőség sem zárható ki.²⁵ Az erdélyi szolgabírákra a Magyarország más vármegyéire vonatkozó törvények voltak érvényesek. Jogkörük is azonos volt. Ők készítették elő a bírósági tárgyalásokat, a tényfeltárás, a felek megidézése a feladataik közé tartozik. A vármegyei bírósági tárgyalások ítéleteinek végrehajtói, néha kisebb ügyekben akár bírakként is eljárhatnak. A bírósági eljárások mellett a szolgabírák még sok más feladatot láttak el. Többek között kezdetben csupán jelenlétükben írták össze az adózó portákat, majd később az ő kezükbe került a vármegyék pénz- és hadügye. A közigazgatásban is számítottak munkájukra. A révek, vámok, hidak karbantartásának felügyelete, a vámmentességeket is ők tartották számban. Új vámhelyek esetén ők informálták a főhatóságokat, ha az új jogok érvényesítése mások jogainak csorbulását jelentette volna. Mindezeket a feladatokat az érvényben lévő törvények keretei között és alapján rótták ki rájuk.

A szolgabírák a vajdai közgyűlésen is jelen kellett lenniük, itt is a szervezésben és vizsgálatokban sokféle feladattal bízták meg őket. Mindezen szerteágazó feladatok mellett még 1459-ben a szolgabírákat nem mentették fel a katonáskodás alól.²⁶ A katonai kötelezettségek mellett teljesíteni a szolgabírói kötelezettségeket bizonyára elég terhes feladatnak bizonyult, és talán annak is tudható be, hogy a 15. század második felében nem volt túl vonzó pálya a vármegyei nemesek között. A katonai kampányokban való részvétel a szolgabírói feladatok háttérbe szorulását és halasztását is jelenthette, azonban a tárgyalás alá eső dokumentumok anyaghiányosságait nem lehetett a hadjáratokban való részvétellel bizonyítani.

Ilyen sokféle feladat hárult a szolgabírákra, éppen ezért nem volt túl közkedvelt hivatal, emiatt láttuk azt

is, hogy törvénybe kellett foglalni, hogy ha nem akarja elfogadni a vármegye választását, akkor büntetést fizessen. A bírságokból eleinte 1/3 része, majd később 1/2 illette meg őket. A köz- és rendkívüli adók beszedésénél való segítségüket külön díjjal honorálták, ami nem volt több mint 6 forint. Ha bírósági eljárásban el kellett utaznia napi díjat kapott, amely bizonyára hasonló összeg lehetett a konvent vagy káptalani küldött által kapott értékkel.

Erdélyben az esetek többségében két szolgabíránk van. Az átmenetet jelentő Közép Szolnok és Kraszna vármegyében azonban négy szolgabíró látta el a feladatokat. Még rendkívüli módon egy oklevélben, Hunyad vármegyében tevékenykedő négy szolgabíróról írnak.²⁷ Kolozs vármegye esetén két olyan oklevelet ismerünk, amelyik négy szolgabírát említ, de mivel a két adaton kívül rendszerint két-két szolgabíró jelenik meg egy iratban, ezeket kivételeknek tekinthetjük. Mindezek mellett, szórványosan itt-ott előfordul, hogy a források három szolgabírát említenek. Az alszolgabírákról csupán szórványos adataink vannak.

A Kolozs vármegyei szolgabírák

Kolozs nemesi vármegye adminisztrációjáról viszonylag sok adat áll a rendelkezésünkre. Számos információnk van ispánokról, alispánokról és szolgabírákról is. Mindezek ellenére Kolozs vármegye középkori hivatalnokaival eddig még különösképpen nem foglalkoztak. Az ispánok és alispánok jegyzékét sem készítette el eddig még senki, nemhogy a szolgabírák kérdését elemezték volna. Alszolgabírókról és nótáriusokról csak szórványos adatokkal rendelkezünk. A tanulmányozott időszakban csupán egy alkalommal, 1349-ben említenek István nevű Kolozs vármegyében alszolgabírót.²⁸ A nótáriusokat vagy jegyzőket a 15. század második felében kezdik az iratok emlegetni. A vármegyei széken foglalkoztatott nótárius első említése 1476-ból származik, amikor Csomafáy Pál „a mi székünk jegyzőjéről” ír.²⁹ A Gyerőfiek közötti vitában, 1487-ben László mestert, a Kolozs vármegyei szék akkori nótáriusát említik.³⁰ A későbbiekben már egyre gyakrabban szólnak vármegyei székeken tevékenykedő jegyzőről.³¹ Ezekről a már 16. századi nótáriusokról már több adat is van, legtöbbször arra következtethetünk, hogy alkalmasszerűen látták el ezeket a feladatokat, miközben esetenként a kolozsmonostori konvent jegyzői teendőket is ellátták.³² Azonban a nótáriusok kérdése külön kutatást igényelne, amelyre a jelenlegi keretek között nem vállalkozom. Jelen esetben csak a Kolozs vármegyei szolgabírák kérdésével foglalkozom.

A szolgabírákról szóló adatokat a vármegye nevében kiadott oklevelek, a vajdai parancsok és levelek, a

kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvi bejegyzései, a családi levéltárakban található iratok segítségével gyűjtöttem össze. Ezek egy része megjelent különböző okmánytárakban, azonban több tucat a családi levéltárakból került elő.

A vármegye nevében kiállított oklevelek általában rövidek, lényegre törő iratok, ritkán pergamenre, gyakrabban papírra írták. Az íráshordót mindig gazdaságosan kihasználták, gyakran kis papírszeletecskékre jegyezték a vármegyei hatóság hivatalnokai eljárásaik eredményeit. A vármegyei oklevélkiadás az írásbeliség legalsóbb szintjén helyezkedik el. Közel kétszáz olyan oklevél maradt fenn, amelyeket a Kolozs vármegye nevében fogalmaztak meg. Ezeket mindig az ispán vagy alispán és valamelyik szolgabíró jelenlétében fogalmazták meg. Sok esetben a jelenlevő ispánt vagy alispánt név szerint említik, míg a szolgabírák nevét nem tartották fontosnak feljegyezni. Ritkán még az is megtörténik, hogy a vármegye hatóságát nevezik meg az oklevél kiadójaként. Ez a két csoportja az iratoknak nyilván kutakodásaim számára nem igazán hozott új adatokat a szolgabírák kiletéről. Az esetek többségében az iratokon három pecsétnyom helye maradt meg, ami elengedhetetlen volt egy vármegyei oklevél hitelességére nézve.

Az összegyűjtött adatok a mostani szinten, még ha nem is tudnak egy teljes képet adni a Kolozs vármegye szolgabíráiról, azonban már alkalmasak arra, hogy megadják az irányvonalát kutatásunknak. Nyilvánvaló, az adatok hiányosságai miatt nagyon sok kérdés válaszolatlan marad, de már az a tény, hogy egyre több kérdés megfogalmazódik a szolgabírákkal kapcsolatosan, az ismereteink gyarapodásához vezetnek. Az adatok hiányos volta ugyanakkor arra figyelmeztet, hogy körültekintően kell eljárunk, mivel csak nagyon ritkán vannak folyamatos adataink, emellett még nagyon foghíjasok is a ránk maradt információk.

Sokszor a ránk maradt iratok nehezen olvashatóak, bizonytalan olvasatból indulunk ki, vagy nehezen értelmezhető adatokat tartalmaznak, ilyeneket, hogy István fia János.³³ Ha nincs más oklevelünk, amiből kiderülne ki is lehet az a személy a szolgabírónak még ha egy és ugyanazon személyről is van szó, még akkor sem tudjuk igazán beazonosítani, hogy kiről is van szó.

A szolgabírák elemzésében általában az adatok hiányosságával küszködünk, paradox módon néha az sem segít, ha túl sok információval rendelkezünk. A bőség zavara az 1493-as év esetén gondot okoz, ugyanis két ugyanabból az évből származó oklevél öt személyt nevez egyértelműen Kolozs vármegye szolgabírájának. Az egyik oklevél, az 1493. június 14-én keltezett,³⁴ Kemény Pétert, Budai Istvánt, Gyerőfi Balázst és Szentpáli Mihályt Kolozs vármegye szolgabíráinak nevezi, minekutána már egy januári oklevélben Buday István és Ródi

Cseh István,³⁵ mint Kolozs vármegye szolgabírái járnak el. Még egy alkalommal, az 1517. április 29-én, Bácsban keltezett oklevélben találkozunk négy Kolozs vármegyei szolgabíróval (Buday Bálint, Dési Antal, Wass Gergely, Fráti Salatiel).³⁶

Elemzésünk során több olyan esettel is találkozunk, amikor bizonyosra vehetjük, hogy egy személy akár huzamosabb ideig is betölthette a szolgabírói tisztséget. Suki János, a Domokos fia egymás után két évet (1358,³⁷ 1359,³⁸), majd 1363,³⁹ 1364,⁴⁰ 1365,⁴¹ 1366,⁴² 1367-ben,⁴³ öt éven át megszakítás nélkül szolgabíró.

Györgyfalvi Henke János, 1364,⁴⁴ 1365,⁴⁵ 1366,⁴⁶ 1367,⁴⁷ négy éven át jó párost alkottak Suky Jánossal.

A középkori Kolozs vármegyében több mint hetven szolgabíró nevét ismerjük, ez egy elég jó aránynak számít tudva azt, hogy itt egy időben csak két szolgabíró tevékenykedett, míg a Szakály által feldolgozott Tolna vármegyében négy szolgabírával számolnak és az itteni vizsgálódás 92 szolgabírát eredményezett.⁴⁸

A Kolozs vármegyei szolgabírák a közép- és kisnemesség köréből kerültek ki, és amint a Suky család esetén történt, a vármegyei adminisztrációban betöltött szerepek a felemelkedés egyik lehetőségét jelenthették.

A Botházi, Dezméri, Fráti, Mócsi, Novay, Patai, Ródi Cseh, Újbudai családok legalább két tagja, a Cseh, Györgyfalvi, Suky, Szentpáli, Szomordoki családból három, a Budai, Szucsáki családokból legalább négyen viseltek szolgabírói hivatalt. Ezen kívül több mint egy tucat olyan személyről van tudomásunk, akit a források csupán egy alkalommal említenek, mint a vármegye nemzeti társadalmá által választott hivatalnokot.

Olyan eseteket is ismerünk, amikor egy családból csak egy személyről lehet bizonyosan megállapítani, hogy szolgabíró volt. Pl. Andrásné Nagy Gergely (1441–1446),⁴⁹ Tótházi Benedek (1378–1388)⁵⁰ egymást követő éveken át megszakítatlanul, Hosdái Imre, 1462⁵¹ és 1468-ban,⁵² tehát két alkalommal viselte a tisztséget.

A Szomordoki, Suky, Mérai és Mócsi családokból nem csupán szolgabírók kerültek ki hanem ispánok, alispánok, alvajdák, vajdák is.

A Suky családban Istvánt a Demeter ágból 1312,⁵³ 1314,⁵⁴ 1332-ben szolgabíróként emlegetik,⁵⁵ egy pár évre rá Suky Mihályt és Miklóst az Albert ágból 1324-ben az ispánok között találjuk, ahhoz, hogy Suki Mihályt 1325-ben és 1330-ban alvajdaként emlegessék.⁵⁶ A Suky család tagjai a 14. században gyakran aktív szerepet játszottak tehát nem csak a vármegye életében, hanem Erdély közigazgatásában, ezen kívül gyakran találjuk ennek a családnak a tagjait a vajda emberei és a fogott bírák között. Károly Róbert az 1320. február 19-én és az 1320. március 25-én kelt oklevelekben a hozzá hűséges Suky Albert fiait említi.⁵⁷ Nagy Lajos 1348. november 13-i oklevelében Albert fia Miklós fiait odaadásukért

megjutalmazza, hiszen egy tatár betörés alkalmával hősi-
esen harcoltak. Suky Dávid életét veszlette, Barnabás öt
súlyos sebet kapott a harcok során.⁵⁸ A Sukyak életüket és
épségüket is kockáztatva harcoltak az ország védelmében
és a király oldalán. Suky Illés a későbbiek során is a király
szolgálatába állt, a nikápolyi csatában Zsigmond mellett
találjuk. Suky Darabos János a király udvarnokává lett.
Suky Darabos Miklóst 1391. április 14-én az aula tagja-
ként, udvari ifjúként említik.⁵⁹ Suky Mihály, a Benedek
testvére Mátyás király pohárnoka és udvarnok volt, ami-
kor belekeveredett az 1467-es erdélyi nemesi lázadásba,
és bizony a király kivégeztette.⁶⁰ Megjegyezhetjük, hogy
a Sukyak 1366 után már nem elégednek meg a vármegyei
feladatokkal, és magasabb funkciókban találjuk őket. A
14. századtól kezdődően a Sukykat gyakran említik az
oklevelek, mint fogott ügyvédet, királyi embert, vajdai
embert.⁶¹

Kolozs vármegye szolgabírái jegyzékének tanulságai
szerint a hosszabb ideig tartó mandátumok különöské-
pen az 1340–1450 közötti időszakból valók.

Pl. Andrászázi Nagy Gergely 1441–1446

Dezméri Mikola Tamás 1408–1417

Frátai Péter -1404–1407

Györfalvy Henke Mihály- 1364–1367

Mócsi Miklós 1419–1427

1429–1430

1434–1435

Patai János 1378–1388

Szomordoki László 1398–1407

Suky János 1349–1366

Újbudai Gergely 1429–1434

A megjelölt időszak előtt és után csupán egy- két éves
vagy megszakított mandátumokat találunk. Ez talán an-
nak lehetne a jele, hogy ebben a nem egészen kilencven
évben a szolgabírói pályán nem volt egy érdektelen pálya az
erdélyi, Kolozs vármegyei nemesek számára. Ezen kívül
a szolgabírói feladatokból bejövő információk tökével
több Kolozs megyei nemesi család jól sáfárkodott.

Amint a Suky család példájából láttuk az ispánok,
alispánok és szolgabírák ugyanabból a rétegből kerültek
ki, másként fogalmazva egy és ugyanabból a közbirto-
kos nemesség sorából kerülhettek ki ispánok, alispánok
és szolgabírák. Egyébként Erdélyben ebből a társadalmi
rétegből származtak a várispánok, vajdai és királyi embe-
rek és a fogott bírák.

Kolozs vármegyében voltak olyan családok, amelyek
számára a vármegyei adminisztráció a felemelkedés lehe-
tőségét jelenthette. Az összegyűjtött hetven Kolozs vár-
megyei szolgabíráról nagyon keveset tudunk. Nincsenek
arra vonatkozó információink, hogy megválasztásukkor
alkalmasságuk, esetleg írástudásuk vagy éppenséggel te-
kintélyük számított volna.

A képzésükről nem tudunk semmit. De amikor a fent

említett hosszabb ideig szolgabírói hivatalt viselő szemé-
lyéről volt szó, mivel a kiadott levelek és iratok írásképe
hasonlít és mivel az ispán és alispán személye bizonyítot-
tan változott közben, feltételezhetjük, hogy maga a szol-
gabíró fogalmazta és írta meg, ami bizonyára egy elég
alapos képzést feltételez.

A Kolozs vármegye hatósága előtt, és egyben a szol-
gabírák elé olyan ügyeket vittek akár csak más vármegye
hivatala elé. A birtokügyek, hatalmaskodások utáni eljá-
rások a leggyakrabban előforduló megoldandó kérdések.
A szolgabírák feladata volt a vármegye hatósága előtt tár-
gyalt ügyeket a helyszínen dokumentálni, a hatalmasko-
dások tanúit meghallgatni, a birtokhatárok esetén a határt
megjárni, a foglalt javak jogosságát megállapítani. Más-
kor a perben lévő felek között a szolgabírák jelenlétében
egyezmény született.

Rüs-Fogarasi Enikő

I. MELLÉKLET

Kolozs megye szolgabíráinak kronológiai jegyzéke

A jegyzék az alábbi források alapján készült:

Documente privind istoria României. C. Transilvania.

Veacul XI–XIII, vol. I–II. Veacul XIV. vol. I–IV.

București, 1951–1955.

Documente Romaniae Historica. C. Transilvania, vol.

X–XIII. București, 1977–1993.

Jakó Zsigmond: Erdélyi okmánytár. I. Budapest, 1997.

(Jakó, Erd, Okm.)

Jakó Zsigmond: Erdélyi okmánytár. II. Budapest, 2004.

(Jakó, Erd, Okm.)

Jakó Zsigmond: A kolozsmonostori konvent jegyzőköny-
vei. I–II. Budapest, 1990.

Mályusz Elemér: Zsigmondkori Oklevéltár. I–II/1–2.

Budapest, 1951–1958. (Zs)

Borsa Iván: Zsigmondkori Oklevéltár. III–VIII. Buda-
pest, 1993–2003. (Zs)

Barabás Samu: A római szent birodalom gróf széki Tele-
ki család oklevéltára. I–II. Budapest, 1895.

Ipolyi Arnold, Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly és
Véghely Dezső: Hazai okmánytár. I–VIII. Győr,
1865–1891.

Varjú Elemér, Iványi Béla: Oklevéltár a Tomaj nemzet-
ségbeli losonczy Bánffy család történetéhez. I–II. Bu-
dapest, 1908–1928.

A Wass család cegei levéltára, Valentiny Antal oklevél-
kivonatait felhasználva bevezető tanulmányokkal és
jegyzetekkel közlése W. Kovács András. EME,
Kolozsvár, 2006. (Wass levéltár)

Werner Mór: Adalékok a XIV. századbéli magyar világi
archontológiához. Történelmi Tár.

Levéltári források:

- Magyar Országos Levéltár, Budapest,
Diplomatikai Levéltár (Dl.)
Diplomatikai Fényképgyűjtemény (Df.)
Arhivele Naționale Cluj, Cluj-Napoca (Román Állami
Levéltár, Kolozsvár)
Fond familial Suky
Fond familial Wass
Fond Kemény Pál
Fond Kemény József
Fond Bánffy
Fond Mike Sándor
1312. június 4. Jakó, Erd. Okm, II, nr. 198/I. p. 97.
Suky István comes - szolgabíró
Dénes fia Mihály comes - szolgabíró
1314. július 13. Tel. I, p. 33, DIR, veacul XIV, p. 226,
Jakó, Erd. Okm, II, p. 106, nr. 223.
Suky István
Mihály, mester
1315. november 9. Tel. I, p. 34, Jakó, Okm, II, nr. 254, p.
115, nr. 255, p. 115.
Dezméri Mikola fia Miklós, - szolgabíró
1324. március 19. Jakó, Okm, II, p. 184, nr. 479.
1334. augusztus 10. Df. 257789 (Kemény család) Jakó,
Okm, II, nr. 825, p. 300.
Henkei Péter, comes
Cseh Mihály
- 1340 körül. Tel. I, p. 66.
Suky János
Cseh Mihály
1349. körül. Tel. I, p. 66.
Cseh Mihály
István, alszolgabíró
1349. november 5. Hokl, p. 256, Wass levéltár, nr. 91.
Suky Domokos fia János
Cseh Dezső
1351. október 19. Tel. I, p. 94.
Bogár János
István fia János
1353. szeptember 25. Tel. I, p.96.
Cseh László
Domokos fia János, Suky János
1358. augusztus 1. Tel. I, 108, Df. 73676,
Suky János, Domokos fia János
Tamás fia Miklós
1358. augusztus 1. Tel. I, p. 110, Df. 73677
Suky János, Domokos fia János
Tamás fia Miklós
1359. január 16. Df. 73678, Teleki, I, p. 111.
Domokos fia János, Suky János
Tamás fia Miklós
1360. Df. 257794
János, Mihály fia
Tamás, Mihály fia
1361. február 10. Tel. I, p. 119.
Mihály fia János
Miklós fia András
1363. április 12. Dl. 28914
Suky János
Budai György
1363. szeptember 23. Tel. I, p. 126.
Domokos fia János, Suky János
Budai György
1364. február 6. Tel. I, p. 131.
Györgyfalvai Henke Mihály
János, Suky Domokos fia
1365. február 28. Tel. I, p. 138.
Györgyfalvai Henke Mihály
Suky János
1366. április 28. Df. 275184, DRH. C. VOL. XIII, nr. 36,
p. 51–52.
Suky Domokos fia János
Henke Mihály
1367. március 24. Hokl, p. 281, Wass levéltár nr. 144.
Györgyfalvai Henke Mihály
Suky János
- 1373 CS, V, p. 55
Mócsi István a Miske fia
1378. augusztus 25. Tel. I, p. 179.
Patai János
Tótházi Benedek
1378. szeptember 15. Tel. I, p. 180. nr. CXXXV.
János, Patai Imre fia
Benedek, Tótházi Tamás fia
1378. szeptember 15. Tel. I, p. 180. nr. CXXXVI.
János, Patai Imre fia
Benedek, Tótházi Tamás fia
1378. szeptember 15. Tel. I, p. 181. nr. CXXXVII.
János, Patai Imre fia
Benedek, Tótházi Tamás fia
- 1378 Cs, V. p. 557.
Mócsi István
1381. szeptember 11. Tel. I, p. 201, nr. CLI.
János, Patai Imre fia
Benedek, Tótházi Tamás fia
- 1384 Cs, V. p. 567.
Patai János
1386. február 7. Hokl, p. 314. Wass levéltár, nr. 192.
Patai Imre fia János
Frátai Beke fia Imre
- 1388 Cs, V. p. 567.
Patai János
1388. január 22. Apahida. Kemény Pál nr. 19.
Patai Imre fia
Tótházi Tamás fia Benedek

1389. január 27. Tel. I, p. 216, nr. CLXIV.
Mérai Bálint
Györgyfalvi Henke László
1389. november 3. Tel. I, p. 222, nr. CLXVI.
Mérai Bálint
Györgyfalvi Henke László
1389. december 29. Suky nr. 23.
comes Henke László
Mérai Bálint
1390. április 27. Tel. I, p. 223, nr. CLVIII.
Györgyfalvi Henke László
János, Pathai Imre fia
1390. június 1. Tel. I, p. 224, nr. CLXIX.
Györgyfalvi Henke László
János, Pathai Imre fia
1390. július 13. Tel. I, p. 227, nr. CLXXI.
János, Patai Imre fia
Györgyfalvi Henke László
1390. szeptember 25. Tel. I, p. 227, nr. CLXXII.
Pathai János
Györgyfalvi Henke László
1393. október 3-án Dl. 26989 Zs, nr. 3123, I, p.
Gesztrányi János fia László
Györgyfalvi Henke László
1395. szeptember 30. Cs. V, p. 567.
Patai János
1398. március 27-én Dl 28767, Zs., nr. 5529, I, p.
Frátai Gál fia Péter
Gesztrányi László
1398. április 24. Tel I, p. 263, nr. CXCVII.
Gesztrányi László
Frátai Péter Gál fia
1398. október 9-én Wass levéltár nr. 230.
Györgyfalvi Henke László
Szomordoki László
1398. október 9-én Wass levéltár nr. 231.
Györgyfalvi Henke László
Szomordoki László
1398. november 6-án Wass levéltár nr. 233.
Györgyfalvi Henke László
Szomordoki László
1398. november 6-án Wass levéltár nr. 234.
Györgyfalvi Henke László
Szomordoki László
1398. november 20-án Wass levéltár nr. 235.
Györgyfalvi Henke László
Szomordoki László
1398. december 18-án Wass levéltár nr. 236.
Györgyfalvi Henke László
Szomordoki László
1398. december 18-án Wass levéltár nr. 237.
Györgyfalvi Henke László
Szomordoki László
- 1404–1415? Cs. V, p. 553.
Dezméri Tamás
1404. július 30. Tel. I, p. 298, nr. CCXXXII.
Frátai Péter
Szomordoki László
1405. október 28. Tel. II, p. 408 Pótlék nr. III.
Frátai Péter
Szomordoki László
1407. január 5. Tel. I. p. 314, nr. CCXLI.
Szomordoki László
Frátai Péter
1408. június 6. Tel, I, p. 340, nr. CCLXIII.
Szucsáki János
Dezméri Tamás
1408. szeptember 5. Tel. I. p. 342 nr. CCLXV.
Dezméri Tamás
János, Szucsáki László fia
1410. július 23. Df. 28141, Zs, II, p. 390, Df. 252860
Dezméri Tamás
Szucsáki Péter
1410. szeptember 17. Tel. I, p. 366, nr. CCLXXXII.
Dezméri Tamás
Macskási Péter
1410. szeptember 17. Tel. I, p. 367, nr. CCLXXXIII.
Dezméri Tamás
Macskási Péter
1410. szeptember 17. Tel. I, p. 367, nr. CCLXXXIV.
Dezméri Tamás
Macskási Péter
1413. május 17. Zs, IV, p. 163, Dl .28147
Dezméri Tamás
Papfalvi Chornok Benedek
1413. június 28. Df. 28148
Dezméri Tamás
Papfalvi Chornok Benedek
1414. november 7-én Tel. I, p. 402–403, nr. CCCV.
Dezméri Tamás
Papfalvi Chornok Benedek
1416. január 29. Df. 252873.
Dezméri Tamás
Szucsáki dictus Tatár Péter
1416. október 21. Df. 252876
Dezméri Tamás
Szucsáki dictus Tatár Péter
1417. május 19. Df. 62788
Dezméri Tamás
Szucsáki Tatár Péter
1417. július 30. Df. 62788
Dezméri Tamás
Szucsáki Péter
1417. július 30. Df. 62790
Dezméri Tamás
Szucsáki Tatár dictus Péter

1419. március 29. Apahida, Df. 255271 nr. 97, Zs. Okl, VII, p. 95, nr. 248
Cs. V, p. 557, 1419–1438.
Miklós, Mócsi Sandrini fia
Budai Gergely
1419. április 19-én Tel. I, p. 438, nr. CCCXXXI.
Miklós, Mócsi Sandrini fia
Budai Gergely
1419. május 9. Tel. I, p. 439, nr. CCCXXXII.
Miklós, Sandrini de Mócs fia
Budai Gergely
1419. július 19. után Tel. I, p. 441, nr. CCCXXXV.
Miklós, Sandrini de Mócs fia
Budai Gergely
1422. szeptember 30. Tel. I, p. 462, nr. CCCLI.
Miklós, Sandrini de Mócs fia
Macskási Péter
- 1423–1429, Cs, V, p. 545.
Macskási Péter
1423. május 27. Dl. 26770
Miklós, Sandrini de Mócs fia
Macskási Péter
1423. december 15. Tel. I, p. 466, nr. CCCLV.
Mócsi Miklós
Macskási Péter
1424. április 11. Apahida, Kemény Pál nr. 27.
Miklós, Sandrini de Mócs fia
Macskási Péter
1424. július 19. Apáthida, TT. 1889, p. 745, Kemény József nr. 98.
Sárdi András alispán
Macskási Péter
Szucsáki János
1425. augusztus 15-én Tel. I, p. 481, nr. CCCLXVII.
Mócsi Miske alispán
Szomordoki Imre
Bolgár István
- 1426 Cs. V, p. 603.
Szomordoki Imre
1427. június 19. Apahida, Df. 255256
Mócsi Miske
Szomordoki Imre
1429. március 17-én Wass levéltár nr. 393.
Komjátszegi Miklós
Macskási Péter
1429. április 20. Apahida, Df. 255257
Komjátszegi Miklós
Macskási Péter
1429. szeptember 30. Apahida, Df. 255225
Miklós, Mócsi Sandrini fia
Újbudai Parvus Gergely
1429. november 30. Suky nr. 54.
Miklós, Mócsi Sandrini fia
Újbudai Parvus Gergely
1430. március 22. Tel. I, p. 525, nr. CCCXCII.
Mócsi Miklós
Újbudai Kis Gergely
1430. június Apahida, Kemény Pál nr. 28.
Miklós, Mócsi Sandrini fia
Újbudai Parvus Gergely
1431. október 6-án Wass levéltár nr. 420.
Mochi Sandrinus fia Miklós
Újbudai Kis Gergely
- 1431 Cs, V, p. 449.
Újbudai Kis Gergely
- 1434 Cs. V, p. 449.
Újbudai Kis Gergely
1434. március 3. Tel. I, p. 534, nr. CCCC.
Mócsi Miklós
Újbudai Kis Gergely
1435. augusztus 3. Tel. I, p. 542, nr. CCCCVII.
Mócsi Miklós
Szomordoki Imre
1441. augusztus 23. Dl. 26781
Novaji Fülöp
Andorjánházai Nagy Gergely
1445. január - csonka Suky nr. 59.
Andrásházai Nagy Gergely
1445. november 10. Apahida, Df. 255296
Andrásházai Nagy Gergely
Novaji Fülöp
1446. március 16. Teleki Okl., II, p. 23, nr. XXI.
Andrásházai Nagy Gergely
Novaji Fülöp
1449. április 12. Dl. 36391, Km, I, nr. 681, p. 365.
Deáki Balázs
Szilkeréki Jakab (János a CD-n)
1449. november 12. Df. 255299
Újbudai Balázs
Novaji István
1450. június 3. Df. 14375.
Újbudai Balázs
Szucsági István
1451. július 21. Df. 36403, Km, I, nr. 971, p. 440.
Szomordoki Domonkos
Patai János
1458. május 12. Df. 255278
Szentpáli Pál
Szováti István
1458. május 12. Suky nr. 74.
Szentpáli Pál
1458. június 28. Apahida, Suky nr. 76.
Szucsáki
1458. július 26. Tel II, p. 68, nr. LI.
Szucsáki Fábrián
Frátai Szentés György
1462. március 17. Apahida, Bánffy levéltár, nr. 194, Varjú: Bánffy, II, p. 50–52.

- Szucsáki Nagy Kelemen
Frátai Bancsa Imre
1462. október 6 előtt, Km, I, nr. 1658, p. 620.
Hosdathi...utza Imre
1468. július 20. Suky nr. 91.
Hosdathi Imre
Szentpáli Nagy Pál
1476. május 22..Apahida, Suky nr. 109.
Botházai Porkoláb Mihály
Szucsáki Mihály
1484. április 7. Df. 105.520
Porkoláb Mihály
1491. május 11. Apahida, Kemény Pál nr. 50.
Szentpáli Mihály
Botházai Porkoláb Mihály
1493. január 23. Kemény Pál nr. 53.
Buday Buday István
Ródi Cseh Péter
1493. június 14. Km, II, nr. 2872, p. 114.
Kemény Péter
Budai István
Gyerőfi Balázs
Szentpáli Mihály
1497. június 8. Mike levéltár nr. 36 BCU
Hátszegi Dénes
Györgyfalvi Salatiel Henke
1499. november 27. Kemény Pál nr. 68.
Bezrági Ábrahám
Ródi Cseh Gergely
1509. december 15. Km, II, nr. 3525, p. 297.
Újbudai Nagy Domokos
1513. május 25. Bács, Kemény Pál nr. 80.
Buday Bálint
..... Henke de Byczfalva
1516. május 28. Bács, Suky nr. 155.
Nádasi Ferenc
Botházai Péter
1517. április 29. Bács, Kemény Pál nr. 84.
Buday Bálint
Dési Antal
Wass Gergely
Frátai Salatiel
1518. december 10. Km, II, nr. 3691, p. 346.
Olcsárdi János
1518. december 29. Km, II, nr. 3698, p. 348.
Nagyszenthmihálytelki Olcsárdi János
1521. május 15. Bács, Suky nr. 162.
Györgyfalvi Kis Salatiel
Buday Bálint
1525. október 4. Bács, Kemény Pál nr. 87.
Szentpáli János
Suki Junior de Sövértfalwai
1526. február 7. Df. 255218

- Szentpáli János
Salatiel Henke Junior de Sövértfalwai
1530. október 26. Kolozsvár, Km, II, nr. 4325, p. 522.
Györgyfalvai ifjabb Henke Salatiel
Warza-i Wayda Vasile

II. MELLÉKLET

A Kolozs vármegye szolgabírának említési évei

- Andrásházi Nagy Gergely
- 1441
- 1445
- 1445
- 1446
Botházi Porkoláb Mihály
-1476
- 1484
- 1491
Borházi Péter
- 1516
Budai-György
- 1363
- 1363
Budai Gergely
- 1419
- 1419
Budai István
- 1493
- 1493
Budai Bálint
- 1513
- 1517
- 1521
Cseh Mihály
- 1334
- 1340
- 1349
Cseh Dezső
- 1349
Cseh László
- 1353
Dezméri Mikola fia, Miklós
- 1315
Dezméri Tamás
-1408
- 1408
- 1410
- 1413
- 1413
- 1416
- 1417

- 1417	- 1413
- 1417	Patai János
Frátai Imre	- 1378
- 1386	- 1381
Frátai Péter	- 1384
- 1404	- 1386
- 1405	- 1388
- 1407	- 1390
Györgyfalvy-Henke Mihály	- 1390
- 1364	- 1390
- 1365	- 1390
- 1366	- 1395
- 1367	Patai János
Györgyfalvy-Henke – László	- 1451
- 1389	Rödi Cseh Péter
- 1389	- 1493
- 1389	Rödi Gergely
- 1390	- 1499
- 1390	Suky István
Györgyfalvy-Henke – Salatiel	- 1312
- 1497	- 1314
- 1521	Suky János – Domokos fia
Hosdátai Imre	- 1340
- 1462	- 1349
- 1468	- 1353
Mérai Bálint	- 1358
- 1389	- 1359
- 1389	- 1366
- 1389	Suky János – Mihály fia
Mócsi István	-1360
- 1378	- 1361
Mócsi Miklós – Sandrin fia	- 1363
- 1419	- 1363
- 1419	- 1364
- 1423	- 1365
- 1423	- 1366
- 1424	Szentpáli Pál
Mócsi (MISKE)	- 1458
- 1427	- 1468
- 1429	Szentpáli Mihály
- 1429	- 1491
- 1430	- 1493
- 1430	Szentpáli János
- 1434	- 1525
- 1435	- 1526
Novay Fülöp	Szomordoki – László
- 1441	- 1404
- 1445	- 1405
- 1446	- 1407
Novay István	Szomordoki Imre
-? 1449	- 1426
Papfalvi Choronk Benedek	- 1427
- 1413	- 1435

Szomordoki Domokos	- 1434
- 1451	- 1434
- 1462	Újbudai Balázs
Szucsáki János	- 1449
- 1408	- 1450
- 1424	Bogár János
Szucsáki Péter	- 1351
- 1410	Dési Antal
Szucsáki Tatár Péter	- 1517
- 1416	Gyerőfi Balázs
- 1417	- 1493
- 1417	Gesztrányi László
- 1417	- 1398
Szucsáki Kelemen Magnus	Kemény Péter
-1462	- 1493
Szucsáki Mihály	Nagy Domokos
- 1476	- 1493
Tótházi Benedek	Henke Péter
- 1378	- 1334
- 1381	Hátszegi Dénes
- 1388	- 1497
Újbudai Parvus Gergely	Bezrághi Ábrahám
- 1429	- 1499
- 1429	Olcsárdi János
- 1430	- 1518
- 1430	Szováti István
- 1431	- 1458

JEGYZETEK

Pokoly József: A vármegyei intézmény története 1301–1886. In: *Szolnok Doboka vármegyék monográfiája.* I, Dés, 1901, 277–292.

² *Gábor Gyula: A megyei intézmény alakulása.* Bp., 1908.

³ *Mályusz Elemér: Az erdélyi magyar társadalom a középkorban.* Bp., 1988, uő. A magyar köznemesség kialakulása, *Századok*, 1942, 272–305, 405–426.

⁴ *Zsoldos Attila: Az Árpádok és alattvalóik.* Debrecen, 1997, 156, uő. A szolgabírói tisztségnév. *Levéltári Szemle*, 1988.

⁵ *Engel Pál: Királyi emberek Valkó megyében.* In: *Történelmi Szemle*, 1997, nr. 3–4.

⁶ *Engel Pál: A nemesi társadalom a középkori Ung megyében.* Bp., 1998.

⁷ *Csukovits Enikő: Sedriahelyek, megyeszékhelyek a középkorban.* In: *Történelmi Szemle*, 1997, nr. 3–4, 378–379; *Tringli István: Két szokásjogi norma.* In: *Történelmi Szemle*, 1997, nr. 3–4, 396–397.

⁸ *Szakály Ferenc: Tolna megye szolgabírái.* In: *Történelmi Szemle*, 1997, nr. 3–4, 411–424.

⁹ DRH 1301–1457, 258–276, CJH 1000–1526, 252–273, az idézet *Magyar történelmi szöveggyűjtemény*, 1000–1526. (szerk. Bertényi Iván), Bp., Osiris, 2000.

¹⁰ Uo.

¹¹ CJH 1000–1525, 402–469, DRH 1458–1490, 260–310, az idézet *Magyar történelmi szöveggyűjtemény*, 1000–1526. (szerk. Bertényi Iván), Bp., Osiris, 2000, 338.

¹² DRH 1301–1457, 258–276, CJH 1000–1526, 252–273, az idézet *Magyar történelmi szöveggyűjtemény*, 1000–1526. (szerk. Bertényi Iván), Bp., Osiris, 2000, 329.

¹³ Uo., 330.

¹⁴ DRH 1458–1490, 260–310, CJH 1000–1526, 402–469, az idézet *Magyar történelmi szöveggyűjtemény*, 1000–1526 (szerk. Bertényi Iván), Bp., Osiris, 2000, 338.

¹⁵ Uo., 330.

¹⁶ CJH 1000–1526, 481–691, az idézet *Magyar történelmi szöveggyűjtemény*, 1000–1526 (szerk. Bertényi Iván), Bp., Osiris, 2000, 348.

¹⁷ Uo., 330.

¹⁸ CJH 1000–1526, 244–249, DRH 1301–1457, 277–282, az idézet *Magyar történelmi szöveggyűjtemény*, 1000–1526 (szerk. Bertényi Iván), Bp., Osiris, 2000, 332.

¹⁹ CJH 1000–1526, 671–703, az idézet *Magyar történelmi szöveggyűjtemény*, 1000–1526 (szerk. Bertényi Iván), Bp., Osiris, 2000, 357.

²⁰ CJH 1000–1526, 704–741, az idézet *Magyar történelmi szöveggyűjtemény*, 1000–1526 (szerk. Bertényi Iván), Bp., Osiris, 2000, 363.

²¹ Pokoli, 277.

²² Pokoli, 278.

²³ Zsoldos, 1999, 179.

²⁴ Jakó Zsigmond, *Erd. Okm.*, II, nr. 198/I, 97.

²⁵ Pokoli, 280, Tel. I, 33, DIR, vcaicul XIV, 226.

²⁶ Pokoli, 283.

²⁷ *Adrian Andrei Rusu–Ioan Aurel Pop–Ioan Dragan: Izvoare privind evul mediu romanesc. Tara Hategului in secolul al XV-lea (1402–1473).* Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1989, 1431 mai 15, nr. 86.

²⁸ Tel. I, 66.

²⁹ 1476. május 22. Apahida, Df. 255205.

³⁰ Km, II, nr. 2637, 49–50.

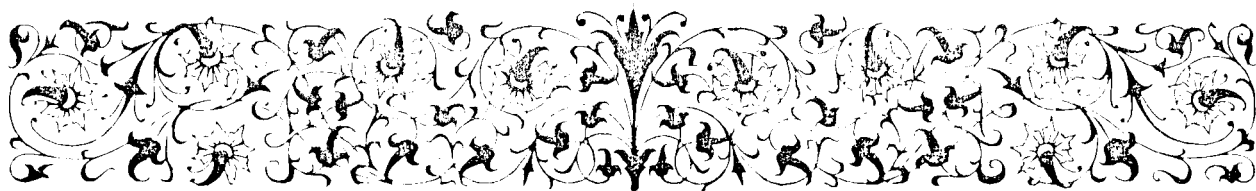
- ³¹ Km, II, 77, 88, 90–91, 129.
³² Jakó Zs., 88, 90–91.
³³ 1351. október 19. Tel. I, 94.
³⁴ Km, II, nr. 2872, 114.
³⁵ Kemény Pál nr. 53.
³⁶ Kemény Pál nr. 84.
³⁷ Tel. I, 108, 110, Df. 73676, Df. 73677
³⁸ Df. 73678, Teleki, I, 111.
³⁹ Dl. 28914, Tel. I, 126.
⁴⁰ Tel. I, 131.
⁴¹ Tel. I, 138.
⁴² Df. 275184, DRH. C. VOL. XIII, nr. 36, 51–52.
⁴³ Hokl, 281.
⁴⁴ Tel. I, 131.
⁴⁵ Tel. I, 138.
⁴⁶ Df. 275184, DRH. C. VOL. XIII, nr. 36, 51–52.
⁴⁷ Hokl, 281.
⁴⁸ Szakály Ferenc, im.
⁴⁹ Dl. 26781, Suky nr. 59, Df. 255296, Teleki Okl., II, 23.
⁵⁰ Tel. I, 179, 180, 181, 201, Tel. I, 201.
⁵¹ Km, I, nr. 1658, 620.
⁵² Suky nr. 91.
⁵³ Jakó, Erd. Okm., II, nr. 198/I, 97.
⁵⁴ Tel. I, 33, DIR, veacul XIV, 226, Jakó, Erd. Okm., II, 106, nr. 223.
⁵⁵ *Petrichevich Horvát Emil*: A Suky család címeres levele. In. Turul, 1936, nr. 1–2.
⁵⁶ *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I. Bp., 1996, 11.
⁵⁷ Jakó, Erd. Okm., II, nr. 348, 146, nr. 360, 150, DIR, C veacul XIV-lea, vol. I, 332–338, 423–424, 441, 348, 427–428.
⁵⁸ *Kristó Gyula*: Középkori históriák oklevelekben (1002–1410). Szeged, 1992, nr. 140, 180–181.
⁵⁹ *Engel Pál*: Magyarország archontológiája, 491, Zs, I, 1972, 1978.
⁶⁰ Lásd az 54-es jegyzetet.
⁶¹ Dl. 36390, 36403.

KÖZLEMÉNY

A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
 2009. szeptember 4-én (pénteken)
 egész napos tudományos konferenciát rendez a székesfehérvári
 BORY-VÁRBAN (Mária-völgy 54.).
 A konferencián Bory Jenővel kapcsolatos,
 illetve különféle történelmi segédtudományi
 (genealógia, heraldika, egyháztörténet) előadások hangzanak el.

A konferenciára – hallgatóként – jelentkezni lehet
 Dr. Tellér Tivadarnénál
 Telefon: 06-1-2096-078

MEGJEGYZÉSEK, ÉSZREVÉTELEK I. KÁROLY (RÓBERT) MAGYAR KIRÁLY HÁZASSÁGI ÉS EGYÉB CSALÁDI KAPCSOLATAI KÉRDÉSÉHEZ

Kristó Gyula professzor két évtizede, 1988-ban az *Acta Universitatis Szegediensis* oldalain jelentette meg azon – a genealógiai tudományosságunkat alaposan felforgató – véleményét, miszerint I. Károly királyunk a hagyományos közvélekedéssel ellentétben nem három, hanem négy alkalommal kötött házasságot, első felesége pedig egy eddig teljesen ismeretlen halicsi hercegnő, I. Leó (Lev Danyilovics) fejedelem közeli nőrokona volt.¹ Kutatónk állítását két egymástól teljességgel független és nehezen megkérdőjelezhető hitelességű forrásadatra; I. Károly király egy, csak nemrégiben közzétett, 1326-ban kelt adománylevelének információjára, illetve a minden valószínűség szerint 1308 elején készült „*Descriptio Europae Orientalis*” című útleírás egy közlésére alapozta.

Előbbi forrásunk, a Lőrinc fia „Apród” István mester részére 1326. február 7-én kiállított privilégium narratiojában a király megemlíti, hogy István egy, a király ellen lázadók feletti győzelme után a zsákmányolt zászlót és a diadal híret Oroszországba küldte az uralkodó után, mert az épp néhány hű bárója társágában ott tartózkodott, hogy első feleségét magyar földre hozza.² Ezen – igaz a történekről több mint két évtizeddel később megemlékező, de ugyanakkor az ügyben leginkább érintett és nyilván a legpontosabb ismeretekkel bíró személytől, magától az uralkodótól származó – közlés helytállóságát messzemenően megerősíteni látszik másik kútfőnk, a „*Descriptio*”. Ebben a Halics-vlgyimíri Fejedelemség uralkodójáról, II. Lev Jurjevics fejedelemről ugyanis a következőket találjuk: „ennek a Leónak a leányát vette a közelmúltban feleségül Magyarország királya, Károly”.³ Kristó néhány évvel később egy újabb, rövidebb tanulmány keretében visszatért Károly fiatalkori házasságainak problémájához, és azon következtetésre jutott, hogy az uralkodó általa feltételezett első, orosz felesége, második, sziléziai származású, Piast-házbeli hitveséhez hasonlóan szintén a Mária nevet viselte, s korai halála, valamint épp eme véletlen névazonosság okán esett ki emléke nyom nélkül a krónikáshagyományból.⁴

Kristó eredményeit a hazai kutatás többé-kevésbé gyorsan elfogadta és adaptálta munkája során,⁵ a külföldi tudóstársadalom köréből azonban csaknem azonnal ketten is vitába szálltak vele. A szlovák Jaroslav Perniš első sorban azért nem tartotta elfogadhatónak állításait, mert meggyőződése szerint igen valószínűtlen, hogy hazai elbeszélő forrásaink egyáltalán nem emlékeztek volna meg egy oly fontos eseményről, mint az uralkodó feleségének halála, ugyanakkor valamennyi krónikaszövegünk a király első házastársának egyértelműen a lengyel – szerinte valójában az egyetlen – Máriát nevezi.⁶ A krakkói egyetem docense, Stanislaw Sroka több cikket, majd pedig egy könyvet is publikált Magyarországon, Lengyelországban, sőt, még a tengerentúlon, a bostoni Harvardon is,⁷ Kristó ennek következtében vele bonyolódott kiélezett tudományos vitába. A lengyel kutató számos érvt sorakoztatott fel magyar kollégája elméletének megcáfolására, több komolyabb átgondolásra és mérlegelésre ösztönző észrevételt tett azzal kapcsolatban, Kristó két egymástól független, hitelt érdemlő kútfőre alapozott elméletét azonban, a saját feltételezéseit alátámasztó források hiányában, döntő erővel lényegében még csak megingatni sem volt képes.

Elsőre kétségtelenül megkapó felvetéseit, miszerint egyfelől az 1326. évi oklevélben a scriptor hibájából kerülhetett a helyes „Polonia” helyébe a „Ruthenia” szó; esetleg az oklevél készítője „neptis” (unoka) helyett figyelmetlenségből nevezte a hercegnőt Lev leányának; Károly valóban orosz földre ment lengyel feleségéért, aki ott, szegény rokonként, anyai nagyatyja udvarában nevelkedett; avagy csupán eljegyzésre került sor, a házasságkötés valamilyen okból végül elmaradt; stb., Kristó (válasz-)tanulmányaiban külön-külön is megcáfolta.⁸ A halicsi-orosz Mária létezése, illetőleg néhai magyar királynéi volta ellenben, hivatkozott forrásainknak köszönhetően jelenlegi tudásunk szerint nehezen vonható kétségbe.

Mint már utaltunk rá, Sroka és Kristó professzor vitájában a magyar középkorkutatás csaknem egésze kisebb

fenntartásokkal és némi óvatossággal az utóbbi nézeteihez csatlakozott, Engel Pál egy lényeges észrevételével pontosította is azokat,⁹ a kérdéskör azonban mindenképp előtt a lengyel tudós meggyőződésének további kitartó hangoztatása miatt mindmáig nem jutott nyugvópontra. Kristó – nyilván a Srokával hosszú időn át folytatott és ténylegesen soha le nem zárt polemizálásnak is köszönhetően – a későbbiekben is behatóan foglalkozott első Anjou- királyunk családi kapcsolatainak módfelett bizonytalan kérdéseivel, s 2005-ben egy tanulmányban foglalta össze a közel 20 év során a témában kiérlelt tudományos eredményeit.¹⁰ Újabb cikke ismét számos tekintetben változtatta meg a Károly Róbert családi viszonyairól kialakult százados képet, így rendkívül imponáló megfontolások alapján (1.) a hagyományos 1317. decemberi időpontról 1318 nyarára módosította a király – szerinte második – felesége elhunyt idejét, (2.) az ugyancsak a krónikás hagyomány által megőrzött 1318. novemberi adathoz képest a következő év, 1319 elejére helyezte át újabb házasságkötése dátumát, (3.) míg végül elsőszülött fia, Károly születését 1322–1323-ra, tehát a forrásaink által közölt 1321. évről egy-két évvel későbbre toltta el.¹¹

Az említett személyek életadatai, illetve a házasságkötések időpontjai tekintetében mutatkozó – igen számottevő – eltérést Kristó a magyar és a csehországi kortárs krónikák közlései, valamint a hazai kiadású oklevéltananyag adatainak gondos összevetése nyomán, valamennyi kérdésben az utóbbiak hitelessége mellett foglalt állást. Mi a magunk részéről a források egyenlőre feloldhatatlannak tűnő ellentmondásossága mellett, illetve ellenére lényegében teljesen egy véleményen vagyunk megboldogult kutatóinkkal, az alábbiakban annak helyzetét szeretnénk néhány eddig figyelmet nem kapott adalékkal, részinformációval és egy-két, talán további vizsgálódásra érdemes felvetéssel megerősíteni.

A Kristó által átadatalt három 1320 körüli esemény közül a legrégebben a kutatás homlokterébe került s így egyszerűen a leginkább tárgyalt probléma Mária beutheni (ma: Bytom, Lengyelország) hercegnő halálának időpontja. Az ún. 14. századi krónikaszerkesztés különböző változatai a királyné elhunytának idejét azonos nap-megjelöléssel („Szent Lucia szűz vértanú ünnepét követő harmadik napon”) december 15-re, ugyanakkor érthetetlen módon eltérő évekre helyezik. Mária királyné a Képes Krónika és az azt forrásául felhasznált Thuróczy szerint 1315, a Pozsonyi Krónika szövege szerint 1316, végül a Budai és Dubnici Krónika kódexe, valamint a lengyel Jan Długosz későbbi munkája szerint 1317 decemberében halálozott el.¹² Ezen momentum, jelesül, hogy hazai, a kérdéses esemény után nagyrészt csupán két-három évtizeddel később készült elbeszélő forrásaink annak időpontjáról három különböző, egymást cáfoló

értelmezést őriztek meg, arra sarkall, e kérdésben nagyobb fenntartással vegyük azok hitelét.

Károly király 1317. február 24-én – Gut-Keled nembeli Omodé fia Miklós javára – kelt oklevelének ismeretében a Képes Krónika, valamint a Pozsonyi Krónika adatait teljes magabiztossággal ki kell zárunk a számbajött három év sorából, kiadványában ugyanis a király elmondja, az adományozásra felesége, Mária királyné egyetértésével került sor,¹³ az tehát szükségképpen legalábbis 1317 februárjában még életben volt. Első Anjou-uralkodónk egy másik, 1318. július 12-én kiadott oklevele azonban a harmadik, a Budai Krónikában és Długosznál szereplő időadatot is megcáfolja, lévén, az említett diplomában Károly Fejér megyei birtokadományával kapcsolatosan megjegyzi; ahhoz hitvese, Mária királyné szintén hozzájárulását és beleegyezését adta.¹⁴ Eszerint a dél-sziléziai származású lengyel hercegnő nemhogy 1316 vagy 1317 legvégén hunyt el, de még a következő év nyarán is élt.

A már így sem túl egyszerű, több nyilvánvaló ellentmondással terhelt problémát harmadik fő forrásunk, a 14. század közepén, azaz jóformán ugyanezen időben, a prágai udvar közelében készült Zbraslavi Krónika ismeretei csak tovább bonyolítják. Cseh kútfőnk úgy tájékoztat, a magyar király megözvegyülve János cseh királyhoz, Prágába küldte követeit, hogy számára az uralkodó egyik húgának kezét megkérjék. János király 1318. június 23-án mutatta be két leánytestvérét a magyar követeknek, akik végül az ifjabb, akkor körülbelül 14 éves Beatrix személye mellett döntöttek, s miután a hercegnőt Magyarországra hozták, az november közepe táján lépett házasságra Károllyal.¹⁵

A részben egymás információit megerősítő, részben azoknak ellentmondó források tekintetében három, illetve négy megoldási lehetőség merül fel tehát:

1. a magyar krónikáshagyomány Mária halálára vonatkozó ismerete téves, a királyné jóval később, legkorábban 1318. július elején halálozott el,

2. a cseh udvari krónika őrizte meg helytelenül Károly leánykérő követsége prágai látogatásának időpontját, Beatrix eljegyzésére tehát nem 1318 júniusában, de sokkal inkább július végét követően került sor,

3/a mind a Budai, mind pedig a Zbraslavi Krónika adatai hitelt érdemlnek, ugyanakkor Károly király említett 1318. júliusi okirata tartalmaz téves közlést Mária királynéra vonatkozóan, azaz, hogy az a kiadvány keltekor valójában már jó ideje nem élt,

3/b vonatkozó 1318. évi oklevelünk hamis, s a benne foglalt, bennünket érdeklő információk valótlanok.

Az Anjou-kori krónikakompozíció Károly házasságkötéseiről és egyéb családi ügyeiről beszámoló fejezeteinek szövegében azonban más egyértelmű ellentmondást, illetve könnyen kimutatható tévedést és hibát is találunk. A 198. caput szerint Károly cseh-német felesége, Beat-

rix királyné halála évében, azaz 1319-ben renováltatta a székesfehérvári Szent Szűz-bazilikát, s ugyanazon évben halt meg a trencsényi oligarcha, Csák nembeli Máté is.¹⁶ Utóbbi információnkat azonban számos, Mátéval kapcsolatos oklevelünk, valamint a Zbraslavi Krónika is cáfolja, amely napra pontosan megőrizve azt, 1321. március 21-re helyezi a hatalmas felvidéki tartományúr halálát.¹⁷ Hazai okleveles forrásanyagunk emlékei közül elég csak a (garam-)szentbenedeki konvent 1320. június 8-án kiállított oklevelére hivatkoznunk, amelyben Csák Mátét egyértelműen mint élő személyt említik.¹⁸ Mindezek alapján úgy véljük, kellő megalapozottsággal állíthatjuk, a magyar krónikásirodalom Károly király első házasságáról, illetve az 1310-es évek második feléről tájékoztató fejezetei számos lényegi ponton közölnek más forrásainkkal összeegyeztethetetlen értesüléseket, adataik majdhogynem teljes mértékben tévesek és hibásak, így a vizsgált kérdések tárgyában figyelmen kívül kell hagyunk azokat.

A magyar krónikák kritikája után természetesen cseh forrásunk közlésének hitelességével is alaposabban foglalkoznunk kell. Mindenekelőtt érdemes János cseh király 1318–1319. évi itineráriumát áttanulmányozni, adatolható-e egyáltalán a krónika szerint 1318 júniusában történt leánykérés idején prágai tartózkodása. Legnagyobb sajnálatunkra azonban a kérdéses időszak cseh királyi oklevelei és egyéb kiadványai egyáltalán nem nyújtanak segítséget a probléma megoldásában. János ugyanis legkésőbb 1318. május 21-től a cseh fővárosban tartózkodott, és még július 3-án is Prágában kelezett. Ezt követően pontosan nem ismert időpontban Morvaországba ment, szeptember 6-án Brnóban volt, majd november 1-jén a valószínűleg a kelet-bajorországi Neunburggal azonosítandó „Nimburga super Albea”-ban bocsátott ki oklevelet. Újabb, mintegy másfél hónapnyi ismeretlen tartózkodás után, december 12-én Jihlavában találjuk, ahonnan feltehetően még az év végén Prágába tért vissza, s legalább a következő év májusáig székvárosában maradt.¹⁹ János király 1318. évi itineráriuma alapján tehát sem a cseh udvari krónika közlését, sem pedig Kristó azt határozottan elvető álláspontját sem tudjuk kizárni a leánykérés vitatott dátumaként. Az előbbi szerinti nyár eleji időpont teljességgel beleillik abba, Kristó professzor véleménye pedig különösebb gond nélkül – leginkább december–január folyamán – beilleszthető ismert adatsoraikba. Nehezen tagadható ugyanakkor, hogy a cseh krónikás ismerete valószínűbbnek tűnik mint valós dátum, ez ugyanakkor önmagában természetesen nem perdöntő problémánk tekintetében.

Noha talán ésszerűbb és indokolt lett volna épp ezzel kezdenünk, vizsgálódásunk végére hagytuk 1318. július 12-én kelt oklevelünket. A hivatkozott privilégium szerencsénkre eredetiben maradt fenn,²⁰ s minthogy uralko-

dói kiadványról van szó, természetesen Károly udvari kancelláriáján készült. Talán felesleges is felemlítenünk, hitelességének szempontjából ezen momentum, tehát hogy nem átiratban avagy kései másolatban őrződött meg, különösen nagy jelentőséggel bír. Oklevelünket János székesfehérvári prépost, királyi alkancellár jegyezte le, és bár a kelethely nem szerepel benne, joggal feltételezhetjük, Fejér vagy Komárom megye területén bocsátották ki.²¹ Külsődleges eredetisége tekintetében minden a diplomatikai forráskritika által elvárt formai kritériumnak megfelel. Hitelessége kérdésében tudomásunk szerint az egyetlen azt elvető, hamisítást feltételező véleményt Mályusz Elemér és Kristó Gyula közösen készített Thuróczy-kommentárjában fogalmazta meg.²² Kristó később revideálta álláspontját és csatlakozott Engel P. meglátásához, miszerint az oklevél keltezésével szemben sem vehető fel kifogás.²³

Már Pór Antal felfigyelt a 20. század elején az okirat szövegében rejlő ellentmondásra, amelyet azon feltevésével magyarázott, hogy az adományozás még a királyné életében, azaz 1317. december közepe előtt történt, de az erről szóló oklevelet az udvari kancellária csak később, jóval annak halála után állította ki.²⁴ Engel P. más okra gondolt a Károly Róbert országgyűlési harcairól 1988-ban írt tanulmánya elkészítésekor, szerinte az auctor „különös szórakozottsága” miatt került a szövegbe a Mária királynéra, mint élő személyre való hivatkozás. Neves középkorkutatónk ki nem fejtett vélekedését utólagosan kiegészítve és értelmezve, felmerülhetne lehetséges magyarázatként az – erre, gyorsan el is vetve azt, Kristó is kitért rövidebben tanulmányában –, hogy a diplomából, készítője, János mester mulasztása okán egész egyszerűen kimaradt a „bone memorie”, az előkelő elhunyt esetében csaknem mindig használt jelzői szóösszetétel.²⁵ Mindezen, problémánkat megoldani látszó magyarázatok valószínűsége azonban igen-igen csekély megítélésünk szerint.

Pór talán leginkább elképzelhető véleménye a 13–14. század fordulója körüli évtizedekben divó királyi birtokadományozási gyakorlat – viszonylag nagyobb magabiztossággal rekonstruálható – logikája szempontjából kétséges. Ha ugyanis Mária valóban 1317 végén hunyt el, nyilvánvaló, hogy legkésőbb december első napjaiban adhatta hozzájárulását férje – a királynéi birtokállományból történő – adományozásához. A donatit – végső formában – rögzítő privilégium kiadásakor, 1318 júliusában, tehát gondolatmenetünk szerint nyolc hónappal a királyné halála után, az uralkodónak úgyszólván teljesen felesleges lett volna hivatkoznia megboldogult neje beleegyezésére, tekintve, hogy mivel a király még nem nősült újra, valamennyi, a királynéi tulajdonhoz tartozó birtoktest felett szabadon rendelkezhetett. Úgyszólván feleslegesnek tűnik az állítólag elhunyt királyi hitves hozzájárú-

lásának külön megemlítése, hisz vélelmezett időközbeni halálával az egyébként amúgy is inkább csak formális, nemegyszer mellőzött aktus a megadományozott jogbiztonságát növelő, megerősítő gyakorlati jelentőségét lényegében elvesztette volna.²⁶ A fejéri birtokot ráadásul – mint oklevelében elárulja – Károly már korábban is elidegenítette, s az azt elnyert Werner fia László budavári rektor ténylegesen tulajdonolta is, tehát olyan fekvőségről volt szó, amely legalább egy alkalommal már magánkézre került a királynéi tulajdonból, és feltehetően nem tartozott a legértékesebbek közé sem.²⁷

A másik, már Kristó által elvetett megoldási lehetőség, miszerint az oklevélből az azt lejegyző alkancellár sajnálatos figyelmetlensége miatt „kifelejtődött” a Mária királyné halálára utaló „bone memorie” kifejezés, még kevesebb valószínűséggel bír. Ilyen súlyos, az okirat hitelességére is komolyabb kihatással bíró hiba Károly király az idő szerint már régóta jól, hozzáértéssel megszervezett és irányított, rutinszerűen működő kancelláriájáról, főképp pedig az okiratot kiállító, kiválóan képzett, nagy felkészültségű János prépost, küküllői főesperesről nehezen képzelhető el.²⁸ Fennebbiek alapján határozott meggyőződésünk tehát, hogy a Piast-ház sziléziai ágából származó Mária királyné a magyar krónikák értesülésével ellentétben nem 1317 (vagy 1316, illetve 1315) december közepén, hanem a sokszor említett királyi adománylevél közlésének, valamint Kristó professzor kutatási eredményének megfelelően 1318. július elejét követően halálozott el, miszerint a király eljegyzésére következő feleségével, Beatrix hercegnővel sem kerülhetett sor a cseh kútfőnkél található 1318. júniusi időpontban.²⁹

Kristó Gyulával teljesen megegyező véleményünket nagymértékben megerősíteni látszanak a királynéi udvarhoz tartozó egyházi és világi méltóságviselők, elsősorban is a királyné kancellárja, valamint tárnokmestere hivatali működésének ismert időadatai. Kivált „Kéki” István veszprémi püspök, királynéi udvari kancellár okleveles szereplései tanúságosak számunkra, főként székeskáptalana és természetesen saját, esetleg más előkelőkkel közösen kiadott okiratai. A veszprémi konvent egy 1318. május 26-i oklevelében, illetve a király június 29-én, azaz a lengyel Mária állítólagos halála után fél évvel kelt privilégiumában is királynéi kancellárnak nevezi a püspököt.³⁰ Nem zárhatjuk ki nyilván annak lehetőségét, hogy némely udvari méltóságviselő úrnője halála után továbbra is használta címét, a vizsgált időszakban azonban ilyen példáról nem tudunk, sőt, István esetében az új királyné szolgálatában minden bizonnyal pontosan az ellenkezőjét látjuk.

Az első, már Beatrix királynésága idején, 1319 februárjában kelt okiratot, melyben, egyszersmind annak kancellárja feltűnik, saját maga bocsátotta ki. November 25-én, azaz a királyné – forrásaink szerint november 19.

körül bekövetkezett – elhunytá után néhány nappal azonban ugyancsak saját kiadású diplomájában már nem viseli a kancellári címet.³¹ Nem eltagadható bizonytalanságot kelt viszont a kérdés tekintetében, hogy István kiadványa Veszprémben készült, a királyné pedig minden bizonnyal valahol az ország délkeleti szegletében, talán épp Temesvárt hunyt el. Ezt látszik alátámasztani, hogy elődével, feltehetően szintén a Temes-parti városban meghalt Mária királynéval ellentétben nem Székesfehérvárott, hanem a váradi székesegyházban temették el.³² A Temes vagy Bihar vármegyék, valamint Veszprém közötti tekintélyes távolság felveti a kérdést, vajon értesülhetett-e udvari kancellárja ilyen rövid idő alatt Beatrix halálhíréről. Persze mindemellett azon eshetőség is fennáll, miszerint István az udvarban volt a szomorú esemény bekövetkezőkor és azután, hamarjában visszatért egyházfői székelyére.

Harmadik felesége váratlan halála után Károly ismét haladéktalanul lépéseket tett újránősülése érdekében, s miután sikerült elnyernie I. Ulászló lengyel király leánya, Erzsébet kezét, Dlugosz tudósítása szerint 1320. július 6-án Budán házasságra lépett az akkor körülbelül 15 éves hercegnővel.³³ Okleveleink ezúttal megerősítik a lengyel krónikásnak a fejedelmi menyegző időpontjára és helyszínére vonatkozó közlését, a király július 8. és 20. között valóban az ország mellőzött fővárosában tartózkodott.³⁴ Az uralkodó és fiatal hitvese negyedfokú rokonságban álltak egymással, minthogy Károly apai dédapja és dédanyja, valamint az új királyné anyai dédszülei azonosak, IV. Béla király és (Laskaris) Mária voltak, miért is a frigyhez szentszéki engedélyezésre volt szükségük. Ezt 1320. július 2-án meg is kapták XXII. János pápától.³⁵ A pápa egyébként nem konkrétan az Erzsébettel kötendő nászhoz járult hozzá, hanem általában, „egy a királlyal negyed fokúlag rokon keresztény nő” elvételét engedélyezte. Károly tehát a gond nélkül elnyert szentszéki diszpenzáció kézhezvételét be sem várva, minden bizonnyal hamarost a lengyel hercegnő udvarába megérkezett követően, sietve vezette oltárhoz Erzsébetet. Az új királyné megkoronázására Székesfehérvárott feltehetően csak a november első napjaiban tartott országgyűlésen került sor, udvartartása és kancelláriája viszont már a nyár folyamán, augusztus vége előtt felállt.³⁶

A friss férj türelmetlensége teljesen érthető és indokolt volt, harmincas éveit „taposva”, háromszori megözvegyülése után – az uralkodók egyik mindenkori legfőbb kötelessége szerint – mielőbb gondoskodni akart törvényes fiutódok világrajöttéről. Úgy látszik egyébiránt, hogy e tényleg igencsak sürgető szükség mihamarabbi abszolválása eredményezte előző neje, a cseh Beatrix korai halálát; az alig 15 éves királyné ugyanis újszülött magzatával együtt valamely gyermekágyi betegségben, és/vagy a szüléssel járó komoly fizikai megpróbáltatások miatt hunyt el.³⁷

Károly harmadik, cseh házassága esetében teljesen világos annak kül- és belpolitikai motivációja; Beatrix Közép-Európa egyik legtekintélyesebb uralkodójának, János cseh, valamint – igénycíme szerint – lengyel királynak, Szilézia urának húga, VII. (Luxemburgi) Henrik császárnak leánya volt – előkelőbb születésű és hatalmasabb szövetségessel kecsegtető hajadon messzeföldön sem akadt –, nagy a bizonytalanság ellenben a király második, sziléziai házassága tekintetében. Az említett lengyel történetíró szerint az uralkodó helyzete megszilárdítása végett vette nőül az állítólag különösen szemrevaló Máriát. Politikai, pénzügyi, főképp pedig katonai támogatást apósától, Kázmér beutheni és koseli (Kozle, ma: Kędzierzyn-Kozle, Lengyelország) fejedelemtől nemigen remélhetett, mint alávetett, hűbéres fejedelem, maga is meglehetősen szerény viszonyok között élt népes családjával. Jellemző, hogy fiai közül többen is külföldön próbáltak szerencsét, így az egyházi pályára lépett Boleszláv és Mieszko Magyarországon, sógoruk jóvoltából csinált magasba ívelő főpapi karriert.³⁸ A Piast-ház dús sziléziai oldalhajtásainak nemzetközi presztízse ugyanakkor egyáltalán nem volt elhanyagolható, számos közép- és kelet-európai dinasztia tagjai nőültek körükből, így például IV. Károly német és cseh, III. Kázmér lengyel király vagy Károly riválisa, az elvben három ország trónját is birtokló (III.) Vencel.³⁹ Érdekességként megemlítjük, hogy Vencel hitvesének, Violának atyja I. Mieszko tescheni (ma: Cieszyn, Lengyelország) és auschwitzi (ma: Oświęcim, Lengyelország) fejedelem, I. Károly apósának, Kázmérnak volt a fivére, a két hercegnő és királyné tehát elsőfokú apai unokatestvérek voltak.

Ugyanitt hívnánk rá fel a figyelmet, Károly Kázmér fejedelem leányával kötött házassága aligha létesülhetett 1305/06 táján, tekintve, azon idő szerint a beutheni fejedelem csaknem valamennyi sziléziai uralkodótársával egyetemben II., majd annak halála (1305. június 21.) után fia, III. Vencel cseh király lojális főhűbéresei közé tartozott, s felettébb valószínűtlen, hogy leányát épp urai elsőszámú ellenségének adta volna férjhez, ráadásul bátyja, Mieszko leányát kevéssel Károly vitatott házasságkötése előtt, 1305. október elején vette nőül a fiatal cseh király, ez pedig, legalábbis a tágabb család tekintetében, éppenséggel a hűbérúr-vazallusi jóviszony elmélyülésére utal.⁴⁰ Az utolsó Přemysl-házi király nem sokkal később történt meggyilkolása (1306. augusztus 4.) után Kázmér már bármiféle aggodalom nélkül, „szabadon” tárgyalhatott Károly leánykérő követivel, s házasihatta össze gyermekét néhai ura ellenlábásával.

I. Károly lengyel, különösen pedig orosz házasságkötésével kapcsolatban nem feledkezhettünk meg azon lényeges momentumról sem, hogy uralkodása első éveit, kivált 1304 közepéig komolyabb diplomáciai elszigeteltségben teltek. A szomszédos és térségünkbeli államok

uralkodóinak jó része a Přemyslek szövetségese, illetve vazallusa volt vagy érdemi összeköttetésben nem állt udvarával. A következetes pápai támogatás Magyarországon ténylegesen vajmi keveset javított helyzetén, két ellenjelölt királlyal is harcba kellett szállnia a koronáért, uralmának kérdése, sőt személyes biztonsága, testi épsége is rendkívül bizonytalannak tűnt hosszú időn át, így feltehetően nem sok európai uralkodó látott fantáziát egy vele kötendő szövetségben, és adta volna bármely nőrokonát szívesen hitvesül.⁴¹ Halicsra tehát részint emiatt, egyéb alternatíva hiányában esett a király, valamint nyilván báróinak választása. Könnyen elképzelhető továbbá, hogy Károly halicsi házasságában egyéb szempontok is szerepet kaptak. Kristó 1988-as cikkében egy érdekes észrevételére hívta fel a figyelmet, miszerint Bereg vármegye 1300 táján nagy valószínűség szerint I. Lev halics-volhíniai fejedelem, illetőleg utódai uralma alá tartozott, s Károly talán a terület átengedésének igényével kérte meg az orosz hercegnő kezét. Az 1299-ben Lev helyi offciálisaként szereplő Gergely beregi ispán helyén ugyanis 1308-ban új ispán tűnik fel, amit esetleg azzal magyarázhatunk, hogy a halicsi uralkodó magyarországi birtokait hozomány fejében átadta sógorának, Károlynak.⁴²

Szintén találó és megfontolásra érdemes a Srokához hasonlóan a halicsi Mária királyné létezését ugyancsak határozottan elvető Kazimierz Jasiński professzor – igaz, épp saját álláspontja mellett felhozott – vélekedése, mely szerint Károly első házasságkötése, lévén, az ara IV. Béla király dédunokajaként nőágon maga is az Árpádok leszármazotta volt, erősítette első Anjou-házi királyunk magyar trónra vonatkozó jogait. Ez a valóban nem mellékes momentum a halics-volhíniai fejedelmek családjára nézve a legteljesebb mértékben áll, míg a sziléziai Mária hercegnő csak névről ismert anyjának állítólagos Árpád-házi eredete nem tűnik egyébnek, mint igazolhatatlan genealógiai kombinációnak.⁴³

Érdemes volna a király első két nőülésének időpontjáról is megállapítanunk valamit, ez azonban, forrásaink sokszor elpanaszolt szűkössége miatt, jóformán lehetetlen próbálkozást jelent. A halicsi hercegnő esetében némiképp közelebről van módunk tapogatódzni a múlt homályán keresztül; fennmaradt ugyanis egy 1306. június 23-án kiadott pápens oklevele.⁴⁴ 1306 kora nyarán tehát, Esztergom várának ostroma és elfoglalása heiteiben, Károly tehát már bizonyosan nős volt. Említett 1326. február 7-i, valamint egy másik, 1304. december 7-én kelt adománylevelének részinformációi nyomán feltelezhető, hogy első házasságkötése évekkorábban, talán már 1304 közepe táján történt.⁴⁵ Előbbi oklevelünk tájékoztatása szerint ugyanis Kassa lakói és a szepesiek az „Apród” István által sikeresen visszavert Gönc elleni támadás előtt Kassa városát és Szepesvárat átadták a se-

rege élén Magyarországra vonult cseh királynak. István győzelmének köszönhetően azonban – „akarataik ellenére” – sokan Károly hűségére tértek és rövidesen annak uralma alá került a szepes-abaúji vidék nagy része.

Másik, 1304. évi oklevelünkben azt tudjuk meg, hogy a megadományozottak, „Szepesi” Detrik fiai, Arnold és Jordán korábban látszatra a cseh Vencel pártjához csatlakoztak, de miután bizonyos Bald Szepes várát átadta a cseh királynak, akcióba léptek és érdemdús gondoskodásuk révén a Szepesség jelentős része Károly hűségére tért. A Gönc vára körüli, valamint a Szepességben lefolyt harcok ezek alapján megnyugtató módon természetesen még nem kapcsolhatók össze, tekintve, az előbbieket esetében nem tudjuk, közelebbről mely időpontban zajlottak. Az mindkét összecsapásról megállapítható, hogy az idősebb (II.) Vencel király Magyarországra vonulását követően, azaz 1304. június eleje után folyt le, a kassaiak, valamint Szepes lakóinak Gönc elleni támadásának időpontjaként – 1326-os adománylevelünk információja alapján – elviekben azonban jóval későbbi, akár 1306 eleji időpont is elképzelhető.⁴⁶ Megítélésünk szerint ugyanakkor a legnagyobb valószínűsége annak van, hogy a Vencel-párti felvidéki akcióra, Gönc megtámadására 1304 nyarán, a cseh király magyarországi hadjárata körüli időben került sor. Egy Aba Omodé fő erőssége, székhelye elleni, egyébként csaknem örültségszámba menően merész vállalkozáshoz Kassa lakóinak és a szepesieknek máskor, mint egy velük azonos oldalon álló, nagy létszámú sereg bevonulása és ittléte idején aligha lett volna bátorságuk. Amennyiben fenti feltételezéseink helytállóak, az említett szepességi és Kassa környéki harccselekmények közel azonos időben, néhány hét vagy hónap eltéréssel zajlottak le, a király első házasságkötését ugyanakkor, azaz 1304. június-július tájára kell helyeznünk. Mint már említettük, megözygyűlése és második nősülése időpontját illetően, ha lehet, még nagyobb a bizonytalanság, ezért azokra itt nem térünk ki.⁴⁷

Házasságkötései, illetve első feleségei személyazonosságának, származásának kérdésén túl Károly király gyermekeinek ügye szintén régebb óta foglalkoztatja a genealógiai kutatást. Az imént többször hivatkozott Pór Antal már felvetette, hogy a királynak a magyar krónikákban is említett Kálmán nevű, győri püspökké lett fián kívül más törvénytelen utóda is lehetett.

Feltevése szerint Károly ezen házasságon kívüli kapcsolatából született egy Katalin névre keresztelt leány is, akit a király az 1330-as évek közepe táján (II.) Henrik schweidnitzi (ma: Świdnica, Lengyelország) fejedelemnek adott nőül.⁴⁸ Kálmán herceg anyjáról forrásaink csak annyit árulnak el, hogy hajadon és a Csepel-szigetről való volt, vélelmezhető, a király ágyasaként egy ideig itt is tartotta valamelyik udvarházában, nevét, származását, rokonait azonban nem ismerik vagy egyszerűen nem em-

lítik meg. Pór vizsgálódásai során azon következtetésre jutott, hogy a herceg, valamint nővére, Katalin anyja a rozgonyi csatamezőn elesett Csák nembeli Györk fia Györk Erzsébet nevű leánya volt. A győzelem után árvaságra jutott leány feltételezése szerint – talán részint a király régi híve, zászlótartójaként hősi halált halt atyja iránti tiszteletből – az udvarba, a királyné szolgálatába került, s ott, annak egyik udvarhölgyeként lett Károly szeretője. Később, Kálmán és talán Katalin hercegnő megszületése után az uralkodói akarat gondoskodott kiházasításáról is, a tehető Jakab ispán, pozsonyi bíróhoz ment nőül.⁴⁹

„Schweidnitzi” Henrikkel kötött házasságából Katalinnak csupán egy leánya származott, az 1339-ben világra jött Anna hercegnő, aki szüleinek korai, minden valószínűség szerint még 1349 előtt történt halála után Magyarországra, I. Lajos király udvarába került. Itt közeli rokona, apai nagyanyja, Kunigunda schweidnitzi és jaueri (ma: Jawor, Lengyelország) hercegné húga, azaz dédnagynénje, Erzsébet anyakirályné személyesen vette át nevelését, és az ő háznépében élt. Anna 1353. május végén – megerősítendő a (későbbi) császár és Lajos király szövetségét – IV. Károllyal lépett házasságra, s annak kérésére a magyar uralkodó 27-én ünnepélyesen lemondott Károly javára Schweidnitz és Jauer hercegségekről.⁵⁰ Ezen hivatalos formában rögzített lemondás ténye az, ami leginkább igazolni látszik, hogy Katalin és (Nagy) Lajos között rokoni kapcsolat állt fenn, amelyről a jelek szerint az újdonsült férj, Károly császár-király is tudomással birt. Az eredetileg is kicsiny, előbb két, majd az 1330-as években három különálló területi egységre oszlott közép-sziléziai fejedelemség tekintetében a magyar királyi háznak semmiféle utódlási joga, igénye vagy követelése nem lehetett, és nyugodtan kijelenthetjük, ténylegesen nem is volt. Lajost ekként, anyja, Erzsébet özvegy királyné révén, aki ugyan természetesen maga is az ősi Piast-dinasztiából származott, nyilvánvalóan nem illette semminemű jog nem csupán az elhunyt Henrik herceg öröksége ügyében, de az Odera-vidéki, lengyel, valamint részben cseh uralom alatt álló tartományok egyikében sem. A magunk részéről csak egyetérthetünk Pór kitűnő felismerésével, miszerint a szóbanforgó sziléziai területekről való – másként megmagyarázhatatlan s csaknem elhanyagolható jelentőségű – lemondásra, Károly kezdeményezésére azért került sor, mert a magyar uralkodó és Anna hercegnő édesanyja féltestvérek voltak, következésképp Lajosban az árván maradt leány nagybátyját tisztelhetette.⁵¹

Pór német, illetve cseh kollégái, így H. Grotfend, E. Werunsky, F. Palacky, a 19. század nagyszerű középkorászai azonos véleményen voltak a kérdést illetően, a közelmúlt lengyel kutatása viszont már határozottan annak ellentétesen foglalt állást.⁵² K. Jasiński professzor a Piast-ház sziléziai oldalágairól írt háromkötetes mun-

kájában több érv és megfontolás nyomán cáfolta a nagy elődök által vélt rokonság tényét.

Kataliné mellett egy másik sziléziai hercegné, Boleszláv falkenbergi (ma: Niemodlin, Lengyelország) herceg nejének, Erzsébetnek a neve is felmerült Károly király esetleges leányaként. Jasiński említett nagymonográfiájában az ő esetében is kategorikusan kizárta a magyar királyi származás, Károly apaságának lehetőségét, s ezt a véleményt osztja a lengyel szakértők közül többek között Sroka is, a hazai kutatás a kérdésben nyilatkozó történészei ugyanakkor, legalábbis bizonytalanok a problémát illetően.⁵³ Engel Pál, noha korábban Długosz közlése nyomán Károly második, beutheni feleségét meddőnek tartotta, a magyarországi Anjouk KMTL-ben megjelent, általa összeállított családfáján Katalint és Erzsébetet – igaz, ez utóbbit feltételesen, illetve nyilván figyelmetlenségből, mint troppai hercegnét – már az ő leányaiként tüntette fel. Álláspontja megváltoztatásának okáról nem nyilatkozott, könnyen meglehet, hogy egyszerűen átvette a kiváló német kutatók által szerkesztett Stammtafeln vonatkozó genealógiai tábláit.⁵⁴ Kristó sokszor idézett tanulmányában egyértelműen nem foglal állást, csupán annyit jelent ki, mindkét hercegnő esetében elképzelhető, hogy Károly volt nemzőatyja, valamint, hogy anyjukat indokoltabb talán a király negyedik hitvese, Erzsébet személyében keresnünk. Saját maga által is szigorúan imagináriusnak szánt vélekedése szerint, amennyiben a leányok valóban Károly és Erzsébet házasságából születtek, úgy Katalin lehetett az uralkodópár első gyermeke és 1321-ben jöhetett világra, Erzsébet pedig valamikor András herceg után, 1330 körül születhetett.⁵⁵

Kristó egy másik munkájában hívta fel a tudományosság figyelmét egy – kétségkívül érdekes, s a fennebbiekkal szerinte jogosan kapcsolatba hozható – ikonográfiai problémára, illetve azzal kapcsolatos észrevételére. A Képes Krónika illusztrátora a Károly Róbert családi viszonyait tárgyaló fejezetek mellett található miniatúrán Erzsébet királynét öt kisgyermekkel ábrázolta. A királynétől jobbra álló három alak közül kettő – Kristó szerint – a többi három gyermektől eltérő ruházatot visel, fejükön, szintén eltérően a három kis alaktól, akiken királyi vagy hercegi diadém látható, míg küllemű fejk, talán párta figyelhető meg, végezetül, míg az előbbi három figura oldalról látszik és arcuk is profilból van ábrázolva, az utóbbiakat szembenézetben láthatjuk. Az öt gyermek megjelenítésében mutatkozó különbségek alapján nagy medievistánk arra következtetett, hogy a két eltérő alakban leányokat, az uralkodópár írott forrásaink által sehol sem említett leánygyermekait sejtethetjük.⁵⁶

A miniatúra Kristó által adott leírása azonban több ponton nem felel meg a valóságnak, illetve némely tekintetben túldimenzionálnak tűnik. Hogy az Erzsé-

betet körülvevő gyermekek rangjuk alapján különülnek el a képen, nem vitatható, szembeötlő tévedés azonban, hogy a királyné bal keze alatt csoportosuló három kis alak egymásaitól eltérő főveget viselne. A horvát-szlávon herceggé lett István fején így nem láthatunk területi különhatalmát és hercegi méltóságát jelképező fejéket, ugyanolyan „egyszerű”, fehér vagy apró pettyes szőrmével, talán értékes hermelinprémmel szegett sapkát visel, mint másik két testvére. Pártároló szó sincs tehát – a fővegek formája még csak nem is emlékeztet arra – és felvetődik a kérdés, miért ábrázolta volna ügyes kezű, valamint logikánk szerint jól értesült illusztrátorunk a férjhez ment hercegnőket a hajadonok jellegzetes fejével, ha a fiúkat (is) felnőttkori mivoltukban – királyként, illetve herceggé – festette meg.

A Kristó által leánynak vélt két alak ruházatában sem figyelhetünk meg, még a legnagyobb jóakarattal sem, lényegi eltéréseket, főképp nem olyasvalamit, amely nemi hovatarozásukra félreérthetetlenül utalna. Az öt alak arcvonásaiban véleményünk szerint ugyanakkor jóval markánsabb különbség fedezhető fel. A két koronás és a velük szemben álló – Kristó által István herceggel azonosított – gyermek arca határozottan felnőttesebbnek és érettebbnek tűnik, mint a másik kettő királyi utóde, akik kissé félénk és révedező, illetve kíváncsi tekintete valódi kisedarc benyomását kelti a szemlélőben. Olybá tetszik tehát, mintha miniatúrunk néhány fiú utódot nem csupán későbbi, felnőttkori mibenlétük legkézzelfoghatóbb kellékével, koronával festette volna meg, de arcábrázolásuk révén is ki kívánta fejezni, hogy bőven kiléptek a gyermekorból. Összegezve a leírtakat, e kérdésben egyáltalán nem tudunk egyetérteni Kristó véleményével, meggyőződésünk szerint a krónika miniatúráján, teljesen igazodva annak szövegéhez, az uralkodópár öt fia szerepel.

A fő kérdésre ugyanakkor, miszerint Károly királynak fiain kívül voltak-e törvényes avagy házasságon kívül született, a felnőttkort megért, valamint Sziléziába férjhez ment leányai – Jasiński és Sroka alapos ellenvetései dacára is –, jelenlegi tudásunk szerint inkább adhatunk igenlő választ, hangsúlyozva, a jövőben a hercegnők egykori létezését újabb pozitív források segítségével kell alátámasztanunk. Jelen helyzetben nem jelenthetjük ki nagyobb tudományos megalapozottsággal, hogy a Károlynak tulajdonított leányok valóban éltek, de a lengyel kutatók azt tagadó, kategorikus megállapításait teljes nyugalommal elvethetjük.⁵⁷

Mint tanulmányunk bevezetőjében elmondtuk, Kristó első Anjou-uralkodónk házasságkötéseinek problematikáján túl a király gyermekeinek születésrendjével is foglalkozott, s legidősebb fia, Károly herceg világra jöttének időpontját a krónikákban olvasható 1321-ről a következő két esztendő folyamára módosította. Véleménye igazolá-

sára ez esetben is az 1320-as évek okleveles anyagának néhány vonatkozó dokumentumát használta fel, azonban egy érvelését szintén megerősítő diploma elkerülte a figyelmét.⁵⁸

A királynak „Szécsényi” Tamás erdélyi vajda javára 1323. március 6-án, illetőleg 1324. április 11-én kelt privilegialis okleveleiből tudjuk, hogy többek között azért adományozta meg kedvelt főemberét, mert az – mikor ő épp „az erdélyi részeken” tartózkodott – személyesen hozta meg neki első fia születésének örömteli híré.⁵⁹

Egy korábbi, 1321. december 23-i keletű, szintén Tamás vajdának juttatott adományában ugyanakkor, melyben annak érdemdús szolgálatait szokás szerint, részletesen elősorolja, noha nyilván kivételes fontosságú eseményt jelent, s nagy súllyal motíválná, indokolná a donatit, még egy szót sem szól arról.⁶⁰ Csaknem bizonyos tehát, Károly király azonos nevű fia legkorábban 1321 utolsó napjaiban, de valószínűbben 1322-ben, esetleg a következő év folyamán született. A király itineráriuma segítségével megkísérelhetjük közelebről is meghatározni a kérdéses dátumot; tudjuk, a boldog apa Erdélyben kapta meg fia világra jöttének híré, felhasználható forrásaink hézagossága miatt azonban inkább csak találgatásra van módunk. 1322/23 táján kiadott uralkodói diplomáink között ugyanis egyetlenegy erdélyi keltezésű sem akad, okleveles anyagunk tanúsága szerint a király legkeletebbre csak Bihar és Temes vármegyék területén fordult meg.⁶¹ 1322 tavaszán az uralkodó hosszabb országjáró körútra indult; május 3-án Váradon bocsátott ki oklevelet, majd egészen július 13-ig, mikoris ismét áthelyezett székvárosában, Temesvárott tűnik fel, nem ismerünk tőle kelethellyel is ellátott oklevelet. Kétségtelenül az év más szakaszai és 1323 első hónapjai is szóba jöhetnek, a legnagyobb valószínűsége azonban – a többi lehetséges időponttal szemben főként hossza miatt – annak van, hogy a közbeeső mintegy hetven napos időintervallumban, talán május első felében került sor az erdélyi látogatásra.⁶²

Mint az jól ismert, Károly negyedik házasságából további egy kisgyermekként elhunyt, valamint három ifjú, illetve felnőttkort megért fiúgyermek származott, ilyenformán tehát uralkodása második, nyugalmasabb felében végül sikerült „megoldania” az utódlás sokáig nyomasztó kérdését. Második, a nagy 11. századi uralkodó, a szent lovagkirály iránti tiszteletéből László névre keresztelt fia 1324. október 1-én, az apai nagybátyja, a szentté avatott egykori toulouse-i püspök után Lajos nevet nyert harmadik fiú 1326. március 5-én, András és István hercegek pedig 1327. november 30-án, illetve 1332. augusztus 20-án születtek.⁶³

Végezetül egy utolsó – szintén hangsúlyozottan csupán feltételes – észrevételt fűznénk hozzá az elmondottakhoz. A bambergi levéltárban szerencsésen fennmaradt

és Louis Neustadt munkájának köszönhetően Magyarországon is ismertté vált – a hazánkban leginkább „Brandenburgi” előnévvel emlegetett – György ansbachi gróf II. Ulászló király, anyai nagybátyja, 1516. március 13-án történt elhunytáról, illetőleg azt követő temetéséről írt magánlevele.⁶⁴ A március végén készült misszilisben egyebek mellett azt olvashatjuk, hogy mikor a halott király és néhai hitvese, Anna királyné vele odaszállított maradványai eltemetése céljából megbontották a székesfehérvári bazilika padlózatát; „találtak egy régi sírt, amelybe száz évvel korábban egy királynét temettek el és Károly király leányát, valamint egy Lengyelországban született királyt is megtaláltak”. Ezután Ulászlót és nejét a munkálatok során előkerült egykori magyar királynéval együtt, közös sírba – talán az utóbbi megbolygatott nyugvóhelyére – temették el.⁶⁵

Korántsem lehetetlen, hogy a grófnak az állítólagos lengyel királyra, pontosabban sírhelyére vonatkozó, nyilván a temetést előkészítő személyektől nyert – elsőre vitathatatlanul elképesztő, sőt, elképzelhetetlennek látszó – információja jóval több naiv és fantáziadús tévedésnél. Bár egyáltalán nincs tudomásunk ilyesmiről, mégis reális eshetőségként számba vehetjük, hogy egy a századok során feledésbe merült, Magyarországon, esetleg épp a királyi udvar vendégeként elhalálozott lengyel hercegről, Erzsébet királyné egy sziléziai rokonáról van szó. Egy ennél azonban megdöbbentőbb, ugyanakkor megítélésünk szerint valószínűbb eshetőség is felmerül, jelesül, hogy a feltárt sírból az alattvalói által 1079-ben megbuktatott és elűzött II. (Merész) Boleszláv király csontjai kerültek elő!⁶⁶

Témánk szempontjából, bármennyire is érdekfeszítő, „Brandenburgi” György közlésének ezen része indifferens, irányozzuk figyelmünket a szomszédos sírban talált két nő kilétének számunkra még inkább izgalmas kérdésére. Az egymás melletti vagy közös nyughely alapján feltételezhető, a két ismeretlen között szorosabb rokoni kapcsolat állt fenn, továbbá talán az is, igaz, ez jóval csekélyebb valószínűséggel, hogy közeli időpontban haláloztak el. Egyiküket, mint a levélből kitűnik, bizonyos, nem közölt információ alapján a 16. század elején Károly király leányának, a másik sírban fekvő tetemet pedig, szintén ismeretlen okból egy hozzávetőlegesen száz éve elhunyt magyar királyné földi maradványainak gondolták.

Noha a királynének vélt személy sírba helyezése időpontjának meghatározása minden bizonnyal csupán az őt megtalálók becslésén alapult, s így akár az sem lenne kizárható, hogy a rejtélyes királyi hitves valójában az Árpád-korban élt, ennyire korai eredetű maradványokról azonban aligha lehet szó. 1301 előtt ugyanis királyaink és királynéink, mind pedig hozzátartozóik viszonylag ritkán választották végső nyugvóhelyükül az ősi székesfehérvári Szent Szűz-székesegyházat, a 13. században például az

egyetlen III. László kivételével senkit sem temettek el itt a dinasztia tagjai közül.⁶⁷

Konkrétan e királynék esetében a bizonyosan ott eltemetett (Châtillon) Annán kívül mindössze két uralkodói házastársal kapcsolatosan merül fel – feltevészerűen – hogy a fehérvári koronázó-templomban nyert végtisztes-séget.⁶⁸ A Károly trónra lépte és 1516 között eltelt nagyjából kétszáz év magyar királynéinak névsorát áttekintve csak két, esetleg három királyi hitves személye jöhet szóba; I. Károly már sokszor említett első házastársai, a két Mária, valamint Margit cseh hercegnő, (Nagy) Lajos király szintén első felesége. Közülük a halicsi hercegnőről egyáltalán nem tudjuk, hol helyezték nyugalomra, s csak mint elvi lehetőséggel számolhatunk székesfehérvá-

ri sírjával, az 1349-ben, pestisben meghalt Margitnál pedig csak erősen valószínűsíthető ugyanez.⁶⁹ Amennyiben viszont Margit királyné valóban a királyi nekropoliszban nyert nyugvóhelyet, az csaknem bizonyosra vehetően az épület egy jól elkülönülő részén az ún. Anjou-sírkápolnában volt, amely az 1500-as évek elején is fennállott. A lengyel Máriáról ugyanakkor krónikáink egybehangzóan állítják, hogy a fehérvári egyházban temették el, ahová évtizedekkel később férje holttesteme is került.⁷⁰

Mindezek alapján úgy látjuk, hogy az 1516-ban felnyitott sír(ok)ban I. Károly második, beutheni származású felesége és feltehetően az ők közös, gyermek- vagy bakfiskorban elhunyt, leánya feküdt.

Kádár Tamás

JEGYZETEK

¹ *Kristó Gyula*: Károly Róbert első felesége. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica (a továbbiakban: AH). (Tomus LXXXVI.) 1988, 27–30. (a továbbiakban: Kristó, 1988)

² Magyar Országos Levéltár, Bp., Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 265 464., Anjou-kori Oklevéltár. I–XXVII. Szerk. Kristó Gyula (I–VI., VII., XIX.), Blazovich László (VII–VIII., X., XXI.), Géczy Lajos (VII., IX–X., XXI.), Almási Tibor (XI–XIV.), Köfalvi Tamás (XIV.), Tóth Ildikó (XV.), Makk Ferenc (XIX.), Piti Ferenc (XX., XXIII–XXIV., XXVI–XXVII.), Sebők Ferenc (XXV.). Bp.–Szeged, 1990–2007 (a továbbiakban: A. O.), X., 50. sz., 60., magyar fordítása: In: Károly Róbert emlékezete. Válogatta, szerk., a bevezetőt és a jegyzeteket írta: *Kristó Gyula – Makk Ferenc*. Bp., 1988 (a továbbiakban: KRE), 58. sz., 144–147., Kristó, 1988, 28.

³ Anonymi Descriptio Europae Orientalis. Edidit, praefatione et adnotationibus instruxit *Olgierd Gorka*. Cracoviae, 1916, 40., magyar fordítása: *Borzákné Nacsza Mária – Szegfű László*: Egy Délkelet-Európát bemutató földrajzi munka a XIV. század elejéről. (Descriptio Europae Orientalis.) A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola tudományos közleményei. Szerk. *Békési Imre*. Szeged, 1987–88, 13–27., Kristó, 1988, 28.

⁴ *Kristó Gyula*: Aba Sámuel és Károly Róbert családi kapcsolatairól. AH. (Tomus XCVI.) 1992, 25–30. (a továbbiakban: Kristó, 1992), különösen: 28.

⁵ *Engel Pál*: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323). Századok. (122.) 1988, 89–144. (a továbbiakban: Engel, 1988), 25., *Uő.*: I. Károly. In: Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerk. *Kristó Gyula*. Szerk. *Engel Pál, Makk Ferenc*. Bp., 1994 (a továbbiakban: KMTL), 331., *Font Márta*: Orosz–magyar kapcsolatok. *Uo.*: 510., *Bertényi Iván*: Szent István és öröksége. Magyarország története az államalapítástól a rendiség kialakulásáig (1000–1440). Tudomány – egyetem. Magyar történelem. Bp., 1997, 91.

⁶ *Perniš, Jaroslav*: Karol Róbert z Anjou a jeho manželky. Historický Časopis. (45.) 1997, 182.

⁷ *Sroka, Stanislaw*: Ki volt Károly Róbert első felesége? Actas. (9.) 1994/1., 187–193. (a továbbiakban: Sroka, 1994), *Uő.*: A Hungarian–Galician Marriage at the Beginning of the Fourteenth Century? Harvard Ukrainian Studies. (16.) 1994, 261–268., *Uő.*: A magyar Anjouk családi története. Krakkó, 1998 (a továbbiakban: Sroka, 1998), különösen: 192–194.

⁸ *Sroka, 1994, 190–191.*, *Kristó Gyula*: Orosz hercegnő volt-e Károly Róbert első felesége? Actas. (9.) 1994/1., 194–199., főként: 195., *Uő.*: Károly Róbert családja. Actas. (20.) 2005/4. 14–28. (a továbbiakban: Kristó, 2005), főként: 16–17.

⁹ Kristó, 1988, 30., 26., jegyz., *Uő.*: 1992, 28.

¹⁰ Kristó, 2005.

¹¹ Kristó, 2005, 20., 22., 24–25.

¹² *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. I. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery*. Budapestini, 1937 (a továbbiakban: SR11), 489–490., magyar fordítása: KRE. 82. sz., 192.

¹³ Magyar Országos Levéltár, Bp., Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL), 1884., A. O. IV., 409. sz., 155.

¹⁴ DF 238 661., A. O. V., 208. sz., 89–90.

¹⁵ *Fontes rerum Bohemicarum. Prameny dějin českých. IV. Pořádamín Jozefa Emlera*. V Praze, 1884. (a továbbiakban: FRB), 249–250., 255., Kristó, 2005, 15.

¹⁶ *Képes Krónika*. Ford. *Geréb László*. Heti Klasszikusok. Bp., 1993, 118., *Thuróczy János*: A magyarok krónikája. Ford. Horváth János. Bp., 1980, 215.

¹⁷ *Kristó Gyula*: Csák Máté. Magyar história. Életrajzok. Bp., 1986, 197.

¹⁸ DL 58 450., A. O. V., 807. sz., 311.

¹⁹ *Regesta diplomatica necnon epistolaria Bohemiac et Moraviae. Pars III. Annorum 1311–1333. Opera Caroli Jaromir Erben*. Pragae, 1855; 1318. máj. 21.: 444. sz., 182., júl. 3.: 453. sz., 186., szept. 6.: 465. sz., 192., nov. 1.: 470. sz., 193., dec. 12.: 475. sz., 196., 1319. jan. 8.: 477. sz., 197.

²⁰ Archiv mesta Bratislavy. 35., DF 238 661., A. O. V., 208. sz., 89–90.

²¹ A király ismert tartózkodási helyei: jún. 30.: Buda (lásd az említett oklevélben), júl. 22.: Győr mellett (DL 1928., A. O. V., 215. sz., 92.), júl. 23.: Győr (DF 201 698., A. O. V., 216. sz., 92.), másik júl. 12-i okiratában egy bicskei vámadományát erősíti meg (DL 50 126., A. O. V., 207. sz., 89.), ami alapján valószínűsíthető, hogy Fejérben vagy a szomszédos megyék területén volt a kérdéses napokban. Lásd még: Kristó, 2005, 21.

²² *Johannes de Thurocz, Chronica Hungarorum. II. Commentarii*. Ab anno 1301 usque ad annum 1487. Composuit *Elemér Mályusz*. Aduvante *Julio Kristó*. Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum. Series nova. IX. Bp., 1988, 55.

- ²³ Kristó, 2005, 20., Engel, 1988, 125., 157. jegyz.
- ²⁴ *Pór Antal*: Magyar–lengyel érintkezés a XIV. században. Századok. (37.) 1903/3., 4., 201–218., 308–326. (a továbbiakban: Pór, 1903), konkrétan: 310., 6. jegyz.
- ²⁵ Engel, 1988, 125., 157. jegyz., Kristó, 2005, 20.
- ²⁶ *Zsoldos Attila*: Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. 36. Bp., 2005 (a továbbiakban: Zsoldos, 2005), 50–51.
- ²⁷ Étyrc lásd: *Györffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. II. Bp., 1986 (a továbbiakban: Györffy, 1986), 362.
- ²⁸ János alkancellár: *Szentpétery Imre*: Magyar oklevéltan. A magyarországi középkori oklevéles gyakorlat ismertetése. A magyar történettudomány kézikönyve. II. 3. Bp., 1930, 168.
- ²⁹ Kristó, 2005, 22.
- ³⁰ Máj. 26.: DF 200 803., A. O. V., 141. sz., 66., jún. 29.: DF 200 099., A. O. V., 177. sz., 79.
- ³¹ 1319. febr. 7.: DL 1948., A. O. V., 388. sz., 154., nov. 25.: DF 200 801., A. O. V., 631. sz., 242., a királyné elhunytáig: FRB, 255.
- ³² KRE, 82. sz., 192., Beatrix sírhelyére: *Kerny Terézia*: Királyi temetkezések a váradi székesegyházban. In: Váradi kötetek. Szerk. Kerny Terézia. Bp., 1989, 163.
- ³³ *Johannis Dlugossi Annales seu Chronicae incliti regni Poloniae*. Lib. IX. Textum recensuit et moderavit *Danuta Turkowska*, adiutrice *Maria Kowalczyk*. Varsaviae, 1978 (a továbbiakban: Długosz), 113.
- ³⁴ Júl. 8.: DL 41 961., A. O. V., 844. sz., 324., 20.: DL 2004., A. O. V., 860. sz., 329.
- ³⁵ *Vetera monumenta historica Hungariae sacram illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis depromta*. Collecta ac serie chronologica disposita ab *Augustino Theiner*. I. Romae, 1859 (a továbbiakban: VMMH), 467., A. O. V., 827. sz., 318., Kristó, 2005, 23.
- ³⁶ A fehérvári gyűlésre: DF 237 747., A. O. V., 924. sz., 355. és 927. sz., 356.; aug. 27-én kelt diplomájában a király már újra királynéi udvari kancellárnak címezi István veszprémi püspököt: DF 200 803., A. O. V., 885. sz., 340.
- ³⁷ Długosz, 113.
- ³⁸ Pór, 1903, 309., Mária püspök-testvéreire: *Sroka, Stanislaw*: Egy lengyel származású főpap a XIV. századi Magyarországon. Boleszló esztergomi érsek (1321–1328). Actas. (10.) 1994/1., 89–100. és az ott hiv. munkák.
- ³⁹ *Europäische Stammtafeln*. Stammtafeln zur Geschichte der Europäischen Staaten. Band I. Von *Wilhelm Karl Prinz von Isenburg*. Marburg, 1965 (a továbbiakban: Stammtafeln), Tafel 193., 194., 197. Egy későbbi példát is említhetünk a XIV. század végéről, Zsigmond magyar király eljegyzését Margit briegi (ma: Brzeg, Lengyelország) hercegnővel, ami ugyan nem vezetett házassághoz. Lásd: *Wertner Mór*: Zsigmond király egy ismeretlen házassági összeköttetéséről. Századok. (23.) 1889, 772–77.
- ⁴⁰ Magyarország vegyes házi királyai (1301–1526). Szerk. Kristó Gyula. (Szeged) 2003 (a továbbiakban: Kristó, 2003), 14.
- ⁴¹ *Kristó Gyula*: Adatok a fiatal Károly Róbert külföldi kapcsolataihoz. AH. (Tomus CIX.) 1999, 13–19.
- ⁴² Kristó, 1988, 30., *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. VI. 2. Studio et opera *Georgii Fejér*. Budae, 1830. 216. Hogy Károly konkrétan melyik halicsi uralkodó vagy herceg leányát vette feleségül, jelenleg nem tisztázott, egyedül az 1300 körül meghalt I. Leó zárható ki.
- ⁴³ *Jasiński, Kazimierz*: Rodowód Piastów śląskich. III. Wrocław, 1977 (a továbbiakban: Jasiński, 1977), 36., *Sroka*, 1994, 189.
- ⁴⁴ DL 76 198., A. O. II., 42. sz., 26. A királyné elmondja, hogy mivel autentikus pecsétje jelenleg nincs, gyűrűs pecsétjével látja el az oklevelet, egyúttal ígérve, amikor hiteles pecséttel is rendelkezik majd, a benne foglaltakról privilégiumot ad ki. A közlést kutatóink kétféleképp értelmezték: Pór (Pór, 1903, 309.) és nyomán Kristó (Kristó, 2005, 17.) akként, hogy Mária az idő szerint egyáltalán nem rendelkezett közhiteles pecséttel, mert csak nem régóta volt királyné. Gárdonyi Albert (A magyar királyné udvari kancelláriája az Anjouk alatt. Turul. [33.] 1915, 68–69.) pedig úgy, hogy Mária volt pecsétje, de az nem volt kéznél – amit alátámasztani látszik az is, hogy az oklevelet nem udvari kancellárja állította ki. Magunk részéről az utóbbi állásponttal értünk egyet.
- ⁴⁵ Az 1326-os oklevélre lásd az I. jegyz., az 1304. dec.-i diploma: DF 258 686., A. O. I., 668. sz., 325., Kristó, 1988, 29.
- ⁴⁶ II. Vencel magyarországi hadjárata (hibás datálással): SRH. I., 481., helyes időpontjára: Magyarország történeti kronológiája. I. Főszerk. Benda Kálmán. A vonatkozó rész *Solymosi László* munkája. Bp., 1986³, 189.
- ⁴⁷ Kristó 1309 közepe tájára helyezte a király és első hitvese életközösségének megszakadását, egyben azt is vélelmezve, az – negatív irányban – a halicsi udvarral fennálló kapcsolataira is kihatott. Lásd: Kristó, 2005, 18., 21.
- ⁴⁸ Kálmán hercegre: *Pór Antal*: Kálmán, győri püspök. Századok. (23.) 1889, 369–384. (a továbbiakban: Pór, 1889), különösen: 370–372., *Uő*: A Piastok és a magyar Anjouk közötti rokonság. Századok. (26.) 1892, 232–236. (a továbbiakban: Pór, 1892/a), főként: 234–235.
- ⁴⁹ Pór, 1889, 371., *Uő*: Nagy Lajos 1326–1382. I–II. Magyar Történeti Életrajzok. Bp., 1892 (a továbbiakban: Pór, 1892/b), 22–23. Erzsébet és férje 1335-ben adományt is kapott a királytól: DL 2939., A. O. XIX., 430. sz., 196., DL 3203., A. O. XXIII., 57. sz., 38–39.
- ⁵⁰ Pór, 1892/a, 234.
- ⁵¹ Uo.
- ⁵² *Grotefend, Hermann*: Stammtafeln der Schlesischen Fürsten bis zum Jahre 1740. Breslau, 1875, Tafel V, No 10, 16. *Werunsky, Emil*: Geschichte Kaiser Karls IV. und seiner Zeit. II. 2., Innsbruck, 1886, 348–351., Pór, 1892/a, 234.
- ⁵³ Katalinra nézvést: *Jasiński, Kazimierz*: Rodowód Piastów śląskich. II. Wrocław, 1975 (a továbbiakban: Jasiński, 1975), 45–48., *Sroka*, 1998, 39–40., Erzsébetre, aki más vélemény szerint Boleszláv niemodlini fejedelemhez ment volna nőül: Jasiński, 1977, 73–74., *Sroka*, 1998, 40.
- ⁵⁴ KMTL, Anjouk 2., 49., Stammtafeln. Engel tévedését sajnálatos módon Kristó is átvette, Erzsébetről ugyanis ő szintén mint Boleszláv troppai herceg esetleges hitveséről beszél. Nem tudni, mi alapján került fel a név, ami vaskos tévedés, tekintve, ilyen nevű herceg sem a korban, sem az uralkodócsalád 1506-ban történt kihaltáig nem élt a troppai és jägerndorfi dinasztiában.
- ⁵⁵ Kristó, 2005, 26–27.
- ⁵⁶ Kristó, 2003, 46., *Uő*: 2005, 25–26., a Képes Krónika teljes faksimile kiadása: Kálti Márk: Képes Krónika. Chronica de Gestis Hungarorum. I–II. Gondozta: *Szántó Tibor*. Bp., 1987.² (a továbbiakban: CGH). Korábban is felmerült, hogy a képen leányok is szerepelnek, de Csapodiné Gárdonyi Klára, az ötlet egyik felvetője épp a koronás figurákat gondolta hercegnőknek, a másik oldalon állókat pedig fiúknak. Lásd: *Csapodiné Gárdonyi Klára*: A Képes Krónika kódexének leírása, története és illusztrációi. In: A Képes Krónika latin eredetijének fordítása. CGH II., 142.
- ⁵⁷ Jelenlegi álláspontjukat a tárgyban *Sroka* összegezte: *Sroka*, 1998, 39–40.
- ⁵⁸ Kristó, 2005, 23–25.
- ⁵⁹ Az 1323. márc.-i oklevél: DL 2147., A. O. VII., 61. sz., 38., az 1324. ápr. 11.-i: DL 2240., A. O. VIII., 174. sz., 94.
- ⁶⁰ DF 210 812., A. O. VI., 358. sz., 136.
- ⁶¹ *Sebestyén Béla* (összeáll.): A magyar királyok tartózkodási helyei. Sajtó alá rendezte: *Sebestyén Erzsébet*. Bp. (1938), 35., Engel, 1988, 139.

⁶² A májusi kiadvány: DL 84 774., A. O. VI., 554. sz., 205., július 13-án kelt oklevele: DL 2118., uo.: 685. sz., 251.

⁶³ SRH I., 490–492., 501., Kristó, 2003, 45–46.

⁶⁴ *Neustadt, Louis*: Die Letzen Stunden des Königs Wladislaw II. von Böhmen und Ungarn. Ungarische Revue. (4.) 1884/1., 42., Ismeretlen szerző: II. Ulászló utolsó órái. Századok. (18.) 1884/2., 177–179. (a továbbiakban: Ism., 1884)

⁶⁵ Ism., 1884, 179.

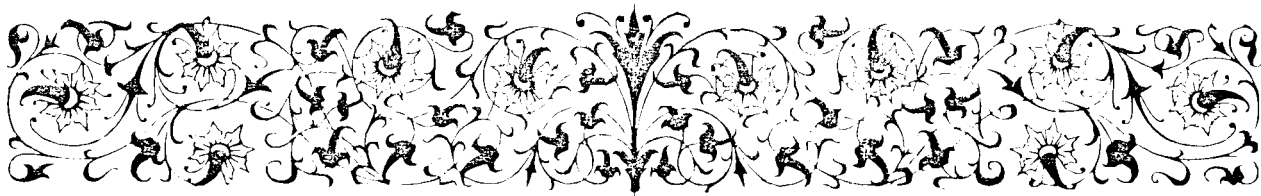
⁶⁶ Erzsébet királyné rendkívüli előzékenységgel és kedvezéssel karolta fel még távolabbi Piast-házbeli rokonai ügyét is, és tucatnyi lengyel fejedelm, illetve herceg fordult meg és töltött hosszabb időt Magyarországon udvarában mind I. Károly, mind fiuk, Lajos uralkodása idején. A talán legismertebb sziléziai rokon, (II.) Ulászló opolci fejedelem 1367–1372 között nádor volt, majd Halics és Lodomeria „orosz vajdája” lett. A kalandos sorsú II. Boleszláv nagyfejedelem, később király, a legnagyobb valószínűség szerint Magyarországon halt meg, és ellentétben a csak jóval később, a XV. század táján lábra kelt híresztelésekkel, itt is temették el, amelyre a korban a székesszéchyvári királyi bazilikánál kevés méltóbb és megfelelőbb hely adódhatott.

⁶⁷ SRH I., 463., *Engel Pál*: Temetkezések a székesszéchyvári királyi bazilikában. Századok. (121.) 1987/4., 613–636., kiemelten: 622.

⁶⁸ Zsoldos, 2005, 183–192., Eufrozina: uo.: 188., Györffy, 1986, 383.

⁶⁹ Rajtuk kívül 1516 előtt Beatrixszel, I. Károly csseh, valamint Annával, II. Ulászló francia feleségével együtt is csupán nyolc királynéknak volt. Közülük esetleg Erzsébetről, I. Lajos második feleségéről képzelték el, hogy Zarában eltemetett maradványai később leánya utasítására Székesszéchyvárra kerültek át, ez esetben is azonban minden bizonnyal az Anjou-sírcmlékek, férje és családtagjai közvetlen közelében helyezték el. Zsigmond azonos nevű leánya, Albert király neje ugyan a templomban nyert végső nyughelyet, őt viszont korábban elhunyt férje mellé, pontosabban annak sírjába temették. A fennmaradó négy királyi hitves egyéb különböző helyeken; Óbudán, Prágában, Budavárott és Nápolyban nyugszik. A székesszéchyvári temetkezésekre: *Hankó Ildikó*: A magyar királysírok sorsa Géza fejedelemtől Szapolyai Jánosig. Bp., 1987.

⁷⁰ *Kralovánszky Alán*: A székesszéchyvári Anjou-sírkápolna. In: Művészet I. Lajos király udvarában 1342–1382. Katalógus. István király Múzeum, Székesszéchyvár. Szerk. Marosi Ernő, Tóth Melinda, Varga Livia. Bp., 1982. 165–174., különösen: 171–172., Mária temetésére: KRE, 82. sz., 192.

A KÉSŐ KÖZÉPKORI VISEGRÁD VÁROS PECSÉTHASZNÁLATA*

A magyarországi középkori városok pecséthasználatáról a 13. század közepe óta lehet beszélni, nyilvánvaló összefüggésben az elsősorban IV. Béla óta meginduló várospolitikával, hospesek betelepítésével. Az ország két jelentős királyi városa, Esztergom és Buda pecsétjei a legkorábbiak, nem kizárt, hogy a két település lakói már II. András idejében hozzájutottak pecsétjükhez. A 13. század második felében, végén már egyre gyakrabban jelennek meg kiváltságos területek hatóságának pecsétjei, például a szepesi vagy az erdélyi szászok körében. Okleveles gyakorlatuk azonban, a városokhoz hasonlóan csak a 14. századtól, az Anjouk idejétől válik rendszeressé.¹

A királyi városok közé emelkedő Visegrád várossá alakulása, írásbelisége, a hivatali iratok hitelesítéséhez szükséges pecséthasználatára szintén a hospesek betelepítésének, a városiasodás megindulásának köszönhető. Az Árpád-korban már jelentős királyi központnak számító Visegrád tatárjárás körüli hanyatlása után a 14. század második évtizedétől jelentős változáson ment keresztül. I. Károly király a Duna-parton kialakuló új Visegrád településre, s a tatárjárás után felépített várba helyezte székhelyét Temesvárról a trónharcok elülte után, amellyel Visegrád az ország székvárosává vált.² Ezt megelőzően már a 13. század végén olyan – feltehetően németajkú – vendégnépek lakták a part menti területet, majd a túlparti Marost is, akik később a városi kiváltságok megszerzésével polgárokká válva a városi intézményrendszerben szerepet vállalhattak. Noha a város által kibocsátott első fennmaradt oklevél csak a 14. század közepéről, 1356-ból származik, a visegrádi pecsétek hozzávetőleges keletkezéséből a városi tanács működésének kezdeteire lehet fényt deríteni. A város oklevéladó gyakorlata valószínűleg jóval korábban kezdődött, mint első fennmaradt adatai mutatják, ahogy ez más települések esetében is gyakori volt. Esztergom első városi oklevele 1255-ből származik, pecsétje azonban korábban, II. András uralkodásának első felében készülhetett.³

Visegrád írásbeli működéséhez hiteles pecsétjét használta. A város levéltára elpusztult; a fennmaradt oklevelek

száma csak töredéke az eredetinek. Jelentős hányadukat ingatlanforgalommal kapcsolatos ügyek alkotják, majd a 15. század végén más városokkal folytatott levélváltás emlékei maradtak fenn. Jelenlegi ismereteink szerint a városi kiadású oklevelek száma 1280 és 1541 között mindössze 18.⁴ Az oklevelek részét képezi három, függőpecséttel ellátott privilegialis formában kiállított oklevél (1356, 1383, 1413), amelyet egy 1381. évi, kilenc magyarországi város által kiadott irat egészít ki. Maradt továbbá tíz pátens az iratok hátoldalára rögzített pecséttel, valamint négy missilis, amelyen zárópecsét látható. Az iratok a város nagyobb és kisebb pecsétjét őrizték meg, amelyek időben nagy valószínűséggel felváltották egymást.

A privilegiumok kiállítása minden szempontból gondosabb kivitelű. Tanácslistát tartalmaznak, függőpecséttel látták el őket. Az 1356-ban kelt oklevél a legdíszesebb, kezdőszavának N betűje díszes iniciálé.⁵ Az oklevél felhajtásán kétszínű, lila és zöld sodratú selyemzsinór függ, a pecsét azonban leesett róla. A szalag vastagsága és a két szál szélessége alapján a nagyobbik, azaz az első pecsét függhetett rajta. Az 1383. és 1413. évi oklevelek a városi tanács saját, korábbi kiadású okleveleit írták át és erősítették meg, valószínűleg emiatt állították ki az újakat privilegialis formában. (Az 1383. évi egy 1373-ban kiállított oklevelet írt át, a 1413. évi egy 1412-ben kiadottat.) Az oklevelek egyikének sem ismerjük pecsétjét, az iratok nem maradtak ránk eredeti formájukban. A kilenc város 1381-ben kelt privilegiumlevelén Visegrád kisebbik pecsétjét használta. Az oklevélben Buda után másodikként felsorolt város a felfüggesztett pecsétek sorában is a második volt. Pecsétjének vörös színű viasza egyetlen az összes többi között.

Az oklevelek szerkezete és formulái megegyeznek a korra jellemző városi oklevelek jellegével. A privilegiumok és pátensek intulatióval kezdődnek, amelyben a bírót név szerint minden esetben, az esküdteket négy esetben sorolják fel. A pátensekben, amennyiben az esküdtek neve nem szerepel, az intulatio kiegészül az

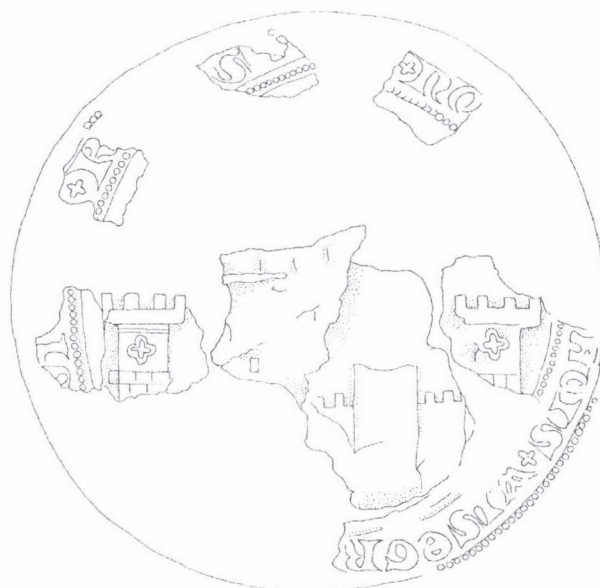
universi civesszel, azaz az oklevelet nemcsak a bíró és az esküdtek, hanem minden polgár nevében bocsátották ki. Egyedüli kivételt az 1413. évi privilegium képez, ahol a címzés teljes: a bíró és esküdtek neve, valamint „universi cives” – minden polgár. A promulgatiók egyszerű formájuk, csak az 1356. évi oklevél tartalmaz hosszabbat. A privilegiumok és pátensek mindegyike városi ingatlanügyekkel foglalkozik, ezért jellegükből adódóan arena és narratio elemeit az oklevelek nem tartalmazzák, a promulgatio után a dispositio következik. A záradékban rendszerint helyet kapott a római jogból eredő szavatosági formula, amelyben az eladó anyagi felelősséget vállalt arra az esetre, ha valaki pert indítana az eladott birtokért.⁶ A missilisek formája eltér a többi iratétól. A négy levélben (1475, 1477, 1482, 1517) a szöveg a salutatioval és az inscriptióval kezdődik, majd a contextus és a dátum következik. A szöveg alatt középen helyezkedik el az intitulatio, a bírakat ekkor nem tüntették fel név szerint. A missiliseket minden esetben a kispecséttel erősítették meg. Az első három levél Visegrád Bártfa városának címezte, onnan áttelepült polgárok ügyével kapcsolatban, a negyediket a morvaországi Auspitz városnak.

A város nagyobbik pecsétjét az 1358. évi pátens hátoldalán található pecséttröredékből ismerjük.⁷ (1. ábra) Átmérője 75–78 mm, természetes színű viaszba nyomott. Szélén gyöngyosorban körirat húzódik, amelynek egy része olvasható: <S. CIVIT>ATIS + WISEGR<ADIENSIS>. A pecsétmezőben toronyábrázolás látható, két szélső pártázatos toronnyal. A jobb oldalnak belső oldalán, lejjebb, a tornyokat összekötő pártázatos faltető indul. (2. ábra)⁸ Az 1360. évi pátent szintén a nagypecséttel erősítették meg. Az oklevelet ma Bécsben őrzik, a szövegkiadás szerint a hátoldalon 78 mm átmérőjű pecsét nyoma látszik.⁹ A nagypecséttel való megerősítés feltételezhető az 1356-ban kiadott oklevél esetében is a megmaradt zsinórok jellege alapján. A pecsét használatáról a 14. század második fele után nincs több adat.

A kisebbik pecsét az 1381. évben kiadott privilegiumon maradt meg teljes egészében. (3. ábra) A vörös viaszba nyomott pecsét átmérője 38 mm. Körben kettős gyöngyosor díszíti, közöttük a pecsét körirata: + S. CIVIUM WISSEGRADIENSIUM. A mező ábrázolása gazdag részletrajzú. Elöl városfal középen felhúzott rácsos kapuval, alatta Anjou-liliom. A kapu mögötti dombon várábrázolás, középen épület, második szintjén ablakok; kétoldalt az épületfal támpillérekkel volt megerősítve. A várépület két oldalán egy-egy pártázatos tetejű torony és melléképület látható. Utóbbiak nem szimmetrikusak, a bal oldalon kis építmény, a jobb oldalon támpillér vagy oldalkapu látható. A középső épülettömb tetején és a két torony toronysípkáján gömbdíz csúcsok vannak. Kisebb Anjou-liliomot a bal oldali toldaléképítmény fölé is elhelyeztek. A mező talán kicsinek bizonyult az ábrázolás

1. ábra. Visegrád első, nagyobb pecsétje, 1358. Fotó. (DL 77229)

2. ábra. Visegrád első, nagyobb pecsétje, 1358. Rajz. (DL 77229)

méretéhez képest: a két torony belenyúlik a gyöngyosor köriratba.¹⁰ A pecsét az 1378. évi oklevél hátoldaláról is ismert, de itt rendkívül töredékes, vörös viaszán túl az ábrázolásból már semmi nem látható.¹¹ A ma Bártfán őrzött három 15. század végi iraton – fényképük szerint – a pecsétek jó megtartásúak lehetnek.

A pecsétek elnevezése az oklevelekben talán útmutató lehet arra nézve, hogy a hiányos vagy csak átiratban megmaradt okleveleket melyik pecséttel erősítették meg. A városi kiadású oklevelek, a fennmaradt pecsétek adatai és elnevezései a következő táblázaton láthatók.

Az adatok meglehetősen szórványosak annak megítélésében, hogy a nagy- és kispecsétet vajon párhuzamosan használták-e. Inkább az tűnik valószínűnek, hogy a két

<i>Dátum</i>	<i>Irattípus</i>	<i>Pecséttípus</i>	<i>Corroboratiós formula</i>	<i>Pecsétmaradvány</i>
1356	privilegialis	nagypecsét ?	sigillum civitatis Wysschegradiensis	– (függőpecsét selyemzsinórja megvan)
1358	pátens	nagypecsét	–	Töredékes 78 mm
1360	pátens	nagypecsét	sigillum nostrum	Folt 78 mm
1373	pátens	?	sigilloque autentico nostre civitatis	–
1378	pátens	kispecsét	sigilloque autentico nostre civitatis	Töredékes 30 mm
1380	pátens	kispecsét	–	Folt 38 mm
1381	privilegialis	kispecsét	nostrorum sigillorum (<i>ti. minden város</i>)	Függőpecsét 38 mm
1383	privilegialis	?	sigillo nostro pendentis	–
1405	pátens	kispecsét	–	Folt 32 mm
1412	pátens	?	sigilloque autentico nostre civitatis	–
1413. márc.	pátens	?	sigillo autentico nostre civitatis	–
1413. nov.	privilegialis	?	pendentis autentici sigilli nostri	–
1415	pátens	kispecsét	–	Folt 35 mm
1475	missilis	kispecsét	nostre civitatis sigillo	Pecsét 35 mm
1477	missilis	kispecsét	nostre civitatis sigillo	Töredékes 38 mm
1482	missilis	kispecsét	–	Pecsét 38 mm
1497	pátens	kispecsét	sigillo nostre civitatis	Pecsét 39 mm
1517	missilis	kispecsét	–	Folt 37 mm

3. ábra. Visegrád második, kisebb pecsétje, 1381. Fotó.
(Österreichisches Staatsarchiv, Wien. Haus-, Hof- und Staatsarchiv,
Urkundenabteilung. Familienurkunden 242.1.)

pecsét felváltotta egymást. Az 1381. évi privilégiumban Visegrád mint a jelentős magyarországi városok egyike királyhoz való hűségét kisméretű pecsétjével erősítette meg. Ez volt tehát akkor legerősebb hitelesítő eszköze. A pecsét vörös viasza a város nagyobb pecsétjének természetes színű viaszához képest magasabb kiváltságot és jogi hitelének erősebb rangját jelentette. A pecsétek színét tekintve a 15. századra kialakult rangsor szerint első helyen a vörös állt, amelyet a zöld és a sárga, illetve

a természetes színű viasz követett. Már a 13. században megjelentek vörös és zöld viaszú pecsétek, azonban az Árpád-korban az uralkodó viaszpecsétjének színe még többnyire természetes színű volt. Nagy Lajos idején a középecsét mindig sárga, a többi pecsét viszont vörös színű volt; vörös színt a főpapok is használhattak. A 15. század végére már gyakorivá vált a városok vörös színhasználatát, 1498-ban Ulászló Somogy megyének adományozta a jogot, hogy kiadványain, a városokhoz és közületekhez hasonlóan címerét vörös viaszban közhitelű pecsétként használhassa.¹² A több mint 100 évvel azelőtt, 1381-ben kibocsátott oklevél, s rajta Visegrád egyetlen vörös színű pecsétje komoly jelentőségnek örvendett tehát. Az a tény, hogy kilenc magyarországi város az uralkodói házassági szerződést és az iránta való hűségét külön privilegialis formában kiállított oklevélben erősítette meg, amelyre egyenként felaggatta pecsétjeit a korszak városi pecsét-használatban egyébként is jelentős, s mutatja a 14. század végétől megerősödő, s egyre inkább politikai tényezővé váló városok súlyát.¹³ Városunk megjelenése és pecsétjének mikéntje rámutat a település pecsét-használatára és jogi erejének megnövekedésére.

Visegrád a 14. század közepén kibocsátott irataihoz még a nagyobb, természetes színű viaszba nyomott pecsétjét használta, ezt váltotta fel a kisebb pecsét a század utolsó harmadában, negyedében. Nem figyelhető meg közvetettség abban, hogy a hitelesítésre használt pecsétet hogyan nevezték az oklevelek corroboratiójában. Három megnevezés váltakozik: sigillum civitatis, sigillum nostrum, sigillum authenticum, vagy ezek kombinációja.

Pecsétek típus vagy méret szerinti megkülönböztetése a szövegben nem fordult elő, és az iratok különböző típusa sem vont maga után eltérő pecsét- és szóhasználatot. Noha az oklevelek corroboratiós formulái csak az 1373–1413 közötti időszak kiadványaiban jelezték a pecsét közhitelű, autentikus voltát, a városi pecsét a városi ingatlanügyletekben mindvégig az volt. Városi hatóság jogosult volt mások ügyében bizonyító erejű iratot kiadni és hitelesíteni. Mindez egyetlen, egyidejűleg használt városi pecsét meglétére utal. Vácott két városi pecsét párhuzamos használatáról tudunk, de ez a két városrész külön jogállásának következménye volt.¹⁴ Több városi pecsét esetén a privilegiális okleveleket többnyire a nagy-, a pátenseket a kispecséttel erősítették meg, Budán azonban csak a kisebb pecsétet használták erre.¹⁵ Visegrádon minden bizonnyal tehát pecsétcsere következett be. A második, kisebb pecsét megjelenése valószínűleg királyi adománynak köszönhető – feltehetően az elsőhöz hasonlóan –, melyre vörös színe és az abban rejlő nagyobb jogi erő mutat. A vörös viasz előkelőbb volt tehát a többi színnél, a 14. században még többnyire az uralkodó használta, a vörös viasszal való pecsételést jogát kiváltsággént adományozhatta.¹⁶ Visegrád esetében a vörös szín városi használata az uralkodói rezidencia ittlétének köszönhető kiváltság lehetett, mellyel az új pecsét, erejénél fogva kiszorította a korábbi, nagyobb pecsétet.

A két pecsét egymásutánosságát pecsétábrázolások és analógiák is tükrözik. Mint királyi lakhelyek Visegrád pecsétjei közeli párhuzamba állíthatók Esztergom, Buda és Óbuda pecsétjével. Esztergom 13. századi kettős pecsétnyomójának díszes kidolgozású város- és palotaábrázolása mintájává vált a várospecséteknek és címereknek.¹⁷ Visegrád leegyszerűsített formában követi az előképet, de kapcsolata szorosabb a másik két város pecsétjével. A visegrádi nagypecsét töredékes volta ellenére vélhetően a Buda 1292. évi nagypecsétjének hátlapján ábrázolt há-

4. ábra. Buda 1292. évi nagypecsétjének hátlapja. (In: BERTÉNYI 2003. 86.: 81. ábra)

5. ábra. Óbuda Anjou-kori pecsétje. (In: Magyarország művészete II. 314/2. kép)

romtornyú vár mintáját követte. (4. ábra) A budai pecsét két szélső tornya már Buda város 13. század végén használatba vett kisebb pecsétjére is rákerült,¹⁸ de a háromtornyú várábrázolást több középkori város is átvette.¹⁹ A visegrádi nagyobb pecséten valószínűleg csak két szélső torony volt, középen talán címerábrázolás lehetett. A topografikus elemeket már a városi pecsétek kialakulása előtt is használták. Noha a pecsétek várábrázolása sematikus, a két-háromtornyú épületeket ábrázoló pecséteket többnyire azok a városok kezdték használni, ahol egyúttal vár is volt.²⁰ A budai nagypecsét sematikus várábrázolása Buda castrumra és civitasra vonatkozhatott, az ezt követő visegrádi pecsét Visegrád castrumra és civitasra. A budai minta átvételével a visegrádi első pecsét a királyi rezidencia jellegre utalt. A várábrázolás városi pecséten való megjelenítése még a település királyi várhoz való erős kötődését fejezheti ki. Ez lehetett tehát Visegrád első városi pecsétje. Megjelenését nem lehet pontosan meghatározni, a 14. század első felére tehető, akár már az udvar Visegrádra költözése után, az 1320-as, 1330-as évekre.

A 14. század második felében megjelenő második, kisebb pecsét másféle mintát követett, az esztergomi, sőt az óbudai pecséthez hasonlított. Ezek palotaábrázolásai már a rezidencia és város kettőségét fejezték ki. Óbuda Anjou-kori pecsétje elötérben városfallal és kapuval, háttérben középső tornyú palotával előképe lehetett a visegrádinak.²¹ (5. ábra) Az óbudai pecsét, a torony két oldalán ábrázolt vágásos-liliomos és sasos lengyel pajzs alapján Erzsébet királyné személyével hozható összefüggésbe. A pecsétnyomó eszerint 1343 táján készülhetett, amikor Óbuda a királynéé lett.²² A visegrádi hasonló típusú és rokon ábrázolási igényű kisebb pecsét az óbudai nyomán készülhetett. A visegrádi pecséten a két Anjou-liliom utal a címer Anjou-kori eredetére és a királyi városi mivolta, de a pecsét az 1360-as éveknél korábban nem készülhetett, hiszen ekkoriban még a nagypecsétet találjuk a vá-

rosi kibocsátású iratokon. A pecsét ábrázolásának jellege a korábbi, nagyobb pecséthez képest már a székváros városiasabb jellegét domborítja ki a korábbi királyi épületek dominanciájához képest.

A város pecséthasználata, illetve a pecsétekben, azok jogi erejében és ábrázolásában bekövetkezett változás híven tükrözi a város fejlődését. Hospes-településből királyi várossá emelkedése magával vonta Visegrád városi intézményrendszerének fokozatos kifejlődését is. A 14. század első évtizedeiből nem rendelkezünk adatokkal, de a városi ingatlanokkal kapcsolatos ügyeket – a későbbiekből ítélve – feltehetően már ekkor a város végezhette. A városok joghatóságának – ahogy ezt Kubinyi András is kimutatta²³ – királyi eredete volt. Ingatlanügyekben hiteleshelyi szerepük működése csak a közhitelű pecséttel volt lehetséges, melyet az uralkodótól kaptak. Hiteleshégük azonban a városbírói joghatóságtól függött.

A visegrádi városi tanács működéséről elmondható, hogy Visegrádnak egy – a bíróval együtt – 13 tagú tanácsa, egy jegyzője és hitelesítő pecsétje volt. A városi ügyintézés és oklevélkiadás hasonló volt a többi városhoz, a fennmaradt források ugyan csak ingatlanügyekre vonatkoznak, ezek azonban hasonlatosak voltak más városok, elsősorban Buda gyakorlatához. Kiállított iratait a város pecsétjével erősítette meg, a 14. század második felében pecsétcsere következett be. A 14. században fennálló két településrész nem jelentette a város jogi és etnikai kettéválását, a jogi egység vezethetett oda, hogy a 14. század végén a két város teljesen egységesült.²⁴ A pecsétek változása az egyre inkább megerősödő, önállóan működő rezidencia-, illetve székváros jellegét hangsúlyozta ki.

Mészáros Orsolya

IRODALOMJEGYZÉK

- Bánffy* VARIJÚ Elcmér – IVÁNYI Béla: *Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczy Bánffy család történetéhez*. I–II. Budapest, 1908–1928.
- BERTÉNYI 1998 BERTÉNYI Iván: *Pecséttan*. In: *A történelem segédtudományai*. Szerk. BERTÉNYI Iván. Budapest, 1998. 279–304.
- BERTÉNYI 2003 BERTÉNYI Iván: *Magyar cimertan*. Budapest, 2003.
- Budai Jogkönyve* *Buda Város Jogkönyve*. I–II. Közreadja: BLAZOVICH László – SCHMIDT József. Szeged, 2001.
- CSÁNKI CSÁNKI Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. I–V. Budapest, 1890–1913.
- DARVASY 1942 DARVASY Mihály: *Középkori városaink címereinek eredete és fejlődése*. Budapest, 1942.
- ENGEL 1988 ENGEL Pál: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelméi az oligarchák ellen. (1310–23) *Századok* 122 (1988) 89–147.
- KUBINYI 1961 KUBINYI András: Buda város pecséthasználata kialakulása. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 14 (1961) 109–146.
- KUBINYI 1983 KUBINYI András: A középkori Vác 1526-ig. *Vác története. Studia Comitatus 13*. Tanulmányok Pest megye múzeumaiból. Szentendre, 1983.
- KUMOROVITZ 1993 KUMOROVITZ L. Bernát: *A magyar pecséthasználat története a középkorban*. Budapest, 1993.
- Magyarországi művészet* *Magyarországi művészet 1300–1470 körül*. I–II. Szerk. MAROSI Ernő. Budapest, 1987.
- MAJLÁTH 1885 MAJLÁTH Béla: Néhány városi pecsét. *Turul* 3 (1885) 134–137.
- MÉSZÁROS, Visegrád MÉSZÁROS Orsolya: *Visegrád késő középkori város története és helyrajza*. PhD Doktori disszertáció. Debrecen DE. 2008. Kézirat.
- Mon.Strig.* *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*. I–II. Ed. Ferdinandus KNAUZ. Strigonii, 1874–1882; III. Ed. Ludovicus CRESCENS DEDEK. Strigonii, 1924; IV. Ed. DRESKA G. – ÉRSZEGI G. – HEGEDŰS A. – NEUMANN T. – SZOVÁK K. – TRINGLI I. Strigonii–Budapestini, 1999.
- Műv.Lajos* *Művészet I. Lajos király korában. 1342–82*. Szerk. MAROSI Ernő – TÓTH Melinda – VARGA Livia. Székesfehérvár, 1982.
- SZENTPÉTERY 1998 SZENTPÉTERY Imre: *Magyar oklevéltan*. Budapest, 1930. Reprint: 1998.
- VÉGH 2006 VÉGH András: *Buda város középkori helyrajza I*. Monumenta Historica Budapestinensia 15. Budapest, 2006.
- WENZEL 1868 WENZEL Gusztáv: Visegrádnak egykori fénye és dicsősége. *Századok* 2 (1868) 395–412.

JEGYZETEK

* A tanulmány a szerző „Visegrád késő középkori város története és helyrajza” című, megjelenés előtt álló munkájának részlete. (A továbbiakban: MÉSZÁROS, Visegrád.)

¹ KUMOROVITZ 1993. 65; BERTÉNYI 2003. 85–86.

² ENGEL 1988. 132; MÉSZÁROS, Visegrád 10–11, 25–30.

³ KUBINYI 1961. 119.

⁴ Az oklevelek mindegyike a szerző megjelenés előtt álló munkájában kerül kiadásra.

⁵ Kiadása és fotója: *Mon.Strig.* IV. Nr. 122. (3. tábla)

⁶ 1360: „assumens et obligans . . . molestare quovismodo volentibus expedire, propriis laboribus et expensis, iuxta modum et usum civitatis nostre ex antiquo approbatam”. A szavatossági formula (formula

evictionis) a 13. század közepétől válik általánossá a magyar gyakorlatban, Buda már 1318-ban a város régi szokásának nevezte. KUBINYI 1961. 123.

⁷ A pecsét rendkívül rossz állapotú, töredezett, nagy része hiányzik. Töredékes volta miatt nem a MOL pecsétgyűjteményének részét képezi, másolata sínes, maradványai az eredeti oklevél hátoldalán láthatók. Az oklevél jelzete: DL 77229, régi jelzete: Zichy család, zsélyi. 218.B.66.

* A pecsét rajzáért Szőke Mátyásnak tartozom köszönettel.

⁹ *Bánffy* I. 231.

¹⁰ A Bécsben őrzött pecsét és oklevél eredeti jelzete: Österreichisches Staatsarchiv, Wien. Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Urkundenabteilung. Familienurkunden 242.1. A Budapesti Történeti Múzeumban a Kumorovitz-féle pecsétgyűjteményben a pecsét gipszmásolatát őrzik. BTM ltsz: 65.1760. A pecsét említései: WENZEL 1868. 405. (rajzzal együtt); MAJLÁTH 1885. 136; CSÁNKI I. 11; DARVASY 1942. 21; *Műv.Lajos* 1982. 357–358.

¹¹ MOL középkori pecsétgyűjteménye: V 2. 242. d.1–2. (vörös és fehér gipszmásolat)

¹² KUMOROVITZ 1993. 47, 53–54, 74–75, 77.

¹³ Az oklevél ilyen irányú jelentőségére Kumorovitz is felhívja a figyelmet. KUMOROVITZ 1993. 83.

¹⁴ KUBINYI 1983. 68–69.

¹⁵ KUBINYI 1961. 121. (153. j.)

¹⁶ BERTÉNYI 1998. 290.

¹⁷ KUBINYI 1961. 5–6. kép; BERTÉNYI 2003. 86.

¹⁸ KUBINYI 1961. 1–2, 7. kép; BERTÉNYI 2003. 86–87.

¹⁹ Például Székesfehérvár, Sopron, Pozsony, Zágráb, Komárom, Vasvár, Esztergom. BERTÉNYI 2003. 87–88.

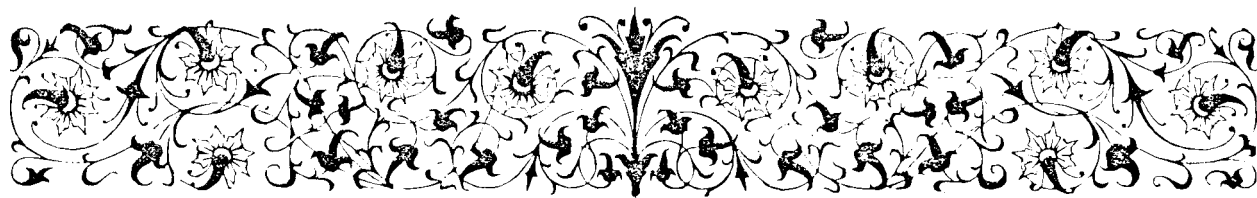
²⁰ KUBINYI 1961. 115–117. A városi pecsétek jellegzetes típusaként tartja számon Darvasy is a sematikus városkép ábrázolást, amely a 14. század elejétől a 15. század végéig volt elterjedt. A típus Európa más részén is közkedvelt volt. Magyarországon az esztergomi és óbudai mellett ilyen pecsétje volt többek közt Sopronnak, Kolozsvárnak, Újlaknak, Zágrábnak, Fehérvárnak. DARVASY 1942. 17–21.

²¹ *Műv.Lajos* 357. (186. ábra); BERTÉNYI 2003. 89; *Magyarországi művészet* II. 314/2. kép.

²² *Magyarországi művészet* I. 378.

²³ KUBINYI 1961. 124.

²⁴ MÉSZÁROS, Visegrád 43–45.

KÖNYVISMERTETÉS

Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és királynék okleveleinek kritikai jegyzéke.

Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerk. ZSOLDOS ATTILA

Magyar Országos Levéltár – MTA Történettudományi Intézete. Budapest, 2008.

(A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 45.) 226 oldal

Szentpétery Imre széles területet felölelő mediavisztikai életművének egyik maradandó és legtöbbször forgatott alkotása Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke c. munka, vagy ahogy kollokválisan gyakrabban nevezzük: a Regesta Arpadiana (Szerk. Szentpétery Imre, Borsa Iván. Budapest, 1923–1987). Mint az köztudott, a mű Szentpétery halálakor még csak nagyjából harmadáig volt készen: a magyarországi levéltári forráskiadás következő korszakos egyéniségének, Borsa Ivánnak köszönhetjük, hogy az elődjétől ránk maradt cédulaanyagot kiegészítette és sajtó alá rendezte, s így végül a Regesta Arpadiana nem maradt torzóban. Szentpétery azonban a maga idejében nemcsak a királyi okleveleket igyekezett összegyűjteni, hanem az Árpád-házi királynék, hercegek és hercegnők által kibocsátott iratok kritikai jegyzékének elkészítését is tervbe vette. Cédulaanyagát – a hazai középkorkutatás több mint fél évszázados adósságát törlesztve ezzel – Zsoldos Attila dolgozta át, egészítette ki a modern forráskiadási és kritikai alapelvek szellemében, s végül rendezte sajtó alá. Az így elkészült kötet (a szerkesztői előszót és rövidítésjegyzéket követően) összesen 338 oklevél magyar nyelvű regesztáját tartalmazza, s ezek közül 72 iratnak a ma elérhető legjobb *in extenso* szövegközlését is. A kiadványt névmutató és az oklevelek DL/DF-jelzeteinek konkordanciajegyzéke zárja. A munka nem tartalmazza a valamennyi hercegi oklevelet, azonban ennek praktikus oka van: a Regesta Arpadiana anyagában ugyanis IV. Béla és V. István hercegeként (és ifjabb királyként) kiadott diplomái is szerepeltek, s mivel a királyi oklevelek kritikai jegyzékéhez már készülőkben vannak a kiegészítések, ezért a mondott uralkodók által kibocsátott iratok – akárcsak a későbbi II. és III. András királyok hercegi oklevelei – a szerkesztő döntése alapján majd ott kapnak helyet.

A kötet szerkezete világos: a Regesta Arpadiana kötetének tagolódását követi azzal a különbséggel, hogy itt külön kronológiai blokkot alkotnak a hercegek által kiadott oklevelek (összesen 44 regeszta), s megint külön blokkot az együtt tárgyalt királynéi és hercegnői iratok (251 kivonat), illetve a kötet végén (függelék gyanánt) azok a hercegi, királynéi és hercegnői intézkedések, amelyek oklevélbe foglalásának nem maradt nyoma (47 szöveg). Érthető és logikus döntés az is, hogy a három blokkon belül a kivonatok sorszámozása nem alkot önálló rendszert, hanem folyamatos a kötet elejétől a végéig: ellenkező esetben ugyanis a regeszták visszakeresése, ill. a rájuk való hivatkozás nehézkessé és bonyolulttá vált volna. A tördelőszerkesztő talán beiktathatott volna egy oldaltörést a 44. és a 45. regeszta közé – mert jelenleg a kötetben a hercegi és a királynéi oklevelek közötti szakaszhatár, ahol a Béla herceg (IV. Béla király kisebbik fia) által kibocsátott iratok után Gizella királyné (Szent István hitvese) oklevelei következnek, a 44. oldal háromnegyedére esik –, de az, ha egy oklevéltárral kapcsolatban összesen ennyi kritika emelhető, mindennél ékebben mutatja, hogy igen gondos és alapos munkával van dolgunk.

A függelék regesztái (azon hercegi, hercegnői és királynéi intézkedésekről, amelyekről nem lehet tudni, hogy a maguk idejében oklevélbe foglalták-e őket, ám későbbi forrásainkban szerepelnek) keltezetlenek. A szerkesztői eljárás ezúttal is logikus, a legtöbb ilyen intézkedés időpontjára ugyanis az egyetlen fogódzót az nyújthatja, hogy elrendelője mikor élt, mikor viselte a hercegi méltóságot vagy épp mikor volt királyné: a lehetséges keletkezési évkör ilyenén banális meghatározása érdemben valóban nem sokkal járulna hozzá a regeszta tartalmához. Az intézkedés emlékét fenntartó oklevél szövege talán csak egyetlen esetben tesz lehetővé né-

miképp pontosabb keltezést. A recenzeált kötetben 292. szám alatt szerepel Béla herceg (a későbbi I. Béla) azon adománya, amellyel tíz háznépet juttatott a tihanyi benecés monostornak; a rendelkezés nyomát II. István király 1118-i oklevele őrizte meg. Eszerint a szóbanforgó javakat egyfelől „Bela dux (...) dederat”, másfelől „defuncto namque Andrea rege Bela, frater eius has decem mansiones (...) ad servitium ecclesi Beati Aniani ordinavit” (Diplomata Hungariae antiquissima. I. Edendo operi praefuit Georgius Györffy. Budapestini, 1992. 405.). Az adományt ezek szerint Béla még hercegeként rendelte el, tehát nyilván 1060. december 6-án történt koronázása előtt – ám már „defuncto (...) Andrea rege”, vagyis I. András ugyanezen év őszén bekövetkezett halála után.

A regesztakészítés módszereit illetően a kiadvány szerencsésen ötvözi a Regesta Arpadiana hagyományait a Zsigmond-kori oklevéltár Borsa Iván, illetve C. Tóth Norbert szerkesztésében megjelent kötetének eljárásával. Az előbbire jellemző az egyes kivonatok mértéktartó tömörsége és az igényes kritikai apparátus, míg az utóbbira részint az az alapelv, amely szerint az oklevélben szereplő valamennyi adatnak (földrajzi és személynévnek, időpontnak, eseménynek stb.) szerepelnie

kell a regesztában, részint pedig a legfontosabb szövegrészletek eredeti nyelven történő közlése. Különösen hasznosnak gondoljuk, hogy az egyes kulcsfogalmak zárójeltek között latinul is megtalálhatóak a recenzeált kötet regesztáinak magyar szövegében. Amennyiben az oklevéltár majd elektronikus adatbázis formájában is megjelenik, ez még inkább megnöveli a használhatóságát nemcsak a magyarországi latinnyelvűség kutatói, de a kormányzat- és igazgatástörténet, jogtörténet vagy társadalomtörténet kutatói számára is. A modern közlési elveknek megfelelően az egyes kivonatokhoz részletes apparátus csatlakozik az oklevél fennmaradási formájáról, őrzési helyéről és kiadásairól. Úgy látjuk, hogy a teljes szöveggel közölt oklevelek esetében a kötet latin ortográfiája a Tringli István által megfogalmazott ajánláshoz (Középkori oklevelek kiadásának problémái. In: Fons 7 [2000] 7–40.) alkalmazkodik.

Szentpétery Imre és Zsoldos Attila kiváló okmánytára méltó a Regesta Arpadiana sorozatához. Reméljük, hogy a kötet anyagát a Magyar Országos Levéltár és az Arcanum Kiadó gondozásában készült Collectio diplomatica Hungarica c. DVD-ROM (Szerk. RÁCZ GYÖR-GY. Bp., 2008) későbbi kiadásain is megjelentetik.

Körmendi Tamás

KARTOUS, PETER – VRTEL, LADISLAV: Heraldický register slovenskej republiky. V. kötet
Ministerstvo vnútra SR – Matica Slovenska kiadása. Martin, 2006. 288 oldal, gazdagon illusztrálva – színes rajzolt
címer- és zászlóábrákkal, angol nyelvű összefoglalóval
ISBN 80-7090-816-5

A kötetben közlésre került a Szlovákiában hivatalosan regisztrált címereket, zászlókat ténylegesen tervező (újratervező) – nagyszámú – szakember neve.

A regisztrációs gyűjtemény legnagyobb számban kommunális címereket és zászlókat közöl. (384 település jelképei kerültek a kötetbe.)

A szlovákiai települések egy részének mai címere teljesen azonos a hagyományos kommunális heraldikával, vagy igen nagy mértékben épít arra. Erre a kötetben közölt címerek közül talán legjobb példa Némethylpese (Partizánska Lupča) címere, amely a 14. századra megy vissza. A jobb oldali pajzsmezőben vörös-ezüst sávok (árpádsávok) láthatók. A bal – kék – pajzsmezőben 9 db arany liliom (Anjou liliom) látható. A kötetben közölt településcímerek egy jól elkülönülő csoportja erősen támaszkodik az újabbkori „jelképes” pecsétábrázolások (sokszor sematikus) szimbólumrendszerére. Így ásó, kapa, kasza, ekevas (csoroszlya) sok helyen jelenik meg, esetenként más motívumok kíséretében. Pl. Borša, Branovo, Drženice, Kráľovce, Mýtne, Ludany, Podhájska.

A közölt címerek egy részét szlovák népviseletbe öltözött alakok népesítik be. Pl. Bohdanovce: ökrökkel szántó – kalapos – parasztember, Dobroslava: szlovák le-

gény, Hruštín: nagy kalapot viselő, jobbában fokosbaltát tartó szlovák parasztleány, Mlynárovce: jobbában fejszét, baljában botot tartó parasztember alakja, Nižný Mirošov: mindkét kezében tejesedényt tartó szlovák menyecske.

Érdekes, hogy a közölt címereken többször is megjelenik a huszár (katona) alakja. Pl. Baka, Ďurďošik, Jurová, Trnovo.

Gyakoriak ezeken a címereken az állatalakok. Pl. kuty (Malé Ozdrovc, Parihuzovce), paripa (Koňuš), kos (Gočovo), vaddisznó (Bunetice), szarvas (Rožkovany), őz (Sedliacka Dubová), róka (Paština Závada, Nová Sedlica), nyest (Abranovce), teknős (Velké Slemence), rák (Raslavice), hal (Velké Ripňany), sas (Rankovce), halász sas (Horná Lehota), rigó (Červený Kameň), szalonka (Divina).

Napjaink szlovák kommunális heraldikájában előfordulnak (stilizált vagy valóságú) épületábrázolások. Leggyakoribb a templom (Bádice, Kostolany nád Hornádómi, Košický Klečenov, Nová Kelča, Velké Leváre), vagy találkozunk várakkal (Podhorod', Porhradik, Podzámčok, Stará Halič), kastéllyal (Ruská Nova Ves), falu képével (Poriadie).

Egy címeren megjelenik a Szent Korona – kissé stilizált – alakja (Ratkovo).

A modern szlovák kommunális heraldikában nagy szerepet kapnak a vallási, egyházi motívumok. Így pl. angyal ábrázolása (Rožňavské Bystre, Spišská Teplica, Snilin), feltámadási bárány („zászlós bárány”) (Podhradik, Starne pod Tatrami, Veľke Chlievany), kálvária hegy keresztekkel (Tokajik), fiait saját vérével tápláló pelikán (Hanučovce nad Topľou, Klubina), Szent Kereszt (Radošovce).

A címerábrázolásokon látható Szűz Mária (Dolné Lefantovce, Plavecký Štvrtok), illetve Szűz Mária a kis Jézussal (Kremná, Nižný Slavkov, Rykynčice, Spišská Tomášovce, Štvrtok).

Igen gyakori a szentek megjelenítése alakos formában, illetve atributeumokon keresztül is. Pl. Szent András (Pečovská Nová Ves, Veľky Slavkov), Szent Bertalan (Ružindol), Szent György (Babiná, Jur nad Hronom, Podhorie, Rudník), Szent Imre (Štitáre), Szent Jakab (Smolinské, Štvrtok nad Ostrove, Veľke Sáriš,

Volkovce), Szent Katalin (Hrkovce, Pribylina, Terňa, Veľke Lomnica, Vlkoval, Vyšné Repaše), Keresztelő Szent János (Veľká Lesná), Szent László (Kubaňovo, Rajec), Szent Margit (Margečany), Szent Mátyás (Tvarožná), Szent Mihály (Veľké Rovné), Szent Miklós (Nováky, Veľké Vozokany, Veľké Zliezvece), Szent Vendel (Dúrdové), Szent Vítus (Veľké Kostolany).

Napjaink szlovák heraldikájának – sajátos – jellegzetessége a regisztrált (többnyire felvett) személyi és családi címerek köre. A kötet félszáz ilyen címet közöl. Ezek között hat hölgy címere, két címer pedig egyházi személyiségé. A közölt címerek közül hat személyi címer van.

Szlovákiában – ellentétben Magyarországgal – jelentős szerepe van a modern intézményi, hivatali stb. címereknek. A kötetben közlésre került pl. a Szlovák Köztársaság Legfőbb Ügyészségének címere, a Szlovák Köztársaság Fegyveres Erőinek és Fegyveres Testületeinek Tábori Püspöksége címere.

Pandula Attila

NOBILITAS 2008. (Szerkesztette: GUDENUS JÁNOS JÓZSEF)

Magyar Történelmi Családok Egyesülete kiadása. Budapest, 2008. 334 oldal, illusztrált

ISSN 1788-1552.

A „Nobilitas” 4. kötete a közelmúltban látott napvilágot. A szakmai körökben jól ismert sorozat jelen kötete is a korábbiakban kialakult szerkezetet mutatja. Pl. olvashatjuk az egyesület tagnévsorát. Különböző dokumentumok szövege is közlésre kerül, mint pl. az Egyesület Alapszabálya, a CILANE Alapszabálya. Megtudhatjuk, hogy 2008. február 4-én a Magyar Történelmi Családok Egyesülete vezetőségi ülést tartott. Ennek egyetlen napirendi pontja volt: a nádori tisztség és joggyakorlás visszaállítása és a kormányzótanács megalakítása.

A hagyományoknak megfelelően az egyesületben elhangzott egyes előadások szövege is közlésre került. Pl. Brányik Ottó „A nemzeti liberalizmus és a szabadkőműves gondolatvilág összekapcsolásának szándéka ma” (33–37. pp), Gudenus János József „Czelegi gróf Wass Albert ősfája” (37–47. pp).

Közlésre kerültek „társasági hírek” 2007–2008 (76–84. pp).

Az Egyesület jelenlegi és volt tagjainak családtörténete című részben teljesen új, eddig nem közölt családokon túl közlésre kerültek a „Nobilitas” korábbi kötetei-

ben már közölt családtörténetekhez írt kiegészítések. Pl. új közlések: Elekes (gyergyóújfalusi) primór, Eperjesy (tabódi), Lipthay (kisfaludi) báró és nemes. Pótlások jelentek meg: pl. Spilenberg, Szádeczky-Kardoss (szádecsei és kardosfalvai), Tisza gróf (borosjenői és szegedi).

A kötetben – eltérően a korábbiakban megjelent családtörténetektől – közlésre került egy részletes feldolgozás. Ezt (a feldolgozott család egyik tagja) Váralljai Csocsán Jenő írta (90–142. pp). A korabeli oklevelek szerint már 1317-ben – az erdélyi – Gyulafalván élt a Csocsán (váralljai) család. A szerző áttekinti e család sok évszázados történetét. Ennek során, külön hangsúlyt kapnak egyes – tetszőlegesen kiválasztott – családtagok. A szerző tág teret szentel – a témakörrel összefüggő – birtoklástörténeti kérdéseknek.

Váralljai Csocsán Jenő azóta is folytatta a tárgykörben kutatásait. Ennek, a közzétettnél jóval terjedelmesebb hozadékai nyilvánvalóan olvashatók lesznek a „Nobilitas” következő köteteiben.

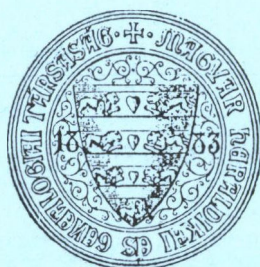
Pandula Attila

TURUL

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Országos Levéltár
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

SZERKESZTIK:

DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN,
LACZLAVIC GYÖRGY, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA

NYOLVANKETTEDIK KÖTET
2009/2. füzet

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MMIX

E számunk szerzői

Horváth Richárd, PhD, tudományos munkatárs (MTA Történettudományi Intézet)]

Kelényi Borbála PhD, hallgató, (ELTE)

Nagy Lajos Zoltán, levéltáros (Parlamenti Levéltár)

Pandula Attila, Dr. egyetemi docens (ELTE BTK)

Popović, Mihailo Dr., történész (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Institut für Byzanzforschung, Wien.)

Pósán László, Dr. egyetemi docens (Debrecen)

Rábik, Vladimir egyetemi docens (Nagyszombati Egyetem, T)

Szluha Márton ny, kutató (Budapest)

E számunk a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával készült

nka

Nemzeti Kulturális Alap

TURUL

LXXX. évfolyam

2009/2. füzet

Szerkesztik: DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN,
LACZLAVIK GYÖRGY, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA, PANDULA ATTILA

Szerkesztőség címe: Magyar Országos Levéltár

1014 Budapest, Bécsikapu tér 4.

Az egyes közlésekért a szerzők felelnek. Címük a szerkesztőségben.

A beküldött kéziratokat nem őrizzük meg, és nem küldjük vissza.

Kiadja a Magyar Történelmi Társulat

Felelős szerkesztő: NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA

Nyomdai előkészítő munkák: Élőfej Bt.

Nyomás és kötés: Kurucz Gábor

ISSN 1216-7258

TARTALOM

I. Értekezések, önálló cikkek

RÁBIK, VLADIMIR: Bélteki (Beltiug) Drágffy család a magyar királyság történetében.....	37
POPOVIĆ, MIHAILO: Der Drachenorden Sigismunds von Ungarn und der serbische Despot Stefan Lazarević	46
NAGY LAJOS ZOLTÁN: Címervita az országgyűlés jogi, igazgatási és igazságügyi bizottságában 1957-ben	50
PÓSÁN LÁSZLÓ: „Rudolfe de Ungaria”. Egy Magyarországról elszármazott nemes a középkori Livóniában?	53

Könyvismertetés

Rudolf László: Bukovinai székely családok. I. kötet. Józseffelva. (Szerkesztők: Rudolf László – Elizabeth Long) (Ism. Pandula Attila).....	57
Kartous, Peter – Vrtel, Ladislav: Heraldický register Slovenskej republiky. VI. kötet. (Ism. Pandula Attila).....	58
C. Tóth Norbert: Szabolcs megye működése a Zsigmond-korban. (Ism. Horváth Richárd).....	59
A Perényi család levéltára. 1222–1526. Közzéteszi: Tringli István. (Ism. Kelényi Borbála).....	61
Dr. Denis Pongrácz, Dr. Radoslav Ragac, Dr. Stresnák Gábor, Dr. Tomás Tandlich és Dr. Frederik Federmayer: Pozsony vármegye nemes családjai. (ism.: Szluha Márton).....	62
Die Orden und Ehrenzeichen Konrad Adenauers. Herausgegeben Gustav Andreas Tamman – Engelbert Hommel – The Orders and Decorations awarded to Konrad Adenauer. (Ism. Pandula Attila).....	63
Hírek	56

TÁJÉKOZTATÓ

Szerzőink figyelmébe

A szerkesztőség kizárólag olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek a szerkesztőség által előírt követelményeknek. Kérjük a tanulmányok és az ismertetések szerzőit, hogy minden esetben lehetőleg végleges szövegű kéziratokat küldjenek, mivel a korrektúrában a szerkesztők által megszerkesztett kéziratokon változtatásokra már nincs lehetőség. A szerkesztőség jegyzetapparátussal együtt 0,5–1 íves (20–40 000 „n”) tanulmányokat, recenziók esetében maximum 5 oldalas (10 000 „n”) fogad el. Ennél nagyobb terjedelmű kéziratokat technikai okokból nem tudunk közölni. Az ismertetéseknél kérjük az ismertetendő mű (művek) pontos bibliográfiai adatait közölni.

Az egységes jegyzetapparátus érdekében tisztelettel kérjük az alábbiak betartását: – A hivatkozott művek szerzőinek nevét kurziválni kell; nem kurziváljuk viszont szerkesztőjének (szerkesztőinek) nevét. Ez utóbbiakat a jelzett könyv, tanulmánykötet címe után zárójelbe téve adjuk meg (pl. Szerk.: Domanovszky Sándor). Ha egy műnek több szerzője, illetve szerkesztője van, azokat nagy kötőjellel (–) válasszuk el egymástól. A szerző(k) neve után a cím előtt kettőspontot tegyünk (pl.: *Domanovszky Sándor*:).

– Az oldalhivatkozáskor kérjük az oldal sorszámát megadni, a tól–ig-oldalszámok és évszámok esetében nagy kötőjelet (–) írjunk (38–40, 61–72).

– A hivatkozáskor csak a kiadás helyét és évét tüntessük fel, a kiadót nem.

– Ha a hivatkozott mű esetében több kiadási hely van megadva, az egyes helységeket rövid kötőjellel válasszuk el egymástól (pl.: Wien-Köln; Budapest-Debrecen). Ha a kiadás helye Budapest, azt mindig rövidítve írjuk ki (Bp.) A kiadás helye után, az év előtt vesszőt kell tenni (pl.: Bp.,)

– Amennyiben a hivatkozott mű valamilyen sorozat keretében jelent meg, a sorozat címét a kiadási hely, és év után zárójelben tüntessük fel. Pl.: (Monumenta Hungariae Historica).

– Ha tanulmánykötetben napvilágot látott cikket idézünk, úgy a hivatkozott tanulmány után ‚In’ szócskát írjuk, és közvetlen utána adjuk meg a tanulmánykötet címét és zárójelben a szerkesztőjét/szerkesztőit.

– Folyóiratban megjelenő cikkekre történő utaláskor nem tesszük ki az ‚In’ szócskát. A hivatkozott folyóirat címét kurziváljuk, és utána tegyünk vesszőt; ezt követi az évfolyam vagy kötetszám, majd zárójelbe téve a megjelenés éve, utána pedig az illető évben megjelent szám, végül pedig az oldalszám. Pl.: *Történelmi Szemle*, 1 (1958) 1. sz. 52.

– Amennyiben ugyanarra a műre történik hivatkozás, kérjük a hivatkozott szerző családi nevét teljesen megismételve, keresztnévét azonban rövidítve megadni, utána kettős pontot tenni, utána pedig az ‚i. m.” jelölést használni. Ezt követi az oldalszám. (Pl.: Nagy I.: i. m. 32.). Ha egymást követően ugyanarra a műre és oldalszámra hivatkozunk, az ‚Uo.” jelet kell használni. Ha ugyanazon szerző egy másik munkájára, tanulmányára hivatkozunk, úgy az utóbit/utóbbiakat az előbb idézettől egyértelműen el kell elkülöníteni (pl. rövidített címmel, vagy a megjelenés évével) és erre hivatkozni. Ha több kötetes műre történik hivatkozás, kérjük minden esetben az idézett kötetszámot, eltérő kiadási hely és év esetén ez utóbbiakat is feltüntetni. (Pl. Nagy I.: i. m. II. k. Pest, 1858.)

– A kéziratokban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével – arab számmal jelöljük.

– Írásaikat minden esetben 3,5” formátumú kislemezen Word for Windows ’95, ’97, ’98 vagy ’2000 szövegszerkesztő programban készítve juttassák el a szerkesztőségbe egy kinyomtatott kéziratpéldány kíséretében. A szöveget balra zártan írják, és azt a kurziválás, kövérítés és jegyzetszám-emelés kivételével ne formázzák.

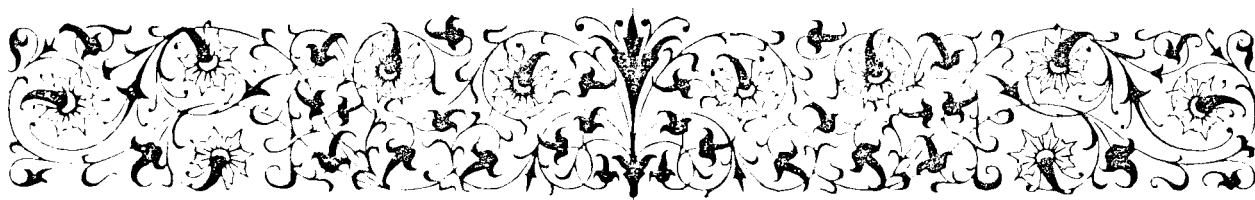
– A betűtípusok megválasztásakor ajánljuk a Times New Roman-t.

– A lábjegyzeteket automatikus számozással kérjük megadni, „végjegyzet”-programot választva. Így a jegyzetek az eddigi gyakorlatnak megfelelően a tanulmányok végére kerülnek.

– Amennyiben a kiadandó tanulmányban képet/képeket is kívánnak közölni, kérjük azt/azokat mellékelni, vagy digitális lemezen a kéziratához csatolva beküldeni, minden esetben jelölve a kéziratban, az/azok hova kerüljön/kerüljenek.

– Amennyiben nagyobb méretű táblázatokat kívánnak közölni, mélyek meghaladják a folyóirat szedéstükör-szélességét, kérjük azokat a tanulmány szövegének végéhez illeszteni, külön szakaszban. A genealógiai táblázatokat ne számítógépes programban készítsék, hanem azokat kézzel megrajzolva csatolják a tanulmányhoz.

BÉLTEKI (BELTIUG) DRÁGFFY CSALÁD A MAGYAR KIRÁLYSÁG TÖRTÉNETÉBEN

A Szent Adalbert Egyesület azok közé a fontos intézmények közé tartozik, amik a középkori történelemmel kapcsolatos forrásokat őrzik, levéltárában hatvanhét eredeti középkori oklevél található.¹ Az oklevelek eredetét és tartalmát figyelembe véve azok többsége egyértelműen a román-oláh származású Drágffy nemzetséggel hozható összefüggésbe – mintegy harmincnyolc eredeti okmányról van szó, melyek a családról eddig nem publikált, új információkat nyújtanak. Fontos megjegyezni, hogy ezek az iratok jelentik az egyetlen egészében megőrződött forrásanyagot, vagyis a családi levéltár töredékéről, tehát fontos forrásanyagról van szó. Ez összefüggésbe hozható azzal a ténnyel, hogy a magyar középkorral foglalkozó kutatók még csak nem is feltételezték, hogy a Drágffy család levéltára megmaradhatott. Györffy György az egyetlen történész, aki ismerte és felhasználta a gyűjtemény néhány anyagát, szintén tudatában volt annak is, hogy egy egymással összefüggő okmányok egységéről van szó. Ennek ellenére úgy gondolta, hogy azok csak a Beckői Mednyánszky család levéltárának a részét képezik.²

Az a tény, hogy a Drágffy család levéltára a Szent Adalbert Egyesület birtokába elkülönítve, egységesen jutott, azt jelzi, hogy a Mednyánszky család magánlevéltárában is egy különálló csoportot képezett. Ezt igazolja az egységes jelzetek és dorzális megjegyzések használata is az oklevelek hátulján.

A Drágffy család a mai szakirodalomban nem ismeretlen, sőt származásukkal és működésükkel kapcsolatban a Magyar Királyság területén részletes tanulmányok láttak már napvilágot.³ Az újból felfedezett családi levéltár új ismereteket nyújt a nemzetséggel – ezzel egyidőben annak székhelyeivel kapcsolatban is. Nagy jelentőséggel bír az oklevelek eredetének és tartalmának fejtegetése, hiszen éppen azok segítségével egészíthetjük ki a nemzetség életének részleteit.

A Drágffyak már a magyar krónikások figyelmét is nagyon korán felkeltették, amit a rövid idő alatt megszerzett társadalmi rangjukkal – mágnás szerepükkel

– értek el. Az úgynevezett Budai Krónika kutatásával kapcsolatos nézetek már régebben megegyeztek abban a tényben, hogy létrejöttek háttérben minden bizonyítással a Drágffyak álltak. Erről a krónika több széljegyzete is tanúskodik, és nem feledkezhetünk meg a nemzetség néhány tagjának genealógiai adatáról sem, amik az 1541–1555-ös évekhez köthetők.⁴ Ezen kívül az ismeretlen szerző különös figyelmet szentel Drágffy Bertalan személyének, akit mint „előkelő, kiváló, legértelmesebb és legnagyobb tiszteletre méltó” bárót ismertet az összes báró között – éppen ők vívtak győztes csatát 1479. október 13-án a törökök ellen Szárváros (Orăștie) városa mellett.⁵

Bár magáról a Drágffy családról viszonylag sok történelmi mű született, mégis a nemzetség kezdeteiről kevés információval rendelkezünk. A legrégebbi megbízható források a család tagjairól csak I. Lajos király (1342–1382) korából származnak. Ettől a korszaktól számítva a Drágffyak (a nemzetségnek ez a megnevezése csak a 15. századtól idegződött be, de csak a család egyik ágára vonatkozott, akik a legelőkelőbb tisztséget érték el) nélkülözhetetlen támpontot jelentettek a királyi udvarban, főleg a királyság keleti részein. Az Anjou-kortól számítva a magyar királyok politikájának képviselőiként a Drágffyak fontos szerepet játszottak Moldva, majd később huzamosabb ideig Erdély területén. Ennek eredményeként rövid időn belül magas társadalmi rangra tettek szert, így a magyarországi nemesség legmagasabb köreihez tartoztak. Betelepítési tevékenységük sem volt elhanyagolható, hiszen Erdély északkeleti területén nekik köszönhetően román-oláh származású lakosság telepedett le. Nem feledkezhetünk meg arról a tényről sem, hogy maga a család is erről a vidékről származik. Ez főleg Máramaros (de Szatmár és Ugocsa is ide sorolandó) területét érintette, ahol a nemzetség családi birtokai helyezkedtek el. Ebből a szempontból a Drágffyak aktívan követték az Anjou-királyok politikáját, akik megnyitották Erdély és Moldva határait az oláhok számára, akiket Kárpátalja területéről a tatárok űztek ki.

Az oláhok szám szerinti legerősebb hulláma Máramaros határterületére az 1334–1335-ös években érkezett, akik Bogdán vajda, a szerb Mikula fiának vezetése alatt telepedtek le, még hozzá László kalocsai érsek irányításának segítségével, akit maga az uralkodó jelölt ki erre a feladatra.⁶ Az egész akciónak így egyházi-missziós jellege is volt, mivel az oláh (román) lakosságot meg szeretnék volna nyerni a nyugati (latin) egyház számára. Azonban meg kell említeni, hogy Bogdán fejedelem jövetelét megelőzte néhány régebbi oláh család betelepülése is, akik szintén a magyar uralkodó szolgálataiba álltak. Így tudhatjuk meg, hogy Máramaroson már valamikor I. Károly király (1301–1342) uralkodása idején letelepedett Dragos és fia, Gyula, akik az uralkodótól birtokot is kaptak, mégpedig Gyulafalvát (ma Giulești).⁷ Ebben az esetben Dragos és utódai is aktív részt vettek az Anjou-politika lokális gépezetében.

A királyi udvar politikájának szerves részévé vált a máramarosi és szomszédos moldáv oláh lakosság szabad katonai és igazgatási rendszere, aminek az élén a vajdájuk állt. Az uralkodó ezért gyakran lépett közbe az esetlegesen kitört zavargások esetén, mikor is az egyes oláh hatalmi csoportosulások küzdöttek egymás ellen, szintén nem maradhatott ki a politikai viszonyok elrendezéséből sem, amiket gyakran a tatárok támadásai is befolyásoltak. Nem fogunk részletesebben foglalkozni az oláhok fokozatos letelepedésével Erdély területén, hiszen az eddig napvilágot látott szakirodalom bőséges információkkal rendelkezik a témát illetően.⁸ Viszont Bogdán személye a mi szövegösszefüggésünkben is fontos, hiszen éppen ennek a vajdának a hatalmi ambícióinak köszönhetően nyerhetünk hiteles információkat a Drágffy család elődeinek legrégebbi történetéről. Úgy tűnik, hogy Bogdán vajda elvárásait nem elégítette ki pozíciója a magyar uralkodó szolgálataiban, bár nem kételkedhetünk abban, hogy személyével a királyi udvarban továbbra is nagyon komolyan számoltak, mégpedig a szomszédos Moldávval kapcsolatban – ugyanis annak politikai helyzete kicsit sem volt stabilnak mondható.⁹

Bogdán viszont már 1339-ben nyíltan fellépett a királyi hatalom pártfogói ellen, mikor leplezetlenül megtámadta egy királyi hivatalnok, még hozzá a királyi főajtónálló (*magister ianitorum regalim*)¹⁰ és a jászok bírójának, Tuteus magisternek a Csanád megyei birtokait.¹¹ Ez az esete Bogdánnak nem csak a király kegyeinek és támogatásának elvesztését jelentette, hanem az oláhok között a vajda címének az elvesztését is. Röviddel Károly király halála után, valószínűleg még 1342-ben Bogdán néhány hűséges alattvalójával együtt megtámadta a vele konkuráló Dragus család utódainak a birtokát, Gyulafalvát (Giulești), mivel ők nem voltak hajlandók a rebellesek közé állni. Bogdánt abban az időben már csak mint volt vajdát említik. A követőikhez később csatlakozott István

– az aktuális vajda, Ige fia, János testvére – is, míg maga a vajda továbbra is hű maradt a királyi udvarhoz.¹² Ezzel kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy Ige fiai, a vajda János és annak hűtlen testvére, István közeli családi kapcsolatban álltak a lázadóval – mindketten Bogdán unokaöccsei voltak.

Bogdánnak még az 1342-es és 1343-as évek fordulóján sikerült megtámadnia Kölcsei Dénes fiát, Jánost, a királyi hatalom következő képviselőjét a területen.¹³ Gyulafalva birtokainak helyreállítására – vagyis azok eredeti tulajdonosának kezére juttatására csak az oláhok általános gyűlésének összehívása után került sor, ami János vajda közbenjárására 1349-ben Besztercén zajlott. Magában ez a kifejezés beszédes, hiszen a gyűlés minden bizonnyal csak azután került megrendezésre, miután Bogdán a csoportjával együtt kivonult Máramarosból a Kárpátokon túlra, Moldvába.¹⁴ Tehát Bogdán embereivel együtt még néhány évig hadakozott a vidéken, de a királyi hatalom megerősödése után úgy döntött, hogy elhagyja a vidéket és a szomszédos Moldvába vonult, ahol fokozatosan egy nagy kiterjedésű, független birodalmat hozott létre.¹⁵ Meghárálása minden bizonnyal összefüggött a teljes politikai rendszer és az Anjou-hatalom megszilárdulásával a királyság ezen területén. Ez annak is köszönhető, hogy a tatárok támadásainak a veszélye a minimumra csökkent Erdély határterületein – ebben közrejátszott Özbeg kán halála 1341-ben, valamint a kialakult hatalmi harcokkal, mikor is fiai meg akarták szerezni az Arany Horda uralkodói címet. Arról sem feledkezhetünk meg, hogy I. Lajos királytól (1342–1382) 1345 folyamán súlyos vereséget szenvedtek.¹⁶ Az uralkodó a győzelmet Lackfi Andrásnak köszönhette, akit 1348-ban máramarosi, majd 1349-ben szatmári, brassói és besztercei ispánnak és székely commesnek nevezett.¹⁷ Az uralkodó kétségkívül azt akarta elérni, hogy Erdély és a hozzá tartozó birtokok hatalmi helyzete stabilizálódjon, szintén meg akarta szüntetni Bogdán fejedelem befolyását is.

Moldva területe, ahol Bogdán fejedelem tartózkodott, a 14. század folyamán fokozatosan oláhok és székelyek lakta vidékké vált. I. Lajos királynak ezt a területet csak nem sokkal ezelőtt sikerült szorosabban az országhoz csatolnia. Ezen a vidéken a hatalmat és a magyar király személyét a Drágffy család elődei képviselték – konkrétan a helyi oláhok fejedelme, Szasz és annak fiai (főleg Balk és Drág).¹⁸ Itt meg kell jegyezni, hogy a Drágffy nemzetség elődei és Bogdán fejedelem között lejajlott konfliktusról a 16. és 17. századi moldvai krónikáiról is megemlékeznek (a legteljesebb információkat Gregor Urech krónikája örökítette meg, amit 1642 körül írt).¹⁹ Ennek a szövegnek az alapján Szasz apja egy bizonyos Drag(os) volt, aki állítólag elsőként kelt át a Kárpátokon, tulokvadászat közben. Azon a helyen, ahol sikerült elejtenie a vadat, falut hozott létre és máramarosi oláhokkal

népesítette be. A krónikák szerint ez a Drag(os) két évig uralkodott Moldvában, majd négy évig fia, Szasz, utána szintén négy évig Bogdán.

Nem kétkelhetünk abban, hogy ezek csak fiktív adatok és csak a kornak megfelelően a Drágffy család nemesi mivoltának reneszánsz kontaminációjaként vesszük számba anélkül, hogy bármi köze is lenne a valósághoz. Másrészt viszont azok a történészek, akik a Drágffy család gyökereit kutatják, a Drág személyével kapcsolatos adatokat fontosnak tartják, ugyanis tőle származtatják a nemzetséget. Ez genealógiai szempontból nem csak annyit jelent, hogy a nemzetség történetét egy generációval meghosszabbították, hanem főleg azt, hogy a nemzetség Drágffy megnevezését (amiről már megállapítottuk, hogy csak a 15. századból származik) a történészek és a családfakutatók gyakorlatilag Szasz fejedelem összes leszármazottjára vonatkoztatják, vagyis nem csak Drág, Szasz fiának utódaira, ami genealógiai és történelmi szempontból helyes lenne.²⁰ Az ismert források alapján a Drágffy család hitelesen igazolható legősibb tagja Szasz.

Bogdán támadásának első áldozata éppen Szasz fejedelem családja lett. Moldvába való visszavonulásának részleteiről már Turóci János (aki ezen a helyen szó szerint idézi tótsolymosi [küküllői] János krónikájának szövegét) krónikája is beszámol. Az ő írása alapján: „*abban az időben máramarosi Bogdán oláh vajda összegyűjtötte a környéken élő oláhokat és lopva visszatért Moldva földjére, ami a Magyar Korona alá tartozot, ami a Tatórok közelsége miatt husszú ideig lakatlan volt. Bár a királyi csapatok gyakran megtámadták a területet, az oláh lakosság száma egyre csak nőtt, amíg el nem érte egy ország nagyságát. A vajdák, akiket az oláhok saját maguk választanak, a magyar király vazallusainak vallják magukat és az adót is a Magyar Királyságnak fizetik.*”²¹ Bogdán támadásának konkrét hatásairól Szasz fejedelem családjával szemben I. Lajos király 1365-ben keltezett oklevele számol be. Az irat különösen kihangsúlyozza, hogy a király értékelt Balk és fivéreinek, valamint Szasz fejedelem fiainak az érdemeit, kiváltképp azt a szenvedést, amit Moldvában éltek át Bogdán fejedelemnek köszönhetően, mikoris bebizonyították rendíthetetlen hűségüket az uralkodó iránt. Ez viszont azzal járt, hogy elvesztették minden vagyonukat, valamint famillióisaik és családtagjaik köréből többen eltávoztak. A legnagyobb fájdalmat a szülők elvesztése jelentette, sőt ők maguk is többször megsérültek. Adományként az elszenvedett veszteségek kárpótlásául Balk és testvérei, Drág, Dragomér és István Cuhea birtokát kapták Máramaros megyében, amit az uralkodó (még valamikor 1353 előtt) Bogdántól kobozott el.²² Balk ezen kívül megkapta a máramarosi ispán és az oláh vajda funkciókat is. Ezzel Szasz fiainak vagyonszerzése még nem ért véget, fokozatosan még több birtokot és címet kaptak, aminek eredményeképpen a nemzetség

a legbefolyásosabb társadalmi rangot szerezte meg a Magyar Királyság keleti területén.

Még valamikor 1366. június 4. előtt I. Lajos király a Szatmár megyei Becse birtokát adományozta az oláh vajdának, Balk lovagnak és testvéreinek, Drág és János királyi udvarnokoknak. Erről az ajándékozásról egy mandátumból tudunk, amit az említett napon állítottak ki. Ebben a király megtiltotta, hogy az országbíró és a királyság bármelyik másik bírása zaklassa Balkot és testvéreit a tulajdonukban lévő birtokok miatt.²³ Későbbi iratokból, amiket 1368 és 1371 között állítottak ki, megtudhatjuk, hogy a hadakozás Becse birtokának nagysága miatt zajlott, ami főleg egy Senye nevezetű lakatlan területet érintett. Ezt egy csaholczi nemesi család igényelte (a Gut-Keled nemzetségből). A vitát végül Szecsei Miklós országbíró oldotta meg, aki a területet Balk vajdának és testvéreinek ítélte meg.²⁴

Ezen az eseményeken keresztül megtudhatjuk, hogy Szasz vajdának Balk, Drág, Dragon és István fián kívül volt még egy János nevezetű gyermeke, aki csak 1366-tól szerepel az oklevelekben.

Jánosról a következő adatot 1376-ból ismerjük. Ebben az évben I. Lajos király ugyanis mandátumában tudatta az összes országos előkelővel és bírával, hogy a Szatmár megyei Darai Csák elhunyt fiának, Mikulásnak, akit saját testvérei öltek meg, az összes birtokát az oláh vajdának és máramarosi ispánnak vitéz Balknak és fivéreinek, Drágnak és Jánosnak ajándékozta.²⁵ 1378-ban János – akit Oláh megnevezéssel illettek –, Drág és a máramarosi ispán, Balk volt a címzettje annak a donációnak is, amiben megkapták az Ugocsa megyei Nyaláb vár uraságát.²⁶

Balk és Drág társadalmi rangja ebben az évben még jobban megerősödött, mikoris méltóságai sorát kiegészítették a Szatmár megye közös ispánja címmel.²⁷ A tisztség megosztott viselése jól látható Balk vajda 1382-ben írt oklevelében, amit Szatmár megye ispánjaként az uralkodónak címzett. Balk tudatta a királlyal, hogy betegsége miatt nincs abban az állapotban, hogy megoldja az oláhok és János nemes, Simon bán fia, között fennálló vitát, valamint azt is megírta, hogy az esettel nem tudott foglalkozni a másik ispán, Drág sem, aki a király érdekében egy másik ügyön dolgozott.²⁸

I. Lajos halála után sem csökkent Szasz fiainak a jelentősége, sőt ellenkezőleg, Balk és testvérei erős támaszt nyújtottak Lajos lányának, Máriának is. Bár meg kell jegyezni, hogy Mária 1384-ben figyelmeztette Balkot, Drágot és Jánost, hogy ne akadályozzák Nagybánya (Baia Mare) és Felsőbánya (Baia Spria) városok polgárait a környező erdők használatában,²⁹ de néhány hónappal később megerősítette apja 1365-ben kiadott donációját Cuhea birtoklását illetően.³⁰ Egy 1385-ben kelt okirat alapján még egy közvetlen katonai segítségről is értesü-

lünk, amit egyenesen Drág és testvérei biztosítottak be Mária uralkodásának első évében, mikoris megfékeztek a Halicsorosziban élő litvánok felkelését. 1385-ben Drág és János (Balk nevében is) – mindegyikük mint szatmári és sáramarosi ispánok – felkérték a király özvegyét, Erzsébetet, hogy ajándékozza nekik Bételek, Hrip, Erdőd (Ardud) és Arduat Szatmár megyei birtokokat. Kérésüket a litvánok elleni katonai segítséggel indokolták. A levélben azt részletesen le is írták, így megtudhatjuk, hogy Drág a testvéreivel együtt sikeresen megvédte Halicsot a támadókkal szemben. A litvánokat legyőzték, Drág elfogta a parancsnokukat (kapitányukat), akit a királynő elé vezetett és még a zászlójukat is megszerezte. Eközben ő maga többször megsebesült.³¹ A következő évben, azaz 1386-ban, Erzsébet, a király özvegyének a donációját Mária királynő is megerősítette és ismét megemlékezett Drág katonai érdemeiről.³²

A királynő személyes rokonszenve Drág és testvérei iránt 1386-ban még egyszer megnyilvánult, amikor teljesítette Drág vitéz és Oláh János – aki akkoriban már a királynő udvarnok volt – kérését, miszerint a közös székhelyük évi vásárok megrendezésére kapott engedélyt Szent Bertalan apostol ünnepének napján (azaz augusztus 24-én), mégpedig ugyanazokkal a kiváltságokkal, amivel Buda királyi város is rendelkezett.³³

A két királynő halála és Luxemburgi Zsigmond (1387–1437) trónra kerülése után Szasz fiainak a helyzete kezdett fokozatosan megingani. Több okmány teljes bizonyossággal arra mutat, hogy a király és a testvérek, Balk, Drág és János közötti konfliktus Zsigmond uralkodásának első éveiben kezdett kiéleződni. Erről tanúskodik egy 1387-ben lezajlott eset, amikor Zsigmond király elrendelte, hogy a váradi káptalan vegye birtokába Petew fia, János és István Szatmár megyei Mottinul Mare birtokát annak ellenére, hogy Balk, Drág és János ez ellen erősen protestált.³⁴ Valamikor 1388 előtt Zsigmond elvette Közép-Szolnok területén lévő Cheud várakat, amit a testvérek „*pro honore*” birtokoltak.³⁵ Hasonló sorsa lehetett Chioar váraknak is ugyanebben a megyében, amit még 1378-ban I. Lajos adományozott Balknak és Drágnak.³⁶ 1388-ban Zsigmond elrendelte, hogy vizsgálják felül azt a panaszlevelet, amit Simon bán fia, István magister írt Balk, Drág és János ellen, akik állítólag tizenhét jó lovat, nyolcszáz juhot és a helyi jobbágyok ingóságának egy részét elvitték Birsana nevezetű birtokáról.³⁷ A felsoroltak ellenére a király nem érintette a testvérek nagy mennyiségű méltóságát, és meghagyta ispán és vajda címüket, ami arról tanúskodik, hogy az uralkodó mégis számolt az esetleges támogatásukkal. Az oláhok erős katonai támaszt jelentettek a testvérek háta mögött, aminek az élen Szasz fiai álltak. Ez pedig kétségkívül fontos szerepet játszott Zsigmond tervei között. Másrészt a király cselekedeteinek a háttérben nem szabad megfélemlíteni a

feleségéről, Máriáról sem, aki valószínűleg még mindig oltalmazta Drágot és testvéreit. Erről a királynő későbbi donációi is tanúskodnak, melyekben Balkot és Drágot többször is megajándékozta.

Végül 1390 elején Drág és testvérei nyíltan a magyar király kegyeibe kerülnek, aminek a kísérő jele egy újabb társadalmi rang elnyerése – a Székelyek comesének nevezték ki őket. Ez év március végén az uralkodó újabb Szatmár megyei birtokokat ajándékozott a fivéreknél, de ezek Dragomer gyermektelen János nevű fiának halála után visszakerültek a korona birtokába.³⁸ A következő hónapban, vagyis áprilisban a király visszaadta Közép-Szolnok megyében található Chioar várbirtokukat és a nemzetséget új akvizícióval a hónap végén Mária királynő is megerősítette Huszt várbirtokának ajándékozásával.³⁹ A leleszi konvent csak néhány hónappal később (1390. június 23-án) iktatta be a testvéreket Chioar várának tulajdonába, és a relációjuk alapján itt már nem Oláh János szerepelt, hanem fia, László.⁴⁰ Ez arról árulkodik, hogy időközben János valószínűleg elhunyt. Ezt igazolja Zsigmond 1390 júniusában kiadott privilégiuma is, amiben részletesen leírta Chioar várának donációs eljárását, de az okmány felterjesztői már csak Drág és testvére, Balk voltak.⁴¹ A teljes átláthatóság kedvéért érdemes megjegyezni, hogy Zsigmond király 1392-ben megújította Chioar várának donációját.⁴²

Szasz fejedelem teljes genealógiai helyzetéről a leleszi konvent egy 1391-ben kiadott oklevele árulkodik, amiben arról tanúskodnak, hogy mikolai nemesek Balk és Drág fejedelmek – valamint Balk fiainak, Dömötörnek, Jánosnak, Sándornak és Lászlónak, Oláh János fiának⁴³ – zálogába helyezték vagyonukat. Az oklevélben nem csak Drág – vagyis a Drágffy nemzetség – utódai szerepelnek. Az a tény, hogy Szasz fejedelem utódai újra visszaszerezték már régebben meglévő befolyásukat a régióban és a királyi udvarban, megmutatkozott öntudatos és független viselkedésükben is, amiről az elkövetkező években több vita és bizonyos területek erőszakos akvizíciója is tanúskodik 1392 és 1399 között.

Így tudhatjuk meg például azt, hogy 1393-ban Balk és Drág tisztviselői, akik a család székhelyéről származtak, megtámadták István familliárist, Meggyesi Simon bán fiát, valamint felgyújtották a Szatmár megyében lévő Apáti birtokát is.⁴⁴ Ugyanebben az évben Drág és Balk a Máramaros megyében lévő Huszt várbirtokukhoz sajátuknak nyilvánították néhány ardovi nemes birtokát is. Az ügy utólagos kivizsgálása során kiderült, hogy már három évvel azelőtt (azaz 1390-ben) Huszt várának kasztellánjai, Bilkei Balics fiai, Lukács és György katonai akciót indítottak az ardovi nemesek ellen, miközben elpusztították Rakosin falut és magát Ardovot is feldúlták. Ezt azzal tetőzték, hogy a kereskedőknek megtiltották, hogy az ottani vámhelyet látogassák, valamint saját

utat és vámot vezettek be.⁴⁵ 1397-ben az ardovi nemesek kárára a máramarosi ispánok lefoglalták Viskov nagy kiterjedésű birtokát, valamint azok több Ugocsa megyei tulajdonát.⁴⁶ 1399-ben szintén a két testvér sikeres pert folytatott Perini Péter ellen Nyaláb várának birtoklása miatt.⁴⁷

Ebben az időszakban Szasz fejedelem leszármazottjai több jelentős királyi donációban részesültek, mégpedig 1394-ben Ardud (erdőd) uraságát kapták meg annak nagy kiterjedésű Szatmár megyei földjeivel együtt, valamint 1397-ben az Ugocsa megyei Terebes urai is ők lettek.⁴⁸ A korszakból származó nagy mennyiségű írásos emlékből ezzel egy időben azt is megtudhatjuk, hogy Drág vajda valamikor 1400 körül haldoklik. 1400. október 9-én ugyanis Nyaláb vára tulajdonjogának védelme érdekében a Perényiekkal szemben csak Drág meg nem nevezett felesége van feltüntetve. Sőt, Zsigmond király egy december 31-én keltezett mandátumában már Drág vajda özvegye szerepel, fiaival, Györggyel és Sándorral együtt, mikor felül kellett vizsgálniuk Miklós *magister*, Nyaláb kasztellánjának az esetét.⁴⁹

Szasz fejedelem fiai közül így már csak egy volt az élők sorában, mégpedig Balk, aki a nemzetség fő képviselője lett. Amikor 1401 közepén a lázadó magyar nemesség fellépett Zsigmond királlyal szemben, akit először internáltak – kezdetben Buda várában, majd a Baranya megyei Siklós várában (Garai Miklós uradalmában) –, Balk vajda nyíltan és aktívan részt vett a lázadásban. Saját bandériumot fegyverzett fel, amivel csatlakozott a felkelés katonai akcióihoz. 1401 októberében, amikor Zsigmond kiszabadult a kényszerfogságból, a felkelés résztvevőit kegyelemben részesítette és közvetlenül ez után semmilyen óvintézkedést sem vezetett be. Erre fény derül egy 1402. március 23-án írt okleveléből is, mikor megparancsolta a leleszi konventnek, hogy a saját levéltárukban keressék ki a Birsan birtokának tulajdonjogát igazoló levél másolatát. Ez ugyanis jogtalanul más nemesek kezébe került, mikor Balk vajda és fiai, Dömötör és Sándor nehéz időközön mentek keresztül.⁵⁰ A káptalan szinte rögtön választ adott a királynak. Az oklevelüket már 1402. április 24. kiállították, bár külön felhívták a figyelmet arra, hogy Balk ispán idő közben elhunyt.⁵¹ Ezután 1402 júniusában Balk fia Sándor a váradai káptalannal kiállította a leleszi konvent 1392-ben írt oklevelének hiteles másolatát, amiben Chioar várbirtok donációjáról van szó – ez összefüggött Balk utódai birtokainak megújításával.⁵²

1403 közepén a lázadók ismét aktivizálódtak és a Magyar Királyságba behívták Nápolyi Lászlót, akinek felajánlották a királyi koronát (1403. augusztus 5-én Zadarban koronázták meg).⁵³ Ekkor, mint már említettük, Balk nem volt az élők sorában, de a bandériuma László ellenkirály oldalára állt. A részletekről Zsigmond

egyik 1414-ben írt okleveléből értesülünk, melyben Balk hűtlen familiáriusait ajándékozta meg Máramaros megyében, mégpedig Sztanyiszlávot, Jánost, Györgyöt és Câmpulungi Bogdánt, akik hűek maradtak az uralkodóhoz.⁵⁴

Úgy tűnik, hogy Balk előmenetelével több családtagja nem értett egyet, közülük főleg Drág fia, akik a konfliktusban Zsigmond oldalára álltak. Jogosan feltételezhetjük, hogy Drág fiai voltak azok, akik igényt tartottak Birsan birtokára és Chioar uraságára – miután Zsigmond 1401-ben kegyelemben részesítette a felkelőket –, amit Balk fiainak meg kellett újítaniuk. A feltüntetett eseményeknek az volt a következménye, hogy az említett Drág utódainak az ága vette át a vezető szerepet Szasz fejedelem leszármazottjai közül, mégpedig az idősebb Balk gyermekei kárára. Azok éppen ellenkezőleg, a másik partra estek, ugyanis az uralkodó kegyvesztettjei lettek, bár ez Zsigmond részéről soha nem volt nyíltan nyilvánvaló. Drág fiainak hűsége fejében a király 1408-ban megerősítette a nemzetség székhelyének, Béltek tulajdonának jogát.⁵⁵ Ezzel függ össze az a tény is, hogy Balk halála után az oláh vajda címet már Drág fiai kapták meg, mégpedig Sándor és György. Ezzel a funkcióval már 1412-ben nyilván vannak tartva, amikor bélteki vajdának titulálják őket.⁵⁶ Balk utódjaival ellentétben a Drágffy nemzetség tagjai továbbra is megtartották magnátusi és főúri rangjukat.

Szasz fejedelem utódainak nemzetségekre osztása – főleg a Drágffy vonal – csak ezekkel a folyamatokkal zárult le véglegesen, ami nem csak a vagyoni szférában nyilvánult meg, hanem ennél sokkal jelentősebben, a nemzetségek társadalmi felállásában.

A következő korszakot illetően nagy mennyiségű írásos forrás áll a kutatók rendelkezésére, és a Drágffy nemzetség történetével a szakirodalom is részletesen foglalkozik. Továbbiakban már csak a genealógiai adatokat fogjuk figyelembe venni és a nagyszombati gyűjteményben szereplő információkra szentelünk több figyelmet, melyek lényeges adatokkal egészítik ki az eddigi ismereteinket.

Amint már említettem, Drág vajda után a nemzetség élére fiai, Sándor és György kerültek, akik örökölték apjuk társadalmi rangjait – ezeket továbbra is megőrizték és tovább vitték. Sándor viszont fiú utód nélkül halt meg valamikor 1433 előtt, így a nemzetség csak György egyetlen fia – Miklós – által folytatódott, aki Báthory Katalinnal kötött házasságából született – Katalin az erdélyi vajda és egy időben országbíró Báthory István leánya volt.⁵⁷ Ez a házasság is arra enged következtetni, hogy a Drágffy családnak Luxemburgi Zsigmond uralkodása alatt magas társadalmi méltóságai és ambíciói voltak. Nem volt ez másként a többi magyar király uralkodásának idejében sem, akik iránt a Drágffyak kimutatták

kétségkívüli hűségüket. A nemzetség rokoni kapcsolata a Báthoryakkal a család egész története során kimutatható. Ezt jelzi Mikulás lányának, Juliannának a házassága Báthory Andrással (aki a család ecsedi ágához tartozott), sőt azt mondhatjuk, hogy szinte az összes generációban sor került egy családok közötti házasságra.

A rendelkezésünkre álló oklevelek között több foglalkozik György fiával, Miklóssal – azaz Drág unokájával –, melyek szintén illusztrálják főnemesi társadalmi helyzetét – mégpedig Szasz leszármazottjai közül a legbefolyásosabbnak titulálják. Ebben a helyzetében védelme alá helyezte a nemzetség másik ágának – Balk utódainak – tulajdonába tartozó birtokokat.

Így már 1444-ben az uralkodó, Jagelló Ulászló (1440–1444) megengedte György fiának, aki Ardui Drag fia, hogy az ellensége támadásainak kivédésére Erdőd (Ardu) birtokán várat vagy erődítményt építsen – mégpedig hűséges szolgálata fejében, amit trónra kerülése alatt mutatott, miközben sok ellenszennvel kellett dacolni –, de ezt is csak fából készíttetheti el.⁵⁸ Csak három hónappal később halt meg az uralkodó a török elleni csatában Várna mellett.

V. László (1440/1453–1457) hasonló kiváltságot ítél meg Drágffy Miklósnak is, ezt kibővítette még családtagjával, Mihállyal, Sándor fiával, vagyis a kinyilvánított hűséges szolgálatuk fejében Szatmár megyei Erdőd birtokuk területén fából vagy kőből készült várat építhetnek, ezt tornyokkal, bástyákkal, árkokkal és más szükséges intézkedéssel is elláthatják azzal a feltétellel, hogy nem veszélyeztethetik vele a környéket.⁵⁹ Drágffy Miklós nem sokkal ezután megkapta Szatmár megyei ispáni címét is. 1468-ban már mint Szatmár megyei ispán, fiával, Bertalannal együtt – aki a királyi főpohámok tisztet viselte – Baia Mare (Nagybánya) bányavárossal egyezséget kötött a vám beszedését illetően Miklós és Mihály Sándor (azaz Sándor fia) Szatmár és Közép-Szolnok megyékben található birtokainak a területén. Ezt az egyezséget később I. Mátyás király (1458–1490) is megerősítette.⁶⁰ Ebből az iratból már tudomást szerzünk Miklós legidősebb fiáról, Bertalanról, mégpedig abból a korszakból, amikor politikai karriere még csak bimbózóban volt. Kétségkívül később épp Bertalan lett a nemzetség egyik legjelentősebb családtagja, amint ez később még kiderül. Figyelemre méltó az a megállapodás, amit 1470-ben Bertalan teljesen egyedül a kölcsönös örökbefogadásról a Budai káptalan előtt a Szomszédvárból származó Hertajch Jánossal kötött. Az egyezés szerint ha közülük bármelyik utód nélkül hal meg, akkor annak minden magyarországi és szlovéniai birtoka automatikusan a másik fél birtokába kerül.⁶¹

Drágffy Miklós ispán többi fiáról Báthory István országbíró 1477-ben írt leveléből tudunk. Ebben a Kolozsmonostori konvent tagjainak elrendeli, hogy tanú-

ként igazolják Drágffy Miklós és fiainak – Bertalannak, Györgynek és Péternek – beiktatását a Csaholczi Máté fia, István után örökölt birtokok használatába.⁶² 1478-ban Miklós és fiai, Bertalan és Péter a leleszi konvent előtt kifizetett ötszázhuszonöt aranyat a nagymihályi származású Evden Andrásnak, annak feleségének, Annának, Cheleki Lőrinc lányának és Coșei-i Jacsk László unokájának. Ez az összeg nem volt más, mint a leánynegyed (*quarta puellaris*)⁶³ és a hozomány. András és felesége a pénzbeli kielégítés előtt a Drágffy család tulajdonát képező Ősömi várat és az ehhez tartozó Mișc birtokot kapta zálogba.⁶⁴

Drágffy Miklós 1480-ban már haldoklik, és a család élére legidősebb fia, Bertalan kerül. Ő már 1479-ben részt vett az erdélyi Szászváros (Orăștie) melletti törökök ellen vívott csatákban, ahol a Budai Krónika szerzője alapján, mint azt már említettük, kitüntetésben részesült.⁶⁵

Drágffy Bertalan fontos szerepéről a nemzetség – és egyben az egész régió – történetében az oroszfalvi Dobó Domokos özvegyének, Báthory Veronikának 1482-ben írt levele is árulkodik. Ebben Bertalanra és testvérére, Péterre ruhazza a Ősömi váruralalom területe rá eső birtokainak a használatát, mégpedig amiért őt és gyermekeit Bertalan Péterrel együtt megvédte.⁶⁶ Ősömi várához abban az időben hetvennégy falu és városka tartozott.

Drágffy Bertalan a tulajdonában lévő hatalmas birtokon szuverén uralkodóként járt el, ugyanis saját maga jólétének érdekében nem egyszer megszabta a Magyar Királyság érvényes törvényeit, sőt egy időben még a királlyal szemben sem mutatott tisztességet. 1486-ban I. Mátyás kegyelemben részesítette, és ezzel az eseménnyel kapcsolatban azt is megtudhatjuk, hogy Bertalan és annak Bihar megyében található Ősöim várának tisztviselői, kasztellánjai és szolgálói a környéken élő lakosságot gyakorta megtámadták, sőt kínozták is – levágták végtagjaikat vagy kiszúrták a szemeiket. Bertalannak ezért el kellett volna veszítenie a várbirtok tulajdonjogát, sőt a fejét kellett volna venni. Az uralkodó kegyelemben részesítette, miután megesküdött rá, hogy felhagy az ilyen és hasonló cselekedetekkel, még Ősömi várat is visszakapta. Ennek érdekében a király megtiltotta, hogy az országos tisztességet viselők – itt külön kiemelte a nádort, vagyis Szapolyai Imre szepességi ispánt, Báthory István országbíró és erdélyi fejedelmet, valamint a Magyar Királyság helytartóját Drág Tamást – elítéljék Bertalant az általa elkövetett bűncselekmények miatt.⁶⁷

Másrészt Bertalan azok közé a lelkes mecénások közé tartozott, akik támogatták a tudományokat és a művészeteket is,⁶⁸ ami abból is látható, hogy az ő védőszárnyai alatt született a Budai Krónika.

Miután Bertalannak sikerült újra a király kegyei közé férkőznie, a politikai pályafutásának legsikeresebb és egyben utolsó fázisa felé vezető út nyílt meg előtte. Első

lépésként 1491-ben a királyi főkamrás rangot szerezte meg, később Közép-Szolnok és Kraszna megyék ispánja lett. 1492-ben már ezeknek a címeknek a birtokában vásárolta meg Pățaluș-i László fiának, Pachali Andrásnak Bajon nevezetű birtokát, mégpedig több, mint hatszáz aranyért.⁶⁹ Ugyanebben az évben az elhunyt Mátyás király fia, Corvin János szlavóniai, lipói és árvai herceg elrendelte, hogy a Bereg megyében található Vári városka lakói és alattvalói minden évben fizessenek tizedet Bélteki Drágfi Bertalannak és Jakcs Ferencnek a Dobroszelje és Muzsijevo falukban található szőlők után.⁷⁰

Drágffy Bertalan politikai pályafutásának csúcsát 1493-ban érte el, amikor elnyerte az erdélyi vajda címet. Ezt a funkcióját élete végéig megőrizte, mikoris 1501-ben meghalt. A Drágffy család megmaradt levéltárának részét képezi két oklevél, melyekben Bertalan mint erdélyi vajda szerepel. 1497-ben Carei László özvegye és Domănești András leánya, nemes Ilona eladta Porcsalma, Sălăjeni és Dálya falvak őrá eső részét, valamint özvegyi jussát és Szatmár megyében található apja utáni leánynegyedét Bertalannak.⁷¹

A másik megőrződött okirat Bertalan saját kézzel írt végrendelete, amit 1500. október 24-én írt össze a Bihar megyei Mișca faluban. Ezen az okmányon még a pecsétygyűrű nyoma is megtalálható a családi címerrel és B·D·W·T· (*Bartholomeus Dragffy wayvoda Transylvanus*) iniciálékkal.⁷²

Ami a Bertalannal kapcsolatos genealógiai adatokat illeti, azt mondhatjuk el róla, hogy kétszer is megnősült; első feleségének a nevét az eddig átkutatott írásos források alapján nem tudtuk kideríteni. Ebből a házasságból három fia született – Imre, György és János –, de a felnőtt kort csak az utóbbi két fiú érte meg. Bertalan második házassága Héderváry Dorottyával gyermektelen volt. Bár György (1494 és 1508 között írásos források számolnak be róla) feleségül vette Guti származású Országh Barbarát, sőt ebből a házasságból született egy Zsigmond nevezetű fia is – aki sajnos ifjú korában életét vesztette –, a Drágffy családnak ez az ága már a 16. század első évtizedeiben kihalt. A nemzetség így csak Bertalan harmadik fiával, Jánossal folytatódik.⁷³

Itt meg kell említeni, hogy a testvérekkel – Györggyel és Jánossal – hozható kapcsolatba az egész nemzetség egyik legfontosabb társadalmi eseménye, mikoris örökletes királyi bárói címet szereztek, amivel nemzetségi címer is járt. Ezt az eseményt ünnepélyes királyi privilégiummal is megpecsételték, amit II. Jagelló Ulászló (1490–1516) 1507. március 28-án bocsátott ki. Ezt az uralkodó nem csak hűségükkel indokolta, hanem arról is megemlékezett, hogy 1490-ben személyesen segítették őt a magyar trón megszerzésében is.⁷⁴ Az oklevél a nekik ajándékozott címer miniatűrjével (amit a Drágffy család már a 14. századtól használt) a festőművészet gyöngy-

szemének a bizonyítéka. Bár a gótikus miniatűrök rendhagyó jegyeit tartalmazza, de már megtalálhatóak rajta a reneszánsz nyomai is. Ez a kései gótikában használt pajzs alakú címer, benne nyilvessző, amit középen rózsakoszorú fon össze. A pajzsot a külső részen két sárkány veszi körül, melyek farkai a pajzs felett össze vannak fonódva a fejük alatt (nyitott szájukból tüzet okádnak). A sárkányok fölött (ahol összefonódnak a farkaik) drágakövekkel kirakott, fekete szárnyakkal ellátott rácsos sisak található. A címer takarói kék és arany színűek.⁷⁵ Egyértelmű, hogy az egész kompozíció művészi hangsúlya a pajzs figuráira helyeződött – vagyis a Drágffy család történelmi jelére.

Ami Drágffy Jánost illeti, személyével kapcsolatban a forrásokon kívül még a családi levéltárban is megőrződött néhány adat. 1518-ban II. Lajos király (1516–1526) megerősítette a Perényi Imre, Aba megyei ispán és magyar nádor, valamint Bélteki Drágffy János közötti vagyoni megegyezést. Ez alapján János fiaival, Gáspárral, Baltazárral és lányaival, Annával és Magdolnával együtt Perényi Imre nádornak ajándékozta a Heves megyei Feldebrő várbirtokát. Ezt több tényezővel indokolta: külön kihangsúlyozta, hogy Perényi Imre kisfiú korától kezdve ügyelt neveltetésére és gondoskodott róla, segítő kezét nyújtott, valamint hálából azért a nyolcezer aranyért, amit a nehéz idők során bocsátott rendelkezésére. Abban az esetben, ha Imre fiai utód nélkül halnának meg, az ajándékozott birtok visszakerülne Drágffy János utódainak tulajdonába.⁷⁶ Az oklevél nagyon fontos forrás abból a szempontból, hogy felsorolják benne Drágffy János mindegyik fiának és lányának a nevét. Ismeretlen okokból ebben a családfában csak András neve nem szerepel, akit a forrásokból 1519 és 1524 között ismerünk.⁷⁷ A következő okmány 1521-ben ismét megemlíti Drágffy János nevét, amikor a király az ő személyes kérésére – itt már mint királyi főtárnokmester szerepel – hétfői napokon szabad heti vásár megrendezésére ad kiváltságot a Szatmár megyei Arduzat birtokának.⁷⁸ A családi levéltár utolsó Jánossal kapcsolatos információja Várdy Ferenc erdélyi püspök nyugtájával hozható összefüggésbe, amivel azt igazolta, hogy János személyesen fizette ki a Ciglean, Szamosbecs, Pățalușu és Cehei birtokok 1518., 1520., 1521. és 1522. évi tizedeit.⁷⁹ János mint országbíró vett részt a végzetes mohácsi csatában 1526. augusztus 29-én, ahol ő is elesett. Az ezzel kapcsolatos tanúvallomás csak 1527-ben született, mikor Brodaries István váci püspök, aki szintén részt vett a csatában, részletesen felsorolta azokat a jelentős magyar bárókat, akik a csatamezőn veszttek.⁸⁰

János feltüntetett három fia közül csak Gáspárral folytatódik a Drágffy család, ugyanis sem Baltazár, sem András nem hagytak hátra örökösöket. Sajnos Drágffy Gáspár személyével kapcsolatban sincs sok információnk, bár kora fontos személyiségei közé tartozott. Okle-

velekben szerepel a neve 1518 és 1544 között, akkor is csak közvetve. Csak az biztos, hogy valamikor 1545 előtt halt meg.⁸¹ Viszont Gáspár nevéhez fűződik a reformáció gondolatainak behatolása és meghonosítása a Magyar Királyság területén. Állítólag Gáspár már 1530-ban ismerte az új vallást, tanítói egyenesen a kálvinista reformátorok, Dévay Mátyás, Batizy András, Szilvási Mihály voltak. Így Drágffy Gáspár azok közé a magyar nemesek közé tartozott, akik elsőként vették védőszárnyaik alá az új tanításokat és aktívan segítettek annak elterjedését Erdélyben és a Magyar Királyság területén. Ő a király és az egyházi vezetők haragjától sem félt. 1542-ben Sárospatakon összegyűlt a főnemesek egy csoportja, akik a reformáció oldalára álltak – köztük volt Perényi Péter, Bebek Ferenc, Drágffy Gáspár és Drugeth Gábor, Imre és Antal.⁸² A Drágffy család későbbi történetével kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy Drugeth Antal neve már most szerepel a csoportban, ugyanis Gáspár halála után Antal feleségül vette az özvegyét, erről még részletesebben is szó esik majd.

Több információt tudunk alátámasztani Gáspár két fiával, Györggyel és Jánossal kapcsolatban. I. Ferdinánd (1526–1564) 1545-ben nekik ajándékozta Pățalușu és Cehei falvak birtokait, amiket az ottani nemesektől kobozott el azok erőszakoskodásai miatt. Az uralkodó ezzel az ajándékkal a testvérek apjának hű szolgálatait köszönte meg.⁸³ A király 1545. november 25-én megerősítette Gáspár fiainak azokat a birtokait, amelyeket előtte Gáspár kapott Közép-Szolnok és Kraszna megyékben.⁸⁴ Mindkét testvér, akik Gáspár Báthory Annával (a család somlyói ágából) kötött házasságából származtak, ebben az időben még kiskorú volt, sőt János a következő oklevelekben már nem is szerepel (mint élő személy), vagyis valószínű, hogy valamikor 1546 első felében meghalt.

Báthory Anna nem sokkal férje – Drágffy Gáspár – halála után ismét férjhez ment, Drugeth Antalhoz, aki így a kiskorú György gyámja lett. Ebből az okból I. Ferdinánd 1546 október 2-án az ő felügyelete alá helyezte a fent említett birtokokat – és ezen felül az örökölt vagyont is – mindaddig, míg György el nem éri a felnőtt kort. Tehát Drágffy Györgynek nagykorúsága kezdetével kellett átvennie a birtokok utáni felelősséget és az ispáni címmel járó tisztséget is.⁸⁵ Drugeth Antal valóban élt a Drágffy-birtokok igazgatásának jogával. Kétségtől az ő személyét kell látunk I. Ferdinánd 1547-es konfirmációjában, amiben az uralkodó megerősítette Drágffy György hatalmát a Szatmár megyei Darócz városkában és az ahhoz tartozó számtalan faluban. Ennél az eseménynél megjegyezték azt is, hogy a birtokot még György apja, Gáspár vásárolta.⁸⁶ A Királyi Könyvek ezekkel az évekkel kapcsolatos feljegyzéseiből kiderül, hogy Drugeth Antal felesége zálogába helyezte a Zemplén megyei Brekó várát és birtokát, mindezt ötezer arany fejében, amit Anna első

férje halála után kapott hozományként.⁸⁷ Végül a Drágffy család szinte utolsó vagyonszerző donációja I. Ferdinánd oklevele volt 1550-ben, amiben Györgynek adományozta Doba Mică-i származású Bang János Közép-Szolnok és Kraszna megyékben található birtokait. Mint azt külön kihangsúlyozták az okiratban, a király azt Bang Jánostól elkobozta, ugyanis az részt vett az Ilosvai Lőrinc ellen elkövetett gyilkosságban.⁸⁸

György anyja, Báthory Anna viszont nem sokkal ez után ismét megözvegyült, majd hozzáment Báthory Györgyhöz (+ 1570), aki a rokon ecsedi ághoz tartozott.⁸⁹ Meg kell említeni, hogy éppen ebből a házasságból született a szomorúan elhíresült Báthory Erzsébet,⁹⁰ aki végül is a Drágffy család genealógiai rendszerében mint a család utolsó tagjának, Györgynek a mostohoatestvére szerepel.

I. Ferdinánd 1551 augusztus 13-án Anna második férjéhez hasonlóan Anna új férje – Báthory György, aki az ifjú Drágffy György gyámja lett – felügyelete alá helyezte a Közép-Szolnok és Kraszna megyei ispáni címet, mivel György még mindig kiskorúnak számított, vagyis nem volt jogosult a tisztségek betöltésére.⁹¹ Végül 1553. április 7-én I. Ferdinánd Báthory Györgyre ruházta a Drágffy család minden vagyonát, amit az ifjú nagykorúságának betöltésével vehetett csak át.⁹² Ezt viszont már nem élte meg, ugyanis 1555 során meghalt, és vele együtt a Drágffy család is végleg kihalt. Már 1555. december 11-én I. Ferdinánd visszaadta Csáki Miklósnak azokat a területeket, melyeket egykor birtokolt, de Sztatilio János erdélyi püspök zálogába helyezte. Ő viszont ezeket eladta Drágffy Gáspárnak, ami az egész folyamatot még 1545 elé helyezi. Mint azt I. Ferdinánd restitúciós oklevelében kihangsúlyozza, Csáki Miklósnak a birtokai visszakövetelésére csak Gáspár fiának halála után volt joga, aki utód nélkül halt meg.⁹³

A Drágffy család többi birtoka is az ág kihalása után királyi adományozásokkal több magyar nemes kezébe került, mint például 1556-ban, mikor is az uralkodó a Közép-Szolnok megyei Kathalinfalva birtokát Orgonaz Frank földesúrnak ajándékozta.⁹⁴ 1557-ben a király Szatmárnémeti és más birtokokat Bereg, Máramaros és Ugocsa megyékben Székely Antal nemesnek adta.⁹⁵ Végül maga Bélték, a Drágffy család székhelye 1582-ban négyezer arany fejében a király parancsára Lokácsi Chawragh Bálint kapitány tulajdonába került, akit Prépostváriának (*Preposthuary*) neveztek. Ferdinánd oklevele alapján tudjuk, hogy a család székhelyének a vára, Erdőd, már romokban hevert, ezért Bélték birtokait Szatmárnémeti ispánsági várának hatásköréhez csatolták.⁹⁶

A Drágffy család birtokainak a legnagyobb része továbbra is Báthory György tulajdonát képezte, mégpedig a király egyet nem értése ellenére is, ugyanis György sikeresen kihasználta a királyságban uralkodó instabil po-

litikai helyzetet és lényegében véve a kettős királyságot. A királyi udvarban ezért Báthory a „lázadó és a király kegyvesztettje“ címet viselte. Így tudjuk meg azt is, hogy 1562-ben az uralkodó Messer Andrásnak adományozta Sárköz birtokát Szatmár megyében, ami eredetileg szintén a Drágffy család vagyonát képezte, és a király szerint ezt Báthory György jogtalanul elfoglalta. Messer András kénytelen volt az ajándékba kapott birtokról katonai erővel kiűzni Báthoryt.⁹⁷

Coșei Jakcs Miklósnak is hasonló gondokkal kellett megküzdenie, mikor a király a törökök elleni harcokban tanúsított érdemeiért Cehei uraságát ajándékozta neki – ez szintén Drágffy-tulajdonban állt.⁹⁸ Bár Báthory György 1570-ben bekövetkezett halála után megkönynyebbült a királyi udvar dolga, de még így is több terület György fiainak a kezén maradt.

A feltüntetett adatok részletesen tanúsítják, hogy a család birtokain kívül még a Drágffyak levéltárát is sikerült megkaparintania Báthory Györgynek, hasonlóan, mint a már említett Budai Krónikát.

Végül csak egy kérdés maradt megválaszolatlanul, mégpedig az, hogy a család levéltára hogyan került a Beckói Mednyánszkyak tulajdonába. A választ ebben az esetben is abban a tényben kell keresni, hogy a magyar nemesek között szoros családi kapcsolatok voltak. Ha részletesebben megfigyeljük a Báthoryak eccedi ágát, a Nádasdy és a Mednyánszky családfát, a következőt láthatjuk: Báthory Györgynek Erzsébeten kívül több lánya is volt – Zsófia, Klára – és egyetlen fia, István, aki 1605-

ben fiú utód nélkül halt meg, amivel kihalt a Báthory család eccedi ága. György utódai közül a fiút csak Erzsébet élte túl, aki 1614-ben halt meg kényszerfogságban Csejte várában, ahová Thurzó György nádor parancsára zárták be.⁹⁹ Valószínűleg éppen Erzsébet személye a kulcsfontosságú a Drágffy család levéltárával kapcsolatban (bár ez már eléggé csonka állapotban volt). Ismét a genealógia nyújt kielégítő választ kérdésünkre. Erzsébet férje 1575-től a nagy tiszteletnek örvendő Sárvári Nádasdy Ferenc volt, aki feleségétől megszerezte a Báthory család hatalmas vagyonát. Így került a Drágffy levéltár Erzsébet házasságával a Nádasdyak birtokába. Maga Nádasdy Ferenc is nagy kiterjedésű birtokokat örökölt szüleitől, Tamástól és Kanizsai Orsolyától a mai Szlovákia területén – Csejte várbirtokát és a beckói birtok nagy részét is. Ferenc 1604-ben halt meg, és Erzsébettől öt gyermeket hagyott hátra – Annát, Orsolyát, Katalint, Andrást és Pált. A felnőtt kort csak Anna, Katalin és Pál élte meg, akivel folytatódott a Nádasdy család története. Pál halála után a család vagyonát és levéltárát fia, Nádasdy György örökölte, akit viszont 1671-ben kivégeztek és elvették minden vagyonát – ugyanis részt vett a Wesselényi-féle király elleni összeesküvésben.¹⁰⁰ Így a Drágffy család minden vagyonát és levéltárát, Beckó és Csejte birtokaival együtt elkobozták, amit később a Trenésen megyei Mednyánszky család kapott meg.¹⁰¹

Vladimir Rábik
(Vida Beáta fordítása)

JEGYZETEK

¹ Spolok Sv. Vojtecha v Trnave, Literárny archiv, fond Listiny, Fasc. 150, nr. 1–11; fasc. 151, nr. 1–10; fasc. 152, nr. 1–12; fasc. 153, nr. 1–12; fasc. 154, nr. 1–13, 14–1, 6; fasc. 155, nr. 3. Az oklevelek megtalálhatóak Budapesten a Magyar Országos Levéltár Fényképgyűjteményében is, DF 285655–285673, 285718.

² Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. IV. Bp., 1998 (a továbbiakban: Györffy i. m.) 19.

³ Hasonlítsd össze: Wagner, C.: *Collectanea genealogico-historica illustrium Hungariae familiarum, quae jam intercederent. Decades III. Posonii, Pestini et Lipsiae MDCCCII*, 24–32. (III. Historia Dragfi de Beltek); Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*. III. Bp., 1857–1869, 378–381.; XII, 380.; XIII, 206. Siebmacher, J. – Csergheő Géza: *Wappenbuch des Adels von Ungarn sammt den Nebenländern der St. Stephans Kronc. Nürnberg, 1885–1892. Siebmacher's Wappenbuch von Ungarn, 143.; Siebmacher's Wappenbuch von Siebenburgen, 104.; Bajnicič, I.: Siebmacher's Wappenbuch der Adel von Kroaticen und Slavonien. Nürnberg, 1899, 39.; Lendvai M.: *Temes vármegye nemes családjai*. I. Bp., 1896, 46.; Szerencs J.: *A főrendiház évkönyve*. Bp., 1907, 624.; Kempelen B.: *Magyar nemes családok*. III. Bp., 1911–1932 (CD-ROM); Wyrastek, L.: *Ród Dragów–Sasów na Węgrzech i Rusi Halickiej. Rocznik Polskiego towarzystwa heraldycznego. Tom XI – R. 1931/2. Kraków, 1932, főleg 1–25. (a továbbiakban: Wyrastek i. m.); Bottló Béla: In: *Turul 1934/1–2*, s. 37–38.; Engel Pál: *Középkori magyar genealógia*. Magyar**

középkori adattár. Bp. Arcanum digitéka 1998 (CD-ROM). Drágffy of Bélték family. In: www.genealogy.euweb.cz/hung.dragfi.html (11. 11. 2006). A nagyszombati oklevélgyűjteményen kívül a Drágffy családdal kapcsolatban oklevéles információkat tartalmaz (főleg azok történeténc kezdeteiről): Mihályi J. (ed.): *Máramarosi diplomák a XIV. és XV. századból. Máramarossziget, 1900. Doc. VAL., XXV. 179–180, 200–201 et passim (a továbbiakban: Mihályi i. m.)*.

⁴ Hasonlítsd össze: Domanovszky A. (ed.): *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Praefatio*. In: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Budapestini, MCMXXXVII*, 230.; Sopko, J., aki a Dubnici krónika legújabb szlovák fordítását publikálta, a következőt állítja: „sőt ... a legvalószínűbb az, hogy a krónika megírására az ismeretlen szerző egyenesen Drágffy Bertalantól kapott felkérést“ (1493-tól volt erdélyi vajda). Hasonlítsd össze: Sopko, J. (ed.): *Kronika uhorských kráľov zvaná Dubnická. Budmerice, 2004, 10–11. (a továbbiakban: Sopko i. m.)*

⁵ Sopko i. m.: 165–166.

⁶ Mihályi i. m.: 11. 5. sz.; Wyrastek i. m.: 6–7.; Györffy i. m.: IV., 118, 125.

⁷ Mihályi i. m.: 27.; Wyrastek i. m.: 6.; Györffy i. m.: IV., 123.

⁸ Hasonlítsd össze: Doc. VAL., I–XXXV. Legújabbban: *Kristó Gyula: Nem magyar népek a középkori Magyarországon*. Bp., 2003, 191–218.

⁹ Györfly i. m.: 119.
¹⁰ Udvari méltóság, amely feltehetőleg az udvari hírnökök és eszökök ispánjának (*magister praeconomum*) tisztségéből alakult ki. Az 1260-as években ezt a funkciót is átszervezték, ekkor jelent meg az oklevelekben az első atjónállómester, bárói rangú tisztségnek azonban csak az 1340-es évektől számított. 1382-től összeolvadt az udvarmesteri tisztséggel, így a középkor végére a legtekintélyesebb udvari méltóság lett. In: *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* (a továbbiakban csak KTML). Kristó Gyula (Ed.). Bp., 1994. 32. Tringli István szócikke.

¹¹ Györfly i. m.: 125.

¹² Doc. VAL., 115–116. Az esemény datálásához hasonlítsd össze: Györfly i. m.: 125.

¹³ Doc. VAL., 99–103.; Wyrostek i. m.: 7.; Györfly i. m.: 125.

¹⁴ Mihályi i. m.: 27. 14. sz.; Wyrostek i. m.: 8.

¹⁵ Györfly i. m.: 120.

¹⁶ Sopko i. m.: 125 és 139.; Györfly i. m.: 120.

¹⁷ *Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I. Bp., 1996, 111, 152, 122, 189.*

¹⁸ *Mályusz Elemér: A középkori Magyarország település- és nemzetiiség-politikája. Bp., 2002, 190–191.*

¹⁹ Wyrostek i. m.: 12. Györfly i. m.: 119–120.

²⁰ Hasonlóan: *Wagner, C.: Collectanea, III., 24.* Wagner adatait több családfakutató is átvette. Ezt az elméletet megpróbálták többen történelmileg hűvé formálni: Mihályi i. m.: 13. és az oláh dokumentumok (Doc. VAL., 179.). Az utóbb említett kiadványban ez alapján részletesen kidolgozták a Drágffy nemzetség családfáját is a 14. század végéig. Mindkét publikáció egyértelműen azt veszi számba, hogy a feltüntetett Dragos (elméletileg) megegyezik a valós történelmi személyllyel, Dragussal, akinck I. Károly király 1336-ban Bedevlea (Bedőháza) birtokát ajándékozta. Hasonlítsd össze: Doc. VAL., 77–78. 47. sz. A téma kutatói közül ezt az elméletet elutasítja: Wyrostek i. m.: 12–13. és legújabbban Györfly i. m.: 118., 122. is. Meg kell jegyezni, hogy a két szerző ezzel az eseménnyel kapcsolatos kronológiája viszont nem egyezik meg, főleg ami Bogdán Moldáviába való visszavonulását illeti, amit Wyrostek tíz évvel korábbra datált.

²¹ *Johannes de Thwroc: Chronica Hungarorum, cap. XLIX.* In: J. G. Schwandtner (ed.), *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini. Tyrnaviae: Typis Collegii academici Societatis Jesu, MDCCLXV, 317.; Sopko, J. (ed.): Kronika uhorských kráľov, 156–157.; Sopko, J. (ed.): Kroniky stredovekého Slovenska. Stredovkék Slovensko očami kráľovských a mestských kronikárov. Budmerice, 1995, 97.*

²² Doc. VAL., 178–181. 141. sz.; Wyrostek i. m.: 11–12.; Györfly i. m.: 123–124.

²³ Hasonlítsd össze a nagyszombati oklevélgyűjtemény 29.* és 30. számát: „quandam possessionem Bech vocatam cum aliis villis ad ipsam pertinentibus in comitatu Zathmariensi existentibus fidelibus nostris dilectis Balk vayuode Olachorum, comiti Maromoriensi, militi, item Drag et Johanni, fratribus eiusdem aule nostre iuventibus, mediantibus aliis litteris nostris exinde confectis, perpetuo contuleramus”.

²⁴ Doc. VAL., 215. 169. sz.; 234. 191. sz.

²⁵ Hasonlítsd össze: 31* és 32: „nos omnes possessiones et iura quoque || possessionaria condam Nicolai filii Chak de Darah comitatus Zathmariensis ubique habita, qui per suos proprios fratres fuit interemptus et ex hoc fidelibus nostris et dilectis Balk vayuode Olachorum comiti Maromoriensi militi, item Draag et Johanni fratribus eiusdem, mediantibus aliis litteris nostris exinde confectis, perpetuo contulerimus”.

²⁶ Doc. VAL., 279. 244. sz.; 280–282. 246. sz.: „magistris Dragh comiti Maromoriensi et Johanni Wolachii, filiis condam Zay wayuode”.

²⁷ Doc. VAL., 282–283. 247. sz.

²⁸ Doc. VAL., 298–299. 267. sz.: „Balk wayuoda comes Zathmariensis ... Drag etiam frater meus in servitiis vestris occupatus”.

²⁹ Doc. VAL., 316–317. 286. sz.

³⁰ Doc. VAL., 318–319. 289. sz.

³¹ A nagyszombati gyűjteményben hasonlítsd össze 35. sz.: „quod magistri Draag et Johannes, filii quondam Zay wayuode, comites Zathmariensis et Maromoriensis comitatum, in suis et Balk, fratris ipsorum uterini, similiter comitis dictorum comitatum, personis, ... propositis eorum fidelitatibus ... presertim dictus Draag cum ceteris suis fratribus in tuicione et defensione regni nostri Russeye, quod per insultus Lithuanorum, fidei orthodoxe inimicorum et nostre maiestatis emulorum specialium creberimos, anno, serenissime principis domine Marie, regine dictorum regnorum nate nostre carissime, coronacionis ostendens, regio sacro dyademato tam laudabiliter tamque feliciter studuit complacere et habitis mutuis congressibus, Deo sibi suffragante, vexillum eorumdem Lithuanorum cum quodam eorum capitaneo nostre spontenus apportare et presentare curavit maiestati ...”.

³² A nagyszombati gyűjteményben hasonlítsd össze 36. sz.

³³ A nagyszombati gyűjteményben hasonlítsd össze 37. sz.: „ad supplicacionis instantiam fidelium nostrorum magistrorum Draag militis et Johannis Olachi, fratris eiusdem, aule nostre iuvenis, comitum Maromoriensis et Zathmariensis comitatum”.

³⁴ Doc. VAL., 331–332. 305. sz.

³⁵ Doc. VAL., 336–338. 313. sz.

³⁶ MOL DL 72 092.; Doc. VAL., 279–280. 245. sz.

³⁷ Doc. VAL., 338–339. 314. sz.

³⁸ Doc. VAL., 375. 336. sz.; 377–378. 337. sz.

³⁹ Doc. VAL., 378. 338. sz.; 379. 341. sz.; 380–381. 345. sz.

⁴⁰ A nagyszombati gyűjteményben hasonlítsd össze 41. és 42. sz., valamint Doc. VAL., 387–389. 351. sz. Hasonlóan: *Engel Pál: Középkori magyar genealógia, (CD-ROM).*

⁴¹ Doc. VAL., 392–394. 355. sz.

⁴² A nagyszombati gyűjteményben hasonlítsd össze 43 és 44a,b sz.

⁴³ Doc. VAL., 408–409. 366. sz.

⁴⁴ Doc. VAL., 441–442. 396. sz.

⁴⁵ Doc. VAL., 459. 405. sz.; 463–464. 408. sz.

⁴⁶ Doc. VAL., 495–496. 444. sz.

⁴⁷ Doc. VAL., 520–521. 468. sz.

⁴⁸ Doc. VAL., 473–475. 416. sz.; 478–479. 420. sz.; 492–493. 439. sz.

⁴⁹ Doc. VAL., 527. 476. sz.; 528–529. 479. sz.

⁵⁰ A nagyszombati gyűjteményben hasonlítsd össze 53. sz.: „Dicitur nobis in personis domini Balk, comitis Maromoriensis, ac Demetrii et Sandrini, filiorum suorum...”.

⁵¹ A nagyszombati gyűjteményben hasonlítsd össze 54. sz.: „quia ex premissis memoratos Demetrium et Sandrinum, filios domini Balk, medio tempore eodem domino ab hac luce sublato, iuridice tangere agnoscimus...”.

⁵² A nagyszombati gyűjteményben hasonlítsd össze 55. sz.: „quod magister Sander, filius magnifici viri Balk, vayuode Marmarosyensis, nostri in presencia personaliter constitutus”.

⁵³ Az egész szituációval hasonlítsd össze: *Bartl, J.: Luxemburský Žigmund. Budmerice, 1996, 39–43. Dvořáková, D.: Rytier a jeho král. Štíbor zo Stoboríc a Žigmund Luxemburský. Budmerice, 2003, 78–84.*

⁵⁴ Mihályi i. m.: 73. sz.; Wyrostek i. m.: 18–19.

⁵⁵ Wyrostek i. m.: 19.

⁵⁶ MOL DF 220 584; ZsO III., 3005. sz.

⁵⁷ Hasonlítsd össze: *Engel Pál: Középkori magyar genealógia. (CD-ROM).* A továbbiakban is Engel genealógiai táblázatából fogunk kiindulni, amit kiegészítünk néhány újabb információval.

⁵⁸ A nagyszombati gyűjteményben hasonlítsd össze 79. sz.: „... fidelis nostri dilecti egegii Nicolai, filii Georgii, filii Draag de Erdewd ...”.

⁵⁹ A nagyszombati gyűjteményben hasonlítsd össze 98. sz.: „... nos consideratis fidelibus serviciis et gratuitis meritis fidelium nostrorum

egregiorum Nicolai, filii Drag ac Michaelis filii Sandrini de Belthewk, quibus iidem studuerunt complacere maiestati ...”.

⁶⁰ A nagyszombati gyűjteményben hasonlítsd össze 107. sz.: „... fideles nostri egregii Nicolaus Dragfy de Belthek, comes comitatus Zathmariensis, ac Bartholomeus, filius eiusdem, magister pincernarum nostrorum ...”.

⁶¹ A nagyszombati gyűjteményben hasonlítsd össze 109. sz.: „... egregii Bartholomeus, filius Nicolai Dragfy de Belthewk ab una ac Johannes Hertaych de Zomzedwar ...”.

⁶² A nagyszombati gyűjteményben hasonlítsd össze 110., 111. sz.: „... Dicitur nobis in personis magnifici Nicolai Dragfy de Belthewk et Bartholomei, Georgii et Petri filiorum eiusdem...”.

⁶³ A leányok része az apai örökségben. Kezdetben a leányok nem örököltek. Az Aranybulla rögzítette azok jogát apjuk birtokának negyedére. A 14. századtól általános elv szerint az ősi és szerzett vagyont terhelte, míg a vásárolt vagyomból a leányok a fiúkkal egyenlően örököltek. Korán kialakult a leánynegyed ingóságokkal való kiegyenlítésének gyakorlata. Csak az apa halála után volt követelhető. Az összes lányt együttesen illette meg, tekintet nélkül számukra. KTML Zsoldos Attila szócikke.

⁶⁴ A nagyszombati gyűjteményben hasonlítsd össze 112., 113. sz.: „... magnificorum Nicolai Dragfy de Belthewk ac Bartholomei et Petri, filiorum eiusdem ...”.

⁶⁵ Sopko i. m.: 165–166.

⁶⁶ A nagyszombati gyűjteményben hasonlítsd össze 114. sz.: „... magnificis dominis, videlicet Bartholomeo ac Petro Dragfy ac filiis eorumdem pro suis benefactis ac fraternitatibus, quas fraternitates et bona facta deinceps ad nos et ad filios nostros semper habeant...”.

⁶⁷ A nagyszombati gyűjteményben hasonlítsd össze 115. sz.: „... merita fidelis nostri magnifici Bartholomei Draagfy de Belthewk...”.

⁶⁸ *Magyar Életrajzi Lexikon*. I. Bp., 1967, 397.

⁶⁹ A nagyszombati gyűjteményben hasonlítsd össze 118. sz.: „... magnifico domino Bartholomeo Dragffy de Belthewk, cubicularium regalium magistro ac comitatum Zolnok medioeris et de Karasna comiti, eiusque filiis et heredibus ac posteritatibus universis...”.

⁷⁰ A nagyszombati gyűjteményben hasonlítsd össze 119. sz.: „... populi et iobagiones nostri in oppido Wary commorantes, universa vana ipsorum de territoris possessionum magnifici Bartholomei Dragffy de Belthewk ac egregii Francisci Jakehy, aliorumque ipsorum condicionalium...”.

⁷¹ A nagyszombati gyűjteményben hasonlítsd össze 120. sz.: „... magnifico domino Bartholomeo Dragffy de Belthewk wayuode Transsilvano, ipsiusque heredibus et posteritatibus universis...”.

⁷² A nagyszombati gyűjteményben hasonlítsd össze 126. sz.: „... Nos Bartholomeus Dragffy de Belthewk sponte et mente per omnia sanus condidimus hoc testamentum infra scriptum...”.

⁷³ Hasonlítsd össze: *Engel Pál*: Középkori magyar genealógia. (CD-ROM).

⁷⁴ MOL DL 108 128: „Wladislaus ... rex Hungarie ... vobis fidelibus nostris magnificis Georgio et Johanni Dragffy de Belthewk ... nos attendentes et grata meditacione pensantes fidelia obsequia vestrorum merita et servicia, quibus a primo usque regni nostri Hungarie exordio in variis nostris et regni nostri negociis ... studuistis complacere ... vos ... ornandos et clarioribus titulis strenuiteque insigniori ... illustrandos singularem curam cogamur ... Decrevimus itaque et constitimus vos ordini numeroque baronum adiacere et annexare, quo ad cetera virtutum et probitatis officia prosequenda apciores et promptiores reddamini. Animo igitur deliberato ... vos, vestros heredes et posteritatis universos de regia nostre potestatis plenitudine et gracia nostra speciali in barones nominamus, eliquimus et creamus, cetuique baronum ascribimus et annumeramus et in evidenciis signum hoc nostre erga vos graciae et benivolencie vobis, dictisque vestris heredibus et posteritatibus universis hec arma seu nobilitatis insignia...”.

⁷⁵ A miniatúrát publikálja: *Kollega Tarsoly István – Nyulásziné Straub Éva*: A Magyar Országos Levéltár címereslevelvei. Bp., MOL 2000 (elektronikus formában elérhető: www.arcanum.hu/mol/).

⁷⁶ A nagyszombati gyűjteményben hasonlítsd össze 132. sz.: „... Johannes Dragfy de Belthewk, oncribus et quibuslibet gravaminibus Gaspari et Balthasar, filiorum, ac puellarum Anne et Magdalene, filiarum...”.

⁷⁷ *Engel Pál*: Középkori magyar genealógia. (CD-ROM).

⁷⁸ A nagyszombati gyűjteményben hasonlítsd össze 133. sz.: „... ad supplicacionem fidelis nostri magnifici Joannis Dragffy de Belthewk, magistri thavernicorum nostrorum...”.

⁷⁹ A nagyszombati gyűjteményben hasonlítsd össze 133. sz.: „... magnificum dominum Joannem Dragffy, fratrem nostrum...”.

⁸⁰ Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VII. Turci v Uhorsku. Ed. V. Čičaj. Bratislava. Literárne informačné centrum 2005, 25. (a fordítás szerzője Kohútová M.). Drágffy János halálának a híre a Budai Krónikába is csak utólagosan lett beírva abban az időben, amikor még a családi könyvtárban volt. Hasonlítsd össze: Sopko i. m.: 10.

⁸¹ *Engel Pál*: Középkori magyar genealógia. (CD-ROM).

⁸² Részletes adatokat közöl: *Szirmai de Szirma, A.*: Notitia historica comitatus Zempleniensis. Edita et indicibus provisa indvstria Martini Georgii Kovachich Senqvicicensis. Bvdac: Typis Regiae Universitatis Pestanae 1804, 57–58., 63.; Legújabbban: Calvinism in Europe 1540–1620. Ed. A. Pettegree, A. Duke, G. Lewis. Cambridge, 1996, 211.; The early reformation in Europe. Ed. A. Pettegree. Cambridge, 1992, 54.; *J. Nemes*: Katolícka reforma v 16. storočí a Slovensko. Dizertačná práca. Trnava : FF TU, 2005, 44.

⁸³ MOL, Bp., A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri regii (a továbbiakban: LR) II, fol. 99–100: „magnificis Georgio et Joanni Dragffy de Belthek, filiis magnifici quondam Gasparis Dragffy ob memoriam servitorum eiusdem Gasparis Dragffy genitoris ipsorum Georgii et Joannis...”.

⁸⁴ MOL, Bp., LR II, fol. 100: „honorem comitatum Zolnok medioeris et Crazna in manibus magnificorum Georgii et Joannis Dragffy de Belthewk, filiorum magnifici quondam Gasparis similiter Dragffy de eadem Belthewk, quo idem Gaspar vivens functus fuisse dicitur...”.

⁸⁵ MOL, Bp., LR II, fol. 203–204: „honorem comitatum Zolnok medioeris et Crazna in manu fidelis nostri magnifici Georgii Dragffy de Belthewk, filii magnifici olim Gasparis similiter Dragffy, qui dum vixit, honore eorumdem comitatum functus esse dicitur ... intelligamusque eundem Georgium Dragffy in tenera adhuc etate constitutum, bona sua paterna non posse commode, prout deberet, regere, neque honorem predictorum comitatum rite administrare ... ad regenda et possidenda quaelibet bona et iura ... fidelem nostrum magnificum Antinium Drvgeth de Homonna, vitricum eiusdem Georgii Dragffy ... eligendum”.

⁸⁶ MOL, Bp., LR II, fol. 201.

⁸⁷ MOL, Bp., LR II, fol. 200–201: „... pro quinque millibus florenorum Hungarorum auri puri veri et iusti ponderis, pecuniis ipsius dominac Annac Bathory propriis a priore domino et marito suo Gaspare Drágffy ad ipsam devolutis et condescens...”.

⁸⁸ MOL, Bp., LR II, fol. 399.

⁸⁹ A Báthoryak családfáját hasonlítsd össze: *Nagy Iván*: Magyarországi családai, I., 216–232.

⁹⁰ *Kočíš, J.*: Alžbeta Báthoryová a palatín Thurzo. Pravda o čachtickéj paně. Žilina, 1996³ (a továbbiakban: Kočíš i. m.) 9.

⁹¹ MOL, Bp., LR II, fol. 507–508: „... fidelis magnificus noster Georgius Drágfi, comes comitatum Zolnok medioeris et Crazna in tenere etate constitutus, pro statu presentium temporum non possit officio comitis, ut deberet, fungi ... infra legitimam etatem praefati Georgii Drágfi, privigni sui, duximus dandum et conferendum...”.

⁹² MOL, Bp., LR III, fol. 134–135: „... ad nonnullorum fidelium nostrorum supplicacionem maiestati nostrae pro parte fidelis nostri

magnifici Georgii Dragffy de Bewlthek, pueri et in tenera adhuc etate constituti, factam tum vero potissimum considerantes, dictum Georgium Dragffy de Bewlthek in tenera adhuc etate constitutum non posse commode, prout orderet, rebus suis invigilare et bona sua regere...“.

⁹³ MOL, Bp., LR III, fol. 268: „... totales portiones possessionarias in oppido Darwez ... quae alias magnifici domini Nicolai Chak praefuisse, sed ... ad manus magnifici quondam Gasparis Dragffy ac postremo Georgii filii eiusdem nuper et viris sine heredum solatio sublati ... devenisse...“.

⁹⁴ MOL, Bp., LR III, fol. 277.

⁹⁵ MOL, Bp., LR III, fol. 441, 467.

⁹⁶ MOL, Bp., LR IV, fol. 306–307: „... totalcm possessionem nostram

Bewlthek vocatam, que olim magnifici Georgii Dragffy praefuisse et ad arcem ipsius nunc dirutam Ewrdcod pertinuisse perhibetur, nunc vero ad arcem nostram Zathmar applicatam et pertinentem et in comitatu Zathmariensi existentem habitam...“.

⁹⁷ MOL, Bp., LR III, fol. 993.

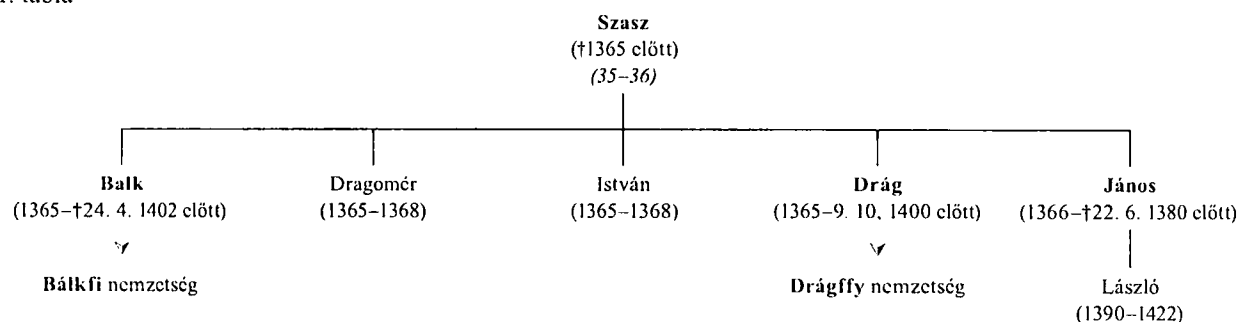
⁹⁸ MOL, Bp., LR III, fol. 1041.

⁹⁹ Kočíš i. m. 73–74.

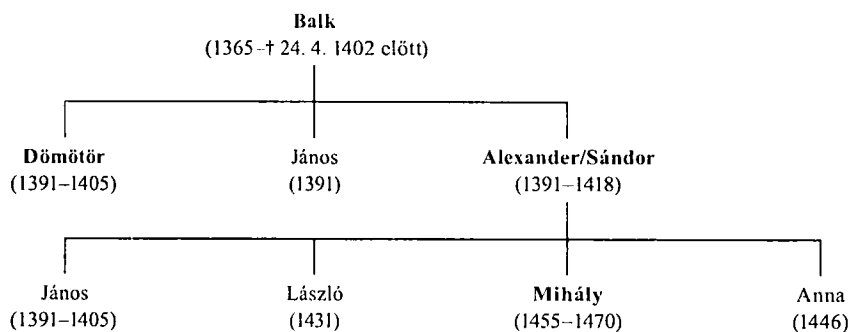
¹⁰⁰ Slovenský biografický slovník. IV. zv. (M–Q). Martin, 1990, 254.

¹⁰¹ A Mednyánszky család vagyonának akvizíciójával kapcsolatban hasonlítás össze: *Watzka, J.*: Štátny archív v Bratislave. Spracovca po archívnych fondoch. Bratislava, 1959, 206–209.

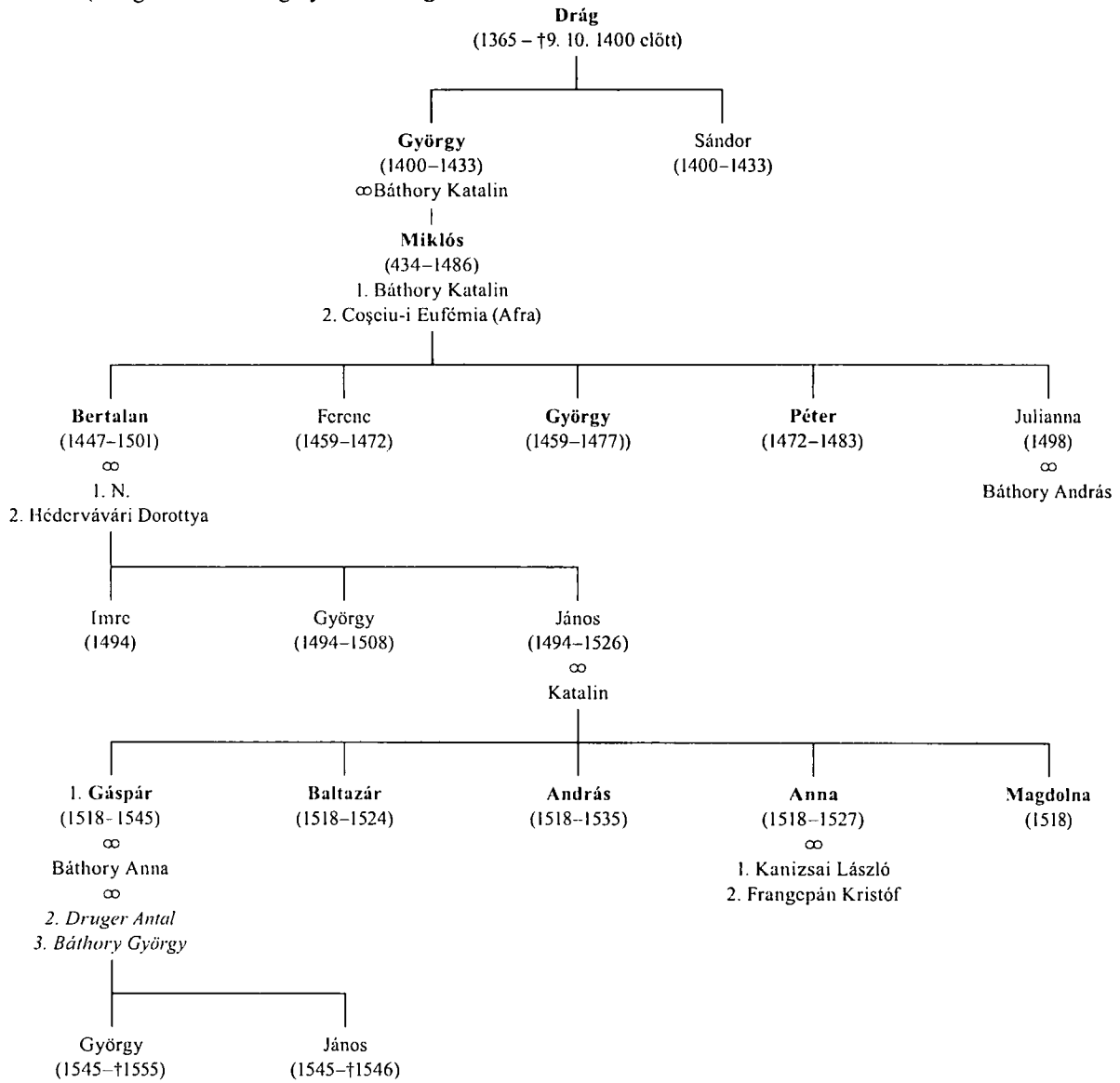
I. tábla

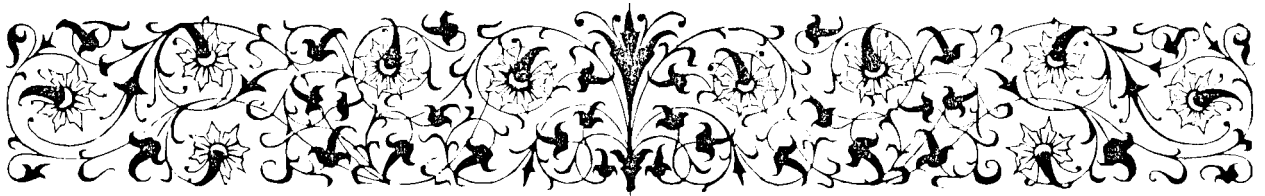

II. tábla (Balk nemzetség)

III. tábla (Drág utódai – Drágffy nemzetség)

DER DRACHENORDEN SIGISMUNDS VON UNGARN UND DER SERBISCHE DESPOT STEFAN LAZAREVIĆ*

Die Gründung der *Gesellschaft des Drachen* (*societas Draconis*) ist auf der Basis der Gründungsurkunde auf den 12. Dezember des Jahres 1408 zu datieren¹ und erfolgte auf Initiative des Königs Sigismund von Ungarn und seiner zweiten Gemahlin Barbara von Cilli.²

In besagter Urkunde werden 22 Adelige – *fideles regni nostri Barones et Proceres* – als Mitglieder genannt, die in einer Liste hintereinander aufgezählt werden, wobei *Stephanus Despoth, Dominus Rasciae* – d. h. der serbische Despot Stefan Lazarević – an erster Stelle steht.³ Die Mitglieder verpflichteten sich zu Schutz und Rat dem König, der Königin und der königlichen Familie gegenüber: ... *nostrum regem, Dominum nostram reginam, eorumque proles fideliter protegere curabimus, pariter et defensare, consiliaque secreta in secreto tenere, et habere nemini reuelando*⁴. Es gab im Rahmen des Drachenordens geheime Beratungen – *consilia secreta*, an denen die Mitglieder teilnahmen.

Ein weiteres Ziel bestand in der Verfolgung und Bekämpfung der „Heiden“ und „anderer Schismatiker“: ... *sequacium et militum paganorum vtputa et schismaticorum aliarumque nationum Orthodoxae fidei ac Crucis Christi ac regnorum nostrorum aemulorum, ...*⁵

Auseinandersetzungen unter Mitgliedern des Ordens waren im Rahmen desselben zu lösen, wobei diesbezügliche Entscheidungen des Ordens in solchen Fällen bindend waren. Auseinandersetzungen zwischen einem Mitglied des Ordens und einem Außenstehenden hatten Beratungen innerhalb des Ordens und Hilfestellungen zur Folge.⁶ Als Beispiel für einen Fall gegenseitiger Hilfestellung sei der Aufruf Sigismunds von Ungarn im Mai des Jahres 1412 angeführt, welcher die Mitglieder des Drachenordens gegen Herzog Friedrich IV. von Österreich mobilisierte.⁷

Hinsichtlich der Aufnahme neuer Mitglieder wurde in der Gründungsurkunde bestimmt: ... *Nos iterum praetitulatus Rex Sigismundus et Barbara Regina, Baronesque huiusmodi societatis volumus, vt quousque virtuosos, et bonae humanitatis viros in huiusmodi so-*

*cietatem habere voluerimus, ...*⁸ Mangels einschlägiger Untersuchungen existieren zu der inneren Struktur des Drachenordens lediglich Hypothesen. Möglicherweise gab es innerhalb des Ordens zwei Stufen.⁹ Die erste Stufe könnte sich aus den in der Gründungsurkunde des Jahres 1408 genannten 22 Adligen zusammengesetzt haben. Zusammen mit König Sigismund und seiner Gemahlin Barbara hätte ebendiese Stufe also 24 Mitglieder umfaßt.¹⁰ Die Mitglieder der zweiten Stufe könnten von denjenigen der ersten Stufe aus dem Kreise ihrer Ritterschaft nominiert worden sein. Die Gesamtzahl der Mitglieder ist unbekannt.¹¹ Umstritten ist, ob im allgemeinen Kleriker und Damen Aufnahme im Drachenorden fanden. Als Mitglieder sind in diesem Zusammenhang lediglich Bischof Alfons von Burgos, Königin Barbara von Cilli und Großfürstin Juliana, die zweite Gemahlin des Großfürsten Witowt von Litauen, bezeugt.¹²

Das Abzeichen des Ordens Sigismunds von Ungarn wird detailliert in der Gründungsurkunde des Jahres 1408 beschrieben: ...*signum seu effigiem Draconis incurruati per modum circuli, cauda sua collum circumgirantis diuisi, per medium dorsi, ad longitudinem a summitate capitis et nasi vsque ad extremum caudae, effluente sanguine in interiori rima scissurae alba, et sanguine intacta, per longitudinem rubeam crucem, sicuti et quemadmodum sub ipsius gloriosi Martyris Georgii vexillo militantes, Crucem rubeam, in albo campo ...*¹³

Auf der Basis dieser Darlegung ist festzustellen, daß das Abzeichen aus zwei Teilen zusammengesetzt war. Erstens war der Drache eingeringelt und sein Schwanz um den eigenen Hals gewunden, was ihn kreisförmig erscheinen ließ, womit die Ewigkeit symbolisiert wurde.¹⁴ Zweitens befand sich über dem Drachen ein Kreuz, welches den Kampf des Guten gegen das Böse bzw. den Kampf gegen die Heiden und die Schismatiker versinnbildlichte.¹⁵ Auf den Kreuzarmen steht eine Inschrift, die in der Sekundärliteratur im allgemeinen folgendermaßen

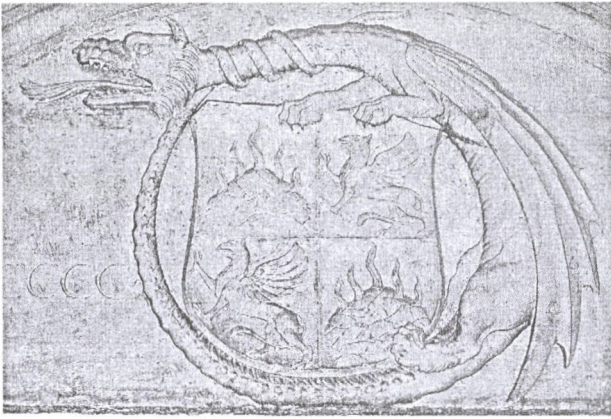

Abb. 1. Das Wappen des Ritters Peter von Edlasberg mit dem Abzeichen des Drachenordens (im Eingangsbereich des Hauses Lugeck 7, A-1010 Wien)

interpretiert wird: *O quam misericors est Deus justus et pius.*¹⁶

Die erhaltenen Abzeichen zeugen davon, daß es zwei Varianten gab – entweder nur den Drachen oder den Drachen mit darüber befindlichem Kreuz. Plausibel scheint die Hypothese, wonach nur der Drache für die Mitglieder der zweiten Stufe vorgesehen war, während die Mitglieder der ersten Stufe den Drachen mit dem Kreuz trugen.¹⁷ In den schriftlichen Quellen lassen sich zum Beispiel zwei Belege für das Abzeichen des Drachenordens finden.

Hier sei zunächst auf das Testament des Pribislav Vukotić aus dem Jahre 1475 hingewiesen, der Diplomat des Herzogs Stefan Vukčić Kosača war und seiner Frau Doroteja unter anderem folgendes vermachte: ... *Item lasso una insegna che ha el Dragon Arma de Re d'Ungharia ala dite...*¹⁸

Im Jahre 1466 wurde das Testament des Herzogs Stefan Vukčić Kosača – höchstwahrscheinlich mit Abzeichen des Drachenordens – in Dubrovnik hinterlegt: ... *škranā dva viteška a tretī šarkanī na njemī kako čovēki.*²⁰

Untersuchungen zur Rolle des serbischen Despoten Stefan Lazarević im Rahmen des Drachenordens Sigismunds von Ungarn sind spärlich.²¹ Während die ungarische Quelle – d. h. die Gründungsurkunde des Jahres 1408 (s. o.) – die Mitgliedschaft des Despoten eindeutig bezeugt, nehmen die serbischen Quellen darauf nicht explizit Bezug. Vielmehr lassen sich nur indirekte Hinweise zur Mitgliedschaft des Despoten in den serbischen Quellen finden.

Zunächst sei in diesem Zusammenhang auf die Lebensbeschreibung des Stefan Lazarević hingewiesen,²² die von Konstantin dem Philosophen (bzw. Kostenečki) nach dem Tode des Despoten (1427) verfaßt wurde.²³ Ebendort gibt es in Kapitel 77 zwei relevante Textstellen. Die erste läßt auf geheime Beratungen – *consilia secreta*

– schließen, wie sie laut Gründungsurkunde im Rahmen des Drachenordens üblich waren.

Konstantin der Philosoph berichtet, daß Stefan Lazarević pflegte, an Versammlungen bei dem ungarischen König Sigismund in Buda teilzunehmen. Er galt als der schillerndste Teilnehmer von allen. Man sah ihn wie den Mond unter den Sternen herausragen. Jeder Rat, welchen der serbische Despot gab, war unverrückbar und wurde nicht in Frage gestellt. Jedes Jahr reiste er zu diesen Versammlungen und niemals kehrte er zurück, ohne Städte und Ländereien erhalten zu haben.²⁴

Laut zweiter Textstelle hatte der serbische Despot Stefan Lazarević eigene Ritter. Konstantin der Philosoph schreibt, daß die schillerndsten und mutigsten Ritter kamen, um dem Despoten wie einem König zu dienen. Auf der Versammlung aller Fürsten brachte einer der Ritter des Despoten die stärksten zu Fall und errang den Siegerkranz. Weiters hatte der Despot die Autorität, ruhmreiche Ritter auszuzeichnen, sodaß diese sich rühmten, indem sie sagten, daß der Despot sie in den Ritterstand erhoben habe.²⁵ Auf der Basis besagter Textstelle ist anzunehmen, daß Stefan Lazarević die Möglichkeit hatte, seine Ritter als Mitglieder der zweiten Stufe für den Drachenorden zu nominieren.

Neben diesen Hinweisen aus besagter schriftlicher Quelle gibt es einen weiteren Hinweis auf die Mitgliedschaft des Stefan Lazarević aus der Festung von Belgrad. Ebendort wurden bei archäologischen Grabungen im Bereich der Residenz des serbischen Despoten Kacheln eines Ofens gefunden, welche das Wappen des Königs Sigismund mit dem Abzeichen des Drachenordens zeigen. Auf der quadratischen Kachel legt sich ein nach links blickender Drache um den Wappenschild des Königs. Die Exemplare, welche in Belgrad gefunden wurden, sind ungarischer Provenienz und werden in den Zeitraum 1408 bis 1412/15 datiert. Parallelstücke dieses Kacheltyps stammen aus dem Königspalast zu Buda. Der Kachelofen in der Festung von Belgrad dürfte ein Geschenk des Königs Sigismund von Ungarn an Stefan Lazarević als Mitglied des Drachenordens gewesen sein.²⁶

Zusammenfassend ist festzustellen, daß eine auffällige Diskrepanz zwischen der Überlieferung in den ungarischen und in den serbischen Quellen des ersten Drittels des 15. Jahrhunderts hinsichtlich der Mitgliedschaft des serbischen Despoten Stefan Lazarević im Drachenorden des Königs Sigismund von Ungarn besteht. Während Stefan Lazarević in der Gründungsurkunde des Ordens prominent an erster Stelle unter den Adeligen aufscheint, sind in den serbischen Quellen nur indirekte Hinweise auf seine Tätigkeit als Mitglied zu finden. Der Grund für diese Diskrepanz ist auf der Basis der bekannten bzw. publizierten Quellen nach jetzigem Stande nicht zu beantworten, zumal die Gesamtstruktur des Drachenordens

und die Zahl seiner Mitglieder nicht hinreichend untersucht sind, sondern auf fragmentarische Beiträge beschränkt sind. Weiters ist die Frage von zentraler Bedeutung, ob orthodoxe Mitglieder vor ihrem Eintritt in den Orden konvertieren mußten.²⁷ Antworten zu diesen und

zu weiterführenden Fragen werden aller Wahrscheinlichkeit nach nur in den ungarischen Archiven – und nicht in den serbischen – zu finden sein.

Mihailo Popović

JEGYZETEK

* Für Literaturhinweise und Kopien danke ich Herrn Mag. Dr. Christian Gastgeber, Frau Mag. Marta Kondor, Herrn Mag. Petr Elbel (alle Zentrum Mittelalterforschung der Österreichischen Akademie der Wissenschaften / Wien) und Herrn Univ.-Prof. Dr. Radivoj Radić (Belgrad).

¹ Diese Gründungsurkunde wurde ediert in: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis X/4 (1401–1409), ed. G. Fejér. Budapest 1841, 682–693. Vergleiche Ebd. 693: *Anno Domini Millesimo Quadringentesimo octavo. Pridie Idus Decembris, regni autem nostri anno vigesimo*. Eine Abbildung der Gründungsurkunde in: Sigismundus Rex et Imperator. Kunst und Kultur zur Zeit Sigismunds von Luxemburg 1387–1437. Ausstellungskatalog, ed. I. Takács. Mainz 2006, 338. Siehe zum Diskurs über das Jahr der Gründung: K. H. Feder, Die ritterliche ungarische Gesellschaft vom Drachen (Societas draconis). *Zeitschrift der Österreichischen Gesellschaft für Ordenskunde* 36 (1999) 1 f. (mit zusätzlichen Abbildungen im Internet abrufbar unter: www.historic.hrancet.cz/heraldika/ctc/drachennorden.pdf); J. K. Hoensch: Kaiser Sigismund. Herrscher an der Schwelle zur Neuzeit 1368–1437. München 1996, 123–125; *Lexikon des Mittelalters (=LexMA)* III 1346 (Drachennorden); F. P. von Smitmer: Über den Drachen-Orden. *Jahrbuch der k. k. Heraldischen Gesellschaft „Adler“*, Neue Folge 5/6 (1895) 67–69. Eine interessante Parallele besteht zwischen dem Drachennorden Sigismunds von Ungarn und demjenigen des Grafen von Foix: M. Keen: Das Rittertum. München–Zürich 1987, 258, 294.

² Vergleiche zur Geschichte des Drachennordens mit umfangreicher, weiterführender Literatur: I. Graus: Drači rád Žigmunda Luxemburského a jeho symbolika [Der Drachennorden Sigismunds von Luxemburg und seine Symbolik]. *Slovenská archivistika* 31/2 (1996) 86–106; P. Lövei: Hoforden im Mittelalter, unter besonderer Berücksichtigung des Drachennordens, in: Sigismundus Rex et Imperator. Kunst und Kultur zur Zeit Sigismunds von Luxemburg 1387–1437. Ausstellungskatalog, ed. I. Takács. Mainz 2006, 251–263. Der Drachennorden wird in der Sekundärliteratur sowohl „Gesellschaft“ als auch „Orden“ genannt. Siehe dazu: Feder, Gesellschaft 2; Lövei, Hoforden 251–253; Smitmer, Drachen-Orden 66 f.

³ Codex diplomaticus Hungariae (Fejér) 687.

⁴ Codex diplomaticus Hungariae (Fejér) 689.

⁵ Codex diplomaticus Hungariae (Fejér) 684. Vergleiche dazu auch Ebd. 690: ... *regna nostra a paganis defensare* ...

⁶ Codex diplomaticus Hungariae (Fejér) 689.

⁷ Regesta Imperii XI. Die Urkunden Kaiser Sigismunds (1410–1437), I. Band (1410–1424), ed. W. Altmann. Innsbruck 1896–1897, 15 (Nr. 228); siehe dazu auch: Lövei, Hoforden 261.

⁸ Codex diplomaticus Hungariae (Fejér) 691.

⁹ Ž. Andrejić: Vitezovi reda zmaja [Die Ritter des Drachennordens] (Biblioteka Slovenski Istočnici, ed. Miroslava Petrović). Beograd–Rača 1999, 86; M. Antonović: Despot Stefan Lazarević i Zmajev red [Der Despot Stefan Lazarević und der Drachennorden]. *Istorijski glasnik* 1–2 (1990–1992 [ersch. 1992]) 21; Feder, Gesellschaft 2; Smitmer, Drachen-Orden 74.

¹⁰ Oftmals wurde die Mitgliedschaft der Ritterorden mit der Zahl 24 festgesetzt. Vergleiche dazu: Lövei, Hoforden 253.

¹¹ Siehe zur Verbreitung des Drachennordens in Europa: Andrejić, Vitezovi 86–89; Feder, Gesellschaft 9–16; L. Fejérpataky, A Chapy-

ezímer és a Sárkány-rend. *Turul* 1 (1883) 116–119; Lövei, Hoforden 260 f.; Smitmer, Drachen-Orden 70 f.

¹² Andrejić, Vitezovi 90; Antonović, Despot 15, Anm. 1; Feder, Gesellschaft 6; Lövei, Hoforden 261; Smitmer, Drachen-Orden 66, 68–70. Vergleiche zu Witowt: *LexMA* IX 267–269 (Witowt). Der Graf von Foix verlich seinen Drachennorden auch an Damen bzw. Jungfrauen. Siehe dazu: Keen, Rittertum 294.

¹³ Codex diplomaticus Hungariae (Fejér) 684; in deutscher Übersetzung bei: Lövei, Hoforden 258 f.

¹⁴ Siehe dazu *Abb. 1* am Ende dieses Beitrages.

¹⁵ Feder, Gesellschaft 5 f.; Abbildungen des Abzeichens sind zu finden in: E. Berzeviczy: Adalék a Sárkány-rend ismertetéséhez. *Turul* 11 (1893) 95; Feder, Gesellschaft 3 f.; Hoensch, Kaiser Sigismund 123 (Abb. 6); A. Pör – G. Schönherr: Az Anjou ház és örökösai (1301–1439). Budapest 1895, 480, 484; M. A. Purković, Knez i despot Stefan Lazarević [Der Fürst und Despot Stefan Lazarević]. Beograd 1978, 136–137; Sigismundus Rex et Imperator (ed. I. Takács) 339–351.

¹⁶ Hoensch, Kaiser Sigismund 124; *LexMA* III 1346 (Drachennorden); vergleiche zu den Varianten: Feder, Gesellschaft 2.

¹⁷ Feder, Gesellschaft 2; Lövei, Hoforden 260; Smitmer, Drachen-Orden 72–75.

¹⁸ S. Ćirković: Počteni vitez Pribislav Vukotić [Der redliche Ritter Pribislav Vukotić]. *Zbornik Filozofskog Fakulteta* 10/1 (1968) 260, Anm. 7.

¹⁹ Von ungar. „sárkány“ für „Drache“.

²⁰ Lj. Stojanović: Stare srpske povelje i pisma 1/2. Dubrovnik i susedi njegovi [Alte serbische Urkunden und Briefe 1/2. Dubrovnik und seine Nachbarn] (*Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda. Prvo odeljenje. Spomenici na srpskom jeziku* 24). Beograd–Sremski Karlovci 1934, 83 (Nr. 675); siehe auch: Ćirković, Počteni vitez 273.

²¹ Zuletzt von: Andrejić, Vitezovi 127–144; Antonović, Despot 15–23; Purković, Knez 86 f.

²² Ediert von: V. Jagić: Konstantin Filosof i njegov Život Stefana Lazarevića despota srpskoga [Konstantin der Philosoph und seine Lebensbeschreibung des serbischen Despoten Stefan Lazarević]. *Glasnik Srpskog Učenog Društva* 42 (1875) 223–328, 372–377; in serbischer Übersetzung: Gordana Jovanović – L. Mirković: Konstantin Filozof. Povest o slovima (Skazanje o pismenoh) – izvodi, Žitije despota Stefana Lazarevića [Konstantin der Philosoph. „Skazanje o pismenoh“ – Auszüge, Lebensbeschreibung des Despoten Stefan Lazarević] (*Stara srpska književnost* 11). Beograd 1989, 73–130; Auszüge in deutscher Übersetzung (jedoch ohne Kapitel 77): M. Braun: Lebensbeschreibung des Despoten Stefan Lazarević von Konstantin dem Philosophen (*Slavo-Orientalia, Monographiereihe über die Wechselbeziehungen zwischen der slavischen und orientalischen Welt* 1, ed. O. Prissak). The Hague–Wiesbaden 1956.

²³ Siehe zum Leben und Werk Konstantins: Gordana Jovanović – L. Mirković: Konstantin Filozof 27–38; *LexMA* V 1381 f. (Konstantin Kostenečki [sic!]); *The Oxford Dictionary of Byzantium* II 1147 (Konstantin Kostenečki); G. Podskalsky: Theologische Literatur des Mittelalters in Bulgarien und Serbien: 865–1459. München 2000, 343–349.

²⁴ Konstantin Filosof (Jagić) 311: ... *Prěžde že ubo jegda istinijuju ljubovi si zapadinyimi sitvori, jegda vi gradj rekomyi Budimi chodi,*

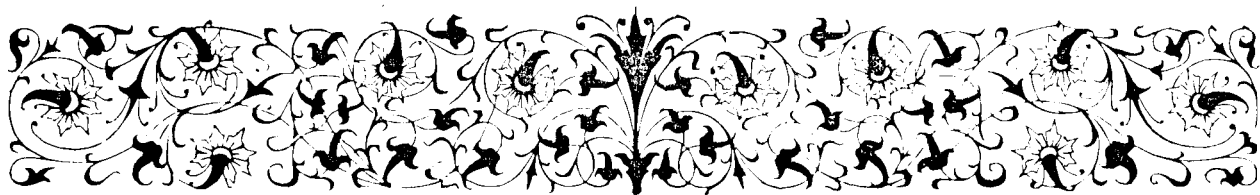

jegda i sĭborĭ bystĭ zapadĭnyichĭ kraljei i inyichĭ gospodĭ kĭ kralju vugrĭskomu, ježe vĭ Konĭstanĭciju i Rimĭ iti tomu na vĭcarenije nadĭ vĭsĕmi sĭ despotĭ Stefanĭ svĕtlĕišĭi prĕdĭ vĭsĕmi i paĕe vĭsĕchĭ vidimĭ bĕ, jeliko luna po srĕdĕ zvezdĭ, i izĭ daleĕe vidimĭ bĕše vĭsakomu i sĭvĕti jeho vĭsi vĭ mĕsto staše ne po lĭknoveni stojaše. Jegda i mnogaja oĭ ugrĭskychĭ stranĭ vĭzetĭ darovanaja jemu, grady ubo tvrdĭje i vĭsi i proĕaja, jaže vĕdetĭ vĭsa okristĭnaja carĭstvĭja. Ne sĭja že tĭĕiju nĭ i po sedĭmomĭ lĕtĕ prišĭstvĭja kraljeva jegda vĭzvratĭ se na vĭsako lĕto prĭchode vĭ zapadĭnyi sĭborĭ i nikogda že grady ili strany ne vĭsprijemĭ vĭzvraštaaše se. ...; vergleiche dazu: *Gordana Jovanović – L. Mirković*,: Konstantin Filozof 118. Siehe auch: *Antonović*, Despot 19 f. In diesem Zusammenhang ist es bemerkenswert, daß die serbischen Despoten einen Palast in Buda besaßen. Vergleiche: *Jovanka Kalić*: Palata srpskih despota u Budimu [Der Palast der serbischen Despoten in Buda]. *Zograf, časopis za srednjovekovnu umetnost* 6 (1975) 52–58.

²⁵ Konstantin Filozof (*Jagić*) 312: ... *Prichoždaachu sichĭ svĕtlĕišĭi i mužĭstvĭnĕjšĭi ježe lĭzoimenĭtomu služitĭ, jeliko prĕdĭ kraljemĭ i na sĭborĕ vĭsĕchĭ knezĭ jedĭni oĭ vĭtezĭ blagoĕĭstvĭvaago pobarajetĭ silĭnĕjšĭichĭ i vĕničĭ pobĕdĕ vĭzetĭ. Sĭ že i kraljevĕchĭ blagorodĭnyichĭ i slavĭnyichĭ vĭtezĭ vlastĭ imĕaše vĕničĕavati, jeliko prevĭzimati se paĕe simĭ kraljevyichĭ glagoljušte, jako mnĕ despotĭ vĭvezĭstvo vĭruĕi. ...; siehe dazu: *Gordana Jovanović – L. Mirković*, Konstantin Filozof 119. Vergleiche auch: *Antonović*, Despot 19 f.*

²⁶ *Marija Bajalović-Hadžić-Pešić*: Ugarski poĕnjaci u Beogradskom srednjovekovnom dvoru [Ungarische Kacheln im mittelalterlichen Hof zu Belgrad]. *Godišnjak grada Beograda* 23 (1976) 19–23; Sigismundus Rex et Imperator (ed. *I. Takács*) 346 f. (einen ähnlichen Kacheltyp hatte auch die Familie von Cilli).

²⁷ Auf die Frage der Konversion hat mich Herr Prof. Dr. Šerban Papacoste (Bukarest) hingewiesen, wofür ich ihm an dieser Stelle danke.

CÍMERVITA AZ ORSZÁGGYŰLÉS JOGI, IGAZGATÁSI ÉS IGAZSÁGÜGYI BIZOTTSÁGÁBAN 1957-BEN

Tanulmányom az Országgyűlés Jogi, igazgatási és igazságügyi bizottságában 1957 tavaszán a magyar államcímerrel kapcsolatban folyó vitát igyekszik bemutatni. A bizottság négy alkalommal (március 13., 27., április 5. és május 6.) vette napirendjére a témát. A kérdés az volt, hogyan is nézzen ki a Népköztársaság új címere az 1956-os forradalom után. Látni fogjuk, hogy a bizottság tagjai „új címer” alatt nem feltétlenül értettek valóban újat, de mint tudjuk, végül mégis egy addig nem létező államcímer született meg és volt érvényben 1989-ig.¹

Első alkalommal 1957. március 13-án került napirendre a címerkérdés a bizottságban. Kukucska János² képviselő vetette fel azzal, hogy meg kell változtatni a fennálló helyzetet, ugyanis: „*Nem tartható fenn az az állapot, hogy a Magyar Népköztársaság Alkotmányában rögzítetten van egy állami címerünk, és a gyakorlatban kint, az emberek mellén, falakon, tanácsházán és máshol van egy másik címer. ... És az országgyűlés irodájának papírjain.*”³ Szerinte minél gyorsabban meg kell tárgyalni az ügyet, állást kell foglalni címerügyben és egységes javaslatot terjeszteni az Országgyűlés elé, amely dönthet az alkotmánymódosításról. Kifejtette, hogy a későbbi döntéshez mindenképpen ismerni kell majd az Elnöki Tanács és a Minisztertanács véleményét is. Ezen az ülésen a képviselők még nem nyilvánultak meg érdemben, de Kukucska János megadta az alaphangot a későbbi viták kimenetele kapcsán azzal, hogy nézete szerint a Kossuth-címernek „*irredenta íze és szaga*” van.⁴

Idevágóan feltétlenül meg kell jegyezni, hogy ekkorra a Kossuth-címernek is volt jogszabályi háttere, ugyanis a forradalom alatt népszerűsége szert tevő jelképhez Kádár Jánosék sem akartak hozzányúlni, sőt egy darabig még annak is fennállt a lehetősége, hogy az lesz a végleges államcímer. Ennek nyomán már 1956. november 12-én megszületett az Elnöki Tanács 26. számú határozata, amely felsorolta, hogy miket szükséges megváltoztatni az Alkotmányban. A címet illetően csak egy rövid, de tömör mondat állt: „*A Magyar Népköztársaság címere a „Kossuth-címer”.*”⁵

A napirendi pontot végül Pongrácz Kálmán⁶ elnök zárta le azzal a kételkedő kérdéssel, hogy annak idején novemberben egyáltalán helyes volt-e megváltoztatni az államcímet, mert a mostani helyzetben igen nehéz és kényes feladat eldönteni, hogy mi is legyen az új.⁷

A bizottság következő ülésén március 27-én ismét előkerült a téma, de pusztán érintőlegesen. Ez annyit jelentett, hogy Pongrácz Kálmán elnök és Kristóf István⁸ bizottsági tag arról tájékoztatta a megjelenteket, hogy megszületett a Minisztertanács javaslata a címerrel kapcsolatban, illetve hogy az Elnöki Tanács is kiadott egy törvényerejű rendeletet arról, hogy maga is javaslatot fog tenni az államcímeréről.⁹ Nyilvánvaló volt, hogy a bizottság tagjai azért nem foglalkoznak érdemben a címerrel, mert előbb meg akarták ismerni a kormány és az Elnöki Tanács álláspontját.

Az április 5-i ülésen a tagok azonban már a fenti javaslatok ismeretében folytathattak le egy igen hosszú vitát Magyarország leendő államcímeréről. Az ülés során számos szempont, nézet és megoldási javaslat merült fel.

Pongrácz Kálmán elnök azzal kezdte a megbeszélést, hogy a kiindulópont a Kossuth-címer, ugyanis „*általános népi kívánság*”, hogy az legyen a Népköztársaság új címere. Ennek ellenére, ahogy az ülésen múlt az idő, kiderült, hogy sem a kormány, sem az Elnöki Tanács, sem a jelenlevő képviselők nem gondolták már komolyan, hogy a Kossuth-címer maradhatna meg állami szimbólumként. (Ahogy a Kossuth-címer november 12-i államcímerként történő rögzítését a félelem szülte, tavaszra a hatalom birtokosai már jóval nagyobb biztonságban érezték magukat.)

Az érdemi megbeszélés azzal a tájékoztatással kezdődött, hogy az Elnöki Tanács titkársága a Kossuth-címer három változatát készítette el és küldte meg a bizottságnak.¹⁰ Mialatt a képviselők a lehetséges változatokat vizsgálták, Kristóf István – aki az Elnöki Tanács titkáraként a kormányzat álláspontját képviselte – felvetette, hogy hozzáértő emberek kutatása nyomán kiderült, a Kossuth-címer hivatalosan nincs is, ugyanis soha, sehol nem

volt műleírása. Minden bizonnyal ezzel a Kossuth-címer helyzetét igyekezett gyengíteni, azt feltételezve, hogy a tagok számára sokkal könnyebb lesz döntenie a címer kárára, ha az nem is létezik.

Az általa bevezetőként elmondottakból kiderül, hogy a lehetséges megoldás kapcsán a kormány javasolná elhagyni a Kossuth-címer motívumainak egy részét és újjal cserélné fel őket. Konkrétan csak a kettős kereszt aljánál levő koronával kapcsolatban nyilvánult meg azaz, hogy azért kellene levenni róla, mert nélküle jobban mutatna a címer, de a jelenlevők értették, hogy nagyobb változtatás kell ahhoz, hogy a címer megfeleljen a kormány igényeinek.

Néhányan a képviselők közül csakis ideológiai szempontból tudták nézni a kérdést, és emiatt teljes mértékben elvetették a Kossuth-címet. Az egyik kifogásuk a vélt irredentizmus volt, amit szerintük a címer feltétlenül kihangsúlyozott. Másikként azt hozták fel, hogy a Kossuth-címer eredeti formájában egyáltalán nem jelzi, hogy merre halad az ország és, hogy a szocializmus mit akar megalkotni. Ez Nagy Kálmán¹¹ képviselő fogalmazásában így hangzott: „... és nem tudom, mennyire van nekünk közünk az apostoli kettős kereszthez. Ez a címer sehogyan sem fejezi ki azt, amit mi építeni akarunk, vagy amit gondolunk.” Ezek a képviselők két másik megoldásban gondolkodtak. Az egyik az volt, hogy terveztesseik teljesen új címet, a másik pedig, hogy hagyják meg a Rákosi-címet.

Úgy tűnik azonban, hogy a képviselők többsége számára egyik sem volt járható út. Az első azért, mert a bizottság minél hamarabb le szeretne zárni a kérdést és konkrét javaslattal járulni az Országgyűlés felé. A második azért, mert a józan többség tudatában volt annak, hogy a Rákosi-címer pályafutása a forradalommal véget ért. Így aztán ezekkel a felvetésekkel érdemben nem is foglalkoztak. Maradt az, hogy mennyire szükséges megváltoztatni a Kossuth-címet ahhoz, hogy megfeleljenek a kormányzat elvárásainak.

Így a legtöbbször álláspontja az volt, hogy a Kossuth-címernél kell maradni, de nem az eredeti formájában, mert „A nemzet címerében elsősorban ki kell fejeződniök a nemzet hagyományainak, továbbá az adott szocialista perspektívának”. Közülük Dávid Ferenc¹² úgy tartotta, hogy felesleges irredentizmust belemagyarázni a Kossuth-címerbe, hiszen kis átalakítással más baráti országok is megtartották a történelmi címerüket. Példaként hozta fel a bolgár államcímert, amely eredetileg egy két lábbon álló oroszlán volt a fején egy koronával. Szerinte, ha a bolgárok olyan egyszerűen meg tudták oldani a címerkérdést, hogy a koronát levágták és egy vörös csillagot tettek a helyére, itthon sem lehet probléma a Kossuth-címer aktualizálása, úgy, hogy itt is vörös csillag kerül a pajzs fölé. A szlovákok esetében: „Ezeknek a címerében

is benne van az apostoli kettős kereszt, hát ez nem irredentizmus?”

Megjegyzendő, hogy két képviselő, Reszegi Ferenc és Ács Ferenc¹³ az ülésen külön-külön felvetette azt, hogy a kérdés eldöntése előtt meg kellene kérdezni a népet, hogy mégis milyen címet képzel el a jövőben Magyarországnak. A jelenlevők először még válaszra sem méltatták a javaslatot, másodsor pedig Kristóf István azzal intette el a felvetést, hogy ilyesmire nincs idő, mert minél gyorsabban el kell döntenie, hogy milyen pecsét kerül majd az állami szerződésekre.

A további hozzászólók már mind a Dávid Ferenc-féle megoldás, vagyis a szocialista perspektívával megerősített Kossuth-címer mellett nyilvánultak meg. Például Csikesz Józsefné¹⁴: „...*lehetne talán találni olyan áthidaló megoldást, hogy nem sértենék meg a nemzeti hagyományokat sem, és mégis kifejeznék országunk perspektíváját. Javasolni kellene, hogy a művészek ilyen értelemben dolgozzanak ki tervet.*”

Legvégül Dinnyés Lajos¹⁵ tartott egy rövid, de összefüggéstelen és hozzá nem értő címertörténeti előadást. Ő is a harmadik változatot támogatta, tehát azt, amelyben megmaradtak a Kossuth-címer motívumai és vörös csillagot helyeztek rá. Még kiegészítette ezt azzal, hogy egy két oldalról körbefonó búzakoszorút javasolt pajzstartónak, illetve olyan vörös csillagot javasolt, amiből arany napsugarak indulnak ki. (Mint tudjuk, utóbbiak a Kádár-címernek is motívumai voltak.)

A jelenlevők egyetértettek a megoldással és elfogadták, hogy a bizottság ezt a változatot fogja javasolni a kormánynak és az Országgyűlésnek, az ülés pedig ezzel véget is ért.¹⁶

A címeréről folyó bizottsági megbeszélések utolsó állomása a május 6-i ülés volt. Ezen kiderül, hogy az előző üléstől eltelt egy hónapban sok minden történt a címerrel kapcsolatban, ám ezeket csak közvetve, a képviselők utalásaiból tudjuk. Eszerint mind a Minisztertanácsban, mind az MSzMP-ben több alkalommal is megvitatták a kérdést, aminek az eredményeként „*többszöri módosítás után*” kialakult az a változat, amit a kormány az Országgyűlés elé akart terjeszteni elfogadásra. A többszöri módosítás gyakorlatilag azt jelentette, hogy a bizottság által elfogadott „aktualizált” Kossuth-címer sem felelt meg a legfelső vezetésnek.

Az ülésen elsőként felolvasták egy Berki Zoltán nevű országgyűlési képviselő levelét, amelyben a megyéjében végzett közvélemény-kutatásra hivatkozva kérte a Rákosi-címer meghagyását, ugyanis „... *az ellenforradalomnak tennénk engedményt a címer megváltoztatásával*”. A jelenlevők tudomásul vették a tiltakozást, de változatlanul csak a kormány javaslatát tekintették megoldásnak.

Miután a címerkép már elkészült, az ülésen be is tudták mutatni a képviselőknek. Ez már az volt, amit később

Kádár-címerként ismertünk 1989-ig. Az előadó képviselő (Kristóf István) összefoglalta, hogy miután mind a Rákosi-, mind a Kossuth-címernek nagy volt a népszerűsége, olyan megoldást kellett találniuk, ami valahol a kettő közt áll és megoldja a címerrel kapcsolatos problémákat. Ezért az az álláspont alakult ki, hogy „a pajzsot, amely most a címerben van, azzal a kék mezővel – ezt tartanánk meg, és a kettős keresztet, a négy sávot és a hármashalmot kivennék belőle azzal, hogy búzakoszorúban a piros, fehér, zöld, a piros zászló, valamint a csillag eléggé a haladás irányába is mutat, és a Népköztársaságot eléggé reprezentálja. Ezért született meg az a javaslat, hogy nem a régi címerrel, nem is az úgynevezett Kossuth-címerrel hanem egy átmeneti megoldással próbáljuk végrehajtani a Magyar Népköztársaság címerére vonatkozó javaslatot”

Ezután az előadó képviselő még jelezte, hogy apróbb, a rajzolatot érintő változtatások lehetnek még, de ez lesz az, ami az Országgyűlés elé fog kerülni. Az elnök észre-

vételeket kért, de mivel ilyenek nem voltak, a címervita lezárult a Jogi, igazgatási és igazságügyi bizottságban.¹⁷

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy a címervita lényege nem az volt elsősorban, hogy megalkossanak egy vadonatúj címet, hanem az, hogyan változtassák meg a Kossuth-címet ahhoz, hogy megfeleljen a nemzet és a szocialista ideológia elvárásainak. Így valójában nem új címer, hanem egy hibrid született, vagyis a Kádár-címer nem a Kossuth-címer helyett, hanem abból lett. A folyamatot a bizottsági üléseken elhangzottak mutatják, amelyek során a kormány és a képviselők véleményének állandó változása miatt a kezdetben elfogadott Kossuth-címer folyamatos átalakuláson ment keresztül. A végére pusztán a pajzs alakja és színei maradtak meg, és megszületett az a címer, amely több mint három évtizedig ideiglenesen szimbolizálta Magyarországot.

Nagy Lajos Zoltán

JEGYZETEK

¹ A kérdés azért került a bizottság elé, mert a címet az Alkotmány tartalmazta (és tartalmazza). Az Alkotmányt pedig csak az Országgyűlés módosíthatta már akkor is, a témát pedig az illetékes bizottságnak előbb meg kellett tárgyalnia.

² Kukucska János (1926–?) MSZMP, Borsod-Abaúj-Zemplén megyei képviselő, 1953 óta az Országgyűlés tagja. Országgyűlés Levéltára és Irattára, (a továbbiakban: Ogy. Levéltára és Irattára) C. Az Országgyűlés 1947–1990, VII. Az Országgyűlés képviselőinek nyilvánosságai 1945–1990, 2. Képviselői kérdőívek 1945–1990, 1958–62-es ciklus kérdőívei.

³ Ezzel az októberi forradalom azon eseményére utalt a képviselő, hogy az emberek, ahol tudták megsemmisítették, eltüntették az 1949-es Alkotmányban rögzített ún. Rákosi-címet, majd helyette a korona nélküli kiscímet, ún. Kossuth-címet kezdték használni. Így volt ez a bizottsági ülés időpontjában is.

⁴ Országgyűlés Levéltára és Irattára, C. Az Országgyűlés 1947–1990, IV. Az országgyűlés bizottságainak iratai 1956–1990, 6. Jogi, igazgatási és igazságügyi bizottság iratai 1956–1990., a jegyzőkönyvek – 1956. március 13.

⁵ Az Elnöki Tanács 1956. évi 26. számú határozata a Magyar Népköztársaság Alkotmánya egyes rendelkezéseinek megváltoztatására vonatkozó előterjesztésről. In: Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye. Bp., 1957, A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Titkársága.

⁶ Pongrácz Kálmán (1898–1980) MSZMP, 1947 és 1980 közt fővárosi képviselő az Országgyűlésben, a címerkérdés idején a Jogi, igazgatási és igazságügyi bizottság elnöke, 1963-tól 1970-ig az Elnöki Tanács tagja. Ogy. Levéltára és Irattára C. VII. 2. 1958–1962; Az 1947. évi országgyűlés almanachja 1947–1949, Bp., 2005, Magyar Országgyűlés 327–328.

⁷ Ogy. Levéltára és Irattára C. IV. 6. a. 1956. március 13.

⁸ Kristóf István (1912–1979) MSZMP tag, Nógrád megyei képviselő, 1952 és 1961 között az Elnöki Tanács titkára. Ogy. Levéltára és Irattára C. VII. 2. 1958–1962; www.rev.hu/sulinct45/szerviz/kislex/biograf/kristof.htm

⁹ Ogy. Levéltára és Irattára C.IV.6.a. 1957. március 27.; Sem a minisztortanácsi javaslatnak, sem az Elnöki Tanács állítólagos törvényere-

jű rendelkezésnek nincs nyoma. Előbbi vélhetően csak informális javaslat lehetett, utóbbinak, ha valóban törvényerejű rendelet volt, szerepelnie kellene a jogszabálygyűjteményekben.

¹⁰ Az ülésen elhangzottakból tudható, hogy a címerváltoztatokat a bizottság tagjai a kezükben forgatták és véleményt mondtak róla, de sajnálatos módon nem csatolták a jegyzőkönyvhöz, és a jogi bizottság iratanyagába sem tették bele azokat. A megjegyzéseket elcselezve az a legvalószínűbb, hogy az első maga az eredeti Kossuth-címer volt. A második hasonló lehetett valamilyen kisebb változtatással, míg a harmadik egy vörös csillagot kapott sisakdísznek. Utóbbi kettőnél vélhetően már búzakoszorú is volt pajzstartónak. De magából a jegyzőkönyvből nem lehet tudni, hogyan is néztek ki pontosan a változatok.

¹¹ Nagy Kálmán (1923–?) MSZMP tag, Nógrád megyei képviselő, 1953-tól az Országgyűlés tagja. Ogy. Levéltára és Irattára C. VII. 2. 1953–1958.

¹² Dávid Ferenc (1915–?) MSZMP tag, Szolnok megyei képviselő 1946 és 1958 között az Országgyűlésben. Ogy. Levéltára és Irattára C. VII. 2. 1953–1958; Az 1947. évi országgyűlés almanachja 1947–1949, Bp., 2005, Magyar Országgyűlés 85–86.

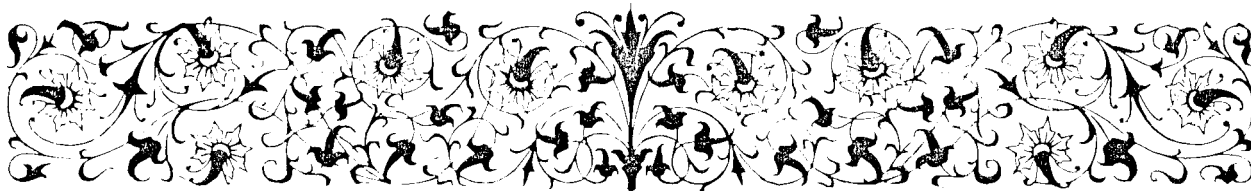
¹³ Reszegi Ferenc (1908–?) MSZMP tag, 1949 óta Hajdú-Bihar megyei képviselő az Országgyűlésben. Ogy. Levéltára és Irattára C. VII. 2. 1958–1962; Ács Ferenc (1919–?) MSZMP tag, 1953-tól fővárosi képviselő az Országgyűlésben. Ogy. Levéltára és Irattára C. VII. 2. 1953–1958.

¹⁴ Csikesz József (1918–1983) MSZMP tag, 1949-től fővárosi képviselő az Országgyűlésben. Ogy. Levéltára és Irattára C. VII. 2. 1953–1958; www.mek.niif.hu/00300/00355/html/ABC02469/02796.htm

¹⁵ Dinnyés Lajos (1901–1961) korábban FKgP tag, Pest megyei képviselő 1931 és 1938, illetve 1945 és 1961 között. 1947–1948-ban miniszterelnök. Ogy. Levéltára és Irattára C. VII. 2. 1958–1962; Az 1947. évi országgyűlés almanachja 1947–1949, Bp., 2005, Magyar Országgyűlés 89–90.

¹⁶ Ogy. Levéltára és Irattára C.IV.6.a. 1957. április 5.

¹⁷ Ogy. Levéltára és Irattára C.IV.6.a. 1957. május 6.

„RUDOLFE DE UNGARIA”. EGY MAGYARORSZÁGRÓL ELSZÁRMAZOTT NEMES A KÖZÉPKORI LIVÓNIÁBAN?

Hermann von Wartberge *Chronicon terrae Prussiae* című művében olvasható, hogy 1277-ben Ernst von Raßburg, a Német Lovagrend livóniai mestere a litván támadások megfékezésére csapatával a Dvina-folyó mentén előrenyomult a litván területek felé, és a határvidéken megkezdte Dünaburg várának felépítését. Erről az eseményről a Livóniai Rímes Krónika is beszámolt. A várépítésről Wartberge a következőket jegyezte fel: „fecit (ti. a rend livóniai mestere) *composicionem cum Rudeolfe de Ungaria*”.¹ A litvánok elleni előretolt helyőrséget tehát a Német Lovagrend egy olyan világi nemes támogatásával építette fel, akinek a neve arra utal, hogy vagy ő, vagy pedig az apja Magyarországról került el a Baltikumra. Még ugyanebben az esztendőben, azaz 1277-ben Rudolfe de Ungaria a rigai érsek egyik oklevelének tanúi között szerepelt.² A krónikák beszámolója szerint Dünaburg fa- és sáncvárának felépítése után Trojden litván fejedelem megkísérelte elfoglalni a számára fenyegetést jelentő keresztény erősséget, de négyheti eredménytelen ostrom után kénytelen volt visszavonulni.³ Ezt követően Ernst von Raßburg mester megtorló akciót indított Trojden központi területe, Kernowen földje ellen (a mai Vilnius környéke), de 1279. március 5-én súlyos vereséget szenvedett: a litvánok elleni harcban számos szolgálótestvérrel, világi vazallussal és 71 lovagtestvérral együtt ő maga is elesett. A vereség hírére a németek előtt már korábban meghódolt semgallók is fellázadtak, s a lovagrendi sereg maradványát az utolsó emberig lemészárolták.⁴ Az biztos, hogy a litvánok ellen 1279 tavaszán indított hadjáratban Rudolfe de Ungaria nem vett részt. 1282-ben ugyanis Wizlaw rügeni fejedelem egyik oklevelének tanúi között szerepelt, amelyben a fejedelem a rigai érsekség Rügen szigetén lévő birtokaira vonatkozóan lemondott az érsek javára a legfőbb bírói joghatóságról.⁵ Az 1279-ben elszenvedett súlyos vereség miatt a Rudolfe de Ungaria segítségével felépített Dünaburg várának megtartása lehetetlenné vált. A litvánok elfoglalták és lerombolták, majd 1281-ben Poroszországra támadtak.⁶ Trojden fejedelem halálával azonban felbomlott

az amúgy is törekeny litván politikai egység, és több mint egy évtizedig tartó belső hatalmi küzdelem robbant ki. Ez a körülmény tette lehetővé a Német Lovagrendnek, hogy Livóniában a semgallók elleni háborúra koncentráljon, valamint azt, hogy az 1287. március 26-án elszenvedett újabb súlyos vereség után (40 lovagtestvérből 33 elesett, 6 pedig sebesülten fogságba esett, s csak egynek sikerült megmenekülnie) Livónia ne váljon a litván támadások áldozatává.⁷ Csak Witen fejedelem tudta ismét a litván törzsek többségét egyesíteni, ami újra komoly veszélyt jelentett a livóniai német uralomra. 1312-ben a Német Lovagrend újra felépítette a határon Dünaburg várát, de Rudolfe de Ungaria közreműködését, segítségét most nem említették a források.

1297-ben beháború robbant ki Livóniában: Riga városa és maga az érsek is szembefordult a politikai főhatalom kiépítésére törekvő Német Lovagrenddel. „*Anno 1296 civitas Rigensis opposuit se dominis de Prussia*” – olvasható a thorni (toruni) évkönyvekben.⁸ Más források egy évvel későbbre, 1297-re datálták a fegyveres összecsapások kezdetét.⁹ A rigai polgárok megostromolták a lovagrend rigai rendházát (várát), a St. Jürgenshofot, mely a város legrégebbi negyedében állt. Foglyul ejtették a komtúrt és a rendházban tartózkodó testvéreket, majd kivégezték őket, a várat pedig lerombolták.¹⁰ Dorpat és Ösel püspökei vazallusaikkal együtt szintén a rigai érsek és polgárok oldalán sorakoztak fel, Riga városa pedig a pogány litvánokat is segítségül hívta. 1298. január 29-én a Német Lovagrend foglyul ejtette a „pogányokkal barátkozó” III. Johann érseket, és bebörtönözte Fellin várába. Poroszországból csapatokat küldött Livóniába, s 1298. június 24-én Rigától nem messze, Neuer Mühlen mellett nagy vereséget mért a támadó litvánokra.¹¹ Riga azonban továbbra is küzdött a lovagrenddel, s a livóniai püspökökkel együtt az érsek bebörtönzése miatt panaszt tett Rómában. A Szentszék tiltakozásának hatására a Rend szabadon engedte az érseket, de csak azzal a feltétellel, hogy az érsekség birtokainak és várainak igazgatását átengedi neki.¹² Emellett a Német Lovagrend igyekezett

a befolyásosabb s nagyobb rigai érseki vazallusokat a maga oldalára állítani. Köztük volt Rudolfus de Ungaria is, akivel korábban a litvánok elleni háborúban már jól együttműködött. Johann von Bardewis, Üxküll ura szintén szembefordult hűbérurával, az érsekkel. A lovagrend mellé állt érseki hűbérese az érsekség területén fekvő, stratégiaileg fontos váraikat (Gerzike, Dubena, Üxküll) zálogba adták a lovagoknak.¹³ Amiatt, hogy Riga a litvánokkal szövetkezett, Dorpat és Ösel püspökei is szembefordultak a várossal. 1299-ben a Német Lovagrend megvásárolta a ciszterciáktól a Dvina-folyó torkolatánál fekvő Dünamünde kolostorát, és ezzel ellenőrzése alá vonta Riga hajóforgalmát, egész kereskedelmét.¹⁴ Az erőviszonyok megváltozása miatt Riga engedményekre kényszerült, s ha békére nem is, de fegyverszünet megkötésére mégis hajlandó volt.¹⁵ VIII. Bonifác pápa halála (1303. október 12.) után nyilvánvalóvá vált, hogy sem a Livóniából elmenekült rigai érsek, sem pedig Riga városa nem várhat érdemi támogatást a pápai udvartól, a Német Lovagrend pedig igyekezett ezt a helyzetet a maga javára kihasználni. 1305 nyarán megkezdte a ciszterciáktól megvásárolt Dünamünde kolostorának átépítését várrá, 1316. április 23-án pedig – az érsek távollétében – Segewoldban katonai és politikai tartalmú szövetséget kötött a rigai érsekség vazallusaival és a rigai káptalannal. Ebben a szövetségi szerződésben említik utoljára Rudolfus de Ungariát.¹⁶ A megváltozott livóniai belpolitikai viszonyokat megerősíteni és stabilizálni hivatott szövetség a rigai érsekség hűbéresei számára komoly előnyökkel járt, ezért az hosszú ideig fennmaradt. A hűlenné vált érseki vazallusokat Friedrich von Pernstein érsek még egy évtizeddel később, 1325. április 4-én kelt levelében is úgy nevezte, hogy „coniuratores, conspiratores et confoederatores eorunden” (ti. a lovagrenddel).¹⁷

Hogy Rudolfus de Ungaria ekkor élt-e még vagy sem, nem tudjuk. Személyére vonatkozóan a gyér forrásadatokból csak annyit tudunk, hogy hosszú ideig a rigai érsek fontosabb, előkelőbb vazallusai közé tartozott, aki jó kapcsolatban állt a Német Lovagrenddel, s még egyes hadjárataiban is részt vett. A lovagrendhez fűződő viszonya (és minden bizonnyal érdekei) erősebbnek bizonyult, mint a hűbérurához fűző kötelesség, és a livóniai belháborúban, több más hűbéres társával együtt, szembefordult az érsekkel. Származására csak a neve alapján következtethetünk: úgy tűnik, hogy ő vagy a családja Magyarországról került el északra, a Baltikumra. A középkorban a Balti-tenger térségének forrásaiban szereplő nevek gyakran az adott személyek származási helyére is utaltak. A poroszországi Kulm (Chełmno) város 1330 és 1430 között vezetett törvényszéki könyvében például németországi tartományok („Bavarus”, „Westual”, „Thuringus”)¹⁸, városok ne-

vei („Hervordia”, „de Achis”, „Monden”, „Herborn”, „Merseburger”)¹⁹, részben pedig etnikai hovatartozást jelentő nevek fordulnak elő („*polonialis Matheus*”, „*Nycolaus polonus*”, „*Hanke Kelewicz, morans in vico polonicali*”).²⁰ A thorni (Toruń) piacra érkező, ott helypénzt fizető árusok között alkalomadtán etnikai hovatartozásukra vonatkozó bejegyzéssel is találkozunk, mint például „*Agnes pruschessen*” megnevezésénél.²¹ A Hanza 1368. évi vámlistáiban is gyakran találkozunk az adott kereskedő származási, azaz lakóhelyének a megjelölésével. „*Rüthger Westfal*” például „*3 lastae salis et aliae res*” szállított 33 lübecki márka értékben Danzigba.²² „*Jan Heitvelt de Torn*” „*J frustum panni*” rakománnyal hajózott Lübeckből Danzigba.²³ „*Thideman de Lubeke 2 lastae salis*”-t vitt Poroszországba.²⁴ „*Hinricus de Dorpmunde*”,²⁵ „*Clawus Wittenborgh*”²⁶ vagy „*Thidemannus de Hatwicke*”²⁷ neve ugyancsak egyértelműen megnevezte a szóban forgó személyek származási helyét. A poroszországi Heilsberg város 1308. évi kiváltságlevelében a lokátor „*viro Joanni de Colonia*” volt.²⁸ Damerau falu lokátora, „*Volprechte von Holland*” (vagy családja) Németalföldről, Holland grófságból származott.²⁹ 1346-ban Konrad von Almenhausen komtúr évi két márka cenzus ellenében egy kocsmát adományozott „*Heinrich Westfal*”-nak.³⁰ 1364-ben Winrich von Kniprode nagymester „*Matthias Sachse*”-nak 11 Hufe és 17 Morgen földet adományozott magdeburgi joggal.³¹ A Danzigban élt Bernd Crakow neve arra utal, hogy ő, vagy elődei Krakkóból költöztek a poroszországi kikötővárosba.³² A livóniai forrásokban előforduló „*Rudolfe de Ungaria*”, illetve a „*Rudolfus de Ungaria*” megnevezés, az előbb felsorolt példákhoz hasonlóan, az adott személy vagy családja származási helyére utal (etnikai hovatartozására azonban nem). Tekintettel arra, hogy legkorábban 1277-ben említi Hermann von Wartberge krónikája, a lív és lett területek meghódítása pedig a század elején kezdődött, feltételezhető, hogy vagy egészen fiatalon ő, vagy pedig az apja volt az, aki elhagyta Magyarországot, és a Baltikumra ment. IV. Sándor pápa 1257. elején több oklevélben is a litvánok, jatvingok és más baltikumi pogányok elleni keresztes hadjáratra szólított fel, s ugyanolyan bűnbocsánatot hirdetett, mint amilyenben a Szentföldre menők részesültek.³³ Ha ennek a felhívásnak volt fogantatja, akkor valószínűbb az, hogy a forrásokban említett Rudolf apja lehetett az, aki a livóniai érsek szolgálatában komolyabb birtokadományban részesült, és Livóniában telepedett le. Sándor pápa keresztes háborúra vonatkozó felhívását öt évvel később, 1262. októberében IV. Orbán pápa megismételte, amikor arra szólította fel Németország, Dánia, Lengyelország és Csehország domonkosait, hogy a Német Lovagrend megsegítésére, támogatására hirdessenek

keresztes háborút.³⁴ Magyarországon a domonkos rend (és a ferences is) igen hamar, kevéssel megalapítása után már meghonosodott, s 1277-ben már 30 kolostora volt.³⁵ A baltikumi keresztes felhívásokról így a hazai domonkosok minden bizonnyal értesülhettek, sőt akár propagálhatták is azt. A 13. századi Európában még erősen élt a keresztes lelkesedés, és ekkorra Magyarországon is követendő mintává vált. II. András király személyesen vezetett keresztes hadjáratot a Szentföldre, s elképzelhető, hogy a század közepén meghirdetett baltikumi hadjáratok egy-két magyarországi nemesnél is kedvező visszhangra találtak.³⁶ A 14. századból több, a keresztes felhívásokra egyénileg jelentkező, Magyarországról származó személyre vonatkozó adat is fennmaradt. Így például I. Péter ciprusi király keresztes seregében, egy Rodoszról keltezett levél tanúsága szerint, 1361-ben a kis-ázsiai Antalya ostrománál több magyar lovag is szolgált, s akiknek a származását *de Ungaria* megnevezéssel jelölték.³⁷ Éppúgy, ahogyan egy évszázaddal korábban a livóniai forrásokban is. Ahogyan a 14. században előfordultak Magyarországról származó keresztesek, úgy az ezt megelőző évszázadban, amikor a keresztes felhívásoknak még sokkal erőteljesebb mozgósító ereje volt szerete Európában, még inkább

elképzelhető, hogy egyénileg többen is vállalkoztak „szent háborúra”, s nem csak a Szentföldön, hanem akár a Baltikumban is. Ezt valószínűsíti egy 1267 áprilisában, Elbingben (Elbląg) kelt oklevél is, amelyben a Német Lovagrend poroszországi tartományi mestere 48 Hufe földet adományozott 6 hű porosznak. A tanúk között egy „*fratre Walthero Ungaro*” is szerepelt,³⁸ azaz egy olyan lovagtestvér, aki – a neve alapján – szintén Magyarországról származott. Hogy mikor lépett be a Német Lovagrendbe, nem tudjuk. Az sem lehetetlen, hogy a litvánok elleni keresztes hadjáratra történő pápai felhívások után az 1260-as évek elején néhány magyarországi nemes vagy esetleg városi patrícius család sarja ment a Balti-tenger délkeleti térségébe. Közöttük volt, aki egész életét Isten és a kereszténység szolgálatának szentelte, és szerzetes lovag lett (mint „*fratre Waltero Ungaro*”), más pedig, mint „*Rudolfe de Ungaria*” (vagy az apja), birtokot szerzett világi nemesként itt telepedett le, leszármazottai pedig családi névként mindvégig megtartották az eredetükre vonatkozó „Ungern” nevet. A livóniai Ungern-Sterberg nemzetség családi hagyománya egyértelműen arról szól, hogy családalapító ősük Magyarországról származott.³⁹

Pósán László

JEGYZETEK

¹ *Hermann von Wartberge: Chronicon terrae Prussiae.* in: *Scriptores rerum prussicarum.* Tom. I–V. hgg. *Hirsch, T. – Toeppen, M. – Strehlke, E.* Leipzig, 1861–1874. (a továbbiakban: SRP) itt: SRP II. 48.; *Livländische Reimchronik,* Hg. *Meyer, L.* Paderborn, 1876. (a továbbiakban: Reimchronik) Vers 8169–8207.

² *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch.* Bde. I–XI. Hg. *Bunge, F. G. von – Hildebrand, H. – Schwartz, P.* Reval-Riga, 1852–1905. (a továbbiakban: LUB) itt: LUB I. Nr. 449.

³ Reimchronik V. 8208–8272.

⁴ Reimchronik V. 8273–8510.

⁵ LUB III. Nr. 481a.

⁶ Reimchronik V. 9667–9682.

⁷ *Chronicon Dunamundense,* SRP II. 141.; *Hermann von Wartberge,* SRP II. 51.; *Reimchronik V.* 10745–10752.

⁸ *Annalista Torunensis,* SRP III. 62.

⁹ *Canonici Sambiensis,* SRP I. 283.; *Petri de Dusburg: Cronica terre Prussiae,* SRP I. 163.

¹⁰ LUB I. Nr. 708, 712, 713.

¹¹ *Hellmann, Manfred:* Livland und das Reich. Das Problem ihrer gegenseitigen Beziehungen. In: *Bayerische Akademie der Wissenschaften Philosophisch-Historische Klasse, Sitzungsberichte.* 1986. H. 6., München, 1989. 14.; *Pósán László:* A Német Lovagrend története a 13. században. Debrecen, 1996. (a továbbiakban: Pósán 1996.) 203.

¹² *Monumenta Poloniae Historica.* Tom. I. ed. A. Theiner, Romae, 1860. (a továbbiakban: MPH) Nr. 196.

¹³ *Hellmann, Manfred:* Das Lettenland im Mittelalter. Münster-Köln, 1954. 207.

¹⁴ Pósán 1996. i.m. 203.; *Krollmann, Christian:* Politische Geschichte des Deutschen Ordens in Preußen. Königsberg, 1932. 36.

¹⁵ *Wittram, Reinhard:* *Baltische Geschichte.* München, 1954. 37.

¹⁶ LUB II. Nr. 454.

¹⁷ LUB II. Nr. 710.

¹⁸ *Liber memoriarum Colmensis civitatis. /Das Kulmer Gerichtsbuch 1330–1430./* Bearb. Carl August Lückcrath – Friedrich Benninghoven, (Veröffentlichungen aus den Archiven Preussischer Kulturbesitz Bd. 44.) Köln – Weimar – Wien, 1999. (a továbbiakban: Liber) Nr. 3, 78, 324b.

¹⁹ Liber Nr. 2, 3, 55, 170.

²⁰ Liber Nr. 309a, 336a, 348.

²¹ *Tabliczki woskowe miasta Torunia ok. 1350 – I. Pol. XVI w.* Wydali Karol Górski – Witold Szczuczko (Towarzystwo naukowe w Toruniu Fontes 69.) Warszawa – Poznań – Toruń, 1980. 44.

²² *Die hansischen Pfundzollisten des Jahres 1368.* Hg. Georg Lechner (Quellen und Darstellungen zur hansischen Geschichte, NF Bd. X.) Lübeck, 1935. Nr. 25. (a továbbiakban: Pfundzollisten)

²³ Pfundzollisten Nr. 26.

²⁴ Pfundzollisten Nr. 27.

²⁵ Pfundzollisten II.D. Nr. 21.

²⁶ Pfundzollisten Nr. 565.

²⁷ *Hansisches Urkundenbuch.* Bearb. *Kunze, K. – Steim, W. – Höhlbaum, K. – Rundstedt, H. G. von,* Bde. I–VIII, Leipzig-Weimar, 1876–1939. (a továbbiakban: HUB) itt: HUB I. Nr. 1106.

²⁸ *Codex diplomaticus Prussicus. Urkunden-Sammlung zur älteren Geschichte Preussens.* Bde. I–VI. Hg. *Voigt, J.* Königsberg, 1836–1861. (a továbbiakban: CDP) itt: CDP II. Nr. 56.

²⁹ *Preußisches Urkundenbuch.* Hgg. *Philippi, R. – Seraphim, A. – Hein, M. – Maschke, E. – Koeppen, H. – Conrad, K.* Bde. I.1. – VI.1. Königsberg – Marburg, 1882–1986. (a továbbiakban: PUB) itt: PUB V. Nr. 32.

³⁰ PUB IV. Nr. 21.

³¹ Regesta Historico-Diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum. 1198–1525. Bearb. *Joachim, E.* Hg. Hubatsch, W. Pars II: Regesta Privilegiorum S. Mariae Theutonicorum. Mit einem Anhang: Papst- und Konzilsurkunden. (a továbbiakban: Regesta II.) Göttingen, 1948. Nr. 927.

³² HUB VII. 1. Nr. 223.

³³ PUB I.2. Nr. 1, 2, 3.

³⁴ PUB I.2. Nr. 169.

³⁵ *Mályusz Elemér*: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp., 2007. 258.

³⁶ Erről bővebben *Veszprémy László*: II. András magyar király kereszties hadjárata, 1217–1218. In: Magyarország és a kereszties háborúk. Lovagrendek és emlékek. Szerk. Laszlovszky József – Majorossy Judit – Zsengellér József, Máriabesenyő-Gödöllő, 2006. 99–111.; *Housley, Norman*: A kései kereszties hadjáratok. In: Magyarország és a kereszties háborúk i. m. 119–137.

³⁷ *Bárány Attila*: Magyarország és a kései kereszties hadjáratok. In: Magyarország és a kereszties háborúk i. m. 139–165., itt: 145.

³⁸ PUB I.2. Nr. 262.

³⁹ Hellmann i. m.: 203.

HÍREK

A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEALÓGIAI TÁRSASÁG PROGRAMJA 2009. ELSŐ FÉLÉV

1. 2009. január 29. (csütörtök) 17 h
Dr. HARMATH ARISZTID SÁNDOR
főtitkárhelyettes
A névhasználat kialakulása.
Elnököl: DR. BERTÉNYI IVÁN elnök

2. 2009. február 26. (csütörtök) 17 h
Dr. PANDULA ATTILA főtitkár
I. és II. osztályú 1939-es Német Vaskereszt
adományozások magyar állampolgároknak.
Elnököl: Dr. KOLLEGA TARSOLY
ISTVÁN alelnök

3. 2009. március 26. (csütörtök) 17 h
GUDENUS JÁNOS JÓZSEF genealógus
47 év a genealógia bűvöletében.
Elnököl: Dr. HARMATH ARISZTID
SÁNDOR főtitkárhelyettes

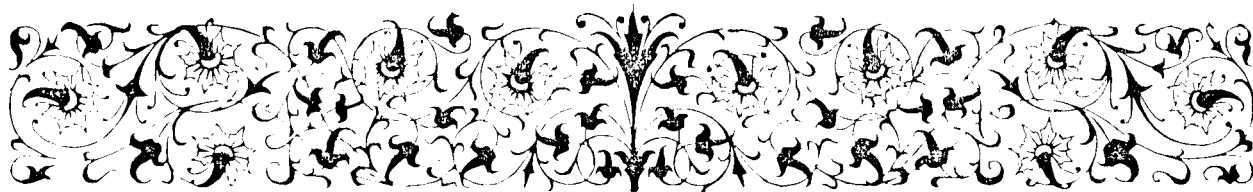
4. 2009. április 30. (csütörtök) 17 h
KEGLEVICH KRISTÓF PhD. hallgató
A garamszentbenedeki Apátság hiteleshelyi
oklevelei az Anjou-korban.
Elnököl: Dr. BERTÉNYI IVÁN elnök

5. 2009. május 28. (csütörtök) 17 h
PAULUSZ RICHÁRD PhD. hallgató
A Fejér megyei Batta község nemes
birtokosai 1795–1869.
Elnököl: Dr. PANDULA ATTILA főtitkár

6. 2009. június 25. (csütörtök) 17 h
SZÁLKAI TAMÁS PhD. hallgató
Báthori Gábor címeradományai.
Elnököl: NYULÁSZINÉ Dr. STRAUB
ÉVA alelnök

Valamennyi előadás
az ELTE EGYETEMI KÖNYVTÁRBAN,
a szokott helyen kerül megrendezésre.

KÖNYVISMERTETÉS

RUDOLF LÁSZLÓ: Bukovinai székely családok. I. kötet. Józseffalva.
 (Szerkesztők: RUDOLF LÁSZLÓ – ELIZABETH LONG)
 Kerényi Nyomdaipari Kft. kiadása. Bátaszék, 2008. 448 oldal, illusztrált
 ISBN 978 – 963 – 8242 – 43 – 30.
 ISBN 978 – 963 – 8242 – 44-0

Potápi Árpádnak, a Bukovinai Székelyek Országos Szövetsége elnökének a sorozat elé írt bevezetőjében kiemeli Rudolf Lászlónak – a tárgykörben játszott – meghatározó szerepét, illetve a téma időszerűségét.

A szerző – igen röviden – áttekinti a bukovinai székelyek történetét. Sorra veszi a téma forrásait, forráslehetőségeit, a források – többnyire – hányatott történetét. A kutatás alapvetően öt bukovinai falu: Andrásfalva, Fogadjisten, Hadikfalva, Istensegíts, Józseffalva egyházi anyakönyveinek adatait dolgozza fel. E népszerűség elsősorban római katolikus, kisebb részt pedig református vallású volt. Rudolf László kitér az anyag feldolgozása során felmerült problémákra és azok kezelésére. Összegező megjegyzéseket ír a kötet tartalmáról, szerkezetéről, annak használhatóságáról stb. Mindez – lényegében – módszertani összegezés.

A genealógiai események, a születési, házassági, halálozási adatok számítógépre vitelével hatalmas, egyedülálló adatbázis alakult ki. Ebből a Family Tree Maker – családfakészítő – program különféle kimutatások készítését tette lehetővé. Az angol nyelvű program pillanatok alatt elkészítette bármely az adatbázisban szereplő személy családfáját. Mód nyílhatott egy tetszőlegesen kiválasztott ős leszármazottainak, akár napjainkig terjedő bemutatására. A számítógépes rendszerezés során alakult ki a „Bukovinai székely családok” című könyvsorozat ötlete, és ezen belül az egyes fálvak családneveinek szerkezete.

A könyvben szerepel minden olyan bukovinai székely származású – vagy házastársa révén azzá vált –

személy, aki legalább egy dokumentált anyakönyvi eseményhez kapcsolódik.

A sorozat első köteteként Józseffalva (Bácsjózseffalva) anyag jelent meg. A kötet első, kisebb hányadában, minden olyan felnőtt személy fel van tüntetve, aki megfelelő adatokkal igazolva egy másik településről került Józseffalvára. A kötet gerincét – józseffalvai családok – alkotó részben, alfabetikus sorrendben szerepel minden 1785–1944 között, legalább egy dokumentált családtörténeti eseményhez kapcsolódó familia. Minden esetben új oldalon kezdődik a leírás. Mindenkor közlésre kerülnek az alapvető családtörténeti adatok, információk. A „többgenerációs” Józseffalvához kötődő családok esetében bemutatásra került a legkorábbi – megfelelően dokumentált – ismert ős, akinek a leszármazóit közlik. Előfordulhat több „legrégibb ős”.

A kötetben szerepelnek a törvénytelen gyermekek esetében az anyák – különféle – adatai. A „csonka családok” esetében közölt információk természetesen rövidebbek, mint a „teljes” családok esetében. A gyermekek adatait is részletesen közlik a kötetben. Szó van az elvált, megözvegyült stb. személyekről is.

Az „átlag” emberek – sajátos – adattárának is tekinthető kötetet különböző, nagyon eltérő minőségű, gyakorlatilag minden (más) vizsgált családnál is előforduló fényképek egészítik ki.

A kötet (sorozat) munkálataiban – alapvetően – közreműködik Elizabeth Long asszony (eredetileg San Diego, Amerikai Egyesült Államok).

Pandula Attila

*KARTOUS, PETER – VRTEL, LADISLAV: Heraldický register Slovenskej republiky. VI. kötet
Mnisterstvo vnútra SR – Matica Slovenska kiadása Martin 2007. 274 oldal, gazdagon illusztrálva színes, rajzolt
címer- és zászlóábrákkal, angol nyelvű összefoglalóval.
ISBN 978 – 80 – 7090-870-9*

A kötetet tartalmazza a Szlovákiában hivatalosan regisztrált címereket, zászlókat – ténylegesen – tervező (újratervező) nagyszámú szakember nevét. A kötetben tanulmányozható 348 kommunális címer és zászló.

A regisztrált szlovák kommunális heraldikai alkotások egy része a hagyományos településcímerek továbbélését jelenti. Pl. Oszlány (Oslany) címere a 14. századra megy vissza, az idők során különféle változatai ismeretesek, így pl. az I. Lipót magyar király által 1697-ben kiadott adománylevelében szereplő alak. E címerben Szent István magyar király látható. A jelenlegi változat (2004) fehér (ezüst) mezőben, balra néző, fehér (ezüst) vértetben ábrázolt, vörös királyi köpenyt, arany gallért viselő, arany koronás, szakállas király. Baljában arany országalmát, jobbában arany jogart tart. A király zöld terrán áll, a háttérben – zöld alapon – két zöld fenyőfa.

Szepescsütörtök (Spišsky Štvrtok) címere Szent László magyar királyt ábrázolja. Előzményei a 16. századból ismeretesek. A jelenlegi változat (1997) a hagyományos címeren alapul. Zöld mezőben, jobbra néző, növekvő, gótikus vértetben ábrázolt Szent László. A szakállas király arany koronát visel. Jobbában arany nyelvű, ezüst csatabárdot (attributumát), baljában ezüst kettős keresztet tart.

Szepesszombat (Spišská Sobota) címerének előzményei a 15. századra mennek vissza. A jelenlegi (2003) címer, kissé stilizált formában, megfelel a régi – alap – címernek. Kék mezőben, jobbra néző – gótikus vértetben, felszerelést viselő – ezüst lovag – Szent György, a földön fekvő ezüst sárkányt dőfi le. A háttérben arany csillagok.

A szlovák kommunális heraldikában, a címerek egy nagyobb csoportja, a koraujkori címeres pecsétek („jelképes pecsétek”) alapján készült. Ennek megfelelően jelenik meg rajtuk ásó, kapa, kasza, csoroszlya. Pl. Ardovo, Breznička, Brusnik, Dolna Seč, Dolná Strhára, Hájske, Kocelovce, Šimonovce, Veľká Čausa.

A regisztrált címereket bemutató kötetben található bányász jelképekkel („kalapács és ék”) ellátott címereket. Pl. Jarabá, Kavečany, Lubel'a, Motyčky, Stará Voda.

A regisztrált címerek között – hagyományosan – megtalálhatók az állatábrázolások. Pl. egyszarvú (Kňažia), bárány (Úhorná), ökör (Brežany), tehén (Čavoj), galamb (Košariská), gólya (Kravany nad Dunajom), liba (Inovce), hattyú (Trakany), farkas (Ulič), őz (Horná Trnávka, Veľaty), szarvas (Dolná Mariková, Dubnička, Hričovské Podhradie, Srňúcie, Vagríneec), medve (Ďubákovo, Krajná Porúbka, Laskár, Malý Bysterec, Medvedie), zerge (Strihovce), róka (Palota), vaddisznó (Baška), nyúl (Gyňov, Hodkovce), bagoly (Dedčacov), héja (Bodovce), hal (Kamienka). A közölt címereken oroszlán is megjelenik

pl. Drienovska Nova Ves, Ďurkova, Staškovce). A kötetben szereplő címereken gyakori a növényvilág megjelenítése is: almafa (Jablonov nad Torňou), hársfa (Vápeník), tölgyfa (Hrásne), fenyőfa (Beňova Lehota, Dlhá nad Oravou, Horný Tisovnik, Jedlinka, Kriváň, Liptovské Revúce), csipkebokor (Šíphové), bogács (Hlboké nad Váhom), mák (gubó) (Luboreč), napraforgó (Olejnikov), rózsa (Janovih, Krasňany Kvetnica), kövirózsa (Klokočov), tulipán (Dolná Tižina, Petrova Lehota), búza (kalász) (Barca, Lupoč, Uňatín), szőlő (Horna Strehová, Lehota, Petrova Ves).

A kötetben közlített címerek között – az újabbnak gyakorlatnak megfelelően – gyakoriak a szakrális motívumok. Pl. angyal (Sverepec, Trnavá Hora), Szent Kereszt (Dolná Breznica, Horna Breznica, Lokca), Szűz Mária (Hraničné), Szűz Mária a kis Jézussal (Medzev), Szent János evangelista (Veľka).

Sok címeren láthatunk szenteket, pl. Szent Adalbert (Ipeľské Predmostie), Szent András (Koš), Szent György (Baršy Sváty Jur, Hubošovce), Szent Imre (Hajné Nove Ves), Szent István király (Oslany), Szent Jakab (Hrouské Kosihy), Szent Katalin (Kvačany), Keresztelő Szent János (Dúbrava, Legnava, Stráže pod Tatrami), Szent Kozma és Damján (Stráňany), Szent Kvirin (Kurimany), Szent László (Spišsky Štvrtok), Szent Margit (Kopčany), Szent Márton (Dlhé Polá), Szent Mihály (Belharovce, Harakovce, Nemčiňany, Urmince), Szent Miklós (Kľauno), Szent Péter és Pál (Kamienka).

A jelenlegi szlovák gyakorlatnak megfelelően regisztrációra került 82 felvett címer. Ebből 79 családi címer, amelyből tíz női címer. Közlésre került egy személyi címer és két egyházi személyiség címere is. Érdekesek a regisztrált, és a kötetben közölt intézményi címerek (28 db). Közlésre került pl. a Heraldikai Kollégium (2007), Szlovákia heroldjának heroldruhája (2007), a Slovenská genealogicko heraldická spoločnosť (2007). Szerepelnek (nálunk ebben a formában teljesen ismeretlen) levéltári intézményeket jelölő címerek is. Pl. Ministerstvo vnútra SR, Statny archív v Bratislave, pobočka Šaľa, Ministerstvo vnútra SR, statny archív v Levoči.

Érdekes kezdeményezések egyes római katolikus plébániák címerei. Pl. Horné Lefantovce, Lutiše, Majcichov, Modranka, Opoj, Oponice, Podhorany, Podolie.

Egyes iskolai címereket (jelvényeket) is regisztráltak, s megjelentették a kötetben pl. Gimnázium Alberta Einsteina, Bratislave, Gymnázium Sv. Jána Kristiteľna Trebišov, Gimnázium Sv. Jana zlatousteho Humenné, Stredná odborná škola policajného zboru v Košiciach.

C. TÓTH NORBERT: *Szabolcs megye működése a Zsigmond-korban.*
Nyíregyháza, 2008. 238. oldal
(Szabolcs Községért Közhasznú Alapítvány kiadása)

A középkori magyar vármegyék kialakulásáról, szervezetéről, s ezen „apparátus” működéséről már szinte mindent tudunk. Legalábbis ezt gondolta a kutatás az elmúlt évtizedig, de néha máig hatóan is.¹ Gábor Gyula,² Hajnik Imre³ és Holub József⁴ e témában (is) kiemelkedő munkássága alapján a huszadik század második felének és végének kutatójában az a tévképzet alakulhatott ki, hogy a vármegyék tanulmányozása hosszú távon nem tartozik a magyar középkorkutatás elkövetkező nagy feladatai, „slágertémái” közé. Igaz ugyan, hogy Döry Ferenc a Századok hasábjain még a megjelenés esztendejében alapos, helyenként lesújtó tartalmi és módszertani kritikával illette Gábor monográfiáját, s vitatta annak számos, némelykor máig elfogadott állítását,⁵ voltaképpen az 1945–2000 közötti időszakot a főntebbi három szerző által megrajzolt kép határozta meg a megyék kutatását illetően, amihez a korai évszázadokat tárgyalva csatlakoztak néhányan a későbbi évtizedekben.⁶

A már-már dogmaszerű rendszer határain belül az első kétkedő hangok nem is oly régen hallatszottak először. Az Árpád-kort illetően legfrissebben Zsoldos Attila fogalmazta meg a korábbiaktól merőben eltérő Árpád-kori megyekialakulási véleményét,⁷ míg a későbbi időszak szolgabírói „hivatalára” vonatkozóan Szakály Ferenc kutatásai hoztak számos újdonságot.⁸ Újabbán Tringli István tekintette át a magyarországi megyerendszer főbb kérdéseit előbb Pest és Pilis megyék esetében, utóbb monografikus igényű dolgozatában, nem kevés új szempontot beemelve a további kutatások sodorvonalába.⁹ Legvégül pedig nem hallgatható el, hogy napjainkban már öt, a középkori Magyar Királyság keretein belül létezett vármegye (Bereg, Győr, Szabolcs, Tolna és Ugocsa) hatóságának összes kiadványa rendelkezésünkre áll teljes szövegű kiadás vagy regesztá formájában, illetőleg tudomással bírunk az erdélyi megyék okleveleit felölelő kötet készültéről is. Hovatovább eljutottunk odáig, hogy korábban „tipikusnak” vélt megyeképünket fölvaltani látszik sok „atipikus” részletrajz, amelyek idővel talán új, s másképpen „egységes” képet adnak a középkori megyerendszerünkről. Ehhez azonban számos részfeldolgozás, monográfia szükségeltetik.

Nos, jobbára ezek azok az alapok, melyekre C. Tóth Norbert recenzált kötetében, egy imént említett részletrajzban, a „Szabolcs megye működése a Zsigmond-korban” címűben építhetett. Látható: a főntebb előadottak alapján mennyiségre szép számú előmunkálatról beszélhetünk, ám a megyék szervezetét részleteiben, működésében bemutató nem akadt köztük egy olyan sem, amely ne lenne legalább fél évszázadnál régebbi. Voltaképpen a honi (és a határon túli) szakirodalomból hiányzott a kö-

zépkori magyarországi „megye” modern, monografikus igényű feldolgozása, az „atipikus” jegyek megjelölése. Mindeddig. Ráadásul a témaválasztás és a feldolgozás komoly előkészítést tudhat maga mögött. Legyen elég csupán a szerző Bereg megye járásairól vagy az ismeretlen szabolcsi ispánokról szóló írásaira utalnunk.

C. Tóth a téma feldolgozásához sajátos megoldást választott. Mintául Szabolcsot ragadta ki a megyék sorából, lévén ennek maradt fenn a legtöbb kiadványa a Mohácsot megelőző öt évszázadból. Ráadásul az oklevelek 1387–1526 közötti részét maga a szerző adta közre regeszták formájában. Vizsgálata másik meghatározó eleme a kronologikus szempont volt: a Zsigmond-kor, valamint az azt megelőző és az azt követő nagyjából két évtized. Persze ennek is nyomós oka volt: a szerző a kor szak oklevéltárának készítője, s a kor forrásanyagának jó ismerője, amely forrásismeret nélkül aligha vághatott volna efféle monográfia elkészítésébe. Ugyanakkor azt sem hallgathatjuk el, hogy talán épp ebből az okból fakad a kötet e téren megmutatózó hiányossága is. Minthogy a Zsigmond-korra koncentrált, így a hosszabb távú fejlődési vonalak, tendenciák, netalán további „tipikus-atipikus” elemek óhatatlanul is elhalványulnak: gondoljunk például a Várdaiak hosszú 15. századi, már-már az örökös ispánság képét fölelevenítő ispánságának kérdésére, amiről, mint szó volt róla, épp C. Tóth írt nemrégiben.

Az eddigieknél azonban sokkal fontosabb eleme a könyvnek a szemlélete. Mert lett légyen bármennyire is csábító avagy biztos sikerrel kecsegtető egy intézménytörténeti leírás-elemzés elkészítése a megyék tárgyalásakor, C. Tóth mégsem ezt az utat választotta. Szabolcs megyét természetesen középkori értelemben vett intézménynek fogva fel, megközelítése mégis inkább társadalomtörténeti meghatározottságú. A könyv olvasása közben minduntalan azzal a ténnyel szembesül az olvasó, hogy a megye nem élettelen „hivatal”, hanem a határain belül élő nemesi társadalom egyik legfontosabb intézményi-politikai-reprezentációs-mobilitási megnyilvánulási fóruma. S a szerző számára épp ettől-ekkor válik érdekessé.

A szerző hat nagyobb fejezetre osztotta munkáját. Ezek sorában az első a megye kialakulását veszi górcső alá, ahol máris több meglepő megállapítással találkozhatunk. A „Megye járásai” c. fejezet pedig egyenesen módszertani újításként értelmezhető. C. Tóth Norbert ugyanis – többek közt – a magyarországi megyék járásainak kutatásával is foglalkozik. E tevékenységének eredményét nemrégiben publikálta is,¹⁰ s ennek szabolcsi hozadékait olvashatjuk a jelen kötet hasábjain.

Ha már társadalomtörténeti megközelítésről esett szó, akkor a könyv második fejezete, ami „A megyei hatóság leírása” címet viseli, feltétlenül e szemléletmód képviselője. Az ispánok személyét és pályafutásuk főbb pillanatait egyenként tekinti át. Az alispánok és szolgabírák esetében sem ózdkodik az egyedi életpályák ismertetésétől, különösen, ha azoknak speciális társadalomtörténeti vonatkozásai is vannak. Efféle tanulságoktól sem mentes életutat futott be például Győr megyében nagybaráti Csege János. Csege 1493-ban a turóci prépost nagybaráti officialisa, s itteni tevékenysége eredményeképpen 1519-re a megye szolgabírájává, azaz voltaképpen nemessé avanszált (70–71. o.), remek példajaként a középkori és oly sokszor elfeledett társadalmi mobilitásnak.

Megyetörténet – intézménytörténet – társadalomtörténet és persze a politikátörténet, ha jól művelik, kéz a kézben jár. C. Tóth ispánokat érintő előadásában politikátörténeti „csemegékre” is lelhetünk. Külön érdemes felhívni a figyelmet Garai Miklós nádor tömbszerűen viselt ispánságaira, illetőleg az ennek vizsgálata során föltárt politikátörténeti hozadékokra (40–44. o.): Garai kiemelt szerepére a Drugethek és a Bebekék birtokstruktúrális és földrajzi elszigetelésében.

Azonban a politikátörténeti újdonságoknál lényegesebbek az igazgatástörténeti eredmények. A magyar középkorkutatás már évtizedekkel ezelőtt fölfigyelt arra a jelenségre, hogy az Anjou-kortól fogva nagybíráink vajmi kevés alkalommal vettek részt a legalább is névlegesen általuk vezetett bíróságok ítélezési ülésein. Ennek okát többen többféleképp magyarázták, de abban nagyjából mindenki egyetértett, hogy az alnádorok és alországbírók meg az ítélmesterek működésének további vizsgálata adhatja a kezünkbe a kérdős kulcsát.¹¹ Egyvalami azonban eddig hiányzott a kutatásból. Ez pedig a nagybírák itineráriumának – tegyük hozzá fáradságos és buktatókkal teli – elkészítése, s ezek összevetése az ismert bírósági adatokkal. Nos, C. Tóth Norberttől amúgy sem áll távol az itinerárium-készítés, így ehelyütt is felhasználta ebbéli gyűjtéseit. A módszer a várakozásoknak megfelelően szolgál érdekességekkel, tudniillik Pálóci Máté nádor 1435. évi nádori közgyűléséről például szerencsés módon több értékes oklevél is korunkra maradt. C. Tóth e források jelentőségét felismerve, illetőleg a nádori itineráriumot hozzákapcsolva meglepő eredményre jutott: a nádor az általa „vezetett” közgyűlésre be sem tette a lábát, sőt néhány személyes ügyön túl annak menetébe sem avatkozott bele (119–126. o.). Nos, aligha hiszem, hogy ennél „beszédesebb” példával illusztrálhatnánk a késő középkori Magyar Királyság oly sokszor félreértett működésének valós részleteit. S egy további terminológiai újítást is itt kell említenünk. C. Tóth ugyanis fölfigyelt arra az eddig mellőzött tényre, hogy a királyi parancsból elrendelt, mindeddig általánosan ún. nádori

közgyűlésnek nevezett bírói ülészakokat „a hatból két esetben nem a nádor tartotta”. Emiatt érdemes megfontolásra vennünk a szerző javaslatát, hogy a nádori jelzőt töröljük terminusaink sorából, s ezentúl ezeket *bírói* közgyűléseknek nevezzük. Javaslatról beszélünk, amit esetlegesen termékeny vita is követhet, ami ugyancsak a honi középkorkutatás előnyére válhat.

A kötet egyik legizgalmasabb fejezete a megyében ügyvédi tevékenységet kifejtő személyek áttekintését tartalmazza. Kubinyi András után és az ő nyomán C. Tóth feltárta a rendelkezésére álló teljes forrásanyagot, s meglepő eredményre jutott. A Jagelló-kornál sokkal korábbról, hovatovább a 15. század első feléből is szép számmal lehet „hivatásos” ügyvédi életpályákat megragadnunk! Külön érdekessége a táblázatos összefoglalásnak, hogy további társadalomtörténeti elemzésre is módot ad: kiviláglik belőle az ügyvédek és a megyei tisztségviselés közötti összefüggés, amelyről eddig jobbra csak sejtéseink lehettek. Ugyancsak remek megerősítője ez a szakasz annak a korábbi megállapításnak, hogy egy-egy megye nemesi társadalmán belül – még ha teljesen azonos származású, birtokállományú és létszámú nemesi közösségekről is van szó – jól megragadható „hivatalnoki” csoportokkal (azaz szolgabírói, netán alispáni, s ügyvédi feladatokat hosszabban, akár generációkon át betöltő) találkozhatunk.

A dolgozat Függelékei alapján bátran állitható, hogy a kötet Szabolcs megye középkori történetének egyik fontos kézikönyve is lesz a jövőben. Mondhatjuk ezt a főntebb már említett oklevélszövegek közlése, illetőleg a családfák végett. Ez utóbbi különös érdeme C. Tóth munkájának: 46 megyebéli nemesi család (esetenként atyafiság) többé-kevésbé teljes középkori leszármazását olvashatjuk egy helyen. Ez a tény már önmagában is a megyei nemesség reprezentatív áttekintését jelenti, ám a család- és helytörténetek számára kimeríthetetlen kincsanyagként szolgálhat az elkövetkezőkben. Ha ehhez még azt is hozzáteesszük, hogy a könyv tíz remekbeszabott térképet is tartalmaz (mindegyik Nagy Béla munkáját dicséri), aligha kell tovább bizonygatni: a magyar intézmény- és társadalomtörténet-írás fontos és sokáig megkerülhetetlen kézikönyvvel gyarapodott. Megkerülünk majd csak akkor szabad, ha a Szerző – reményeink szerint – leteszi asztalunkra Szabolcs megye nemesi társadalmának monográfiáját, melynek a jelen kötet voltaképp előtanulmánya és csábító ízelítője is egyben!

Néhány záró mondat még feltétlenül kívánczik ismertetésünk végére. Nem hallgatható el ugyanis, hogy az igényes kiállítású kötet háttérében a szabolcs-szatmárberegi régió középkorkutatásának régi szervezője és sokszor finanszírozója, Németh Péter „bújik meg”. Fenti kötet ismertetésekor nevének kiemelése azért indokolt, mert munkássága cáfolhatatlan bizonyítéka annak, hogy

régmúlt korszakok feltárásában a hosszú távú és átgondolt tudományos szervezés elengedhetetlen, s e koordinációs munka a fentiekhez hasonló monográfiák megszületéséhez (is) vezethet mindannyiunk, s különösen szűkebb szakmánk örömére.

Horváth Richárd

JEGYZETEK

¹ Vö.: „A magyar történettudományban sokáig élt az a nézet, hogy a vármegyék történetéről nagy vonalakban mindent tudunk, amit pedig nem tudunk, pl. a vármegyék keletkezését és előzményeit, azt biztosan ügysem ismerhetjük meg, a későbbi korokra nézve pedig csak részletkérdések, illetve helytörténeti jelentőségű problémák várnak feltárára. A több korszakot tárgyaló történeti összefoglalók, tankönyvek és esszék hosszú időn keresztül ismételték olyan megállapításokat, amelyekkel mindmáig találkozhatunk.” *C. Tóth Norbert – Tringli István - Draskóczy István: Szabolcs megye hatósága a Zsigmond-korban (1387–1440). Szabolcs-szatmár-beregi Szemle* 40. (2005) 505. (a vonatkozó idézet Tringli István opponensi véleményéből származik).

² *Gábor Gyula: A megyei intézmény alakulása és működése Nagy Lajos alatt. Budapest, 1908.*

³ *Hajnik Imre: Az örökös főispánság a magyar alkotmánytörténetben. (Értekezések a történelmi tudományok köréből XIII/10.) Budapest, 1888.*

⁴ *Holub József: Zala megye története a középkorban I. Pécs, 1929.*

⁵ *Századok* 42. (1908) 426–438.

⁶ *Pl. Szűcs Jenő: Az utolsó Árpádok. (Milleniumi Magyar Történelm) Budapest, 2002.*² 179–192.

⁷ *Zsoldos Attila: Az özvegy és a szolgabírák. Századok* 137. (2004) 738–808. – Előzményként például érdemes áttekinteni a Századok 2002-es évfolyamában lezárult Zsoldos Attila és Kristó Gyula közötti vitát. *Vö. Századok* 136. (2002) 679–690.

⁸ *Szakály Ferenc: Tolna megye középkori szolgabírái (Esettanulmány) Történelmi Szemle* 39. (1997) 411–424.

⁹ *Tringli István: Pest megye a késő középkorban. In: Pest Megye Monográfiája I/2. Torma István közreműködésével szerkesztette Zsoldos Attila. Budapest, 2001. 75–194. – Uő: Megyék a középkori Magyarországon. In: „Honoris causa”. Tanulmányok Engel Pál emlékére. [Sajtó alatt] Ehelyütt is megköszönöm a szerzőnek, hogy kéziratát annak megjelenése előtt használhattam.*

¹⁰ *C. Tóth Norbert: Lehetőségek és feladatok a középkori járásek kutatásában. Századok* 141. (2007) 391–470.

¹¹ A legfontosabb idevágó szerzők közül Bónis György: A kúriai íródak munkája a XIV. és XV. században. *Levéltári Közlemények* 34. (1963) 242. – *Bertényi Iván: A nádori és országbírói ítélőmester bírósági működése a XIV. században. Levéltári Közlemények* 35. (1964) 198–199., 203.

A Perényi család levéltára. 1222–1526. Közzéteszi: TRINGLI ISTVÁN.

Magyar Országos Levéltár – MTA Történettudományi Intézet. Budapest 2008. 509 p.

A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 44.

A Magyar Országos Levéltár gazdag családi gyűjteményeinek egyike a Perényiek levéltára. A nagyszülősi kastélyban őrzött családi levéltárat idősebb Perényi Zsigmond adta át 1906-ban letétként a Magyar Nemzeti Múzeumnak, ahonnan 1934-ben került át az Országos Levéltárba.

A Perényi család levéltárának középkori részét tartalmazó, múlt év végén megjelent regeszta kötet Tringli István munkája. A szerző számára nem volt ismeretlen a családi gyűjtemény, hisz több mint egy évtizede publikált olyan tanulmányt, amely ennek a levéltárnak az anyagára épült. Tringli István eredetileg arra gondolt, hogy a Fekete Nagy Antal által készített tartalmi kivonatokat (digitális formában egyébként *A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa* c. CD-ROM-on olvashatók) egészíti ki, de a feldolgozás során arra a következtetésre jutott, hogy elődje oklevélkivonatai jelentős bővítésre szorulnak. Így a saját maga által elfogadott szempontok szerint új regesztákat készített.

Tringli a tartalmi kivonatok készítésekor *A Szent-Iványi család levéltára, 1235 – 1525 (Mályusz Elemér kézírata alapján sajtó alá rend., szerk. s az előszót írta: Borsa Iván)*, c. műben követett alapelveket tartotta szem előtt. A szokásjogi normákat, számos jelentős társadalmi, gazdasági és természetföldrajzi kifejezést a szerző latinul is közölte. Mivel több oklevél a magyar politi-

katörténet fontos forrása, ezért sosem feledkezett meg *narratio*jukról, esetenként szabályosan le is fordította őket. A jogelméleti arengákat szó szerinti fordításban idézte. Nem feledkezett meg a méltóságsorokról sem. Ha egy oklevélnek a Perényi család levéltárában csak későbbi átírása volt megtalálható, arra törekedett, hogy a korban közelebb álló másolatokat keresse meg.

A kötetben az *Előszó* után található azon megjelent művek jegyzéke, amelyek már korábban a Perényi gyűjtemény egy vagy több oklevelét adták közre. Figyelemreméltó továbbá az is, hogy a szerző nem csak a mai Magyarország területén megjelent kiadványokat kutatta fel, hanem a szomszédos országokban megjelenteket is.

A kötetben összesen 872 regeszta olvasható. A feldolgozott oklevelek közül kettő jelenleg nem a Perényi család levéltárának középkori gyűjteményében lelhető fel. Mivel azonban világosan megállapítható, hogy ezek az okmányok is a családi levéltárhoz tartoztak, a szerző indokoltnak tartotta azt, hogy felvegye őket a kiadványába.

Időrendben az első oklevél az 1222-es Aranybulla, az utolsó pedig 1526. május 15-én kelt. 22 darab regeszta Árpád-kori, 106 Anjou-kori. 503 kivonat a 15. század történetét világítja meg, míg 240 szöveg a Jagelló-korra vonatkozik. A regesztakiadási gyakorlatnak megfelelően az okmányok korabeli datálását zárójelben tüntette fel a szerző. Tringli István utalt az esetlegesen előforduló kan-

celláriai jegyzetekre. A regeszta után az oklevél külső ismertetőjegyeiről olvashatunk. Ahol erre lehetőség nyílt, a szerző a ma használatos DL jelzet mellett feltüntetette az okmányok korábbi jelzetét is. Ezután következett az oklevéllel foglalkozó szakirodalom számbavétele. Tringli István számos esetben fűzött kritikai megjegyzéseket egy-egy oklevélhez vagy annak egy-egy mondatához, szavához. A szerző természetesen jelezte, ha megítélése szerint egyik-másik okmány hamis lenne (18. sz.).

A kötet végén található a név- és tárgymutató. Itt a mai magyar kifejezés és szóalak szerint kereshetőek a köz- és tulajdonnevek. Latin köznevek csak indokolt esetben fordulnak elő. A jogi terminológia latin megfelelőjét többnyire a magyar kifejezésnél leljük meg. A kötet használhatóságát könnyíti meg, hogy az oklevélteni fogalmak (*arenga*, *chirographum*, *datum per manus* stb.) latinul kereshetőek a mutatóban. Szerencsés, hogy a mutató utal a kancelláriai jegyzetekre. Az oklevelekben szereplő vulgáris közszavak és közszóként is értelmezhető földrajzi nevek mai helyesírás és kiejtés szerinti listáját a kötet végén találjuk meg. Dőlt betűvel szedték az adott oklevélben eredeti alakban szereplő hely- és személynéveket, ám ezek közül csak azokat tüntette fel, amelyek eltérnek az általános kiejtési szabályoktól.

Tringli István az oklevelekben szereplő személyek azonosításhoz Engel Pál: *Középkori magyar genealógia* c. CD-ROM-t használta fel. A jobbágyok nevei már ritkán tűnnek fel a mutatóban, ugyanis a szerző szerint aránytalanul nagy munka lett volna ez (a *jobbágy* címszó amúgy is segít a tájékozódásban). A földrajzi nevek-nél *Lelkes György: Magyar helységnevezés szótár. Baja, 1998.* c. kiadványt lapozta fel. Az azonos alakú földrajzi nevek esetében először a természetföldrajzi, majd a helynevek és a helynevekből képzett családnevek vannak feltüntetve, utánuk a vármegyék és az egyházi igazgatás nevei következnek.

Természetes, hogy a kötet a Perényiek genealógiájára vonatkozó eddigi ismereteinket bővíti, de ezen kívül számos más család történetére vonatkozó adatokra akadunk benne. A következő családok tagjaival különösen sokat

találkozunk a kötetben: Almási, Baki, Báthori, Bebek, Borsvai, Csepefalvi (Csepei), Csomafalvi (Csomai), Dabolci, Drágfi, Farkasfalvi, Garai, Hetényi, Jolsvafői, Magyi, Pálóci, Peresznyei, Peterdi, Péterfalvi, Petri, Sárvári, Szalonnai, Szapolyai, Széni, Szentkirályi, Szirmai, Tekele (család, illetve nemzetség).

Ha a regesztákban előforduló földrajzi nevek elhelyezkedését vizsgáljuk, elmondható, hogy a kutató az ország majd mindegyik tájának a történetére talál számára hasznos adatokat. Ugyanakkor az is természetes, hogy azok a megyék, illetve helységek elnevezése tűnik fel a leggyakrabban, ahol a családi birtokok feküdtek (Abaúj, Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa, Zemplén megye, vagy például Szőlős, Terebes városok, s természetesen a főváros, Buda). Igen érdekes, hogy a tájrégészeti által igen nagyra becsült tájelemek közül is sok előfordul (a különlegesebbeket, mint már említettem, a kötet végén külön jegyzék tartalmazza): erdő, halastó, hegy, malom, rét, rév, szántóföld, völgy. Egyéb gazdaságtörténeti fogalmak is gyakran felbukkannak: forint, ház, márka, prédiom stb..

Érdemes néhány oklevélre külön is felhívni a figyelmet. A 68. számú regesztában alapos határjárás található. A 670. szám alatti, 1494. április 25-én kelt osztálylevél a korabeli falvak alaprajzának rekonstruálásához nyújt támpontot. A 735. számú, 1509. aug. 15-én, Budán kelt oklevél hatalmaskodásban részt vevő jobbágyok nevét őrizte meg. Egy másik hatalmaskodási ügy az *oppidumok* mindennapi életét világítja meg (799. sz.). Megemlíthető még az a diploma, amelyben Miksa császár 1517-ben Perényi Imre nádort s mindkét nembeli örököseit Siklói címmel birodalmi hercegi rangra emelte (798. sz.), miközben bővítette címerüket (a címerleírás a regesztában latinul olvasható).

Összegezve megállapítható, hogy az alapos, az átlagosnál bővebb (esetenként akár fordításnak is tekinthető) regesztáknak és a részletes mutatóknak köszönhetően, a jelen kötet sokat fogja segíteni mindazok kutatásait, akik a középkori Magyar Királyság iránt érdeklődnek.

Kelényi Borbála

DENIS PONGRÁCZ, RADOSLAV RAGAC, STRESNÁK GÁBOR, TOMÁS TANDLICH ÉS FREDERIK

FEDERMAYER: Pozsony vármegye nemes családjai.

Mérey Kiadó, Pozsony, é. n.

A könyv gyönyörű kiállításban, elegáns kötésben, a korábbi szlovák változattal azonos szöveggel, igen gazdagon, szép grafikával készült – bár ezúttal csak fekete-fehér – címerrajzokkal ékeskedik. Amennyire a nyelvi korlátok ellenére megállapítható, a szöveg egyezik a szlovák változattal.

A munka tartalmilag igen korrekt történelemszemléletet tükröz. Ez a fiatal szlovák történész generáció igen

dicséretes sajátja, amely nagyra értékelendő, mert nem hajlik a napi politika nacionalizmusa felé. Egyet kell érteni azzal, hogy a magyar királyság történelmében az ország népeit a nemesség kapcsolta össze. A nemes családok tanult tagjai beszélték a jog nyelvét, a latint, beszélték az államnyelvet, a magyart és beszélték a többségi lakosság nyelvét anélkül, hogy a nemzeti hovatartozás kérdése felmerült volna. A nemzet fogalmát ugyanis

a feudalizmus nem ismerte. A nemesség azonban eredettől függetlenül igyekezett a magyar államiséghez idomulni.

A szerzők a hitelesség megkérdőjelezhetetlen útját választják, amikor a megyei nemesi összeírás alapján vonják meg a tárgyaló családok körét. A tárgyalás alapja az 1651. évi Pozsony megyei összeírás. Mint ismeretes a 17. század a még előre nyomuló török hódítás elleni helyi harcok időszaka. Ezekben a hadjáratokban magyar részről szerepet játszik az irreguláris magyar haderő is. A katonai erőt a területi főkapitányok irányítása mellett a várőrségek és az alkalmanként lóra ültetett megyei nemesi hadak képezik. A nemesség előjogainak ellentétele többek között a fegyveres szolgálat, melyet ki-ki gazdasági erejéhez mérten köteles teljesíteni. A szolgálat igen terhes és költséges, sőt veszélyes is. Török fogságba esett felkelő kiváltására rámehet az egész birtoka. A katonai részvétel mértékét tartalmazzák a 17. századi megyei nemesi összeírások. A megyénként és esetenként eltérő pontosságú és teljességű listák közül a szerzők az 1650. évit választották. Csak érdekességként említessék meg, hogy a listára nem egy polgári család felkerült, ha vállalta a katonaság terhét. Ilyen, megyénk esetében a nagyrészt osztrák eredetű Ausser, Schrettl stb. család is.

A könyvben tárgyaló családok köre éppen a választott hiteles összeírásból kifolyóan nem teljes. Abban nem szerepelnek a főúri és a részvételt községenként közösen viselő, birtoktalan nemes családok. Az egyes családok vagyoni helyzete azonban az idők jártával az 1650. év-

hez képest megváltozott. Egyesek elszegényedtek, mások vagyonban emelkedtek. Ennek következménye például az, hogy kimaradt a könyvből a pozsonyi várispánok már 1255-ben Budafán birtokos ispánjának, Buda fia Bethen de Budafelva leszármazottja a Budafalvi Vermes család, mely az utolsó magyar alispánt is adta. Ugyancsak kimaradt a Kondó család eredeti nevét viselő, 1562-ben Jánosban királyi személynököt adó Zomor család.

A mű fejleszthető abban az értelemben is, hogy az azonos nevű, de eltérő eredetű családok megkülönböztetése nem csak címerük, hanem eredetük alapján is kívánatos. Itt felmerül a magyar királyság más megyéivel való összevetése. Az egyes családok ugyanis megélhetési kényszerből, örökségek, házasságok hatására költöztek, és az ország akkori fővárosa és Pozsony vármegye ebben nagy vonzerőt képviselt. Az eredeti alapján tovább részletezendők köré tartozik a Marczell család is, melynek 1356. évi oklevelét Ágoston 1942-ben megjelentette. Vagy például a Kisjókai Takách család, vagy a Kuklón összeírt Török család, amely Vas megyében Telekesi Török néven nagy megyei karriert futott be, vagy a Tallián család, mely az egész Dunántúlon nagy vagyonnal és fényes karriert befutott családtagokkal rendelkezett.

Mindent összefoglalva nagyszerű munka született, mely nem csak a szlovák, hanem az egyetemes magyar családtörténet gazdagodását is szolgálja. Elismerés illeti mind a szerzőket, mind a kiadót.

Szluha Márton

Die Orden und Ehrenzeichen Konrad Adenauers. Herausgegeben GUSTAV ANDREAS TAMMAN – ENGELBERT HOMMEL / The Orders and Decorations awarded to Konrad Adenauer. – Stiftung Bundeskanzler – Adenauer Haus Bad Honnef – Röhrdorf, 1999.

német–angol nyelvű közös kiadás, 205 oldal, 64 színes, 3 fekete-fehér ill.

ISBN 3 – 9806090 – 1 – 4

Az egyes kitüntetések leírásánál 16 különféle falerisztikus működött közre az Amerikai Egyesült Államoktól Szerbiáig. Közöttük megemlíthető pl. Dragomir Azovič, Michael Autengruber, Klaus H. Feder, W. W. C. Steurbaut, Ivo Suetens, Dr. Panos Tazedakis.

A nemzetközi falerisztikai szakirodalomban sajátos, eddig nem túlságosan széles körben művelt műfaj, a „nagy” (jeles, sajátos) történelmi személyiségnek adományozott rendjelek és kitüntetések, illetve más esetekben az egyes személyiségeknek adományozott, jellegzetes kitüntetések, elismeréscsoportokat bemutató művek köre.

Különösen uralkodók, államfők, vezető politikusok, katonai személyiségek kaptak életük során nagyszámú elismerést. Ezek között a valódi érdemeket jelölő darabokon túl, nagyrészt protokolláris alapon kiadott, a legmagasabb osztályt/osztályokat, fokozatokat jelentő rendjelek dominálnak. Lényegében a pillanatnyi politikai viszonyoknak,

nemzetközi szövetségi kapcsolatoknak stb. megfelelően nyertek el különböző elismeréseket, amelyeket sokszor – talán soha – nem viseltek. A kitüntetett személyén keresztül tulajdonképpen azt az államot, rendszert ismerték el, amelynek polgára, képviselője volt.

Az adományozott elismerések tanulmányozása során így pl. árnyalt kép alakítható ki az adott ország korabeli külkapcsolatai, nemzetközi megítélése stb. területén. Természetesen az is jelzésértékű, ha valaki pl. nem megfelelő színvonalú elismerést kap, illetve ha egy államtól egyáltalán nem kap elismerést. A rendjelek és kitüntetések ilyen jellegű adományozási gyakorlata mintegy két évszázada alakult ki, s általánosan követett világszerte.

Az ismertett könyv tematikáját a modernkori német történelem jeles alakjának, Konrad Adenauer kancellárnak falerisztikai hagyatéka alkotja. 57 elismerés szerepel a kötetben, különböző időszakokban keletkezett

s kiadott darabok. Valamennyi igen jól dokumentálja Adenauer különféle életszakaszait. Lényegében három fő csoport alakítható ki. Így beszélhetünk az első világháború végéig tartó időszakról, az ún. weimari Németország „rendjelelles” korszakáról, illetve az 1945 utáni szakasról.

Mivel a kitüntetések között számos nagyon ritkán kiadott, illetve európai közgyűjteményben alig – alig fellelhető darabról is szó van, fontos ezek – döntően mintaszerű – leírásai, elemzése. A kötet olvasói egyben érdekes – modern – falerisztikai ismeretekre is szertehetnek a kötet olvasása során.

Adenauer fiatal éveiben kevés elismerést kapott. Első kitüntetése 1917-ben a porosz Érdemkereszt Hadisegélyért. Tulajdonosa volt a Vaskereszt II. osztályának ritkán kiadott, fordított szalagon (1918), illetve megkapta a Vörös Sas Rend IV. osztályát is (1918). Elnyerte az Osztrák–Magyar Monarchia Vöröskereszt Díszjelvény tisztikeresztjét hadidíszítménnyel (1922).

A weimari Németország idején, amikor kölni főpolgármester volt, nyerte el a Német Vöröskereszt Díszjel I. osztályát (1932), illetve kapta meg az Osztrák Köztársaság körüli érdeméért kiadott Díszjelet, a Nagy díszjel szalagon fokozatot (1927), majd 1928-ban adományozták számára a Spanyol Polgári Érdemrend Nagykeresztjét.

Ezt követően már csak 1945 után kapott különböző legmagasabb, illetve magas elismeréseket, nagy számban német kancellárként. Megjegyzendő, hogy Adenauer 1951 és 1955 között egyszeresminiszter is volt, s e minőségére tekintettel is „elhalmozták” rendjelekkel.

Hazájától megkapta 1954-ben a Német Szövetségi Köztársaság Érdemkeresztjének nagykeresztjét, különleges alkalmi változatban. Ennek ő vol. az első kitüntetettje, ezt követően csak egy személy, Kohl kancellár kapta meg ezt a kitüntetést. A Német Vöröskereszt Díszjel I. osztályát 1954-ben nyerte el. Aachen város Nagy Károly Díját 1957-ben kapta meg. A Német Lovagrend tiszteleti lovagja 1957-ben lett, a Bajor Érdemrendet 1958-ban adományozták számára.

Ha az európai államok által kiadott rendjeleket nézzük, akkor mindenképpen kiemelendő a Szent Szék által adományozott (ebben az összeállításban unikális) legmagasabb elismerések sorát: Aranyarkantyú Rend (1955), Krisztus Rend (1963), Jeruzsálemi Szent Sír Rend nagykereszt (1964).

A Szuverén Máltai Lovagrend magisztrális nagykeresztje lett 1951-ben. Megkapta a Konstantinápolyi Patriarchatus, Athos 1000 éves ünnepségeire kiadott Emlékkeresztet (1963).

Adenauer a következő elismerések birtokosa volt: Ausztria – Díszjel az Osztrák Köztársaság körüli érdeméért (nagykereszt, 1956), Belgium – Lipót Rend nagykereszt (1956), Franciaország – Becsület Rend nagykereszt (1956), Görögország – I. György király Rend nagykereszt (1954), Hollandia – Holland Oroszlán Rend nagykereszt

(1960), Izland – Sólyom Rend nagykereszt (1955), Luxemburg – Tölgykorona Rend nagykereszt (1957), Nagy-Britannia Szent Mihály és György Rend nagykereszt (1956), Olaszország – Olasz Köztársasági Érdemrend nagykereszt (1956), Portugália – Krisztus Rend nagykereszt (1956), Torony és Kard Rend nagykereszt lánccal (1963).

Az afrikai államok elismerései közül Adenauer a következőket nyerte el: Etiópia – Szentháromság Rend Nagykereszt (1954), Kameroun – Állhatatosság Rend – nagykereszt (1964.), Libéria – Afrika Csillaga Rend – nagykereszt (1960), Madagaszkár – A Malgas Köztársaság Nemzeti Rendje – nagykereszt (1962), Szenegál – Szenegál Oroszlánja Nemzeti Rend – nagykereszt (1961), Szudán – a Köztársaság Rendje I. osztály (nagykereszt, 1962).

Adenauert nagy számban ismerték el egyes Latin-amerikai államok is. Így Argentína – Május Rend és Érdemkereszt – nagykereszt (1953), San Martin a szabadító Rend – nagykereszt (1962), Bolívia – Andoki Condor Rend – nagykereszt (1955), Brazília – Dél Keresztje Nemzeti Rend – nagykereszt (1953), Chile Érdemrend – nagykereszt (1954), Dominika – Juan Pablo Duarte Rend – nagykereszt (1954), Ecuador – Nemzeti Érdemrend – nagykereszt (1955), Haiti – Nemzeti Tiszteleti és Érdemrend – nagykereszt aranycsillaggal (1953), Kolumbia – Boyaca Rend – nagykereszt (1953), Kuba – Carlos Manuel Cespedes Rend – nagykereszt (1957), Mexico – azték Sas Rend nagykereszt (1955), Nicaragua – Rubén Dario Rend nagykereszt (1959), Peru – Nap Rend nagykereszt (1953), Salvador – Jose Matthias Delgado Nemzeti Rend – nagykereszt (1955), Venezuela – Megszabadító Rend – nagykereszt (1956).

Egyes ázsiai államok is megtisztelték ordokkal Adenauert. Afganisztán – Nap Rend I. osztály lánccal (1963), Irán – Korona Rend – nagykereszt (1955), Japán – Felkelő Nap Rend I. osztály (1960), Felkelő Nap Rend paulownia virágokkal (1963), Pakisztán – Nischan Imtiaz Rend I. osztály nagykereszt (1961), Thaiföld – Korona Rend nagykereszt alkalmi fokozata (1955), Fehér Elefánt Rend nagykereszt alkalmi fokozata (1960).

A kötet ír ezen említett elismerések egyes tulajdonosairól. Magáról Adenauerről keveset tudhatunk meg, sokszor még a legfontosabb életrajzi vonatkozások említése is elmarad. A kötet nem szól pl. arról, hogy milyen vihart kavart egykor az, hogy a Német Lovagrend tagja lett. Ugyancsak nem mindig kapunk választ arra, hogy az adott elismerés protokoll jellegű, vagy valamilyen szempontból a kitüntetett különleges elismerése kapott hangsúlyt az adományozásnál. Csupán részben kerülnek ismertetésre az egyes elismerések előállítói.

Megjegyzendő, hogy a kötet gazdag képanyaga nem egyenletes színvonalú. Hiányolom az ún. viselési képek legalább 1-2 közlését. Feltehető, hogy Adenauer kitüntetései döntő részét csak nagyritkán vagy soha nem viselte.

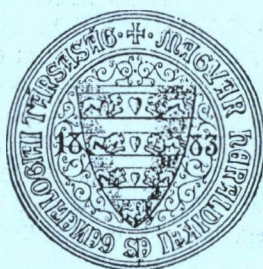

TURUL

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Országos Levéltár
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

SZERKESZTIK:

DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN,
LACZLAVIC GYÖRGY, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA

NYOLVANKETTEDIK KÖTET
2009/3. füzet

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MMIX

E számunk szerzői

Pandula Attila, Dr., egyetemi docens (ELTE BTK)
Rábik, Vladimír, Dr. docens (Nagyszombati Egyetem)
Rüsz-Fogarasi Enikő, Dr., docens, Kolozsvári Babes–Bolyai Tudományegyetem
Szálkai Tamás, PhD hallgató (Történelemtudományi Intézet, Debrecen)
Szemán Attila, főmuzeológus (Központi Bányászati Múzeum, Sopron)
Viték Gábor, (Fejér Megyei Levéltár)
Gaálné Barcs Eszter, levéltáros (Pest Megyei Levéltár)

E számunk a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával készült

nka

Nemzeti Kulturális Alap

TURUL

LXXXII. évfolyam

2009/3. füzet

Szerkesztik: DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN,
LACZLAVIK GYÖRGY, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA, PANDULA ATTILA

Szerkesztőség címe: Magyar Országos Levéltár

1014 Budapest, Bécsikapu tér 4.

Az egyes közlésekért a szerzők felelnek. Címük a szerkesztőségben.

A beküldött kéziratokat nem őrizzük meg, és nem küldjük vissza.

Kiadja a Magyar Történelmi Társulat

Felelős szerkesztő: NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA

Nyomdai előkészítő munkák: Élőfej Bt.

Nyomás és kötés: Kurucz Gábor

ISSN 1216-7258

TARTALOM

1. Értekezések, önálló cikkek

RÜSZ-FOGARASI ENIKŐ: Bocskay István, a Zemplén megyei főispán	65
RÁBIK, VLADIMÍR: Városok és mezővárosok kiváltságai a pecsétviasz használatával kapcsolatban a mai Szlovákia területén	70
PANDULA ATTILA: I. és II. osztályú Német Vaskereszt adományozások magyaroknak a Második Világháború időszakában, különös tekintettel a társadalomtörténeti vonatkozásokra	75

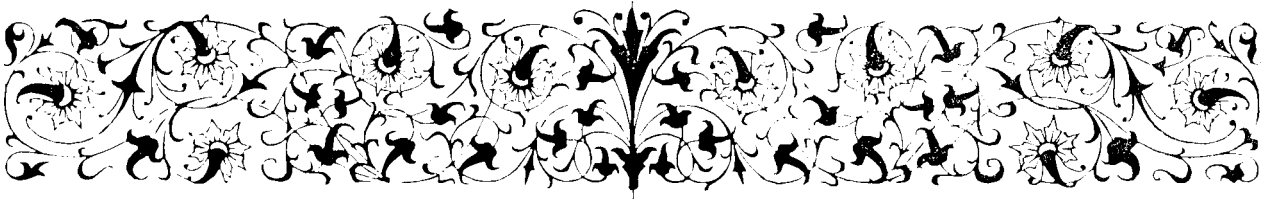
2. Kisebb cikkek

VITEK GÁBOR: Beszámoló a Magyar Genealógiai Társaság székesfehérvári tudományos konferenciájáról	86
SZÁLKAI TAMÁS: A brassói trauschenfelsi Trausch család armálisa	89
SZÁLKAI TAMÁS: Az Első Világháború brit áldozatainak címeres emléktáblája a brüsszeli katedrálisban	91

Könyvismertetések

Vitek Gábor: Sigillum Comitatus Albensis. Fejezetek Fejér vármegye szimbólumainak történetéből. (Ism.: Szemán Attila)	93
Körmendy Lajos (szerk.): Levéltári kézikönyv (Ism.: Gaálné Barcs Eszter)	94

BOCSKAY ISTVÁN, A ZEMPLÉN MEGYEI FŐISPÁN

„Ímé e szomorú gyással és keserűséggel méltán mindeneket indítható ékességnek elváltozott fekete bársonyával bévonatott koporsóban betéteztet tekintets nagyságos Bocskai István uram is, e régi fényes ágnek ősz Phoenixe vala: ki lelkés Istennek, édes hazájának lelki testi elesett szabadságának oltalmazásáért, kereséséért, helyére állításáért, keserves számkivetéseknek és bújdosásának őszi fegyhetetlen idejében, ez nemes és szabad híres Kolozsvár városában, melyben amaz boldog emlékezetű, jó hírrel névvel tündöklő, mai s élő, világ végezetig is fennálló s maradó, Magyar és Erdély ország fényes és dicsőséges fejedelme, a felséges Bocskai István e világra születése. Ugyan ezen helyben, ezen tekintetes ur is lelkét Istennek adá, ajánlá: e fényes nemzetségnek legfényesebb ága, itt vett eredetet, mert világra itt született. Legutolsó ága, ez egyetlen egy fának, Bocskai törzsöknek, itt is lemetszetett. Oh keserves emlékezet! Bizony illendőképpen mondám Phoenixnek: mert csak egy kiváltképpen való madárnak iratik a Phoenix, nem is találtatott több ez világon egynél: mely is a maga hamvából s porából támadt fel, hogy ne fogyjon el.”¹

Ezek a szavak hangzottak el az egykori Zemplén megyei főispán Bocskói Bocskay István 1673. május 29-én, a Farkas utcai református templomban tartott temetésén.

Ki volt ez a Bocskay István? Vizsgálódásunk fő célkitűzése megtudni, hogy ki volt ez a személyiség, és hogy milyen kötődése, kapcsolata lehetett Bocskay István erdélyi fejedelemmel. Vajon hogy került Kolozsvárra, és miért Kolozsváron temették el. Miért a Farkas utcai református templomból temették, és mit tudunk a temetési szertartásról? Nagyon nehéz ezen a kérdések minden vonatkozására kielégítően válaszolni és nagyon nehéz egy átfogó képet alkotni az egykori Zempléni főispánról, ugyanis a forrásaink nagyon töredékesek.

Kiindulópontként tudjuk, hogy a Bocskói Bocskay István családi birtokainak nagy része Zemplén megyében volt. A Bocskay család élete és karrierje elsősorban ebből a megyéből indult.

Bocskai István édesapja, Bocskay Miklós 1563-ban született és 1601-től jelen volt a megye politikai

és adminisztrációs életében, amikor akarata ellenére főispánhelyettségé neveztek ki.² Bocskay Miklós 1600-ban református hitre tért át. 1606-tól a korabeli írások mint a Szatmári vár kapitánya emlegetik. 1608-ban bizonyos birtok adományozása, mások zálogba helyezése alkalmával Bocskói Bocskay Miklóst szatmári főispánként titulálják.³ Ugyanebben az időben egyre gyakrabban találkozunk vele Báthory Gábor társaságában, fejedelmi tanácsadóként.⁴ Ugyanúgy egy 1609-ben zajló zálogosítás kapcsán is Báthory Gábor királyi tanácsadójaként említik.⁵

Nagy Iván azon a véleményen van, hogy a fejedelemnek tett szolgálataiért Báthory Gábor emelte őt bárói rangra 1608-ban.⁶ Később Bocskay Miklós Bethlen Gábornak is tanácsadója lett. Kempelen Béla véleménye ezzel szemben úgy gondolja, hogy Bocskay Miklós rangban való emelkedése korábbi keltezésű, és a lehetséges dátumként 1598. március 29-ét jelöli meg. Sajnos a rendelkezésünkre álló információk alapján egyik állítást sem tudjuk megfelelően dokumentálni.⁷

Bocskay Miklós 1585-ben házasodott, és feleségül vette Berzeviczi Juditot. Házasságukból két gyermekük született, az általunk vizsgált Bocskay István és egy Anna nevű leány.⁸

Bocskay Miklós 1621-ben 54 éves korában távozott az élők sorából.⁹

Visszatérve Bocskay Istvánra, Miklós fiára, a legtöbb információknak életéről a temetésén elmondott beszédekből van. A templomban elhangzott temetési beszéd alapján 63 éves korában halt meg, tehát születési éve 1609.¹⁰

Bocskói Bocskay István első felesége lónai Lónyay Zsuzsanna volt. Lónyay Zsuzsanna, Lónyay Zsigmond második, a Bánffy Erzsébettel kötött házasságából született lánya volt, akinek testvére, Anna először Wesselényi István, majd 1659-től Kemény János, a jövődöbéli erdélyi fejedelem felesége lett.¹¹ 1655-ben Wesselényi Ferenc kérésére megtörtént a vagyoneosztás Bocskay István felesége, Zsuzsanna és testvére, Anna között. Ekkor Zsuzsanna még a zempléni főispán felesége volt.¹² Bocskay

István első feleségének halála 1656-ban következett be, és a szerdahelyi templomban temették el 1656. november 12-én. A temetési szertartáson Medgyesi Pál végezte a szolgálatot, és 25 oldalas beszédét Sárospatakon nyomtatták ki egy év múlva.¹³

Egy idő után Bocskói Bocskay István feleségül vette Török Katát, és ez a házasság 15 évig tartott. A búcsúvers alapján a szenvedő, beteg férjét hűségesen ápoló második feleség, Török Kata családi származásának felderítése kissé körülményes volt, de megállapítható, hogy a kömlői Török családból származott. A házasságuk megkötése valamikor 1657-ben történt. Ez a házasság nem volt az első Török Kata számára sem, ugyanis Bethlen János, Bocskay István menekülését leírva Török Kata menekvéséről is beszámolt, aki Bocskay mostohafiát is vitte magával.¹⁴ Úgy tűnik azonban, hogy nem csupán ez az egy mostohagyermek volt, ugyanis Görgei Pál említést tesz a négy fiúról, akik az özvegyet gyászában vigasztalhatják a férje halála után.¹⁵ Török Kata első férje Klobusiczky András volt, és ebből a házasságból születek Pál, Ferencz, János és György.¹⁶

Bocskay István halála után mostohafiai édesanyjukkal együtt örökölhették a zempléni főispán vagyonát abban az esetben, ha apjukkal tiszteletteljesen viselkednek.¹⁷ Ferencz, Pál és György némileg mostohaapjuk karrierjét követték, ugyanis 1681-től ott találjuk őket Zemplén megye hivatalnokai és vezetői sorában.¹⁸

Diószegi Sámuel, mint a Sárospataki iskola tagja prédikációjában Bocskay Istvánt mint a sárospataki tudományok várának igen nagylelkű adakozóját említi meg.¹⁹ Ugyancsak a prédikációkból megtudjuk, hogy István fiatal korában édesapja oldalán Bethlen Gábor környezetében nevelődött. Ezután a Rákócziak udvarának igencsak gyakori jelen levő tagja, vendége volt.²⁰

Ha az apa, Bocskay Miklós rangbéli felemelés dokumentuma hiányzik, a fia, Bocskay István esetében tudjuk, hogy 1638. március 17-én bocsátották ki azt a diplomát, amely által a fejedelem bárói rangra emelte őt.²¹

Bocskay István némileg követte édesapját a karrierjében, ugyanis 1647-ben Zemplén megyei főispánná nevezték ki, valamivel később, 1655-től a királyi Tábla tagjai között találjuk. Zempléni főispánként Bocskay István nem csupán az adminisztrációban vállalt aktív szerepet, hanem a katonai életben is. 1653-ban bocskói Bocskay Istvánt ott találjuk kapitányi rangban Kemény János seregében. Maga Kemény János dicsérő szavakkal méltányolta Bocskay István kapitányát.²² 1661-ben ugyanazt a Bocskayt egy 200 katonát számláló csapat élén találjuk a törökök elleni küzdelemben.

Bocskói Bocskay István élete 1667-ben döntő fordulathoz érkezett, ugyanis jelen volt Besztercén a Habsburg-ellenes nemesek találkozóján és aktívan részt vett a mozgalomban.

A beszercei országgyűlésen való részvétel által Bocskay Istvánt is elragadta a Habsburg-ellenes szövetség lendülete. Ebben a pillanatban a Wesselényi családdal való kapcsolata megváltozott, habár ez a kapcsolat az első felesége halálával háttérbe szorult (első felesége Wesselényi feleségének testvére volt), most megerősödtek a régi kötelékek.

1669-ben a dolgok újabb forduloponthoz érkeztek. Zrínyi Péter horvát bán a nemesi küzdelem sorsát némileg megváltoztatta azáltal, hogy lányát, Ilonát I. Rákóczi Ferencsel házásította össze. Zrínyi és Rákóczi célja az volt, hogy a magyarországi hatalmat megszerezzék a Habsburgok ellenében, és Apafi Mihályt erdélyi fejedelemségből leváltásák. Ennek az utóbbi törekvésnek azonban nem számított következményei lettek, nevezetesen az, hogy mozgalmuk nem remélhetett erdélyi támogatást.²³ Ebben a tervben meggyőzték és a maguk oldalára állították Bocskayt is, aki akkor már eléggé előrehaladott korban volt.²⁴

1670-től Bocskay István az elindított mozgalom egyik alapemberévé lett. Azonban ennek a mozgalomnak legfontosabb embereit sorban semlegesítették és bezárták. Úgy tűnik, hogy saját testamentumának elkészítése kapcsolatban volt ezekkel a fejleményekkel. Az 1670 januárjában kelt végrendeletében vagyonát elsősorban feleségére hagyta, aki azonban Bocskay életében nem hozhatott döntést a hagyatékkal kapcsolatban. Bocskay halála után azonban ő és fiai teljes joggal rendelkeztek a vagyon felett.²⁵ A testamentum megfogalmazása jelölte a helyzet komolyságát is. A hír, hogy a rend helyreállítása érdekében jelentős Habsburg katonai haderő közeledik Magyarországra, mindenkit aggodásra készítetett. Ebben a helyzetben a szövetező nemességnek nem volt más kiútja, mint menekülni a megtorlás elől. Bocskay István hátrahagyva feleségét és vagyonát Máramarosba menekült, ahonnan egy idő után folytatta útját Erdélybe.²⁶ Felesége, egyik mostohafiával követni akarta Bocskayt számkivettségében,²⁷ de Rákóczi fejedelem özvegyének emberei elfogták és átadták Szatmár várában a németeknek.²⁸ A fiút néhány nap után szabadon engedték, aki Apafi fejedelem udvarában keresett menedéket. Török Katát, Bocskay feleségét azonban 1670 augusztusáig fogva tartották.²⁹

Bár a mozgalom kezdetén nem volt vezető szerepe Bocskaynak, de a helyzet úgy hozta, hogy később a felkelés egyik jelentős szereplőjévé vált. A bukás után a család minden vagyonát elkobozták és menekülni kényszerültek.

Bethlen János tudósítása, feljegyzései alapján 1672 nyarán – Kemény János fejedelem özvegye – Lónyay Anna, Bocskay feleségével együtt erdélyi tartózkodásuk idején bátorították és buzdították a számkivettségben levő magyar nemességet, hogy vegye fel a küzdelmet és visszanyerje pozícióit.³⁰

Bocskói Bocskay István 1672 karácsonyának előestéjén halt meg Kolozsváron, és 1673. május 29-én a Farkas utcai templomból temették el.³¹

Ha Bocskay István életéről, neveltetéséről és aztán a nemesek szövetkezésében betöltött szerepéről csupán részleges adataink vannak, haláláról és temetéséről már bővebb információk állnak a rendelkezésünkre. A temetésen elhangzott gyászbeszéd is érdekes adatokat nyújtanak Bocskay életének egyes eseményeiről.

Ezek szerint a zempléni főispán halála egy kolozsvári bérlakásban következett be. Halálának okát nem ismerjük, de a temetési búcsúztató egyik költeménye megemlíti, hogy felesége mindvégig mellette volt, betegségében ápolta és gondozta, és vigyázott a „nehéz végtagjaira”. A költeményből az is kiderült, hogy a zempléni ispánt betegsége szinte ágyhoz kötötte, és képtelen volt önmagától, segítség nélkül felemelkedni.³² Bethlen János is korabeli eseményeket tárgyalva 1670-ben úgy ír Bocskay Istvánról, mint egy idős emberről, aki nagyon sokat szenvedett.³³

Bocskay István temetése, tekintettel magas társadalmi rangjára, a korabeli szokásoknak megfelelően lett megszervezve és zajlott le. Abban az időben egy temetés a közösség életének egyik fontos eseményének számított. Minél magasabb rangú volt az elhunyt, a temetési szertartást annál pompásabban tartották meg. Bár Bocskói Bocskay István száműzetésben levő nemes volt, temetését mégis rangjának megfelelően és azt jelzően szervezték.³⁴

Mint a református vallás, a református papság, valamint a református felekezeti oktatás lelkes támogatóját, Bocskay Istvánt a kolozsvári legjelentősebb református templomban, a Farkas utcai templomban temették el.³⁵

Temetésén hat lelkész mondott beszédet és szolgált a kálvinista vallás kánonja szerint. A korabeli temetkezési szokások túllépték az egyház által követelt szabályzatokat. Ez a szertartás sem követte az egyszerűség elvét, és azt sem, hogy csupán egy gyászbeszéd hangzódjon el. Az erdélyi protestáns társadalom nem mindig tagozódott be az egyházi utasítások mögé, és továbbvitte az egykori hagyományokat. A temetéseken elhangzott beszédek is ezt a vonalat követték, és híven tükrözték az akkori társadalmi különbségeket.

Míndezeknek megfelelően sokszor nagyon hosszú időre volt szükség, hogy a temetési szertartást a hagyományok szerint szervezzék meg. Ez magyarázza azt a tényt is, hogy bár a zempléni ispán halála 1672 karácsony szombatján következett be, temetési szertartását csupán a következő év májusában tartották meg.

A temetést megelőző időben a harangokat naponta kétszer is meghúzták az elhunyt emlékére. A temetés időpontját is úgy állapították meg, hogy mindenki, aki szándékozik, részt tudjon venni. Az időpont meghatá-

rozásával sor került a temetésszervezés elindítására is. Elsősorban összeállították a temetésre meghívottak jegyzékét. Bár nem maradt fenn ez esetben a meghívottak névsora, biztosak vagyunk, hogy a korabeli szokástól itt sem tértek el.

A szokás előírta, hogy a nemesek temetésén több lelkész végezzen szolgálatot, mondjon beszédet. A zempléni ispán temetésén öt híres kálvinista lelkész végezte a szolgálatot, éspedig: Göcsi Pál, Técsi János, Porcshalmi András, Diószegi Sámuel és Tolnai István.³⁶

Öt beszéd a lelkészek prédikációjából egységet képezett, mindegyik a maga jól meghatározott szerepét és helyét töltve be. Ugyanakkor a korabeli szokásokhoz híven írt költemények, az elhunyt ismeretségi köre legfontosabb egyéniségeinek búcsúzási alkalma volt. Bocskay István temetésén elhangzott beszédek és költeményeket egy leveles nyomtatványként a temetés után kiadták. Így az elhangzott orációk bővített változatai megtalálhatóak az 1674-ben kiadott nyomtatványban. Técsi János csupán 1674. február 20-án, a temetés után majdnem egy évvel véglegesítette beszédét görgényi kúriájában.

Ha a szertartáson szolgálók sorsát kutatjuk, megtudhatjuk, hogy Porcshalmi András kolozsvári református esperest kivéve, mindannyian száműzetésben élő lelkészek voltak. Így vagy már régebről ismerték Bocskay Istvánt, vagy a számkivettség és sorsközösség ismertette össze őket. A feltételezésekből azt sem zárhatjuk ki, hogy mivel Bocskay István a lelkésznevelés, majd a lelkészek lelkes támogatója volt, sokukat vendégül látta, mint egy jó és adakozó vendéglátó, ahogy róla feljegyezték. Maguk a temetési beszédek sokszor kihangsúlyozzák az elhunyt ilyen nemű nemes tulajdonságait, de sajnos a konkrétumok hiányában csupán a feltételezések talaján kell maradnunk.

Göcsi Pál nyitotta meg a prédikációk sorozatát már a családi lakásban. A ház előtt Técsi János szentbeszéde következett. A szertartást aztán a templomban folytatták Porcshalmi esperes beszédével, amelyet a Bocskay család családfájának bemutatása követett. Ezután következett Diószegi Sámuel orációja.

A Tolnai Sándor által megfogalmazott költeményekben az elhunyt elsősorban Erdély fejedelmétől búcsúzott, aki a csapásokban támogatója és védelmezője volt. Azután a fejedelemasszonytól, mint pártfogótól, majd a fejedelmi rendektől való búcsúzás következett. A halott búcsúzott továbbá Magyarországtól, mint hazájától, és kiemelten Zemplén megye közösségétől, majd a sárospataki református iskolától és templomtól, a kolozsvári templomtól, az özvegyen maradt feleségétől és Soós Györgytől, mint egyedüli életben levő férfiágú rokonától.³⁷ Nagy Iván megállapítása szerint Bocskay István örököse bizonyára ez a Soós György lehetett, kettőjük kapcsolata ismerős volt a kortársak számára.³⁸ Dokumen-

tummal alátámasztható a Bocskay István és Soós György közötti kapcsolat, hiszen egy rendeletben arról intézkedtek, hogy a Bocskay István–Soós György–Andrási Miklós-ügy megoldása sürgősen kéretik.

Mégis, mivel nincs tudomásunk egy más végrendeletről, az 1670 januárjában keltezetett tartjuk valószínűbbnek, de ez nem zárja ki teljesen a Nagy Iván által megállapítottak esetleges igazságát. Visszatérve a szerzőtáron elhangzott költeményekre, még meg kell állapítasuk, hogy nyomtatásban nem a prédikációkkal egy időben jelentek meg, hanem csupán 1899-ben, a Protestáns Szemlében.³⁹

Bocskay István temetésével kapcsolatosan, a Farkas utcai református templom múlt századi restaurálása idején érdekes szempontok kerültek felszínre a templomban feltárt sírokkal együtt. Többek között, akkor fedezték fel Bocskay István zempléni főispán sírját is. A templom hájójában 1911-ben a zempléni főispán 26-os jelzetű sírja mellett Apaffy György, Bethlen Klára és Bánffy György temetkezési helyét is feltárták.⁴⁰ Bocskay István sírjában egy törött kardot és egy lándzsa maradványait találták: tárgyak, amelyek az elhunyt társadalmi helyzetét voltak egykor hivatottak jelezni.⁴¹ A koporsóban egy sor textilanyagot találtak és más tárgyakat, mint: koporsóborítót, ruhatárgyakat – nadrágot, sapkát, zakót –, különféle ezüst szegeket, ezüstből készült betűket és egy feliratot.⁴²

Feltevődik a kérdés, hogy volt-e rokoni szál, kapcsolat Erdély fejedelme, a kismarjai Bocskay István és

a zempléni főispán, Bocskay István között. Nyilvánvaló, hogy mindkét család ugyanannak a családfának külön-külön ágát képezi. 1478-ban a Bocskay család egyik fia, György, mint négy fiú apja jelenik meg. A négyből kettő, Bocskay Simon és Gergely voltak a két későbbi Bocskay család ősei. Simon unokaöccse lett Erdély fejedelme, és Gergely dédunokája lett a zempléni főispán. Gyakorlatilag tehát kismarjai Bocskay István, a fejedelem bocskói Bocskay István nagybátyja volt.

A fejedelem Bocskay István halálakor, a főispán Bocskay István édesapja a kassai gyászmenet tagja volt, és úgy emlegették, mint a fejedelem legközelebbi rokonainak egyikét.⁴³ A fejedelem rokonai között emlegették még akkor Bocskay Miklóst, Bánffy Dénest az unokatestvérét, aki Bánffy Kristóf és Bocskay Judit fia volt, valamint Horváth Györgyöt mint sógorát, aki testvérének, Bocskay Krisztinának férje volt.⁴⁴ E temetés időpontjában Bocskay Miklós fia, István még nem született meg, következésképpen a két Bocskay István soha nem találkozhatott.

Bizonyos módon mindkét egyéniség, a fejedelem és a főispán is kötődött Kolozsvár városához. Kismarjai Bocskay István – a későbbi fejedelem – 1557-ben Kolozsváron született, és amint már részletesen kifejtettük, bocskói Bocskay István Kolozsváron halt meg 1673-ban, és ott temettetett el a következő évben.

Rüsz-Fogarasi Enikő

JEGYZETEK

¹ *Szomorú halotti pompa*, 1674. (a továbbiakban: Szomorú halotti pompa) Akadémiai könyvtár, Kolozsvár. Itt két példányt őriznek ebből a leveles nyomtatványból, ebből az egyik Korda László tulajdonában volt 1753-ban. Feldolgozta Erős Klára egy pár évvel ezelőtt egy állami vizsga keretén belül.

² *Nagy Iván*: Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal. vol. II. Bp., 1858. (a továbbiakban: Nagy i. m.) 134.

³ Bocskay István. *Levelek*. (coord. dc) Benda Kálmán, Buc., 1992. 279.

⁴ *Libri regii*, vol. 8. 70–70 b, 71–72. CD.

⁵ *Libri regii*, vol. 8. 156–156 b, 1609. február 27-én. CD. Nagy i. m. 134.

⁶ Nagy i. m. 134.

⁷ *Kempelen Béla*: Magyar Nemcs Családok. Bp., II, 1911, 254.

⁸ *Felcségt és gyerceket egy birtokátruházás során említik 1620. február 25-én*. Lásd: *Librii regii*, vol. 12 159–159 b CD.

⁹ Bocskay István. *Levelek*. 279. Az epítáfium a következő verset tartalmazza:

„Erectos animos leo victoremque corona
Prudens serpentis nome net omen habet.
Non frustra est, quaecumque gerunt gerosa Icones.
Pectora primatum scepta verenda notant.
Inde fix ut constans animo, cristata coronam
Regalem patrolam casside tecto gerant.
Divitris unhicnt alii, sed sufficit unum.
Ingenu pretio, et regis amore frui.”

Vesd össze: *Sándor Imre*: A kismarjai Bocskay család. In: *Genealógiai füzetek*. 1904. II. (a továbbiakban: Sándor II.) 10.

¹⁰ Szomorú halotti pompa, 1–47.

¹¹ Nagy i. m. Lónyay család – Lónyay Anna és Kemény János esküvője 1659 októberében volt Aranyosmgygyescn. Lásd: *Kemény János és Bethlen Miklós művei* (V. Windisch Éva), Bp., 1980. 392.

¹² Sándor II. 6.

¹³ *Köblös Zoltán*: Halotti beszédek az Erdélyi Országos Múzeum és kolozsvári református kollégium Könyvtárában. *Genealógiai füzetek*. 1905. nr. 4. 44.

¹⁴ *Bethlen János*: Erdély története (1629–1673). Bp., 1993. (a továbbiakban: Bethlen i. m.) 378.

¹⁵ Szomorú halotti pompa, [6]

¹⁶ *Sándor Imre*: A kismarjai Bocskay család. *Genealógiai füzetek*. 1904. nr. I. (a továbbiakban: Sándor I.) 6.

¹⁷ Sándor I. 6.

¹⁸ Sándor I. 7:

Ferenc – 1682–1686 – Zemplén vármegye alispánja, királyi tanácsadó, Arad vármegye ispánja

Pál – 1683–1685 – Zemplén vármegye alispánja

György – 1681 – Zemplén vármegye notárius helyettese.

¹⁹ Szomorú halotti pompa, [45]

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Librii Regii*, IX. 96.

²² *Ioan Kemény*: *Memorii*. Pap Ferenc fordította, Camil Mureşan előszavával, szerkesztette Ştefan J. Fay, Cluj-Napoca, 2002. 239.

²³ Bethlen i. m. 370.

²⁴ Bethlen i. m. 378.

²⁵ Sándor I. 6.

²⁶ Bizonyára Aranyosmeggyes.

²⁷ Bethlen i. m. 378.

²⁸ Bethlen i. m. 378.

²⁹ Bethlen i. m. 382–383.

³⁰ Bethlen i. m. 470.

³¹ *Porcsalmi András*: Ember életet jól kormányzó mesterség. In: Szomorú halotti pompa. Kolozsvár, 1674.[17].

³² Szomorú halotti pompa, [48]; Bethlen i. m. 378.

³³ Bethlen i. m. 378.

³⁴ A nemesi temetkezésről bővebben lásd: *Kovács András*: A kolozsvári Farkas utcai templom címerci. Bp., Kolozsvár 1995. (a továbbiakban: Kovács i. m.) 39–40; *Jakó Klára*: Adalék fejedelmek temetkezésének kérdéséhez. In: Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára. Kolozsvár, 1996. 233–247; *Szabó Péter*: Uralkodó temetéseink kérdéséhez. In: *Horn Ildikó*: Tündérország útvesztői. Bp., 2005. 301–320, 320–342.

³⁵ Bethlen i. m. 370.

³⁶ Szomorú halotti pompa, [40/47]

³⁷ „Te is Colosvari reformalt Corona
Hideg csontjaimat ki vrottod szallasra
Vegen rendelete volt Isten hatarodra
Fenyekedgyek rajtad az Urnak orczaja”

Tolnai S. István: Bucsúztató Bocskay István fölött. In: *Protestáns Szemle*, 1899. nr. 1. 623.

³⁸ Sóváradai Soós György, Soós János, Sáros vármegye alispánjának és első feleségének, Usz Évának fia, a Wessclényi-mozgalom híve és aktív tagja, éppen ezért kénytelen hazáját és vagyonát elhagyni és Erdélybe menekülni Bocskayval együtt. Nagy Iván szerint Bocskay István neki hagyta vagyonát, mivel a Michban nemzetség utolsó sarja volt. Soós György felesége, Barkoczy Éva vagyona is elveszett, azonban a rend magyarországi helyreállása után visszakapták. Lásd: Bethlen i. m. 664; Nagy i. m.: Sóváradai Soós család.

³⁹ Kiadva Sámuel Aladár: Tolna S. István: Bucsúztató Bocskay István fölött. In: *Protestáns Szemle*, 1899. 614–623.

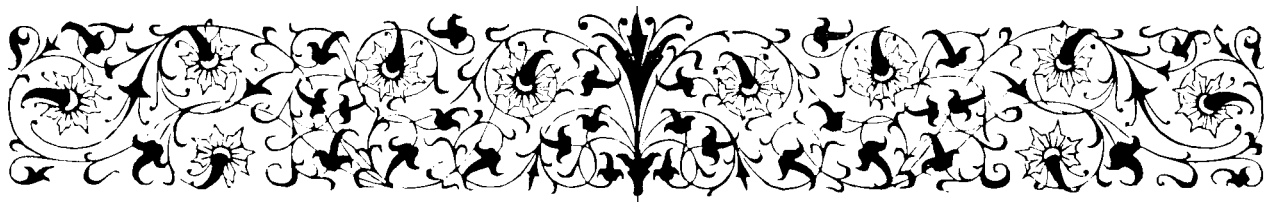
⁴⁰ *Entz Géza*: A Farkas utcai templom. In: Kovács i. m. 28.

⁴¹ Kovács i. m. 44.

⁴² Református Kerületi Levéltár, Kolozsvár, I. C., 11–37.

⁴³ *Horn Ildikó*: Tündérország útvesztői. Bp., 2005. 324.

⁴⁴ *Ibidem*.

VÁROSOK ÉS MEZŐVÁROSOK KIVÁLTSÁGAI A PECSÉTVIASZ HASZNÁLATÁVAL KAPCSOLATBAN A MAI SZLOVÁKIA TERÜLETÉN

„... a városoknak és mezővárosoknak is van a királyoktól és fejedelmektől nyert hiteles pecsétjük, a melynek az előttük fenforgó és közöttük fölmerülő tényekre és dolgokra nézve teljes ereje van”.¹ Az 1514/1517-ben kiadott Magyar szokásjog gyűjteményében (Tripartitum) Werbőczy István ezekkel a szavakkal írja le a magyar városok pecsétjeinek funkcióját és jogi kötelezettségét. Meglepő, hogy ezeknek a pecséteknek a hitelességét elismeri, miközben nem veszi figyelembe a városi pecsétek kategóriáknak megfelelő közelebbi csoportosítását (ami ebben az időben már élesen elhatárolódott a királyságon belül). Werbőczy nagy hangsúlyt fektetett a pecsét használati jogának eredetére (ami a királytól származik), valamint annak felhasználási körére – vagyis az ilyen pecsétek jogi súlyára csak a városokon belül. A városi pecsétek jogi erejét illetően itt egy általános nézet tükröződik vissza, mégpedig a Magyar Királyság írásosságát biztosító intézmények pecsétjeinek hitelességével kapcsolatban. Érvényes volt, hogy teljes hitelessége (jogi ereje) csak a királyi pecsétnek volt, a többi pecsét kiadója függött tőle.² A Tripartitum szerint „*Hiteles, mintegy közhittel felruházott az, a melynek hinni kell. Ilyen van sajátképen a fejedelemnek, az ország rendes biráinak, valamint a káptalanoknak és a konventeknek. A levélre helyezett ilyen hiteles pecsét, minden tényt, a mi azokban a levelekben kitéve és előadva van, megerősít.*”³

Mivel általánosan véve a mindennapi írásos kommunikáció résztvevői közül csak keveset ismerünk, mint például a hiteles pecsét tulajdonosát, tehát éppen a pecsét színe volt az, ami a tulajdonost egyértelműen felfedte a címzett előtt.⁴ A mi környezetünkben eleinte csak a vörös színű pecsétviaszt tekintették kiváltságosnak, de a vörös szín, mint kiváltságos vagy kizárólagos értelmezése csak a 15. század első felében állandósult. Ennek eredete egyértelműen a Német Birodalomból származik, ahol hasonlóan mint a Magyar Királyságban, Zsigmond uralkodott (1433-tól császár is). Itt a vörös színű pecsét a szabad grófok rangjával kötődött össze, később a bárókéival is, ennek mintájára később a Magyar Királyság területén a vörös pecsét (az

országos tisztviselők kivételével) az örökös grófok (*comes perpetuus*) ismertetőjele volt, ennek ellenére a királytól származó egyedi privilégium birtoklása is szükséges volt.⁵ Európában a különböző színű pecsétek divatja már a 12. század első felében megjelent, de ez eleinte nem jelentett semmilyen különlegességet vagy kiváltságot a használójának. Elsősorban az adott intézmény kancelláriájának szokásai voltak a mérvadóak, csak fokozatosan a 14. század végétől jelenik meg a pecsétek hierarchikus felosztása a különböző színű pecsétviaszok alapján, mikoris a legmagasabb rangja a vörös színnek volt, a létrán ezt a zöld, fehér, majd a fekete viasz követte.⁶

Térjünk még vissza a Tripartitumhoz, ami a középkor végi Magyar Királyság szociális és jogi struktúrájának hű visszatükröződése. Ezért meglepő, hogy tekintettel az előbb említettekre, itt nem találunk semmilyen megjegyzést a vörös pecsétviasz kiváltságos mivoltáról. Mindenhol csak a pecsét használójának funkciójára és rangjára fektetnek nagy hangsúlyt. Másként mondva, valószínűleg éppen a funkciók (illetve a társadalmi pozíciók) voltak egyértelműen köthetők a vörös pecsét használatához, amiről az a tény is árulkodik, hogy a vörös pecséttel ellátott királyi privilégiumokat soha nem címezték intézményeknek (vagy azok előjáróinak), hanem csak személyeknek (nemzetségnek) és az ő köreiken kívül található csoportoknak. A városok esetében is ezzel függ össze a hiteles pecsét elismerése (redukálása), mert a jelentős és kiváltságokkal rendelkező magyar városok, melyek helyzete Zsigmond 1405-ben kiadott dekrétuma után stabilizálódott, mégpedig egy újabb kiváltságos réteg megjelenésével a magyar társadalomban.⁷ A 15. század felétől szintén igyekeztek megszerezni a vörös pecsét használatának privilégiumát, hogy ezzel szimbolikusan is kihangsúlyozzák kiváltságos státuszukat. Végül a középkor végén a magyar városok és mezővárosok pecsétjeinek a színe kellőképpen reprezentálta azok társadalmi rangját és megfelelően megkülönböztette őket egymástól.

A mi környezetünkben (de országos viszonylatban is) a vörös pecséttel ellátott legrégebbi privilégium Kassa

város címeres oklevele 1453. február 7.-ről, amiben V. László király a címer javítása mellett engedélyezte a kassai polgároknak a vörös színű pecsétviasz használatát.⁸ Tehát hasonlóan, mint a városi címereslevelek esetében, a vörös pecsét privilégiumával is, Kassa megelőzte a többi kiváltságos várost a királyságban. A mai Kelet-Szlovákia régiója ezen a téren korán a fejlett területek közé került, amiről az is árulkodik, hogy csak négy hónappal később – 1453. június 5-én – Bárdfa is elnyerte a vörös pecsétviasz kiváltságát a címereslevéllel együtt.⁹ Valamikor 1455. előtt ezt a kiváltságot Lőcsének is meg kellett kapnia, de az *armales* elégett a városban pusztító tűzvészben 1550-ben.¹⁰ 1456-ban Körmöcbánya¹¹ és 1459-ben Pozsony¹² városa is részesült ebben a kiváltságban. Az összes feltüntetett esetben az oklevélben a vörös színű pecsétviasz használatára való jogot Buda városának szokásaitól eredeztetik, hiszen ennek a városnak a Magyar Királyságon belül speciális és kiváltságos rangja volt. Már 1308-ban megállapították róla, hogy az a „király székhelye és a legnagyobb a városok között.”¹³ Ezért a budai kiváltságok a magyar városok mintájává váltak más, részleges privilégiumok adományozása esetén is, mikoris ezeknél a településeknél meg volt annak a lehetősége, hogy hasonló szabad királyi város rangra emelkedhetnek. Figyelemre méltó, hogy Buda városa formálisan a vörös színű pecsétviasz használatának kiváltságát (a címerrel együtt) csak I. Lipót királytól kapta meg 1703. október 23.-án,¹⁴ tehát abban az időben, amikor a mi municipált környezetünkben már huszonkilenc privilégiumot ismerünk (azok megerősítéseivel együtt), ami a vörös pecsétviasz használatával kapcsolatos. Ezzel ellentétben, amikor Pozsony városa elnyerte a vörös pecsétviasz használatnak privilégiumát, már csak általános indoklást találunk az oklevélben, miszerint a többi szabad királyi város mintája alapján kapta. Ez így történt 1463-ban is, amikor Késmárk¹⁵ részesült ebben a kiváltságban és 1496-ban is Selmecebánya esetében.¹⁶ A középkor végén ezt a jogot más városok is megszerezték, mint Eperjes (1508),¹⁷ Korpona (1510),¹⁸ Besztercebánya (1516),¹⁹ Szokolca (1524)²⁰ és Trencsén (1527)²¹.

Miután a Habsburgoknak sikerült elfoglalniuk a magyar trónt, a vörös színű pecsétviasz használatára jogosító privilégium adományozása tömegesen történt, és nem csak a Magyar Királyság területén, hanem a Habsburgok birodalmának többi részén is. A mi területünkön ezt az elsők között az újonnan kinevezett szabad királyi városok szerezték meg, mint például Kisszeben 1533-ban²², Modor 1577-ben és 1607-ben,²³ Bazin és Szentgyörgy 1647-ben.²⁴

A másik csoportba a mai Közép-Szlovákiában található (főleg bánya-) városok tartoznak, mint Zólyom (1563), Breznóbánya (1568), Újbánya (1582), Zólyomlipcse (1582) és Libetbánya (1583).²⁵ Valószínűleg pont a bá-

nya jelleg volt a mérvadó Németlipcse esetében Liptó megyében, amikor 1604-ben megkapta a vörös színű pecsétviasz használatának privilégiumát, amit 1712-ben meg is erősítettek.²⁶

Lőcséről már megállapítottuk, hogy a város címeres levelet és vele együtt a vörös színű pecsétviasz használatát engedélyező kiváltságot kapott még valamikor 1455 előtt. 1550.-ben egy katasztrofális tűzvész pusztított a városban, amiben megsemmisült az *armales*, ezért Lőcse lakosai az oklevél renovációját kérték, így a város újra megkapta ezt a kiváltságot. Ehhez hasonlóan 1603-ban és 1609-ben Korpona kiváltságlevelét is megújították, amit eredetileg 1510-ben szerzett, amikor a város jogait is megerősítették.²⁷ Késmárk esetében is 1655-ben az 1463-ban kiadott kiváltság megerősítéséről van szó, aminek a részét képezte a vörös színű pecsétviasz használata.²⁸ Szepes megye területén további városok is megszerezték a vörös pecsét használatának jogát: 1632-ben Igló,²⁹ 1647-ben Szepesszombat,³⁰ de közülük a legfontosabb megemlíteni a 16 szepesi város provinciáját. A provincia azután keletkezett, hogy 1772-ben újra visszacsatolták a Magyar Királysághoz a tizenhárom szepesi város területét, ami még 1412-ben került lengyel zálog alá. Ezután Mária Terézia 1774-ben elrendelte egy új provincia létrehozását, amit kiegészített Ólublóval, Gnédzával és Podolinnal,³¹ a vörös színű pecsétviasz használatának privilégiumával is ellátta az ide tartozó városokat (Gnédza, Podolin, Ólubló, Lubic, Mateóc, Poprád, Ruszkin, Szepesbéla, Igló, Szepesszombat, Szepesváralfa, Szepesolaszi, Vágör, Duránd, Felka, Ménhárd).³²

Tehát megállapíthatjuk, hogy ha a vörös pecsétviasz használatára jogot biztosító összes kiváltságlevelé számát vesszük figyelembe, a mi területünkön mintegy harminchárom ilyen okmányról beszélhetünk, ezek harmincnyolc városi településnek biztosítottak kiváltságokat. Ezek közül viszont öt esetben régebbi oklevél megújításáról van szó (1603 és 1609 Korpona; 1712: Németlipcse; 1655:Késmárk), valamint egy alkalommal inkább a megsemmisült oklevél renovációjáról beszélhetünk (1550:Lőcse).

A mi területünkön ismerünk olyan kiváltságleveleket is, amikben más színű pecsétviaszról van szó, konkrétan a zöld és fehér színű pecsét használatának privilégiumáról.

A legrégebbi ismert eset egyértelműen Oszlány városa, ami már valamikor I. Mátyás király idejében, vagyis 1458 és 1490 között megszerezte a vásár tartásának privilégiumát, egyúttal címet és a zöld színű pecsétviasz használatának kiváltságát is elnyerte. Az oklevél sajnos az elkövetkezendő harcokban a magyar trónért és Kázmér lengyel hadseregének betörésekor 1491 és 1492 között elégett, ezért II. Ulászló király 1503-ban renoválta.³³ Deperditátumok a címeresoklevelek és a zöld

színű pecsétviaszt engedélyező kiváltságlevelek is, amiket 1490 és 1511 között a vöröskői uradalom városai, Cseszte és Alsódiós szereztek. Ezekben az esetekben is fel voltak tüntetve a vásár tartásának jogához fűződő kiváltságok.³⁴

Zsolna egy speciális esetet képez, több városi kiváltság is tulajdonában volt, így a középkor vége felé áhított a vörös színű pecsét használatára jogosító kiváltság után. Zsolna város polgárai minden igyekezetük ellenére csak a zöld színű pecsét használatát szereztek meg, ami a földesúr pozíciójából nézve korlátozta a polgárokat a szabad királyi várost illető teljes jogok használatában. Zsolna esete különleges abból a szempontból is, hogy az általánosan ismert esetekkel ellentétben a zöld pecsét és az ezzel járó kiváltságok használata denotálta a település társadalmi felemelkedését, ami ebben a helyzetben nem helyénvaló, ugyanis Zsolnát már legkésőbb a 14. század végén városnak (*civitas regia*) tekintették, tehát a zöld színű pecsétviasz használata nem jelenthette a város szimbolikus felemelkedését, inkább ellenkezőleg. A létező okiratok megerősítik, hogy Zsolna polgárai kezdetben nem használták a pecsét kiváltságait, ami szintén elegendő bizonyosságát nyújtja az ilyen privilégium „kiváltsága-inak”, ezt az állapotot 1531. év végéig tudjuk alátámasztani.³⁵ Mint még szó lesz róla, Zsolna polgárai továbbra sem adták fel a reményét annak, hogy ezen a helyzeten változtassanak.

Ki kell hangsúlyoznunk, hogy a zöld pecsétviasz használatára jogosító privilégium kiváltságainak jellege szimbolikus jelezte a rurális jelleg városi településre emelését, jogi szempontól is, hiszen a magyar városok ezt a fajta pecsétet a 16. század elejétől általánosan használták. Ebben a korszakban fejeződik be a városok differenciálódása a Magyar Királyság területén, aminek szimbolikus jelentése a különböző színű pecsétviaszok használatából tükröződik vissza. Bevált gyakorlatnak számított, hogy a régebbi hagyományokkal bíró mezővárosok, amelyek fejlődésük során nem érték el a szabad királyi vagy bányaváros rangot (de ez nem volt kizárólagos tényező), azok kancelláriájában továbbra is a színezetlen, természetes színű, esetleg a zöld színű viaszt használták, bizonyos esetekben a fehérét, mikoris ezt a gyakorlatot nem is igyekeztek alátámasztani valamilyen kiváltságlevél megszerzésével. Kissé más kategóriába tartoztak azok a települések, amelyek csak valamivel később (a 16. század elejétől) nyerték el jogi szempontból is a mezőváros státuszát, miközben ezek régebbi, falusi településekből jöttek létre, így a kiváltságlevél, ami bizonyos színű pecsétviasz használatát biztosította, szimbolikus a település gazdasági és jogi helyzetének javulását is jelentette.

A viszonylag nagy mennyiségű település ellenére, amelyek jogi szempontból legalább formálisan elérték

a városi település jellegét, a mai Szlovákia területén csak tizenegy esetben ismerjük a zöld pecsétviasz használatát engedélyező kiváltságlevelek szövegét, ezek hat várost érintenek. Az említettekén kívül még 1559-ből Deményről³⁶ és Újvároska-Leopoldról van szó, ami ezt a kiváltságot valamikor 1665 és 1705³⁷ között szerezte meg. A többi esetben a települések okleveleinek megerősítéséről van szó. Tudomásunk van arról is, hogy a vörös pecsétviasz használata előtt zöld színűt használtak Kisszebenben (1533 előtt), Újbányán (1582 előtt), Libetbányán (1583 előtt) és Iglón (1632 előtt),³⁸ de semmi sem utal arra, hogy az említett városok rendelkezzenek valamilyen kiváltsággal, ami erre felhatalmazta őket, hasonlóan, mint azt más, régebbi magyar település esetében is elmondhatjuk.

Végül nem szabad megfeledkeznünk arról a kiváltságról sem, ami a fehér színű viaszpecsét használatát engedélyezte Zsolna városának 1533-ban, ugyanis ebben az esetben is a kiváltság adományozása inkább csak szimbolikus értelemben jelezte a város kényszerített, földesúri mivoltát, amit az a tény is elárul, hogy ezt a kiváltságot a legjelentősebb települések konfirmációi után illesztették be, az előző uralkodók Zsolnának ajándékozott kiváltságai között furcsán mutatott.³⁹ Zsolna városi tanácsa, hasonlóan mint a zöld színű pecsétviasz használatának kiváltságát, a fehér színű pecsétet sem használta, sőt, egészen a 19. századig nem ismerünk olyan városi pecsétet, amit fehér színű viaszba nyomtak volna, bár maguk a polgárok a személyes levelezésük és a számlák igazolása során használták ezt a kiváltságot.⁴⁰ Figyelemre méltó, hogy Zsolna, miután megkapta a fehér színű pecsétviasz privilégiumát, elkezdte használni a zöld színű pecsétviaszt, ami egyezett a városi címer tinktúrájával is.⁴¹

Végül megállapíthatjuk, hogy a mai Szlovákia területéről negyvennégy kiváltságlevelet ismerünk, amiben szék bizonyos színű pecsétviasz (vörös, zöld, fehér) használatának engedélyezéséről, ezek negyvennégy városi települést érintenek. Ebből sajnos nyolc deperditum (elvesztett oklevél, csak említésből ismert) és további nyolc esetben csak a régebbi oklevél megerősítését ismerjük. Tartalmi szempontból csak tizennégy önálló oklevélről van szó, amiben a konkrét színű pecsétviasz használatának engedélyezése áll, hét kiváltság az armales részét képezi (tehát a címerrel együtt kapták), öt esetben a vásár tartásának jogával együtt ajándékozták, egy esetben földterületeket is ajándékoztak az oklevéllel, a maradék nyolc esetében különböző, más jellegű kiváltságok részeként engedélyezték a pecsétviasz használatát.⁴²

Vladimír Rábik
(fordította: Vida Beáta)

MELLÉKLET
(A pecsétviasz használatának kiváltsága)

ÉV	SZÉKHELY	A KIVÁLTSÁGLEVÉL TARTALMA	A VIASZ SZÍNE	ÉV	SZÉKHELY	A KIVÁLTSÁGLEVÉL TARTALMA	A VIASZ SZÍNE
1453	Kassa	címer + viasz	vörös	1582	Újbánya	viasz	vörös
1453	Bártfa	címer + viasz	vörös	1582	Zólyomlipcse	kiváltságok megerősítése + viasz	vörös
*1455 előtt	Lőcse	címer + viasz	vörös	1583	Libetbánya	viasz	vörös
1456	Kőrmöcbánya	viasz	vörös	1603	Korpona	megerősítés 1510	vörös
1459	Pozsony	viasz	vörös	1604	Németlipcse	kiváltságok megerősítése + címer + viasz	vörös
1463	Késmárk	címer + viasz	vörös	1607	Modor	megerősítés 1577 + címer	vörös
*1458–1490	Oszlány	címer + viasz	zöld	1609	Korpona	megerősítés 1603/1510	vörös
1496	Selmecbánya	viasz	vörös	1632	Igló	kiváltságok megerősítése + viasz	vörös
1503	Oszlány	vásár + címer + viasz	zöld	1647	Bazin	kiváltságok megerősítése + címer + viasz	vörös
1508	Eperjes	viasz	vörös	1647	Szentgyörgy	kiváltságok megerősítése + címer + viasz	vörös
1510	Korpona	birtok + viasz	vörös	1647	Szepesszombat	címer + viasz	vörös
*1490–1511	Alsódiós	vásár + címer + viasz	[zöld]	1655	Késmárk	megerősítés 1463	vörös
*1511 előtt	Cseszte	vásár + címer + viasz	[zöld]	1697	Oszlány	megerősítés 1565/1503	zöld
1516	Besztercebánya	viasz	vörös	*1665-1705	Újvároska-Leopold	vásár + pecsét (címer) + viasz	zöld
1523	Zsolna	viasz	zöld	1712	Németlipcse	megerősítés 1604	vörös
1524	Szokolca	viasz	vörös	1712	Újvároska-Leopold	kiváltságok megerősítése + címer + viasz	zöld
1527	Trencsén	viasz	vörös	1773	Demény	megerősítés 1559	zöld
1533	Zsolna	kiváltságok megerősítése + viasz	fehér	*1774	16 szepesi város provinciája	kiváltságok megerősítése + címer + viasz	vörös
1533	Kisszeben	viasz	vörös	1778	16 szepesi város provinciája	kiváltságok megerősítése + címer + viasz	vörös
1550	Lőcse	címer + viasz	vörös				
1559	Demény	vásár + címer + viasz	zöld				
1563	Zólyom	viasz	vörös				
1565	Oszlány	megerősítés 1503	zöld				
*1568	Breznóbánya	viasz	vörös				
*1577	Modor	viasz	vörös				

JEGYZETEK

¹ Márkus, D. (ed.): Corpus juris Hungarici. Magyar törvénytár. Werbőczy István hármaskönyve. Budapest. 1897, 246. o. (Part. II, Tit. 13, § 3).

² Has. ö. *Szentpétery, I.*: Magyar oklevéltan. Budapest 1930, 238–239. o., *Iffj. Szentpétery, I.*: A vörös viaszpecsét bizonyító ereje a középkorban. In: Emlékkönyv Szentpétery Imre születése hatvanadik évfordulójának ünnepére. Budapest 1938, (a továbbiakban: ifj. Szentpétery i. m.) 440–444. o., *Lamoš, T.*: Červená pečať kremnickej kancelárie. *Historica Slovaca* IV–V, 1945–1946, (a továbbiakban: Lamoš: i. m.) 228–229. o.

³ Márkus, D. (ed.): Werbőczy István hármaskönyve, 244. o. (Part. II, Tit. 13, § 2). Werbőczy szerint csak a magánszemélyek (funkciót nem betöltő) pecsétjei nem autentikusak „és az ilyenek nem lehetnek tartósak” (Part. II, Tit. 13, § 4).

⁴ Lamoš, T.: i. m.

⁵ Ifj. *Szentpétery, I.*: i. m., 442–443, 449–450. o.

⁶ Has. ö.: *Krejčík, T., Krejčíková, J.*: Úvod do české sfragistiky. Ostrava 1989, 14. o., *Hlaváček, I.*: Sfragistika. In: *Hlaváček, I.–Kašpar, J., Nový, R.*: Vademecum pomocných věd historických. Jinočany 1993, 276. o., *Buben, M.*: Encyklopedie heraldiky. Světská a církevní titulatura a realie. Praha 1994, 333–334. o., *Krejčík, T.*: Pečeť v kultuře středověku. Ostrava 1998, 65. o.

⁷ *Lehotská, D.*: Vývoj mestského práva na Slovensku. In: Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského – *Historica* X, 1959, 103–106. o.

⁸ Archiv mesta Košíc, Tajný archív – C, Insignia, Nr. 3. *Tutkó, J.*: Szabad királyi Kassa városának történelmi évkönyve. Kassa 1861, 222–224. o., *Kemény, L.*: Kassa város címereivel. 23 Turul, 1892,

169–170. o. *Novák, J.*: Slovenské mestské a obecné erby. Martin 21972, 210. o. Legújabbán: *Kirst, J.*: Erb mesta Košíc. Košice 1994, 14–16. o.

⁹ *Wagner, C.* (ed.): Diplomatarium comitatus Sarosiensis. Posonii et Cassoviae MDCCLXXX, 113–115. o., XII. sz., *Iványi, B.*: Bártfa szabad királyi város levéltára. I. 1319–1501. Budapest 1910, 114. o., 695. sz.

¹⁰ Has. ö. az 1. sz. Mellékletben. František Žifčák feltételezi, hogy Lőcse 1447–1455. évek között kapott címeres levelet. *Žifčák, F.*: K počiatkom Levočského erbu. In: Heraldika na Slovensku. Zost. M. Šišmiš. Martin 1997, 57. o.

¹¹ ŠA Banská Bystrica, Pobočka Kremnica, fond Magistrát mesta Kremnice, Tom. I., Fons 1, Fasc. 1, No. 39. Has. ö. *Lamoš, T.*: i. m., 235. o., *Rábik, V.*: Výsady miest a mestecíck o používaní farby pečatného vosku. In: Erbové listiny. Patents of arms. Ed. M. Šišmiš. Martin. (a továbbiakban: *Rábik, V.*) 2006, 104–105. o., 2. sz.

¹² Archiv hlavného mesta Slovenskej republiky Bratislavy, fond Mesto Bratislava, i. sz. 3271. *RÁBIK, V.*: Výsady, 106–107. o., 3. sz.

¹³ Anonymi Descriptio Europae orientalis anno MCCCVIII exarata. Cap. 108. Ed. O. Górká. Kraków: Academia Litterarum Cracoviensis, MCMXVI, 49. o.: „Buda est sedes regni et maxima civitatum”.

¹⁴ MOL Budapest, A 57 Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii (a továbbiakban: LR) XXVII, fol. 1–7: „concedentes, ut memoratae civitatis nostrae Budensis cives, hospites et incolae ac eorum posterii ac successores universi, sigillo eiusdem civitatis quovis modo armorum insignis rebato et exsculpto universas et quaslibet litteras, quacunq; de causa in medio corundem emanandas, cera rubea sigillare, huiusmodique sigillo in cera coloris praenotati quibuscunq; litteris ipsorum appressa, sicut litteris seu sigillis aliarum litterarum ac regiarum civitatum nostrarum cera similis coloris in sigillo utentium, vigor et fides adhibeantur, adhiberique debeant effective et indubitanter”.

¹⁵ ŠA Levoča, Pobočka Poprad – Spišská Sobota, fond Magistrát mesta Kežmarok (a továbbiakban: MMK), Perg. IX. 1463. *WAGNER, C.* (ed.): *Analecta Secpuii sacri et profani. Pars I.* Viennae 1774, 66–68. o., nr. XIII.

¹⁶ ŠA Banská Bystrica, Pobočka Banská Štiavnica, fond Magistrát mesta Banská Štiavnica – materiál vrátený z MOL Budapešť, sign. II. – 35. k. sz. 9. *Rábik, V.*: i. m. 108. o., 5. sz.

¹⁷ *Iványi, B.*: Eperjes címerei és pecsétjei. In: Turul 29, 1911, 25–26. o., *Iványi, B.*: Eperjes szabad királyi város levéltára. I. 1245–1526. Szeged 1931, 375. o., 966. sz.

¹⁸ ŠA Banská Bystrica, Pobočka Zvolen, fond Mesto Krupina, sign. I–A–23, i. sz. 32. *Rábik, V.*: i. m., 110–111. o., 7. sz.

¹⁹ ŠA Banská Bystrica, Pobočka Banská Bystrica, fond Mesto Banská Bystrica, fasc. 2, no. 7 – S. *Rábik, V.*: Výsady, 111–112. o., 8. sz.

²⁰ ŠA Bratislava, Pobočka Skalica, fond Mesto Skalica, Listiny 1389 – 1844, i. sz. 19, sign. 17. *Rábik, V.*: i. m., 113. o., 9. sz.

²¹ ŠA Bratislava, Pobočka Trenčín, fond Magistrát mesta Trenčín, No. 120. *Rábik, V.*: i. m., 114. o., 10. sz.

²² *Wagner, C.* (ed.): Diplomatarium comitatus Sarosiensis (a továbbiakban csak DCS). Posonii et Cassoviae MDCCLXXX, 203–204. o., nr. XXIII.

²³ LR V., fol. 826–843. *Lehocká, D.*: Dejiny mesta Pezinka. Turčiansky sv. Martin 1947, 91–93. o., 2. sz.

²⁴ LR X., fol. 54–55 (Svätý Jur), 56–57 (Pezinok). *Lehocká, D.*: dejiny mesta Pezinka. Turčiansky sv. Martin 1947, 91–93. o., 2. sz.

²⁵ ŠA Banská Bystrica, Pobočka Zvolen, fond Magistrát mesta Zvolen, sign. V/1 (Zvolen); *Rábik, V.*: i. m., 118. o., 13. sz. (Brezno); ŠA Banská Bystrica, Pobočka Kremnica, fond Magistrát mesta Nová Baňa, Listiny, bez sign. (Nová Baňa), LR IV., fol. 372; ŠA Banská Bystrica, Pobočka Banská Bystrica, fond Mesto Lubicová 1282

– 1885, Liber privilegiorum 1382 – 1775, i. sz. 37, pag. 58, nr. 20 (Lubicová). LR IV., fol. 308–309 (Slovenská Lupča).

²⁶ LR V., fol. 669–679.

²⁷ ŠA Banská Bystrica, Pobočka Zvolen so sídlom v Ostrej Lúce, fond Mesto Krupina, sign. I–A–32, i. sz. 41.

²⁸ ŠA Levoča, Pobočka Poprad – Spišská Sobota, fond MMK – B, E, F: 1655 31. I). A megerősítést három példányban állították ki (B1–B3). Has. ö. LR XI., fol. 260–264.

²⁹ ŠA Levoča, Pobočka Spišská Nová Ves, fond Magistrát mesta Spišskej Novej Vsi, č. 262. *Chalupecký, I.*: Pečate 16 spišských miest. In: Historické štúdie XI, 1966, 240. o.

³⁰ *Chalupecký, I.*: Pečate 16 spišských miest, 242, 249. o.

³¹ *Chalupecký, I.*: Préhľad vývoja verejnej správy na Spiši. In: Sborník archivních prací 1, XIII, 1963, 139. o.

³² ŠA Levoča, fond Provincia XVI. spišských miest, SM, i. sz. 171, kr. 15.

³³ Has. ö. a mellékletben 4* és 6. sz.

³⁴ A kiváltságlevelek eredeti példányai nem maradtak meg, csak a Vöröskői váruraság urbáriumaiban található feljegyzésekből tudunk rólok 1543-ból. Has. ö.: Urbáre feudálných panstiev na Slovensku. I. Na vydanie pripravili R. Marsina a M. Kušik. Bratislava, 1959, 91. o.

³⁵ Közlebrbról *Rábik, V.*: Výsady o používaní farby pečatného vosku pre mestá. (Výsady pre Žilinu z rokov 1523 a 1533). In: Slovenská archivistika XXXVIII, 2003, 1, 32–45. o. (a 43. o.–on, az 1. sz. alatt az oklevél szövege).

³⁶ *RÁBIK, V.*: Výsadná listina mestecícka Domaniže z roku 1559. (Diplomatico–paleografická a obsahová analýza). In: Vlastivedný zborník Považia XXI, 2002, 211–220. o., 1. sz. alatt (az 1559-ben kiadott oklevél szövege), 3. sz. alatt (Mária Terézia megerősítése 1773. szeptember 10-ről).

³⁷ Az eredeti oklevél nem maradt meg, említése III. Károly renovációjában 1712. augusztus 21-ről, megtalálható: ŠA Bratislava, Pobočka Trnava, fond Mesto Leopoldov, kart. 1, a következő szavakkal: „Nos Carolus sextus Romanorum imperator ... Hungariae ... rex ... Cum igitur ob id, tum etiam quod idem oppidani superioribus annis et temporibus super celebratione nundinarum, usu item sigilli, aliisque concessionibus, exemptionibus, imunitatibus et libertatibus certa privilegia a sacratissimo condam principe et domino Leopoldo, Romanorum imperatore et Hungariae rege, genitore et predecessore videlicet nostro, gloriosae reminiscenciae desideratissimo, benigne clargita habuisse, verum eadem tempore superius recensitorum bellorum et tumultuum per hostes ablata ab iidemque deperdita et abalioata esse assererent ... tandem ut sigillum proprium pro usu et necessitate, dumtaxat sua confectum habere, coque in obsequio litterarum suarum instar aliorum privilegiorum oppidorum, ceraque viridi uti possint ac valcant”. Has. ö. LR XXIX., fol. 502–504 (R).

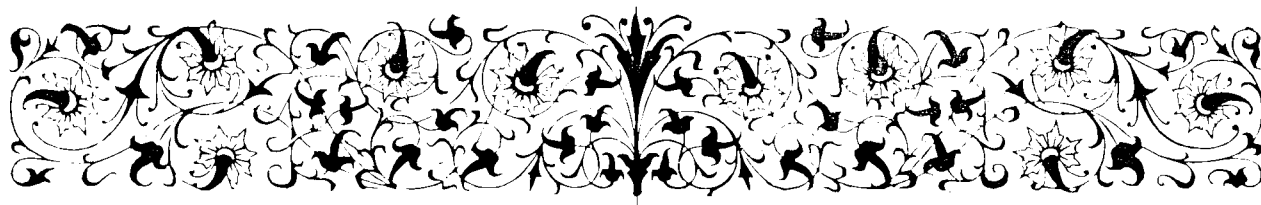
³⁸ Kisszeben: „... cum dicta civitas nostra Cibiniensis in signandis litteris suis cera viridi hactenus usa sit” (DCS, 203–204. o., nr. XXIII); Újbánya; Libetbánya (has. ö. 25. sz. jegyzettel); Igló: „... cum saepcfa civitas nostra Iglow, in signandis literis suis, hactenus cera viridi usa sit” (Has. ö. 29. sz. megjegyzést).

³⁹ *Rábik, V.*: Výsady o používaní farby, 39–41. o. (43–45. o., a 2. sz. alatt az oklevél szövege).

⁴⁰ Has. ö. az iratokat: ŠA Bytča, Pobočka Žilina, Archiv mesta Žilina, TA – R (Aeconomica civica), nesign. (18. sz.).

⁴¹ *Rábik, V.*: Vývoj pečate mesta Žiliny do roku 1848. In: Žilina v slovenských dejinách. Zost. R. Marsina – P. Štanský. Žilina, 2002, 57. o.

⁴² A mellékletben időrendben feltüntetjük az összes privilégium áttekintését, amiben a mai Szlovákia területén található városok és mezővárosok valamilyen színű pecsétviasz használatának kiváltságát szerezték meg.

I. ÉS II. OSZTÁLYÚ NÉMET VASKERESZT ADOMÁNYOZÁSOK MAGYAROKNAK A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ IDŐSZAKÁBAN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A TÁRSADALOMTÖRTÉNETI VONATKOZÁSOKRA

A második világháború kitörésekor, 1939. szeptember 1-jén, Hitler vezér és kancellár (immár német birodalmi kitüntetésként) megújította a nagy múltú, eredetileg 1813-ban létrehozott, s azt követően többször megújított – porosz – Vaskeresztet.¹ Ez a kitüntetéscsoport, akkor I. és II. osztályú Vaskeresztből, a Vaskereszt Lovagkeresztjéből és a Vaskereszt Nagykeresztjéből állt.² A – hagyományoknak megfelelően – mód nyílt az első világháborúban kiadott I. és II. osztályú Vaskeresztekhez ún. pánt adományozására.³

A korábbiakban követett gyakorlatnak megfelelően a megújított Vaskeresztet is elkezdtek adományozni külföldieknek is. Így a szövetséges államok katonáinak, illetve – utóbb – a németek oldalán harcoló idegen önkénteseknek is. Így ismeretesek pl. olasz,⁴ szlovák,⁵ román,⁶ horvát,⁷ finn,⁸ spanyol,⁹ észt,¹⁰ lett,¹¹ orosz,¹² francia,¹³ holland,¹⁴ belgiumi (vallon),¹⁵ flamand,¹⁶ norvég,¹⁷ dán¹⁸ kitüntetettek a német Vaskereszt I. és II. osztálya esetében.

Az alábbiakban szeretném áttekinteni ezeknek a kitüntetéseknek, illetve a hozzájuk tartozó pántoknak magyar állampolgárok irányában folytatott adományozási gyakorlatát.

Horthy Miklós kormányzó, az 1915. augusztus 7-én közzétett viselési engedély alapján volt tulajdonosa a porosz II. osztályú Vaskeresztnek.¹⁹ 1916. március 4-én kelt viselési engedély alapján volt tulajdonosa a porosz I. osztályú Vaskeresztnek.²⁰ Ezeknél az adományozásoknál Horthy Miklós sorhajókapitány volt. Pontosán nem ismert időpontban – ennek megfelelően – kapta meg az 1939-es német Vaskereszt I. osztályához a pántot. Ezt az elismerést, a második világháború idején Hitler vezér és kancellárnál tett – gyakori – látogatásai során (ellentétben más német elismeréseivel) demonstratív (?) viselte. Ez jól tanulmányozható a korabeli, vonatkozó fénykép- és filmanyagokon.

Fia – a németellenes beállítottságú – Horthy István kormányzóhelyettes, tartalékos repülőfőhadnagy, vele ellentétben – életében – nem kapott német kitüntetést. A Keleti fronton repülőbaleset következtében hunyt el. Ha-

lála után viszont – rögtön – kitüntették (posztumusz) az I. és II. osztályú német Vaskereszttel. Ezek a jelvények azután – a korabeli fényképek tanúsága szerint – szerepeltek ravatalánál, temetésénél.

Vitéz Pongrácz Pál vezérőrnagy – eredetileg – az 1939-es német Vaskereszt II. osztályát kapta meg. Mivel azonban, korábban az első világháborúban elnyerte a II. osztályú porosz Vaskeresztet, jelvénye kicserélésre került. A Honvédelmi Minisztérium Elnöki B. osztálya felkérte a német katonai attasét, hogy járjon el az illetékes német hatóságoknál az előírásoknak megfelelő pánt-ra való kicserélés érdekében. Az ügy végleges elintézését 1943. augusztus 10-én nyert.²¹

A II. osztályú német Vaskereszthez tartozó pánt tulajdonosa volt pl. Lakatos Géza vezérezredes is.

Vörös János vezérezredes, vezérkari főnök szintén birtokosa volt ennek a pántnak. Egy – sajátos – fényképfelvételen jól látszik a mellén viselt kitüntetéssor esetében, a pánt végén, külföldi kitüntetései között, a teljesen szabálytalan formában, háromszögletű szalagon, rátét-ként viselt pánt, a német Vaskereszt II. osztályához.

Vörös János vezérőrnagy, a 2. gépkocsizó dandár parancsnoka 1941. november 16-án kapta meg az I. osztályú német Vaskeresztet.

Vitéz Bakay Szilárd altábornagy 1943. április 26-án kapta meg a II. osztályú német Vaskereszthez a pántot. 1943. június 23-án adományozták számára az I. osztályú német Vaskeresztet.²²

Vitéz Szügyi Zoltán – akkor ezredes –, a 43. honvéd gyalogezred parancsnoka, 1943. december 13-án kapta meg a II. osztályú német Vaskereszthez a pántot.²³ Ugyanő – mint a Magyar királyi vitéz Bertalan Árpád az 1. honvéd ejtőernyős zászlóalj parancsnoka – 1943. június 4-én kért a Német összekötőtörzs által adományozott I. osztályú német Vaskereszthez elfogadási és viselési engedélyt.²⁴

Csics György (M. kir. 6. könnyű tüzérezred parancsnoka) a honvédelmi miniszterhez benyújtott kérelmében így ír, a II. osztályú német Vaskereszt adományozása kö-

rüli problémáiról, amelyek egybeestek a doni katasztrófával: „Kérek engedélyt, hogy a részemre 1943. január 20-án adományozott 2. osztályú német Vaskeresztet elfogadhassam és viselhessem.

A rendelet 3. pontja szerinti eredeti okirat nem áll rendelkezésemre, mert ezt a harcok miatt elszakadván a Korpsgruppe Siebert-től, nem kaptam kézhez.

A Vaskereszt adományozásáról először január 20-án Prokudinskij község védelmét követő napon a III. hadtest parancsnoka, gróf Stomm Marcell vezérőrnagy úr távbeszélőn személyesen értesített. Ugyanezt közölték velem Desseő László vezérőrnagy a III. hadtest tüzérségi parancsnoka és Sárkány Jenő vezérkari ezredes, hadtest vezérkari főnök.

Később távbeszélőn felhívott Siebert Generalleutnant und Kommandeur der Korpsgruppe Siebert s ugyancsak közölte velem, hogy nekem a 2. osztályú német Vaskeresztet adományozták.

Magát az érmet Desseő László vezérőrnagy úrtól megkaptam, azonban igazoló írás nélkül.

Midőn ezt kértem, Desseő vezérőrnagy úr közölte velem, hogy a harcok miatt csak később adhatják ki, de különben nem lényeges, hiszen a felsorolt urak igazolhatják az adományozás tényét.

A felsoroltak közül azonban gróf Stomm Marcell és Desseő László vezérőrnagy urak fogságba kerültek, Sárkány Jenő vezérkari ezredes eltűnt, Generalleutnant Siebert sorsát nem ismerem.

A jelentettekről közvetlen tudomása van Szalontay Lajos alezredesnek, ki jelenleg a VII. hadtest parancsnokságnál teljesít szolgálatot, akkor pedig a III. hadtest tüzérségi parancsnokának beosztott tisztje volt, továbbá valószínűleg vitéz Oszlányi Kornél ezredesnek, aki akkor a 9. könnyű hadosztály parancsnoka volt s sebesülten került haza, jelenlegi tartózkodási helyét és beosztását nem ismerem.”²⁵ A VII. hadtestparancsnokság mellett működő német összekötő törzs az adományozási okiratot megszerezte Csics ezredes számára. Ezt később felterjesztették.²⁶

Torzsay Henrik ezredes (11. honvéd gyalogezred) a 2. magyar hadsereg hadtáp főnöke 1943. május 10-én kapta meg a német Vaskereszt II. osztályához a pántot.²⁷

1943. január 21-én kapta meg a II. osztályú német Vaskereszthez a pántot Horváth Ferenc vezérőrnagy, az 1. páncélos hadosztály parancsnoka és Bányai József alezredes, e hadosztálynak összekötő tisztje a németeknél.²⁸

Zachár Sándor ezredes (a keleti magyar megszálló csoport vezérkari főnöke) 1943. április 26-án kapta meg a II. osztályú német Vaskeresztet.²⁹

Nemes pocerinai Georgevics Ödön, magyar királyi főtörzskapitány, a Magyar királyi honvéd őrnaszád ezred parancsnoka 1943. április 24-én kapta meg a II. osztályú német Vaskereszthez a pántot.³⁰

Az 1942. évi 33. számú hadtestparancs alapján kapta meg vitéz Gáll Sándor alezredes (M. kir. VII. honvéd hadtestparancsnokság, 13/I. zászlóalj parancsnoka) a II. osztályú német Vaskeresztet. Gáll a II. osztályú (porosz) Vaskeresztet már megszerezte az első világháborúban. Ezt a tényt jelentette a hadtestparancsnokságnak. A kitüntetés – a korabeli előírásoknak megfelelően – a II. osztályú Vaskereszt pántjára cserélték. A korábban az adományozással kapcsolatban a Honvédségi Közlönyben megjelenteket helyesbítették.³¹

Posztumuszt kapta meg a II. osztályú német Vaskereszthez az elfogadási és viselési engedélyt – az időközben hősi halált halt – vitéz Mike József ezredes, a 14. honvéd gyalogezred parancsnoka. Kitüntetését 1942. október 3-án adományozták. Az engedély 1943. január 22-én kelt.³²

A gyorshadtest állományába tartozó vitéz Major Jenő vezérőrnagy – az 1. gépkocsizó dandár parancsnoka – 1941. november 16-án kapta meg az I. osztályú német Vaskeresztet. Major tábornok az elismerést a 17. német hadsereg üdvözlő levelével egyetemben kapta. Magát az adományozási okiratot a 17. német hadsereg főparancsnokság később küldte meg.³³

A Nagy Német Birodalom Vezére és Birodalmi kancellárja, Horthy Miklós kormányzó németországi utazása alkalmával (1941-ben), személyesen adta át a magyar államfő kíséretéhez tartozó László Dezső vezérőrnagynak (egyidejűleg) a német Vaskereszt I. és II. osztályának jelvényeit.³⁴ Elképzelhető, hogy a magyar tábornok a Vaskeresztek valamilyen különleges dísztokban kapta meg a sajátos alkalomkor.³⁵

A budapesti német katonai attasé közlése szerint – reprezentatív csoportként – 1942. december 25-én az I. osztályú német Vaskeresztet kapta meg³⁶ nemes csatai Csatai Lajos vezérezredes, a Magyar királyi 3. Hadsereg parancsnoka.³⁷ Nemes dálnoki Veres Lajos altábornagy, a Magyar királyi kolozsvári IX. honvéd hadtest parancsnoka és vezénylő tábornoka.³⁸ Ujlaky Jenő vezérőrnagy a Magyar királyi debreceni VI. honvéd hadtest parancsnokság 18. könnyű hadosztály parancsnoka.³⁹ A német katonai attasé közvetítette a 2. Magyar hadsereg parancsnokságon összekötő tisztként beosztott von Witzleben német vezérőrnagy üdvözlő táviratát, amelyet a magyar tábornokok I. osztályú német Vaskereszttel való kitüntetése alkalmából küldött.⁴⁰ E magyar kitüntetettek az adományozási okmányokat és a jelvényeket a budapesti német katonai attasén keresztül kapták meg.⁴¹ Ujlaky vezérőrnagy szintén táviratban köszönte meg von Witzleben tábornoknak figyelmességét.⁴²

Vitéz Jány Gusztáv vezérezredes, a Keleti fronton küzdő 2. magyar hadsereg parancsnoka, 1942. július 19-én kapta meg a német Vaskereszt II. osztályát.⁴³

Nemes ditrói Csibi Kálmán vezérőrnagy, a Magyar királyi 11. könnyű hadosztály parancsnoka 1942. decem-

ber 5-én kérte meg a II. osztályú német Vaskereszthez annak elfogadási és viselési engedélyét.⁴⁴

Vitéz Grassy József vezérőrnagy (Magyar királyi Honvéd Vezérkar Főnöke Kiképzési Csoportfőnök) 1942. október 3-án kapta meg a II. osztályú német Vaskeresztet. (Röviddel ezt követően) 1943. január 31-én pedig az I. osztályú német Vaskereszttel is kitüntették.⁴⁵

Nemes gertenyesi Hollósi-Kuthy László vezérőrnagy (a Magyar királyi 13. könnyű hadosztály parancsnoka) 1943. február 17-én kért elfogadási és viselési engedélyt a II. osztályú német Vaskereszthez.⁴⁶

Vitéz Ginszky Oszkár (1943. március 1-jén) ezt írta jelentésében a II. osztályú német Vaskereszttel való kitüntetésének körülményeiről: „*a német «Siberth» hadtest csoport parancsnoka, kinek a magyar III. hadtest folyó év január 13-tól kezdve alárendelve volt, január 18-án, alulírottak, mint a 6. könnyű hadosztály parancsnokának, távbeszélőn a német 2. osztályú Vaskeresztet adományozta, mint mondá: személyének hadosztályparancsnoki minőségében történt bátor és eredményes bevetéséért, mert január 17-én a Don-menti Alexandrowka község délnyugati területén, egy század tartaléknál való tartózkodásom alkalmával, egy ellenséges oldalazó támadás hirtelen kibontakozásának láttára, vezérkari főnököm és általam a helyszínen összekapart kb. 150 főnyi vegyes alakulatbeli legénységet – tisztak hiányában – vezérkari főnökömmel együtt személyesen ellentámadásra vezettem és ezzel egy hirtelen keletkezett nagyobb krízist sikeresen elhárítottam.*”⁴⁷

Zsadányi Zoltán vezérkari ezredes, az 1. gyors hadtest vezérkari főnöke, 1941. november 16-án kapta meg az I. osztályú német Vaskeresztet.⁴⁸

Vitéz Oszlányi Kornél ezredes (a Magyar királyi 9. könnyű hadosztály parancsnoka) 1943. január 13-án kapta meg a II. osztályú német Vaskeresztet.⁴⁹

Martsa Sándor ezredes, a VII. német hadtest, illetve hadseregcsoporthoz tartozó parancsnokától, Siebeert altábornagytól, 1943. január 21-én, Kotsatowkán kapta meg a II. osztályú német Vaskeresztet és az eredeti adományozási oklevelet.⁵⁰

Vitéz nemes Mikecz Kálmán alezredes (22. könnyű hadosztály parancsnokság) lönyilvántartó tiszt 1943. április 14-én kapott II. osztályú német Vaskeresztet.⁵¹

Chemez Károly vezérkari őrnagyot (az 1. páncélos hadosztály vezérkari főnökét) 1943. január 28-án tüntették ki a II. osztályú német Vaskereszttel.⁵²

Lovag Kern Károly vezérkari őrnagy (a 2. Vezérkari főnökségi osztály alcsoport vezetője) 1942. június 28-án kapta meg a II. osztályú német Vaskeresztet.⁵³

Ramor Sándor páncélos alezredes (Magyar királyi Honvéd Központi Átvételi Bizottság – Harckocsi ügyek – vezetője) 1943. április 14-én kapta meg a II. osztályú német Vaskeresztet.⁵⁴

Nemes Seregély István alezredes (M. kir. 31. honvéd gyalog ezred) éppen szabadságon volt, még át nem vett kitüntetéseit, az azokra vonatkozó dokumentumokat – más hasonló anyagokkal egyetemben – az ún. irodalárdában őrizték. 1943. január 19–20-án, az osztrogorszki kitörés során, az ezredparancsnokság tehergépkocsiját, amelyen ezt a ládát is szállították, ellenséges tüzérsgé (vagy aknavető) találat érte. Kigyulladt, s a rajta levő rakomány elégett. Az alezredes kitüntetései, az azokra vonatkozó dokumentumok elégték. Ezek között voltak – a számára természetesen nagyon fontos – II. osztályú német Vaskereszt és adományozási okmánya. Kérte ezek pótlását. Ennek során derült ki, hogy a Honvédelmi Minisztérium még másolatban sem tudja pótolni a Vaskereszt adományozási okmányát. Felmerült viszont, hogy a kitüntetés elfogadásának és viselésének engedélyezéséről szóló Legfelsőbb Elhatározásról (73.777./eln. – 8/e. – 1942. sz. alatt kiállított névre szóló rendeletről) másolati példányt adnak ki.⁵⁵

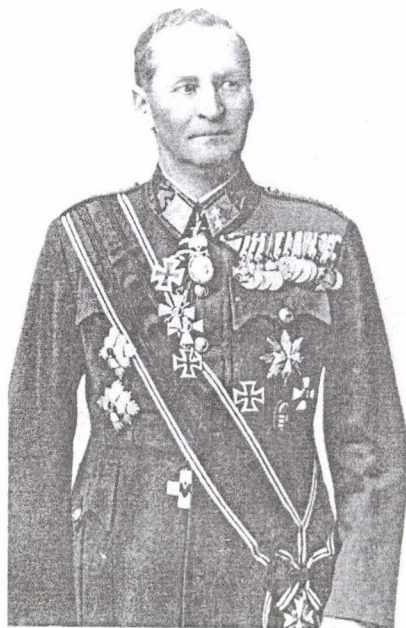
Vitéz Timár Kálmán gyalogsági ezredes (Magyar királyi 16. honvéd gyalogezred), lő- és fegyverfőtiszt 1943. február 25-én kért elfogadási és viselési engedélyt a II. osztályú német Vaskereszthez.⁵⁶

Fehéregyházi Ödön vezérkari százados közel fél éven keresztül volt a 102. könnyű hadosztály vezérkari főnöke. Ez a különféle hadtestek csapataiból összeállított hadosztály megszálló feladatokkal lett Ukrajnába küldve. A hadosztály különleges viszonyok között, rossz utakon, kivételes időjárási viszonyok között, hosszú meneteket hajtott végre. Fehéregyházi a partizánok elleni harc irányításában is kiemelt érdemeket szerzett. Közel 1500 kilométeres – fárasztó és nehéz – menetelés után, kedvezőtlen terep- és ellátási viszonyok között harcba vetette a magyar csapatokat, sikert aratott. Mindezzel a 2. német hadsereg hátát veszélyeztető helyzetet – 1942-ben – kedvezővé tette.⁵⁷

„*Teljesítményeinek elismeréséül a Német Haderő Legfőbb Hadura a Német Vaskereszt II. osztályával tüntette ki. Fehéregyházi Ödön vezérkari százados a jól végzett munka tudatában büszkén viseli ezt a magas kitüntetést.*”⁵⁸

Marót Béla százados (Magyar királyi honvéd Hadiakadémiai hallgató) számára 1943. január 29-án kértek elfogadási és viselési engedélyt a II. osztályú német Vaskereszthez.⁵⁹

Vitéz nemes Maróthy Géza hadiműszaki törzskari százados a Don menti harcokban tanúsított vitéz és bátor magatartásáért „a második magyar hadsereg parancsnokság német tábornoka” által lett 1942. december 18-án a II. osztályú német Vaskereszttel kitüntetve, Maróthy százados a 102. utász század parancsnoka volt azt itteni harcokban. (A későbbiekben a Magyar királyi Haditechnikai Intézet Robbantó Alosztályának vezetője volt.)⁶⁰

vitész DÁLNOKI MIKLÓS BÉLA
(itt altábornagy)

HOLLÓSY-KUTHY LÁSZLÓ
(itt vezérőrnagy)

vitész OSZLÁNYI KORNÉL
(vezérőrnagy, 1944)

vitész VASVÁRY FRIGYES
(vezérőrnagy, 1944)

vitész TOLNAY LAJOS
(vezérkari százados)

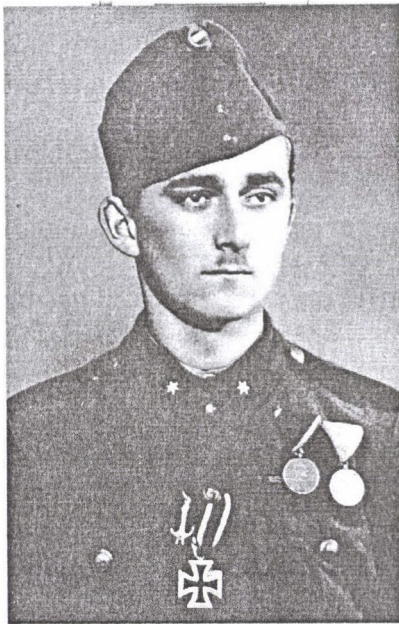
vitéz HORVÁTH SÁNDOR
(itt hadnagy)

DOBÁNYI LÁSZLÓ
(főtörzsőrmester)

FAZEKAS KÁROLY
(őrmester)

(Ismeretlen őrvezető)

(Ismeretlen szakaszvezető)

Mihályi Csaba százados (M. kir. 21. honvéd gyalog ezred 21/II. zászlóalj géppuskás század parancsnoka) 1943. január 20-án kapta meg a II. osztályú német Vaskeresztet.⁶¹

Vitéz Szinay András vezérkari százados (a 13. könnyű hadosztály szállásmestere) 1942. december 25-én kapta meg a II. osztályú német Vaskeresztet.⁶²

Dorsán Alfons főhadnagy, 1. honvéd harckocsi ezred 2. zászlóalj szakaszparancsnok 1943. április 14-én kapta meg a II. osztályú német Vaskeresztet.⁶³

Esztergomi Emil, tartalékos főhadnagy, a Magyar királyi honvéd haditudósító osztály anyagi tisztje 1943. május 5-én kapta meg a II. osztályú német Vaskeresztet.⁶⁴

Dr. Magyar Zoltán hivatásos orvos főhadnagy (a M. kir. „Béla király” 8. honvéd gyalogezred III. zászlóalj vezető orvosa) 1942. december 7-én kapta meg a II. osztályú német Vaskeresztet.⁶⁵

Papp Endre tartalékos főhadnagy (108. könnyű hadosztály 2. önálló légvédelmi gépágyú üteg parancsnok) 1942. május 15-én kapta meg a II. osztályú német Vaskeresztet.⁶⁶

Biegelbauer Pál tartalékos hadnagy (46. honvéd gyalog ezred kiképzési szakasz parancsnok) 1943. január 9-én nyerte el a II. osztályú német Vaskeresztet.⁶⁷

Gájer István hadnagy (M. kir. „Jurisics Miklós” 8. honvéd táborigazdálkodási osztály), aki többek között résztvevője volt egy sajátos új (rakéta) fegyver a „ködvető” tanfolyamnak, majd ezt követően a magyar csapatoknál „rögtönzött ködvető üteg” parancsnoka is volt. 1943. május 5-én kapta meg a II. osztályú német Vaskeresztet.⁶⁸

Fleiner Sándor (gyalogsági tartalékos zászlós, Magyar királyi 2. honvéd határőrség zászlóalj) 1942. október 30-án kapott II. osztályú német Vaskeresztet.⁶⁹

Hamerli János (továbbszolgálati zászlós) M. kir. 8. honvéd gyalog ezred 8. század szakasz parancsnok 1942. december 7-én kapta meg az I. osztályú német Vaskeresztet.⁷⁰

A német Vaskereszt magyar kitüntetettjei között is voltak olyanok, akik posztumusz nyerték el az elismerést. Pl. Ferch Ödön vezérkari százados (a 10. könnyű hadosztály összekötő tisztje), aki 1942. augusztus 15-én – orosz hadműveleti területen – Korotjak községben „ellenséges fegyver /harceszköz/ behatása következtében” halt hősi halált. 1942. augusztus 20-án nyerte el a kitüntetést.⁷¹

A német Vaskereszt magyar tulajdonosai között – nagyritkán – arisztokrata származású tisztiek is voltak, pl. a 121. könnyű hadosztály állományából: báró királyfiak Jeszenák Béla százados (a lovas század parancsnoka), illetve báró podmanini és aszódi Podmaniczky Frigyes tartalékos zászlós (a lovas századnál szakasz parancsnok). E tisztiek 1943. május 31-én kapták meg a német Vaskereszt II. osztályát.⁷²

A II. osztályú német Vaskereszt tulajdonosai között megtalálhatók voltak a Magyar királyi Gyorshadtest tisztjei is, akik az I. Német Páncéloshadereg alárendeltségében küzdöttek. Pl. Gutori vitéz Földes Gyula főhadnagy, Török József hadnagy, Dr. Keresztszeghy Sándor zászlós.⁷³

A II. osztályú német Vaskeresztet 1943. április 14-én nyerte el vitéz nemes megyesi Medgyesy (Schwartz) Miklós ezredes, az Ifjúság Honvédelmi Nevelésének és Testnevelésének Országos Vezetője, külügyi helyettese.⁷⁴

Vitéz Mikófalvy Ferenc ezredes, a Magyar királyi honvéd „Ludovika” Akadémia Akadémikus gyors osztály parancsnoka és Liptay-Wagner Tibor százados, az Akadémikus páncélos század parancsnoka, Erdélyi József százados, ugyanott beosztott tiszt 1943. április 14-én kapták meg a II. osztályú német Vaskeresztet.⁷⁵

A „Zrínyi Miklós” Honvéd Gyalogsági Hadapród Iskola (Pécs) állományából vitéz Tallér János főhadnagy az I. osztályú, Bognár Jenő százados a II. osztályú német Vaskeresztet kapta meg (1942-ben).⁷⁶

A „Toldi Miklós” Központi Testnevelési Intézet állományából Szücs András százados II. osztályú Német Vaskeresztet kapott 1943-ban.⁷⁷

Böszörményi Géza alezredes, a Magyar királyi honvéd Központi Gyalogsági Iskola tanulmányi csoportvezetője 1942. október 28-án kapta meg a II. osztályú német Vaskeresztet.⁷⁸

Vitéz nemes Burza Ákos őrnagy a Magyar királyi honvéd Központi Légvédelmi Iskola tanára 1943. január 30-án nyerte el a II. osztályú német Vaskeresztet.⁷⁹

A Magyar királyi honvéd Központi Páncélos Iskola parancsnokhelyettese vitéz nemes immenburgi Peinlich Béla ezredes és – az oda tartósan vezényelt – nemes nyéki Takáts László százados (a gépkocsizó lövészet előadó tanára) 1943. április 14-én nyerték el a II. osztályú német Vaskeresztet.⁸⁰

A Magyar királyi honvéd Központi Lovassági Iskola, lovas előadója, vitéz báró szentmiklósi és óvári Pongrácz Géza alezredes 1943. április 14-én kapta meg a II. osztályú német Vaskeresztet.⁸¹

Előfordult, hogy magyar csendőrtisztek is megkapták a II. osztályú német Vaskeresztet. Pl. 1943. május 14-én Kulifay László csendőr főhadnagy, az Ungvári csendőrtanzászlóalj 2. Tanszázad oktatótiszte.⁸² Száday Béla csendőr főhadnagy (Magyar királyi budapesti I. csendőrkörület számparancsnok-helyettese – Gödöllői szárny) 1943. május 14-én kapta meg e kitüntetést.⁸³

Nagyritkán az I. osztályú, s gyakrabban a II. osztályú német Vaskeresztet adományozták magyar legénységi állományú személyeknek is. Pl. Adler Mátyás tartalékos szakaszvezető, címzetes őrmester (a 35. gyalogezred lovas szakasz parancsnokhelyettese) 1942. július 4-én kapta meg a II. osztályú német Vaskeresztet.⁸⁴

Hardy László őrzető, aki a Magyar királyi 5. honvéd gyalogezred I. zászlóaljában szolgált, a Német Déli Hadseregcsoport Parancsnokság által 1942. augusztus 22-én II. osztályú német Vaskereszttel lett kitüntetve. Az elismert katona kitünt Afanasskewkánál vitézi tetteivel 1942. május 28. és június 6. között.⁸⁵

Horváth Lajos hivatásos őrmester (a 30. harcokcsiezred II. zászlóaljának állományából) 1943. január 6-án kapta meg a II. osztályú német Vaskeresztet.⁸⁶

Pandúr József továbbszolgáló szakaszvezető, II. osztályú német Vaskereszt adományozásának tárgyában a következőket adta elő:

„1942. Karácsony első éjjelén tekintettel arra, hogy nem tudtuk megtartani ezen szent ünnepet magam kimentem egy kicsit körülnézni. Kíváncsiságom annyira magával ragadott, hogy felszereltem magam 2 drb. tányéraknával és 12 drb. német nyeles kézigránáttal és átmentem az orosz vonalakhoz. ... Ezen könnyűnek ígérkezett vállalkozás eredménye 2 rejtett földerőd szétrombolása és 10 szovjet katona foglyul ejtése volt amit Schmidt Herbert német hadseregbeli őrmester úr bele vett jelentésébe mikor segítségemre jött szakaszával.

1942. évi december hó 28-án önként jelentkeztem egy vállalkozásra, melynek az volt a célja, hogy a szemben levő erdőben (urywy) ... lévő ellenséges földerődöket foglaljam el, illetve robbantsam fel, a rendelkezésemre bocsájtott rajjal és robbanó anyaggal. ... Vállalkozásom eredménye: 1 nehéz puska, 4 géppuska, számos géppisztoly és 45 szovjet katona volt.

1943. január hóban... 3 szovjet páncélost tányéraknával széjjel robbantottam. ...

*A januári nagy visszavonulásakor részemre egy borítékban ezen vállalkozásaimért ... a II. osztályú német Vaskeresztet adták át Kolbinóban a hadosztály parancsnokság épületében.*⁸⁷

Róka Béla főtörzsőrmester (I. hegyi dandár páncéltörő ágyú csoport) az I. osztályú német Vaskeresztet kapta meg 1945-ben.⁸⁸

Saly Gyula tartalékos címzetes őrmester (152. gépkocsizó utász zászlóalj 102. utász század) számára a Német Heeresgruppe B parancsnoka 1942. szeptember 27-én adományozta a II. osztályú német Vaskeresztet.⁸⁹

1943. április 14-én – utólag – adományoztak 31 fő legénységi állományú személynek, olyanoknak akik 1941-ben a Gyors hadtest állományában résztvevői voltak a Szovjetunió elleni harcoknak. Pl. (az 1. gépkocsizó lövész zászlóaljból) Balogh Gábor szakaszvezető, Kövesi Tamás tartalékos szakaszvezető, Dr. Kelecsényi Gábor hadapród őrmester, Horváth Béla őrmester, Weiland József honvéd, (a 2. gépkocsizó lövész zászlóaljból) Antal Pál őrmester, Koren Lajos tizedes, Turjanicza László őrzető, Fülöp László törzsőrmester, vitéz Huszta András alhadnagy.⁹⁰

Virág András tizedesnek, a 102. könnyű hadosztály állományából, 1941. október 21-én engedélyezték a II. osztályú német Vaskereszt elfogadását és viselését.⁹¹ Az I. és II. osztályú német Vaskereszt magyar kitüntetettjei között (akár a nekik adományozott magyar kitüntetésekkel ellentétben) mindenképpen „túlreprezentáltak” voltak a magyar királyi légierő különböző rendfokozatú képviselői. Pl. Heppes Aladár őrnagy (101. vadász) a II. osztályt 1943. január 29-én,⁹² az I. osztályt 1944 nyarán kapta meg.⁹³

Vitéz Kovács Endre repülő alezredes, a Magyar királyi az 1. távfelderítő pótosztály parancsnoka 1943. április 22-én kérte a II. osztályú német Vaskereszthez az elfogadási és viselési engedélyt.⁹⁴

Bánlaky György repülő főhadnagy (M. kir. 1. honvéd vadászrepülő osztály 1. vadászrepülő század), repülőgép-vezető 1942. december 21-én kapta meg a II. osztályú német Vaskeresztet. 1943. április 22-én pedig az I. osztályú német Vaskeresztet adományozták számára.⁹⁵

Bejczy József százados (101. vadász) II. o. 1943.⁹⁶ Herder László százados (bombázó) II. o. 1943, I. o. 1943.⁹⁷ Inokai Andor százados (m. kir. 4. honvéd bombázó repülő pótosztály parancsnokhelyettese, a debreceni repülőter parancsnokhelyettese) 1942. január 23-án kapta meg a II. osztályú német Vaskeresztet.⁹⁸ Kelemen Antal százados (távfelderítő) II. o. 1942. szeptember 4.⁹⁹ Irányi Pál főhadnagy (101/1. vadász) II. o. 1945. március 8., I. o. 1945. március 17.¹⁰⁰ Anderlik Árpád (5/III. közelfelderítő repülő század repülő megfigyelő) II. o. 1942. január 19.¹⁰¹ Németh Endre főhadnagy (M. kir. 1. honvéd távfelderítő repülő pótosztály – gyűjtő pótosztály parancsok) 1943. április 22-én kapta meg az I. osztályú német Vaskeresztet.¹⁰² Roth László főhadnagy (M. kir. 4. honvéd bombázó repülő pótosztály – 4./1. század) repülőgép-vezető és megfigyelőnek 1942. október 11-én adományozták a II. osztályú német Vaskeresztet és 1942. január 29-én nyerte el az I. osztályú német Vaskeresztet.¹⁰³ Vitéz Debrődy György hadnagy (101/1. vadász) II. o. 1943, I. o. 1944.¹⁰⁴ Vitéz Czigány Endre zászlós (3/1. közelfelderítő század) II. o. 1944, I. o. 1944.¹⁰⁵ Vitéz Szentgyörgyi Dezső zászlós (101. vadász) II. o. 1943. március 13., I. o. 1944. december 17.¹⁰⁶ Csapó Béla törzsőrmester (102/2. gyorsbombázó) II. o. 1944, I. o. 1945.¹⁰⁷ Mészáros Jenő őrmester (távfelderítő) II. o. 1942, I. o. 1943.¹⁰⁸

Ősze Ferenc repülő hadnagy (Magyar királyi honvéd harckiképző repülő osztály) beosztott tiszt, megfigyelő 1942. február 2-án kért elfogadási és viselési engedélyt a II. osztályú német Vaskereszthez.¹⁰⁹

Róza László szakaszvezető (102. zuhanóbombázó század) II. o. 1944. tavasz, I. o. 1944. nyár.¹¹⁰

Sajátos, de a második világháború időszakában előfordult, hogy magyar zsidó munkaszolgálatosok is kap-

tak II. osztályú német Vaskeresztet. Így pl. az 1942. karácsonyi harcokban való részvételért.

Török József hadnagy – érdekes módon – kétszer is megkapta a II. osztályú német Vaskeresztet. Török 1941. június 27–július 22-ig a X. közelfelderítő repülő századnál mint repülő megfigyelő tiszt teljesített szolgálatot. E század leváltása után a 12. kerékpáros zászlóaljhoz (állományilletékes csapattestéhez) került. Mindkét beosztásában felterjesztették, illetve adományozták is számára a II. osztályú német Vaskeresztet. Először 1941. december 6-án, a német szárazföldi erők vezénylő tábornokának aláírásával. Ennek elfogadását és viselését a magyar államfő hivatalosan engedélyezte.¹¹¹ A másik adományozás, a német légi erők vezénylő tábornokának aláírásával, 1942. január 22-én kelt. Török nem ismerte kellően a kapcsolatos gyakorlatot. Arra hivatkozott, hogy nem tudja, hogy milyen formában kell viselni, egy másodszer adományozott II. osztályú német Vaskeresztet.¹¹² Parancsnoksága már tudatában volt, hogy a német Vaskereszt egyes osztályai csak egyszer adományozhatók. Az újbóli adományozás helyett a magasabb osztályra, az I. osztályra való kicserélésre tettek javaslatot.¹¹³ Ezt azonban – utóbb – elvetették, mivel az illetékes magasabb fórumok szerint a német Vaskereszt I. osztályát – abban az időszakban – csak magasabb rendfokozatú és szolgálati beosztású magyar tisztnek kaphatták meg.¹¹⁴ Ezt követően a német légügyi miniszter és a légi erők parancsnokának döntése alapján a másodízben történt adományozást semmisnek tekintették.¹¹⁵

Magyar kitüntetettek az I. és II. osztályú német Vaskereszt túlnyomórészt a Keleti Fronton, a Szovjetunió elleni háborúban szerzett érdemek alapján nyerték el. Így abszolút különlegességnek számít Almássy László esete, akit napjainkban „angol beteg”-ként, nemzetközileg is jól ismernek. A kiváló Afrika-kutató, szakíró, „sivatagspecialista” stb. (tartalékos magyar repülő főhadnagy) német felkérésre – szakértőként – az „Afrika Korps” kötelékében szerepelt. Az afrikai hadműveletekkel kapcsolatban tüntették ki Vaskeresztekkel. A II. osztályú német Vaskeresztet 1942. június 20-án, az I. osztályú német Vaskeresztet pedig 1942. augusztus 14-én kapta meg.¹¹⁶ A Kormányzó általános érvényű Legfelsőbb Elhatározása alapján 1942. szeptember 30-án engedélyezték számára hivatalosan e kitüntetések elfogadását és viselését.¹¹⁷

A Vaskereszt adományozása magyar állampolgárok – gyakorlatilag – a háború legvégéig tartott. Így az 1944–1945-ös magyarországi harcok során is kiadásra került ez a kitüntetésescsoport. Az – egyre kilátástalanabb – harcok idején is igyekeztek a kitüntetésekkel – így a külföldi elismerésekkel kapcsolatos – előírásokat megtartani. Pl. az elfogadási és viselési engedélyek kérését ekkor sem mellőzték. Pl. Vukovány Lajos nyugállományú vezérőrnagy esetében 1945 februárjában–márciusában (az illetékesek) azzal foglalkoztak, hogy – megfelelő elérhető címen – megtalálják a kitüntetett tábornokot. Vukovány 1944. augusztus 1-jétől az I. Hadsereg parancsnokság állományában szerepelt, a későbbiekben azonban átkerült a 3. Hadsereg parancsnokságra. II. osztályú német Vaskeresztjéhez az elfogadási és viselési engedélyt – „a hagyományoknak megfelelően” – a Nemzetvezető megadta 1945. február 20-án. Az értesítést és az eredeti adományozási okmányt ezt követően próbálták eljuttatni – a nyilvánvalóan – azóta menekülő, helyét sokszorosan változtató – gyakorlatilag már elérhetetlen – kitüntetéshez.¹¹⁸

Varga József főtörzsőrmestert, aki a Bartal-zászlóaljban teljesített szolgálatot, 1945. január 20-án tüntették ki a II. osztályú német Vaskereszttel. Még a háború legvégén (1945. március 12-én) is igyekeztek korábbi parancsnokától, Bartal Béla századostól – tekintettel az esetleges azonos nevet viselő katonákra – pontos személyi adatait megtudni. Ezt egyébként az előjáró, a kitüntetést adományozó – korábbi – német hadseregparancsnokság kérte, az adományozási okmány megfelelő kitöltése érdekében. A kérdéssel az akkor már a Magyar gyalogsági Központi Iskolával Németországban tartózkodó tiszthez fordultak.¹¹⁹

Megjegyzendő, hogy tekintettel a viszonylag nagy számú Vaskereszt-adományozásokra, Horthy Miklós Kormányzó 1941. október 21-én Budapesten kelt „Legfelsőbb Elhatározásával”¹²⁰ általános elvi engedélye alapján hagyták jóvá a Vaskereszt elfogadási és viselési engedély kérelmeket. Ehhez a kitüntetetteknek – ideiglenesen – be kellett küldeniük a Honvédelmi Minisztérium 8. osztályához az eredeti adományozási okmányokat.

Pandula Attila

(A cikkben szereplő valamennyi kép a szerző gyűjteményéből származik.)

JEGYZETEK

¹ „Reichs Gesetz Blatt” 1939. Teil I. Nr. 159., 1573. p., „Hecros Verordnungsblatt” 21. Jhg. Ausgabe Teil A / B1 11. Nr. 82. Berlin 5. 9. 1939., „Marine Verordnungsblatt” 70 Jhg. Heft 30. nr. 695. 591. – Berlin 8. 9. 1939.

² Verordnung des Führers und Reichskanzlers über die Erneuerung des Eisernen Kreuzes. (Vom 1. September 1939.) Közli pl. *Dombrowski, Hanns*: Orden, Ehrenzeichen und Titel des nationalsozialistischen Deutschland. Berlin, 1940. „Sammlung des Wehrrechts” 154. p. 1. szakasz.

³ Uo. 154. p. 5. szakasz.

⁴ *Dotti, Giorgio*: Deozazioni al valore ed al merito delle forze armate germaniche 1933–1945. Hn. 1991. pl. 63. p. 36. illusztráció: Manusardi Dario őrnagy, a Saivoia lovas ezred állományából, II. osztályú német Vaskereszt; 63. p. 37. illusztráció: Barbo Guglielmo vezérőrnagy, a 3. gyors hadosztály („Amadco Duca d’Aosta”) lovasságának parancsnoka, II. osztályú német Vaskereszt; 63. p. 38. illusztráció: négy II. osztályú német Vaskereszttel kitüntetett olasz tiszt és katona; 68. p.

55. illusztráció: Marazzani Mario altábornagy, a Keleti fronton bevett olasz 3. gyors hadosztály parancsnoka, az I. és II. osztályú német Vaskereszt tulajdonosa.

⁵ Littlejohn, David: Foreign Legions of the Third Reich. Vol. 3. (Albania, Czechoslovakia, Greece, Hungary and Yugoslavia). San Jose, 1985. 59. p. bal oldali illusztráció: Turanc József tábornok, a képen az I. osztályú német Vaskereszttel; *Dörr, Manfred*: Aus gegebenem Anlaß. „Internationales Militaria – Magazin” Nr. 131. (2008. Január – Február) 42–43 pp., 43. p. illusztráció: Kowarnik Izidor repülő őrmester, Reznák Jan repülő őrmester a legsikeresebb szlovák repülők, 28. illetve 32 légygőzlemmel) Mindketten viselik az I. és II. osztályú német Vaskeresztet is.

⁶ Littlejohn, David: Foreign Legions of the Third Reich. Vol. 4. (Poland, the Ukraine, Romania, Free India, Estonia, Latvia, Lithuania, Finland and Russia). San Jose, 1987. pl. 102. oldal bal felső illusztráció: Jonescu Emanoil repülő tábornok az I. és II. osztályú német Vaskereszt jelvényeivel. (a továbbiakban: Littlejohn Vol. 4.)

⁷ Lautenschläger, Uwe: Die Kroatische Verwundeten – Medaille. „Internationales Militaria Magazin” Nr. 132. (März / April 2008.) 8. p. („Die Verleihung ausländischer Orden und Ehrenzeichen an Deutsche” sorozat 7. rész).

⁸ Littlejohn Vol. 4. 232. p. alsó illusztráció.

⁹ Littlejohn, David: Foreign Legions of the Third Reich. Vol. 2. (Belgium, Great Britain, Holland, Italy and Spain) San Jose, 1981. 259. p. felső illusztráció: Muñoz Grandes Augustin tábornok (a spanyol Kék hadosztály parancsnoka), az I. és II. osztályú német Vaskereszt tulajdonosa, Esteban Infantes Emilio tábornok (a spanyol Kék hadosztály parancsnoka) a képen a II. osztályú német Vaskeresztet viseli. (a továbbiakban: Littlejohn Vol. 2.)

¹⁰ Littlejohn Vol. 4. 142. p. felső illusztráció: Rebanc Alfons őrnagy, itt a II. osztályú német Vaskereszttel, 143. p. felső illusztráció: Nugiseks Harald, SS Unterscharführer, a II. osztályú német Vaskereszttel, alsó illusztráció: Maitle Paul, SS Hauptsturmführer, itt a német Vaskereszt II. osztályával.

¹¹ Littlejohn Vol. 4. 174. p. középső illusztráció: Galdins Nikolajs, SS Obersturmbahnführer, az I. és II. osztályú német Vaskeresztet is viseli.

¹² Dobjask, Sz. – Karasuk, A.: Vtoraja mirovaja vojna 1939 – 1945. – Russzkaja Oszvobozsytelnaja Armija. Moskva, 1999. 28. p., 29. p. 2. illusztráció: Orosz őrmester a ROA 10. hadosztályának állományából. Az ismeretlen őrmester viseli a német Vaskereszt II. osztályát, 36. p. illusztráció: Kaminski, Broniszlav Vlachislavovitsch, a német Vaskereszt I. osztályának jelvényével. *Rosenwald, Walter*: Ivan Nikitic Kononov Kommandeur des „Donkosaken – Reiter Regiments 5”. „Zeitschrift für Heereskunde” Nr. 415. Januar / März 2005. (LXIX. Jhg.) 27–32. pp. különösen 30. p. Kononov – korábbi szovjet őrnagy – legvégül a németek oldalán harcoló orosz (kozák) erők tábornoka, 1943 decemberében (alczredesként) kapta meg a német Vaskereszt II. osztályát, 1944-ben (czredesként) nyerte el a német Vaskereszt I. osztályát. 27. p. 1. illusztráció: Olaf Jordan olajfestményén a német Vaskereszt I. és II. osztályát is viseli Kononov. (National Archiv, Washington); *Schuster, Peter – Thiede, Harald*: Die Uniformen und Abzeichen der Kosaken in der deutschen Wehrmacht. Vorderstedt, 1999. 37. p. jobb oldali, középső illusztráció: Kononov (alczredes) a II. osztályú német Vaskereszt átadása után, 67. p. alsó, jobb oldali illusztráció: Kononov ezredes, mellén az I. osztályú német Vaskereszttel, 113. p. középső kép: Kononov a II. osztályú német Vaskereszt szalagját viseli, 123. p. von Pannwitz tábornok kitüntetési Kononov alczredes a II. osztályú német Vaskereszttel, 124. p. bal oldali középső illusztráció: ismeretlen kozák tiszt a 2. Szibériai kozák lovas ezred állományából (Sibirkosaken – Reiter – Regiment 2.) a II. osztályú német Vaskereszt szalagjával, 145. p. jobb oldali felső illusztráció: Pugowatschnikov őrnagy a német Vaskereszt I. osztályával.

¹³ Littlejohn, David: Foreign Legions of the Third Reich. Vol. 1. (Norway, Denmark, France). San Jose, 1979. 150. p. illusztráció (a továbbiakban: Littlejohn Vol. 1.).

¹⁴ Littlejohn Vol. 2. 167. p. bal oldali illusztráció, 181. p. jobb oldali, felső illusztráció.

¹⁵ Littlejohn Vol. 2. 56. p. középső illusztráció.

¹⁶ Littlejohn Vol. 2. 60. p. bal oldali, középső illusztráció: Geurts Jules, a német Vaskereszt I. osztályának tulajdonosa.

¹⁷ Littlejohn Vol. 1. 29. p. felső illusztráció, 43. p. bal oldali illusztráció: Quist, SS Obersturmbahnführer a német Vaskereszt I. osztályát viseli, 49. p. alsó illusztráció.

¹⁸ Littlejohn Vol. 1. 95. p. bal oldali felső illusztráció, 96. p. felső illusztráció, 99. p. illusztráció: K. B. Martinsen, SS Obersturmbahnführer a német Vaskereszt I. osztályát viseli.

¹⁹ „Personalverordnungsblatt für die k. u. k. Kriegsmarine” 1915. Nr. 34. 7. August 1915.

²⁰ „Personalverordnungsblatt für die k. u. k. Kriegsmarine” 1916. Nr. 9. 4. März 1916.

²¹ Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) I. 31. Honvédelmi Minisztérium (a továbbiakban: HM) iratai 1943. Eln. 8. osztály (a továbbiakban: o.) 8. t. 3956. csomó (a továbbiakban: cs.) – 55.207 /eln. 8. E. – „vitéz Pongrácz Pál vezérőrnagy 2. oszt. német Vaskeresztjéhez pánt adományozása.” „Pro domo” (aktában), uo. kiadvány (aktában).

²² HL I. 31. HM iratai 1943. Eln. 8/c. o. 8. t. 5965. cs. – 45.027./eln. 8/c. – Réh Gyula ht. őrnagy és társai német hadikittüntetése – M. kir. szombathelyi III. honvéd hadtest parancsnokság – Névjegyzék. 11.778. számhoz /eln. Ti. 1943. Szombathely, 1943. július 21.

²³ HL I. 31. HM iratai 1943. 8/c. o. 8. t. 5860. cs. – 1999./eln. 8. E. – „vitéz Szügyi Zoltán ezds. és társai német hadikittüntetése.” – Névjegyzék a német hadikittüntetésben részesült 43. gyalog ezredbeli tisztokról. (42. 12. 28.)

²⁴ HL I. 31. HM iratai 1943. Eln. 8/c. o. 8. t. 5964. cs. – 42.351./1943./8. E. – Szarka György ezredes és társai német hadikittüntetése. Vitéz Szügyi Zoltán ezredes kérvénye. Pápa, 1943. június 4.

²⁵ HL I. 31. HM iratai 1943. Eln. 8/c., o. 8/c. – 8. t. 5965. cs. – Réh Gyula ht. őrnagy és társai német hadikittüntetése – Csics György ezredes kérvénye. 109. szám /pk-1943. (H. n.) 1943. április 17.

²⁶ Uo. a kérvényre gépelve. (H. n.) 1943. július 5.

²⁷ HL I. 31. HM iratai 1943. 5963. cs./eln. 8/c. o. 8. t. – 35.640./eln. 8/c. – Herbeck József ezds és társai német hadikittüntetése – Névjegyzék, Budapest, 1943. június 1.

²⁸ HL I. 31. HM iratai eln. 8/c. o. 8. t. 5963. cs. – 26.975./eln. 8/c. – Tormássy Tibor százados és társai német hadikittüntetése – 10./34. /I. pc. Ho. Sgt. 43. III. 26. szám – Névjegyzék. Budapest, 1943. április 6.

²⁹ HL I. 31. HM iratai 1943. Eln. 8/c. o. 8. t. 5965. cs. – 45.027./eln. 8/c. – Réh György ht. őrnagy és társai német hadikittüntetése – 138/VIII. hdt. Pság sgt. Ti. 43. VI. 19. Névjegyzék. Hn. 1943. július 2.

³⁰ HL I. 31. HM iratai 1943. Eln. 8/c. o. 8. t. 5964. cs. – 42.351./1943/8. c. – Szarka György ezredes és társai német hadikittüntetése – Georgevics Ödön m. kir. főtörzskapitány kérvénye a M. kir. honvédelmi miniszterhez.

³¹ HL I. 31. HM iratai 1943. 8/c. o. 8. t. 5963. cs. – 35.640./eln. 8. o. 8. t. – Hrebeck József ezds és tsai német hadikittüntetése – 37./13. I. zlj. Vitéz Gáll Sándor jelentése. H. n. 1943. január 7.

³² HL I. 31. HM iratai 1943. 8/c. o. 8. t. – 5860. cs. – 1999./eln. 8. c. Névjegyzék – 2929. szám / kt. – 1942. – Gyöngyös, 1943. január 16.; uo. Legfelsőbb Elhatározás (Budapest) 1943. január 21.

³³ HL I. 31. HM iratai 1941. 8/c. o. Vkf. 8. t. 4250. cs. – 141.415. /eln. 8/c. vk. – „Vitéz Major és vitéz Vörös vörög-ek részére az I. osztályú német Vaskereszt adományozása.” „Pro domo” és kiadvány (aktában) Budapest, 1941. december 6.

³⁴ HL I. HM iratai 1942. Elnöki B. o. Bév t. 4916. cs. – 1485. /Elnöki B. osztály – „Vitéz László Dezső vörög. német hadikittüntetési adományozási okmányainak beszerzése.”

³⁵ V. ö. Pl. *Forman Adrian*: Forman's Guide To Third Reich German Awards... And Their Values. San Jose, 1993. (2) 20–21 pp.

³⁶ HL I. 31. HM iratai 1943. Eln. 8/c. o. 8. t. 5961. cs. – 9.508./cln. 8. E. – Csataj Lajos altáb. és társai német kitüntetése, Pro domo (aktában).

³⁷ Uo. 9.508. szám / cln. 8/c. – 1943. / M. kir. honvédelmi miniszter. Budapest, 1943. február 12.

³⁸ Uo. M. kir. Kolozsvári IX. honvéd hadtest parancsnokság. 388 F. számhoz / cln. III. nyt. 1943. – Névjegyzék. Kolozsvár, 1943. március 11.

³⁹ Uo. – M. kir. Debreceni VI. honvéd hadtest parancsnokság – 3169. szám / cln. VIII. ti. 1943. – Névjegyzék. Debrecen, 1943. március 8.

⁴⁰ HL I. 31. HM iratai 1943. Eln. B. o. Bév. t. 5769. cs. – 1015. / cln. öki B. o. – I. oszt. Német Vaskereszttel kitüntetett magyar tábormokok üdvözlése német részről. – Rah von Pappenheim ezredes levele Kalmár Aurél ezredeshez. Nr. 2509. / 42. h. n., dátum nélkül.

⁴¹ Uo. Pro domo (aktában).

⁴² HL I. 31. HM iratai 1943. Eln. B. o. Bév. t. – 1580/Elnöki B. – Ujlaky vezérőrnagy távirata von Witzleben vezérőrnagnak. A táviratot 1943. január 11-én adták fel.

⁴³ HL I. 31. HM iratai 1942. 1942/cln. 8/c. o. 8. t. 5063. cs. – 53.192. /Eln. 8/c. – „Vitéz Jány Gusztáv vezérezredes a német Vaskereszt viselésének engedélyeztetését kéri.” „Pro domo”.

⁴⁴ HL I. 31. HM iratai 1943. Eln. 8/c. o. 8. t. 5961. cs. – Szakáts Zoltán ezredes és társai német hadikitüntetésének engedélyezése. – Névjegyzék. Pécs, 1942. december 5.

⁴⁵ HL I. 31. Eln. 8/c. 8. t. – 70077./cln., 8. o. – 64. szám / Eln. Kik. Csf. 1943. Névjegyzék. Bp., 1943. február 11.

⁴⁶ HL I. 31. HM iratai 1943. Eln. 8/c. o. 8. t. 5963. cs. – 32.032. / cln. 8. E. o. – Német hadikitüntetések elfogadása, viselése. – 1040/VII. hadt. Szt. 43.IV. – 10. 27-hez. Névjegyzék. H. n. 1943. február 17.

⁴⁷ HL I. 31. HM iratai 1943. Eln. 8/c. o. 8. t. 5962. cs. – 18.720./cln. 8. c. o. – Pálkuti László ezredes és társai német hadikitüntetése – vitéz Ginszkey Oszkár jelentése a VII. hadtest parancsnokságának.

⁴⁸ HL I. 31. HM iratai 1942. 8/c. o. 8. t. 5072. cs. – 1434. /cln. 8./E. – „Nemes Zsedényi Zoltán vk. ezredes az I. osztályú német Vaskereszt viselésének engedélyezését kéri.” – Névjegyzék.

⁴⁹ HL I. 31. HM iratai 1943. Eln. 8/c. o. 8. t. – 5961. cs. – Szakáts Zoltán ezredes és társai német hadikitüntetésének engedélyezése – Oszlányi Kornél levele a Magyar királyi honvédelmi miniszterhez. Bp., 1943. február 12.

⁵⁰ HL I. 31. HM iratai 1942. 8/c. o. 8. t. 5072. cs. – 57.109. Eln. 8/c. o. „Martsa Sándor ezd. II. oszt. német Vaskereszt viselésére kér engedélyt.” „Pro domo” (aktában).

⁵¹ HL I. 31. HM iratai 1943. Eln. 8/c. o. 8. t. 5964. cs. – 42.351./1943./8. E. – Szarka György ezredes és társai német hadikitüntetése – M. kir. nyíregyházi 22. honvéd könnyű hadosztály parancsnokság. – Névjegyzék. Nyíregyháza, 1943. június 20.

⁵² HL I. 31. HM iratai 1943. Eln. 8/c. o. 8. t. 5963. cs. – 26.975./cln. 8/c. – 10./34./I. pc. Ho. Sgt. 43. III. 26. szám – Névjegyzék. Budapest, 1943. április 6.

⁵³ HL I. 31. HM iratai 1943. Eln. 8/c. o. 8. t. 5963. cs. – 32.032. / cln. 8. c. o. – Német hadikitüntetések elfogadása, viselése – M. kir. Honvéd Vezérkar főnöke 2. osztály – Névjegyzék. 16.663. szám / cln. 2. Vkf. Köz. 1943. – Budapest, 1943. április 27.

⁵⁴ HL I. 31. HM iratai 1943. Eln. 8/c. o. 8. t. 5963. cs. – 32.004. cln. 8/c. – Szent-Királyi alezredes és társai német hadikitüntetése – M. kir. Honvéd Központi Átvételi Bizottság – Ramor Sándor alezredes kérelme a kitüntetés elfogadása és viselése vonatkozásában – Budapest, 1943. július 29.

⁵⁵ HL I. 31. HM iratai 1943. Eln. 8/c. o. 8. t. 5963. cs. – 22.619./cln. 8. c. – nemes Seregély István alezredes megsemmisült kitüntetései és az okmányok újbóli kiadását kéri. Pro domo (aktában), I. számú betétív a 22. 619./cln./c. 8. c. – 1943. sz. ügyirathoz. A 22.619./cln. 8. 1943.

számhoz. 73.877. szám /cln. 8/c. – 1942. Névre szóló rendelvény Seregély István m. kir. alezredesnek. (Másolat) Budapest, 1942. december 18. A 31. gyalogezred parancsnokának levele – 1943. március 28.

⁵⁶ HL I. 31. HM iratai 1943. Eln. 8/c. o. 8. t. 5963. cs. – 32.004./cln. 8/c. – Szent-Királyi alezredes és társai német hadikitüntetései – M. kir. 16. honvéd gyalogezred 1166. szám / kt. – 1943. – Névjegyzék. H. n. 1943. február 25.

⁵⁷ HL I. 31. HM iratai 1942. Eln. 8. o. 8. t. 5073. cs. – 49.216. /cln. 8. E. o. – „Fehéregyházi Ödön vezérkari százados dícsérete.”

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ HL I. 31. HM iratai 1943. Eln. 8/c. o. 8. t. 5963. cs. M. kir. Honvéd Hadi Akadémia 390. sz. kt. – 1943. – Névjegyzék. (H. n.) 1943. január 25.

⁶⁰ HL I. 31. HM iratai 1943. Eln. E. o. 8. t. 5961. cs. – 1.6559./cln. 8. o. – Studer Gyula tartalékos zászlós és társai német hadikitüntetése. M. kir. Honvéd Haditechnikai Intézet 64.612. szám/cln. H. T. I. 1943. Budapest, 1943. január 26., Uo. I. sz. melléklet a 64.612./cln. H. T. I. – 1943. számhoz.

⁶¹ HL I. 31. HM iratai 1943. Eln. 8/c. o. 8. t. 5963. cs. 19.830. M. kir. 21. honvéd gyalog ezred 2794. szám /kt. – 1943. Névjegyzék. Kassa, 1943. március 2.

⁶² HL I. 31. HM iratai 1943. Eln. 8/c. o. 8. t. 5963. cs. – 32.032./cln. 8/c. o. – Német hadikitüntetések elfogadása, viselése – 164/13. k. ho. sgt. 43. IV. 14. (H. n.) 1943. február 14.

⁶³ HL I. 31. HM iratai 1943. Eln. 8/c. o. 8. t. 5963. cs. – 32.004./cln. 8/c. – Szent-Királyi alezredes és társai német hadikitüntetése – M. kir. „József nádor” I. honvéd harcokosi ezred – 368. szám / kt. pótk. 1943-hoz Névjegyzék. Jászberény, 1943. július 29.

⁶⁴ HL I. 31. HM iratai 1943. Eln. 8/c. 8. t. 5965. cs. – Réh Gyula ht. őrnagy és társai német hadikitüntetése. M. kir. honvéd haditudósító osztály – Névjegyzék. 1943. július 10.

⁶⁵ HL I. 31. HM iratai 1943. Eln. 8/c. o. 8. t. 5962. cs. – 26.268. – Német hadikitüntetések. M. kir. 8. honvéd gyalog ezred II. zlj. parancsnokság – Névjegyzék. H. n., é. n.

⁶⁶ HL I. 31. HM iratai 1943. Eln. 8/c. o. 8. t. 5963. cs. – 28.776./cln. 8. – Papp Endre tartalékos főhadnagy és Dr. Geisenberger Jenő zászlós német hadikitüntetése. – 628/108. k. ho. sgt. számhoz – Névjegyzék. H. n. 43. IV. 16.

⁶⁷ HL I. 31. HM iratai 1943. Eln. 8/c. o. 8. t. 5961. cs. – 7.077./cln. 8. c. – Szakáts Zoltán ezredes és társai német hadikitüntetésének engedélyezése – 56/46./III. zlj. pk. 43.I. 22. – Névjegyzék. H. n. 1943. január 22.

⁶⁸ HL I. 31. HM iratai 1943. Eln. 8/c. o. 8. t. 5964. cs. – 42.351./1943./8. c. – Szarka György ezredes és társai német hadikitüntetése – M. kir. „Jurisics Miklós” 8. honvéd táborig tüzérsztály 2071./At. – 1943. számhoz. Névjegyzék. Szombathely, 1943. június 26.

⁶⁹ HL I. 31. HM iratai 1943. Eln. 8/c. o. 8. t. 5963. cs. – 32.004./cln. 8/c. – Szent-Királyi alezredes és társai német hadikitüntetése – M. kir. 2. honvéd határhadász zászlóalj parancsnokság. Kimutatás. (Felsővisó)

⁷⁰ HL I. 31. Eln. 8/c. o. 8. t. 5962. cs. – 18.286./cln. 8/c. o. – vitéz Máthé Kálmán altábornagy német hadikitüntetése – M. kir. 8/III. pót-zászlóalj parancsnokság 106. szám / Kt. – 1943. – Névjegyzék. Pécs, 1943. február 26.

⁷¹ HL I. 31. HM iratai 1943. Eln. 8/c. o. 8. t. 5964. cs. – 4.341./1943./8. c. – Szarka György ezredes és társai német hadikitüntetése – M. kir. kaposvári 10. könnyű hadosztály parancsnokság – Melléklet a 102/kt. – 1943. számhoz. Névjegyzék.

⁷² HL I. 31. HM iratai 1943. Eln. 8/c. 8. t. 5964. cs. – 42.351./1943./ – Szarka György ezredes és társai német hadikitüntetése – 536/12. k. ho. hu. sgt. 43. VI. 22. szám – Névjegyzék. H. n. 1943. június 22.

⁷³ HL I. 31. HM iratai 1942. Elnöki B. o. Bév. t. 4916. cs. – 2281/Elnöki B. o. – „Magyar tiszték, altisztek stb. kitüntetése a II. osztályú német Vaskereszttel.” „Pro domo” (aktában).

74 HL I. 31. HM iratai 1943. Eln. 8/c. o. 8. t. 5964. cs. – 42.351./1943./8. c. – Szarka György ezredes és társai német hadikitüntetése – Névjegyzék. 206. szám / bk I-hoz-1943. – Budapest, 1943. június 22.

75 HL I. 31. HM iratai 1943. Eln. 8/c. o. 8. t. 5964. cs. – 42.351./1943./8. c. – Szarka György ezredes és társai német hadikitüntetése – M. kir. Honvéd „Ludovika” akadémia parancsnokság. 1.375. szám / tkb. 1943. Névjegyzék.

76 HL I. 31. HM iratai 1943. Eln. 8. o. 8. t. 5960. cs. – 4.177./ c/n. 8/c. oszt. „Pro domo” (aktában).

77 HL I. 31. HM iratai 1943. Eln. 8. o. 8. t. 5958. cs. – 18.280./ c/n. 8/c. – „Szücs András százados német hadikitüntetése.”

78 HL I. 31. HM iratai 1943. Eln. 8/c. o. 8. t. – 5961. cs. 7.077./c/n. 8/c. – Szakáts Zoltán ezredes és társai német hadikitüntetésnek engedélyzése. Névjegyzék, 168. számhoz / kt. 1943. – Várpalota, 1943. február 5.

79 HL I. 31. HM iratai 1943. Eln. 8/c. o. 8. t. 5962. cs. – 26.268. – Német hadikitüntetések – M. kir. honvéd Légvédelmi Központi Iskola 410/kt. – 1943. számhoz. Névjegyzék. H. n. 1943. január 30.

80 HL I. 31. HM iratai 1943. Eln. 8/c. o. 8. t. 5964. cs. – 42.351./ c/n. 8/c. – Szarka György ezredes és társai német hadikitüntetése – M. kir. Honvéd Páncélos Központi Iskola parancsnoksága – 842. szám/Kt. – 1943. – Névjegyzék. Esztergom, 1943. június 22.

81 HL I. 31. HM iratai 1943. Eln. 8/c. o. 8. t. 5965. cs. – 45.027./ c/n. 8/c. – Réh Gyula ht. őrnagy és társai német hadikitüntetése – M. kir. Honvéd Lovassági Központi Iskola parancsnoksága. Névjegyzék. 785. szám/ c/n. – 1943. Öröknyitábor, 1943. július 17.

82 HL I. 31. HM iratai 1943. Eln. 8/c. o. 8. t. 5964. cs. – 42.351./1943./8. c. – Szarka György ezredes és társai német hadikitüntetése. – M. kir. Kassai VIII. csendőrkertület 49./kt. 1943. – Névjegyzék. Ungvár, 1943. június 9.

83 Uo. – Budapesti I. csendőrkertület – Névjegyzék. Gödöllő, 1943. június 17.

84 HL I. 31. HM iratai 1942. 1942/c. 8/c. o. 8. t. 5068. cs. – 67.998. /c/n. 8. c. – „Saly Gyula címzetes őrmester német kitüntetése.” 470. /35. gyalogezred parancsnokság Névjegyzéke a német hadikitüntetéssel kitüntetett legénységi állományú egyénokről. (1942. augusztus 11.)

85 HL I. 31. HM iratai 1943. Elnöki B. o. Bév t. – 52.168. /Elnöki osztály – „Hardy László tartalékos őrzető részére adományozott német kitüntetés adományozási okmány másolatát kéri.” – Kiadvány (aktában) 1943. augusztus 27.

86 HL I. 31. HM iratai 1943. c/n. 8/c. o. 8. t. 5952. cs. – 69.720. / c/n. 8/c. – „Horváth János hivatásos őrmester címzetes törzsőrmester német Vaskereszt igazolványa ügyében. „A Magyar királyi József nádor” /I. honvéd harcokosi zászlóalj parancsnokának levele a magyar királyi honvédelmi miniszterhez. Nána, 1943. szeptember 30.

87 HL I. 31. HM iratai 1943. c/n. 8/c. o. 8. t. 5956. cs. – 85. 118./ c/n. 8/c. – „Pandúr József tsz. szakaszvezető német Vaskereszt II. osztályának adományozása tárgyában.” – Jegyzőkönyv (M. kir. XIII. honvéd közérdekű munkaszolgálatos zászlóalj) Kilyén, 1943. november 1.

88 HL I. 31. HM iratai 1945. 1945. Elnöki és bizalmas – c/n. és biz. 8/c. 6830. cs. – 44.724./biz. 8/c. – „Róka Béla főtörzsőrmester és társai német hadikitüntetése” szám nélkül I. hegyi dandár páncéltörő ágyús csoport parancsnok. (1945. március 13.)

89 HL I. 31. HM iratai 1942. 1942./c/n. 8/c. o. 8. t. 5068. cs. – 67.998. /c/n. 8/c. – „Saly Gyula címzetes őrmester német kitüntetése.” – Kimutatás a Heeresgruppe által kitüntetett tiszthelyettesekről. (408./102. utász század parancsnok.) 1942. november 1.

90 HL I. 31. HM iratai 1943. Eln. 8/c. o. 8. t. 5963. cs. – 32.844./ c/n. 8/c. – Balogh Gábor továbbszolgáló szakaszvezető és társai német hadikitüntetése. – Névsor.

91 HL II. 1458. Magyar királyi honvéd megszálló parancsnokság / Keleti Magyar Megszálló Parancsnokság/ 1941–1944. iratai. Csoportparancsnoksági iratok. – 114. számú Keleti Magyar Megszálló Csoportparancsnoksági parancs. 1942. november 21. 2. szám.

⁹² HL I. 31. HM iratai 1943. Eln. 8/c. o. 8. t. 5963. cs. – 19.830. – M. kir. 5/I. honvéd vadász repülő pótszázad parancsnokság – Névjegyzék. Mátyásföld, 1943. március 27.

⁹³ Zsák Ferenc (összeállítása): Első és másodosztályú német Vaskereszttel kitüntetett magyar repülő katonák. (kézirat) (a továbbiakban: Zsák i. m.).

⁹⁴ HL I. 31. HM iratai 1943. Eln. 8/c. o. 8. t. 5964. cs. – 42.351./1943. 8/c. – Szarka György ezredes és társai német hadikitüntetése – M. kir. Légierők parancsnoksága – Névjegyzék. Budapest, 1943. június 22.

⁹⁵ HL I. 31. HM iratai 1943. Eln. 8/c. o. 8. t. 5963. cs. 32.004./c/n. 8/c. – Szent-Királyi alezredes és társai német hadikitüntetése – M. kir. I. honvéd vadász repülő pótszázad 3606. szám / kt. pótk. 1943. – Névjegyzék. H. n., é. n.

⁹⁶ Zsák i. m.

⁹⁷ Uo.

⁹⁸ HL I. 31. HM iratai 1943. Eln. 8/c. o. 8. t. 5965. cs. – 45.027./ c/n. 8/c. – Réh Gyula őrnagy és társai német hadikitüntetése – M. kir. 4. honvéd bombázó repülő pótszázad. Névjegyzék 3.176. szám / kt. pótk. 1943. Debrecen, 1943. július 9.

⁹⁹ Zsák i. m.

¹⁰⁰ Uo.

¹⁰¹ HL I. 31. HM iratai 1942. Eln. 8/c. o. 8. t. 5058. cs. – 12.388./ c/n. 8/c. – Névjegyzék. Máramarossziget, 1942. március 4.

¹⁰² HL I. 31. HM iratai 1943. Eln. 8/c. o. 8. t. 5965. cs. – 45.027./ c/n. 8/c. – Réh Gyula ht. őrnagy és társai német hadikitüntetése – M. kir. I. honvéd távolfelderítő repülő pótszázad – Felterjesztés 4093. szám / kt. – 1943. Budapest, 1943. június 22.

¹⁰³ HL I. 31. HM iratai 1943. Eln. 8/c. o. 8. t. 5965. cs. – 45.027./ c/n. 8/c. – Réh Gyula ht. őrnagy és társai német hadikitüntetése – M. kir. 4. honvéd bombázórepülő pótszázad – Névjegyzék 3.176. szám / kt. pótk. 1943. Debrecen, 1943. július 9.

¹⁰⁴ Zsák i. m.

¹⁰⁵ Uo.

¹⁰⁶ Uo.

¹⁰⁷ Uo.

¹⁰⁸ Uo.

¹⁰⁹ HL I. 31. HM iratai 1943. Eln. 8. o. 8. t. 5961. cs. – 6559./c/n. 8. o. – Studer Gyula tartalékos százados és társai német hadikitüntetése – M. kir. Honvéd repülő ezred Bombázó kiképző Repülő Osztály – Névjegyzék. H. n. 1942. február 2.

¹¹⁰ Uo.

¹¹¹ HL I. 31. HM iratai 1942. 1942/c/n. 8/c. o. 8. t. 5071. cs. – 124.463./c/n. 8/c. oszt. – „Török József hadnagy tájékoztatást kér, a II. osztályú német Vaskereszt újbóli adományozása tárgyában. – Török József (M. kir. I. honvéd harcokosi ezred) levele a honvédelmi miniszterhez (Elnökség B. osztály) Munkács, 1942. február 25.

¹¹² Uo.

¹¹³ Uo. A kérvényre gépelt javaslat.

¹¹⁴ Uo. „Pro domo”. Az osztály állásfoglalása a 2. ponthoz.

¹¹⁵ Uo. Kiadvány (aktában) – 1942. július 4.

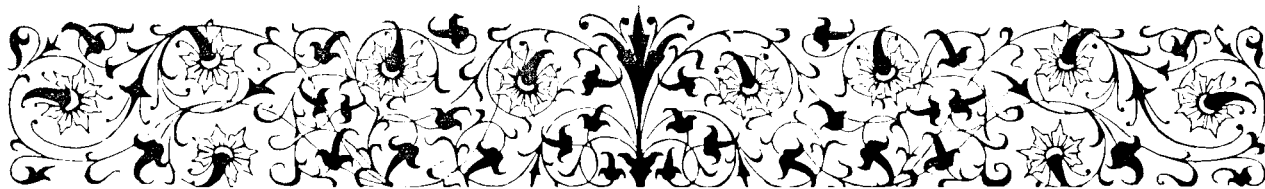
¹¹⁶ HL I. 31. HM iratai 1942. 1942/c/n. 8/c. o. 8. t. 5058. cs. – 56.031./ c/n. 908/c. – „nemes Almássy László tartalékos főhadnagy I. és II. osztályú német Vaskereszt elfogadásának és viselésének engedélyzése.” „Pro domo” (aktában) – Jegyzék – Budapest, 1942. szeptember 23.

¹¹⁷ Uo. Magyar királyi Honvédelmi miniszter. – 56.031. szám / c/n. 8/c. – 1942. (Budapest) 1942. szeptember 30.

¹¹⁸ HL I. 31. HM iratai 1945. 8. Nyilvántartó osztály iratai 8636. cs. – 1387. Szv. III. – Vukovary György ny. áll. vezérőrmagy II. osztályú német Vaskeresztje – Pro domo (aktában), 5467./3. Hds. IV. d. kiut. 45. II. 17., Hm és Hfp. 3. o. Gyeptü II.

¹¹⁹ HL I. 31. HM iratai 1945. 8. Nyilvántartó osztály – 64.034. 5227./3. Hds. II. a. 1945. március 8. levele.

¹²⁰ „Honvédségi Közlöny” 1941. 51. szám – 71.936./c/n. 8/c. – 1941. sz. körrendelet.

BESZÁMOLÓ A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEALÓGIAI TÁRSASÁG SZÉKESFEHÉRVÁRI TUDOMÁNYOS KONFERENCIÁJÁRÓL

„Múltunkra nézzünk vissza, ennek birtokában éljük a jelent, s építsük a jövőt!”
(Spányi Antal)

A Fejér megyei millenniumi ünnepi rendezvénysorozat keretében és Bory Jenő (1879–1959) építészmérnök, szobrász halála 50 esztendő jubileumának alkalmából rendezte meg a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság a minden esztendőben sorra kerülő, vidékre kihelyezett szimpóziumát a székesfehérvári Bory-vár képtárában 2009. szeptember 4-én. A házigazda szerepét a Bory-vár Alapítvány, a konferencia védnöki tisztét a Székesfehérvári Egyházmegye püspöke, Spányi Antal, valamint Palkovics László, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja töltötte be. A tudományos értekezleten tiszteletét tette a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság elnöke, Bertényi Iván történész, egyetemi tanár (ELTE BTK, Történelem Segédtudományai Tanszék), a Magyar Tudományos Akadémia doktora, a Nemzetközi Heraldikai Akadémia rendes és a Madridi Királyi Heraldikai és Genealógiai Akadémia levelező tagja. A „kiérdemesült” tudóst a konferencia napján tüntették ki *professor emeritus* címmel. A tanácskozás programja – a Bory-vár Alapítvány képviselőjében – Ágoston Béla köszöntőjével vette kezdetét. Az ünnepélyes megnyitót Spányi Antal megyés püspök tartotta; beszédében a keresztény értékrend tükrében méltatta a Szent István király uralkodása alatt kialakult vármegyerendszert, amelynek egyik legkorábbi alapköve az 1009-ben már bizonyosan létező – az évszázadok során az ország egyik meghatározó igazgatási és kulturális központjává váló – Fejér vármegye és annak székhelye, Székesfehérvár volt.

A továbbiakban áttekintjük az elhangzott előadásokat, azokból – hely szűke miatt – szubjektív módon kiemelve néhányat. A konferenciát indító ülészak nyitó előadását a Bory-vár Alapítvány képviselőjében, Bory Jenő dédunokája, POGATSNIK Monika középiskolai tanár (Péter Rózsa Gimnázium és Szakközépiskola, Székesfehérvár) „*Bory Jenő és a Bory család*” címmel tartotta. Felszólalásában bemutatta az építészmérnök, szobrászművész, a Képzőművészeti Fő-

iskola és Műegyetem tanárának életútját és munkásságát, majd – levéltári kutatásait is felhasználva – ábrázolta a le származottakat és a felmenőket. A termékeny alkotó keze munkáját dicséri Székesfehérváron a Jézus Szíve római katolikus templom, valamint a közel 40 nyáron át épített vár, amellyel saját tervei és fantáziája alapján emelt emléket művészi álmainak, a munka- és a hitvesi szeretetnek.

BEKE Margit, az Esztergom – Budapesti Érsekség Egyháztörténeti Bizottság elnöke „*Meszlényi Zoltán püspök typariumai és címere*” címmel summázta kutatómunkájának gyümölcseit. Az előadás aktualitását az adta, hogy XVI. Benedek pápa 2009. júliusában jóváhagyta azt a dekrétumot, amely többek között elismeri az esztergomi segédpüspök vértanúságát. A főpásztor boldoggá avatási szertartása október 31-én ünnepi szentmise keretén belül az esztergomi bazilikában zajlik le. Meszlényi Zoltán püspököt 1950. július 29-én hurcolták el esztergomi lakhelyéről az állambiztonsági szervek emberei. A kistarcsai internáló táborba került, ahol elkülönítve őrizték és kintozták. A bántalmazások és a végkimerülés következtében 1951. március 4-én hunyt el. Hamvait a rákoskeresztúri új köztemetőben helyezték el, majd 1966. június 24-én földi maradványait az esztergomi bazilikában helyezték örök nyugalomra. Az előadó részletesen tárgyalta a család zöld fán fülemülét és párducot ábrázoló címerét, valamint Meszlényi Zoltán 1937-től fennmaradt pecsétnyomóit.

SZLUHA Márton genealógus, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság alelnöke „*A magyar nemesség társadalmi háttere a XVI–XVII. században*” címmel tartott előadásában újfent a téma vázlatával ismerkedhettünk meg. Példaként több ízben utalt a Nyitra vármegyei nemes családok történetét feldolgozó korábbi kutatásainak eredményeire.

Az ülészak zárásaként MÓZESSY Gergely, a Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, valamint a Püspöki Könyvtár és az Egyházmegyei Múzeum igazga-

tója „Egyházi kitüntetési kultúra a kommunista diktatúrában” címmel prezentált referátumában helyi vonatkozású kutatásainak átfogó eredményeiről tájékoztatta a konferencián résztvevőket. Egy mindezidáig elhanyagolt tudományterület, az egyházi falerisztika egy szeletének szellemes összefoglalását kapta a hallgatóság.

A délelőtti szekcióülés második részének nyitóelőadásában HARMATH Arisztid genealógus, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság főtítkárhelyettese „*A Szent Jobb és Székesfehérvár, legendák és tények*” címmel szolgáltatott sajátos megközelítésű adalékokat a Szent Jobb történetéhez. Előadásában tulajdonképpen kétségbe vonta Szent István király földi maradványainak hitelességét, sugallva, hogy az ereklyék valódiságát mindezidáig nem igazolták tudományos vizsgálatok. Az ismert adatokat kevésbé közismertek követték; a kutató a szövevényes legendáriumból igyekezett tényyszerűségeket kiszűrni, utalt a latin nyelvű források kétértelműségére. A kételyeket felsorakoztató előadás végül azzal zárult, hogy előkerült egy másik „Szent Jobb” is. Harmath bizonyosra veszi, hogy a két ereklye összetartozik, ugyanakkor az ezt igazoló tudományos vizsgálatra eddig nem kapott engedélyt.

KÖRMENDI Tamás egyetemi tanársegéd (ELTE BTK Történelem Segédtudományai Tanszék), a Nemzetközi Heraldikai Akadémia levelező tagja „*Az Osl nemzetség címere*” címmel oszlatta el referátumában a több mint egy évszázados szakirodalom vonatkozó mulasztásait. (Karácsonyi János: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. Bp., 2004. 2., repr. kiad. 858–878. p. Eredetije: Ua. Bp., 1900.; Csoma József: *Magyar nemzetségi címerek*. Bp., 2004. 2., repr. kiad. 1275–1280. p. Eredetije: Ua. Bp., 1904.) A törzsökös Osl nemzetség (Osl, Oschli, Oslí, Oslu, Wsl) „*Sopron vármegyének tősgyökere és legkiválóbb nemzetsége. Ha felemlítjük, hogy belőle származtak a nagynevű Kanizsay és a ma is élő Ostfy családok, s hogy a ma is virágzó csornai egyházat e nem alapította, gazdagította, nagyságáról, érdemeiről eleget mondottunk.*” (Karácsonyi, i. m. 858. p.) Az előadó jól felépített felszólalásában terítékre került nem csupán Sopron vármegye, de a XIII. századi Magyarország egyik legnagyobb birtokos famíliájának, az ismeretlen eredetű Osl nemzetség tömör története, valamint megemlékezett a fennmaradt pecsétábrázolásokról. Beszámolója végén azt a kérdést boncolgatta, vajon a genus – teljes alakos, a „szittya múlt” hangsúlyozására alkalmas madárábrázolásos, felröppenő ragadozó madarat; sast vagy sólymot ábrázoló – címereinek mázai abban a korban mennyire voltak állandó elemei általában a címereknek.

Jelen sorok írója, VITEK Gábor történész-levéltáros (Fejér Megyei Levéltár) „*Székesfehérvár jelképei (pecsét, címer, zászló)*” című előadásában betekintést engedett az egykori – 1527-ig – koronázó város szimbólumainak; történelmi pecsétjeinek, címerének és zászlajának világába.

Címerét I. Lipót 1703-ban, majd V. Ferdinánd magyar köriratú pecsétbe foglalt formában 1845-ben megújította. E pecsétes alak ellenére a város mindvégig a körirat nélküli, címerpajzsos változatot használta tovább. Mindaddig, amíg az 1949. évi hatalomváltás során minisztertanácsi rendelet törölte el a törvényhatóságok, megyei jogú városok és községek pecsétjein alkalmazott ősi címereket, s 1950. május 1-től az állami hivatalok és intézmények kizárólag a mindenkor magyar állami címet használták. Székesfehérvár történelmi zászlaját 1896-ban varrták. Leszögezte, hogy noha a magyarországi kommunális heraldika gyökereit a honi szakirodalom Esztergom és Buda XIII. század közepi pecséthasználataig vezeti vissza, többen; így Kubinyi András vagy Bertényi Iván is utalt arra, hogy Székesfehérvár első ismert, 1270. évi pecsétlenyomatától függetlenül várábrázolásos címerpajzsát már feltehetően korábban, a tájárjárat megelőző időkre visszanyúlóan vésették. Többek között utalt arra is, hogy a XIII. században számos város éppen a fehérvári kiváltságos latinok jogainak mintájára nyerte el kiváltságait, egyúttal a városi jogosítványok és a város kebelén belül szerveződött testületek elismertségét a saját pecsét- és címerhasználat fejezte ki.

A koradelutáni ülés első része előadásainak sorában SZEMÁN Attila főmuzeológus (Központi Bányászati Múzeum, Sopron) „*Anjou-kori bányavárosi pecsétjeink*” címmel tartott széles merítésű, nagy ívű előadást. Az előadó előljáróban leszögezte, hogy a XIII. század folyamán létrejövő s nemesérc bányászatával foglalkozó bányavárosok közül feltehetően a legrégebb – Bana néven – Selmezbánya volt. Első ismert címeres pecsétje 1275-ből származik, a többi bányavárosi pecsét, illetve címer a XIV. századból maradt fenn. A szabad királyi bányavárosok jelentős hányada az Anjou-korban nyerte el kiváltságait, pecsétjeiken, illetve címerükben ezért gyakran megtalálhatóak az uralkodóház jelképei: a magyar vágásokkal és Anjou liliomokkal hasított pajzs, amelyek feltehetően adományozott vagy kegyúri címerek. A XIV. századi adományozások révén pecsétet és címet az ímént említett pajzsral Libetbánya, Telkibánya, Németlipcse, Breznóbánya kapott. Bányászjelkép, esetlegesen valamilyen vallási motívum Rudabánya, Nagybánya, Felsőbánya, Bakabánya és Hybbe (bányászközség), valamint Gölnicbánya és Szomolnok jelképein szerepel. Az Anjouk speciális pecsétadományozási szokása érhető tetten a körmöcbányai és újbányai pecsétnyomókon. Ezek ugyanis a királyi bányavárosok számára az uralkodótól, mint tulajdonostól adományozott pecsétek. A mesterien vésett hatszögletű typariumokon mindkét esetben maga az adományozó uralkodó imádkozó figurája tűnik fel. Az előadó szakmai újdonsággal is szolgált. Körmöcbánya esetében az első pecsét feliratában szerepel a király neve: „S. CIVITATIS. REGIS. KAROLI. DE. CREMNICIA”, nem általában királyi, hanem Károly királyi városának pecsét-

je tehát. A pecséten jobbra forduló testtel, de szembenéző arccal egy koronás, hosszú hajú imádkozó alak látható, aki díszes szőnyegen térdepel. Előtte tépőkerék figyelhető meg, háta mögött háromszög alakú pajzs az Anjou-magyar címerrel. A koronás, hosszú hajú, hosszú köpenyes alakot mindenhol alexandriai Szent Katalinnak, a város védőszentjének tartják, így Darvasy Mihály, Faller Jenő és Jozef Novák is. Az előadó ugyanakkor úgy véli, hogy ez nem felel meg a valóságnak, s leszögezte: az első pecséten Károly Róbert magyar királyt ábrázolták. Indoklásként azt hozta fel, hogy az alak helyzete nem felel meg a szentek szokásos ábrázolásának. Alexandriai Szent Katalin attribútumai (korona, kerék, kard, pálmaág) közül csupán egy található az ábrázoláson, a karmos tépőkerék, Szent Katalin legfőbb attribútuma ugyanis nem nála, hanem előtte egy állványra helyezve látható, noha ez a kerék más ábrázolásokon mindig közvetlenül Szent Katalin mellett található, esetleg rátámaszkodik, vagy fogja azt. A figura előtte térdel, vagyis „hozzá” imádkozik. Egyáltalán nem szokásos, hogy egy szent a saját attribútumához imádkozzon, viszont szokás magát a szentet szimbolikusan csupán attribútumával megjelentetni, érvelt az előadó. Példaként hozta fel Körmöcbánya későbbi címerét, amelyben a félkerék jeleníti meg Szent Katalint. A térdelő alak feltehetően éppen a város védőszentjéhez, vagyis Szent Katalinhoz, azaz annak szimbolikus értelmű attribútumához, a tépőkerékhez imádkozik, amely magát a szentet szimbolizálja. A háta mögött levő, fára vagy bokorra akasztott kis Anjou-magyar háromszögpajzs, azaz a király pajzsa is tovább erősíti azt, hogy a koronás alak a királyt jeleníti meg. A legfontosabb érv azonban, hogy ennek a figurának a feje körül nincs dicsfény. A köriratban is utalnak arra, hogy I. Károly bányavárosáról van szó. Az előadó ehelyütt párhuzamként utalt az újbányai pecsét ábrázolására, ahol a szintén hosszú hajú Nagy Lajos imádkozik a Szűzanyához. A későbbi Körmöcbánya-címereken sehol sem szerepel már az uralkodó, s azokon már valóban Szent Katalin alakja látható attribútumaival, feje körül dicsfényvel. A későbbiekben talán ezért vonatkoztatták Károly Róbert alakjára Szent Katalin értelmezését. Az 1452-ből származó pecsét már ovális vágott címerpajzsot ábrázol a három karéjos kartusban, amelynek felső részében nagy „C” betű, az alsóban pedig egy hatküllős, hatfogas fél tépőkerék látható. Az uralkodóra már semmi sem utal.

Kovács Eleonóra történész-levéltáros (Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára) „*Székesfehérvár társadalmi rétegzettsége a Szentháromság temető síremlékeinek tükrében*” címen tartott jól kidolgozott, társadalomtörténeti utalásokba ágyazott előadást. A felszólalásban a Szentháromság vagy közismertebb nevén Hosszú temető síremlékeinek vizsgálatát célzó kutatás egy kis fejezetével ismerkedhetek meg a konferencia résztvevői. A beszámoló igazolta, hogy a síremlékek mint történeti források tanulmányozásával is

nyomon követhető, miként mutatkozik meg egy adott település társadalmi rétegzettsége, s kibontakozik a város társadalmi hálózata: családi, rokon viszonyok, kulturális kapcsolatok, a lakosság foglalkozásbeli megoszlása, a társadalomban betöltött szerep, funkció. Mivel e temető Székesfehérvár legrégebbi fennmaradt (és máig működő) sírkertje, a régi sírkövek segítségével lehetőség nyílik már a város XVIII. századi történetének vizsgálatára is. A XIX. századra pedig e sírkert válik egyre inkább Székesfehérvár legtekintélyesebb személyeinek, vezetőinek temetkezési helyévé, ugyanakkor a közeli városrészek lakói közül sokan később is ide temetkeztek, így nem csupán a városi elit vizsgálható, de valamelyest például az iparosok, kereskedők társadalma is. Az előadó hangsúlyozta: a síremlékeken található genealógiai adatokat tartalmazó feliratok mellett a címerek, a személyábrázolások és egyéb feliratok vizsgálata teszi teljessé a kutatás menetét, amely információk – főként a korai időszak sírköpusztulásai miatt – a levéltári források feldolgozásával kiegészítve nyújtanak viszonylag teljes képet. Kifejtette, hogy a kutatás során a genealógia, a heraldika, az archontológia, a történeti ikonográfia módszerei és eredményei is segítségül hívandók. Az előadó a nemesi síremlékcsoport bemutatásával ábrázolta a vármegye, illetve a város életében fontos szerepet játszó, ismert személyek, családok sírjait. Az előadás végén sor került egy, a városon belüli családi összeköttetéseket, rokon kapcsolatokat jól tükröző síremlékekre példát szolgáltató síremléksor bemutatására is. A záróülésszak első előadója, NÉGYESSY László „*A lipótszentiváni Szent Iványi család története*” címmel tartott előadást.

VÁRLAKI M. Péter egyetemi tanár (Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Közlekedésmérnöki Kar, Járműváz- és Könnyűszerkezetek Tanszék; győri Széchenyi István Egyetem Műszaki Tudományi Kar, Informatikai és Villamosmérnöki Intézet, Matematika Tanszék) újfent a magyar Szent Korona datálásának problémakörben interpretálta a KÓCZY T. László és RUSZA György professzor-társutatókkal közösen végzett kutatások gyümölcseit újszerű megközelítésben, „*A kijevei Szent Szófia apszis mozaikjának összehasonlítása a székesfehérvári Koronázási palást és a velencei Pala d'oro képrendszerével*” címmel.

Ezt követően SPILLENBERG-DIÓSZEGI György „*Magyar nemességet szerzett görögök és címerük*” címmel tartott előadást.

A konferencia utolsó előadását KÓCZY T. László egyetemi tanár (Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Villamosmérnöki és Informatikai Kar, Távközlési és Médiainformaticai Tanszék; győri Széchenyi István Egyetem Műszaki Tudományi Kar, Távközlési Tanszék, a kar dékánja) tartotta „*A nemességi óspróbák története I.*” címmel.

Vitek Gábor

A BRASSÓI TRAUSCHENFELSI TRAUSCH CSALÁD ARMÁLISA

Annak ellenére, hogy a Trausch család részére tett címeradományt bevezették a Magyar és az Erdélyi Királyi Könyvekbe,¹ és a fontosabb családtörténeti irodalom is ismerte,² bemutatása mégis érdekes lehet, hiszen a címer leírását 1911-ben – pecséttrajz alapján – hibásan közölték a Turul hasábjain.³ A nagyközönség előtt ismeretlen armális jelenleg is magángyűjteményben található.

I. Ferenc magyar király 1819. szeptember 18-án Bécsben Trausch János Györgynek, általa gyermekeinek, György Frigyesnek, Karolinának, Johannának, ezek férjeinek, Fronius Frigyesnek és Salmen Gottfriednek, valamint fiági unokájának, másik Frigyes Györgynek címert és a „trauschenfelsi” előnevet adományozta.⁴ A könyv formában kiállított armalist 1820. január 10-én hirdették ki Kolozsváron; teljesen ép függőpecsétjét fémtokba nyomták. Megmaradt az irat tárolására szolgáló, kapcsos fémtartó is, amelynek fedlapján a kör alakú domborítás a pecsét elhelyezésére szolgál.

Az oklevél első lapjára festett – teljes oldalt kitöltő – címer aranykeretben helyezkedik el, ebben szürkefehér márványkövezet mögött tájkép látszik, fák övezte tóval. Felül középre Erdély címerét arany színű barokkos kartusba foglalták, fölötte a nagyfejedelmi korona helyezkedik el. A leírás szerint a címeradomány: „*álló katonai pajzs alsó részén a csúcs felé tartó függőleges és horizontális vonallal négy mezőre osztva, ezek közül az első, vagyis jobb felső ezüst udvar ötszirmú vörös rózsát, a második égszínkék mező pedig négy, kereszt alakban elhelyezett lilomos arany pálcát foglal magában, továbbá a harmadik szintén égszínkék udvarban a mező alsó részét kitöltő zöldellő hegy tetején arany kaptár látszik, végül a negyedik, vagyis bal alsó ezüst mezőben, sötétkékké ruházott és írotollat tartó kar mutatkozik. A pajzson egy koronával díszített rostélyos, vagyis nyitott tornasisak fekszik nemesi szokás szerint, lilával bélelve, arannyal bevont nyakékkal és nyakláncsal körbevéve, jobbra fordulva, a korona hátától férfi egészalakos élethű képmása emelkedik elő, aranygombos, fekete spanyol ruhában, fejét kerek kalap fedi, jobb karja nyújtva, balját pedig saját szíve felé hajlítja. Az ezüst és sötétkékké taka-*

*rók vagyis foszlányok a pajzs mindkét oldalán kecsesen futnak le.”*⁵

Hóдолati feliratok (*homagium*) tanúsága szerint a címerszerző – nyilván, mint városi tisztségviselő – korábban is használt címet, mégpedig írotollat tartó kart, a pajzson lévő sisakdíszként pedig három strucctoll funkcionált.⁶ Az Erdélybe a 16. század folyamán betelepülő szász család történetéről megemlékezik Trausch József (1795–1871) ismert író,⁷ számos erdélyi országos és brassói városi hivatal viselője,⁸ aki szintén ebből a strassbourgi eredetű famíliából származott. Trausch lexikona szerint a család György nevű tagja az 1604–1605. évben a bras-

sói gimnázium diákja, ezután 1620-ig prépostfalvi⁹ plébános, végül az Alsó-Fehér vármegyében lévő Bükkös¹⁰ lelkésze volt, kinek három fia különböző helyeken alapított családot.¹¹ Úgy tűnik, hogy a címerszerző Trausch János György brassói szenátor nem tartotta fontosnak a

család minden ágát – sőt a vele együtt, ugyanott városi szolgálatban álló rokonságot sem – az armálisba íratni. Érdekes, hogy végül Trausch József is nemességet szerzett, mégpedig címerkerő folyamodvány nélkül.¹²

Szálkai Tamás

JEGYZETEK

¹ Dr. Illéy János–Pettkő Béla: A királyi könyvek jegyzéke a benük foglalt nemesség, cím, címec és honosság adományozásoknak 1527–1867. Bp., 1895. 285.; A rávezetett záradék szerint az Erdélyi Királyi Könyvekbe is bejegyezték. XIV. 73.

² Illéy gyűjtemény. CD-ROM. Bp., 2001. F 234. Erdélyi Kincstári Levéltár. Privilegiales 17. No. 286.; Kempelen Béla: Magyar nemcs családok. CD-ROM. Bp., 2001. Trausch (trauschenfeldi); Siebmachers Wappenbuch. CD-ROM. Bp., 2002. Der Adel von Siebenbürgen. Edelleute. Trausch de Trauschenfels.

³ „Johann Georg de Trauschenfels 1838-iki pecsétjén a négy részre osztott pajzsban 1. hatlevelű virágot, 2. egy csillagot, 3. kaput, 4. kart iróttal láthatunk.” Gyárfás Tihamér: Egyéb brassai címeres levélc. Harmadik, befejező közlemény. (a továbbiakban: Gyárfás: i. m.) Turul, 1911. 4. 166.

⁴ Magángyűjtemény.

⁵ „Scutum videlicet militare erectum in inferiori sui parte in cuspidem vergens linea perpendiculari et horizontali in quatuor areas divisum, quarum primum seu superior dextra argentea rosam rubram quinque foliorum, secunda vero area coelestini coloris quatuor liliata aurea scepra juxta crucem locata complectitur, in tertia porro area aequae coelestini coloris aureum alveare super viridi monte fundum areae occupante conspicitur, quarta demum area seu inferiori sinistra argentea brachium coeruleo indutum calamumque tenens exhibet. Scuto incumbit galea tornearia coronata clatrataque seu aperta purpura suffulta, auro reducta, torque ac monili circumducta, situ pro

more ad dextram obliquo nobilibus concedi solita emergente a dorso coronae viro integrae fidei Hispanico vestitu nigro aureis nodis ornato, induto capiteque ejus pileo rotundo tecto, dextra manu extensa, sinistra vero versus cor suum directa. Laciniisque seu lemniscis hinc ac illinc argenteis et coeruleis per utrumque scuti latus venuste decurrentibus.”

⁶ Gyárfás: i. m. 166.

⁷ Leghíresebb munkája Schriftsteller-Lexikon, oder biographisch-literarische Denk-Blätter der Siebenbürger Deutschen. (A továbbiakban: Trausch: i. m.) I–III. Kronstadt, 1868–1871. (A IV. kötetet Schuller Frigyes adta ki Nagyszebenben 1902-ben.) Változatlan utánnomatban is megjelent: Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen. Köln-Wien 1983.

⁸ Trausch Brassóban 1817-től acturius, titkár és városi levéltáros volt, 1818-tól a város külső tanácsosává választották. Majd városi és kerületi ügyész, ezután a városi tanácsi aljegyző tisztét viselte, 1827-től főjegyző 1841-ig. 1841–1849 között rendőrkapitány volt Brassóban, majd báró Wohlgemuth – Erdély katonai és polgári kormányzója hívására – kormányzói előadó és jogtanácsos lett Nagyszebenben. 1850-től ideiglenes kamarai ügyész a tartományi pénzügyi igazgatóságnál, 1853-tól pedig valóságos császári pénzügyi tanácsosnak nevezték ki. 1860. évi nyugalomba vonulásakor a Ferenc József-rend lovagkeresztjével tüntették ki. Szinyei József: Magyar írók élete és munkái. CD-ROM. Bp., 2000. Trausch (Ferencz) József

⁹ Ma: Stejărișu Romániában.

¹⁰ Magyarbükkös, ma: Bichiș Romániában.

¹¹ Trausch: i. m. III. 409–410. 3. jegyzet.

¹² Trausch: i. m. III. 411.

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ BRIT ÁLDOZATAINAK CÍMERES EMLÉKTÁBLÁJA A BRÜSSZELI KATEDRÁLISBAN

A magyar vonatkozású címeres üveglakairól¹ is ismert brüsszeli Szent Mihály és Szent Gudula-katedrális számos siremléke között található – egy oldalfülkében – ez a színezett emléktábla, amelyen az angol–latin kétnyelvű felirat mellett Nagy-Britannia és legnagyobb gyarmatai (India kivételével dominimok) címerei is megtalálhatók. Az Egyesült Királyság címere fölött India, mellette heraldikailag jobbról Kanada, balról Ausztrália, alatta sorban Dél-Afrika, Új-Zéland és Új-Foundland címereit helyezték el úgy, hogy a pajzsok feletti fehér szalagokon arany betűvel feltüntették nevüket is. A téglalap alakú tábla szélein arany-ezüst színű lombfüzér fut végig, melynek belső sarkaiba a „Union Jack”-et alkotó lobogók elemeit,² vagyis jobbra felül és balra alul Anglia (fehérben vörös Szent György-kereszt), balra felül Wales (kékben fehér András-kereszt) és jobbra alul Írország (fehérben vörös Szent Patrick-kereszt) zászlait festették.

Kissé meglepő módon az angol szöveg szükségesebb. E szerint „Isten dicsőségére és a Brit Birodalom egymillió halottja emlékére, akik az 1914–1918. évi nagy háborúban estek el, kik közül sokan Belgiumban nyugszanak”.³ Ehhez képest a latin felirat: „Isten nagyobb dicsőségére és emlékére azon ezerszer ezernek közülünk, akik szerte a brit birodalomból gyűltek össze az Úr 1914–1918. éveiben, s a mindenek felett emlékezetes háborúban életüket a hazáért áldozták – s kik közül sokan Belgium földjében nyugszanak. Ezt az emlékművet állította az egész birodalom minden nemzetsége és közössége.”⁴ A tábla középső részén, a két felirat között helyezkednek el a címerek.

Középen a brit címer, amelynek első és negyedik vörös mezejében három, egymás alatt elhelyezett lépő, szembenéző arany oroszlán (leopárd) van, a második mezőben Skócia címere (aranyban kívülről nyolc liliummal díszített vörös keretben ugyanilyen színű ágaskodó oroszlán), a harmadik kékben pedig Írországé – arany színű „Dávid-hárfa” ezüst húrokkal – látszik.⁵ Pajzstartók jobbról koronás arany oroszlán, balról ezüst egyszarvú. A pajzs arany tornasíkok nyugszik, a sisakdísz zárt koronán lépő koronás arany oroszlán. A pajzsot a Térdszalagrend övezi, rajta a „*Honi soit qui mal y pense*”⁶ felirattal; a címer alatt a királyi család jelmondata: „*Dieu et mon droit*”.⁷

A brit uralom alatt álló Indiai Birodalom jelképe a „*Star of India*”⁸ volt (egy ötágú, fehér csillag, amely körül kívül arany sugarakat szóró kék színű szalag, ezen a „*Heaven's light our guide*”⁹ felirat). Ennek részletei tűnnek fel az emléktábla Indiát szimbolizáló

címerében is, mégpedig oly módon, hogy a brit sisakdísz mögé elhelyezett vörös pajzs közepén a csillag helyett az oroszlán látszik. Ezt foglalja körbe a sugaras szalag az aranszínű felirattal.

Kanada címere Viktória királynő adományából ki-folyólag kezdetben a négy tartomány: Ontario, Quebec, Új-Skócia és Új-Brunswick pajzsaiából állt, egészen a 20. század elejéig. Az ekkor megalkotott új jelkép öt mezőből áll(t): vágás mentén harmadolt pajzs felső két sora hasítással is osztva van. Az első három mező megegyezik a fentebbi brit címerrel, a negyedik kékben 2:1 arányban elhelyezett stilizált arany liliomok Franciaországot (és az egykor francia fennhatóság alatt álló kanadai területeket) szimbolizálják, míg Kanada nemzeti szimbóluma, a pajzstalp ezüst mezejében aranszínű hármás juharlevél kapott helyet,¹⁰ ami a nemzeti lobogón is szerepel.¹¹

A brit címer másik oldalára Ausztrália jelképét helyezték, a – hibásan – fehér bordúrral¹² övezett, egy vágással és két hasítással hat mezőre osztott pajzsot, amit V. György 1912. szeptember 20-án adományozott az Ausztrál Államszövetségnek.¹³ Az osztásokban a szövetségi államok címerei kaptak helyet: Újdél-Wales vörös Szent Györgykeresztje (a száraz találkozásánál lépő arany leopárd, végeiken négy arany csillag) ezüst mezejében, Victoria állam kék mezejében a brit korona és a „Dél keresztje” csillagkép stilizált égitestjei,¹⁴ Queensland ezüst mezejében kék máltai kereszt közepére helyezett zárt korona. A második sorban arany mezejében eukaliptuszágon álló, szembeforduló, repülésre készülő kerecsensólyom (Nyugat-Ausztrália), mellette aranyban fekete hatyú (az első ausztrál kolónia nevére való

utalásként: t. i. Swan River Colony), Dél-Ausztrália jelképe; míg a hatodik ezüst mezejében a tasmán címer sisakdíszéből származó lépő vörös oroszlán látszik (Tasmánia).¹⁵

Az alsó sorban Dél-Afrika, Új-Zéland és Új-Foundland címerei szerepelnek. Az újonnan létrejövő Dél-Afrikai Uniónak V. György 1910. május 17-én adományozta azt a – hasított és hullámos vonallal vágott – negyedelt pajzsot, amit egészen 1961-ig, a köztársaság kikiáltásáig használtak.¹⁶ A négy mezőben a négy korábbi állam címerei kaptak helyet. Fokföldet a „Jóreménység Asszonya” szimbolizálja vörös mezejében, a további három arany mezejében: Natalt két természetesen ábrázolt gnú, Oranje Szabadállamot narancsfá, míg Transvaalt ekhós szekér jelképezi.¹⁷

A két hasítással három részre osztott új-zélandi címer két szélső mezeje közepén egy-egy vágással továbbtagolt. A középső cölöpös helyzetű ezüst mezejében három, egymás alatt elhelyezett fekete vitorlás hajó a tengeri kereskedelmet szimbolizálja. Az első kék színű negyedben a „Dél keresztje” csillagai, a második vörösben aranszínű báránypajjú, az ország gazdagságát adó marha- és juhtenyésztés szimbóluma látszanak. A harmadik arany mezejében¹⁸ ábrázolt búzakéve a mezőgazdaságot, a negyedik kékben egymásra keresztbe helyezett kalapácsok a bányászat fontosságát jelképezik.¹⁹

Új-Foundland vörös címerpajzsát ezüst Szent Györgykereszt osztja négy mezőre, amikben a brit címer pajzs-tartói szerepelnek úgy, hogy az első és negyedik mezejében az arany oroszlán, a másodikban és harmadikban az ezüst egyszarvú van elhelyezve.²⁰

Szálkai Tamás

JEGYZETEK

¹ II. Lajos magyar király emlékére felesége, Habsburg Mária állítottatott üvegablakot, amelyen a címer mellett az uralkodópár monogramja (ti. L M) is megjelenik. Ezen kívül több uralkodó, így III. Joao portugál és I. Ferenc francia király, I. Ferdinánd német-római császár és magyar király, I. Miksa német-római császár, Szép Fülöp, V. Károly, II. Fülöp spanyol királyok, valamint Savoyai Filibert és felesége, Ausztriai Margit kapott üvegablakot.

² Az Egyesült Királyság lobogója mai formáját 1801-ben nyerte el. *Znamierowski, Alfred: Zászlóciklopédia.* Bp., 2000. (a továbbiakban: *Znamierowski: i. m.*), 107–108.

³ „To the glory of God and to the memory of one million dead of the British Empire who fell in the great war 1914 1918 many of whom rest in Belgium”.

⁴ „Ad maiorem Dei gloriam et in memoriam milliis millium nostrorum qui ex imperio Britannico undique coorti anno Domini MCMXIV MCMXVIII in bello praeter omnia memorando vitam pro patria profuderunt quorum pars magna in terra Belgica dormiunt hoc monumentum exstruxere totius imperii gentes atque communitates”.

⁵ Die Wappen aller regierenden Fürsten und Staaten. Ed. von Schmidt. Frankfurt am Main, 1869. 45. és 50. és *Friar, Stephen: Heraldry.* H. n., 2004. 234.

⁶ Az Eckhart Sándor-féle Francia–Magyar Nagyszótár fordítása szerint: „Huncut, aki rosszra gondol”.

⁷ „Isten és az én jogom”.

⁸ Ezt a nevet viselte a Viktória királynő által 1861. június 25-én alapított indiai lovagrend is. Pallas Nagy Lexikona. CD-ROM. Bp., 1998. Csillagrendek.

⁹ „Az égi fény a mi vezetőnk”.

¹⁰ *Hesmer, Karl-Heinz: Flaggen und Wappen der Welt.* München, 2008. (a továbbiakban: *Hesmer: i. m.*), 116. és „The Flag Institute”, Chester: Nationalflaggen der Welt. Hamburg, 2000. (a továbbiakban: *Nationalflaggen*), 10.

¹¹ Hivatalosan 1921-től ez szerepel Kanada nemzeti lobogóján, ettől kezdve a címerben is vörös színben ábrázolják. *Znamierowski: i. m.* 190. és *Smith, Whitney–Neubecker, Otfried: Die Zeichen der Menschen und Völker.* Verona-Luzern, 1975. 220.

¹² Valójában hermelinszegély, ami a tagállamok összetartozását hivatott szimbolizálni. *Hesmer: i. m.* 27.

¹³ *Hesmer: i. m.* 27.

¹⁴ Itt arany színben ábrázolva, valójában ezüst színűek. Ezek szerepelnek Ausztrália nemzeti lobogóján is 1901-től, hivatalosan 1903-tól, mikor az angol király szentesítette használatát. *Znamierowski: i. m.* 180. és *Nationalflaggen*. 221. A címer helyes ábrázolását ld. *Címertan*. 131.

¹⁵ *Hesmer: i. m.* 27.

¹⁶ *Nationalflaggen*. 106.

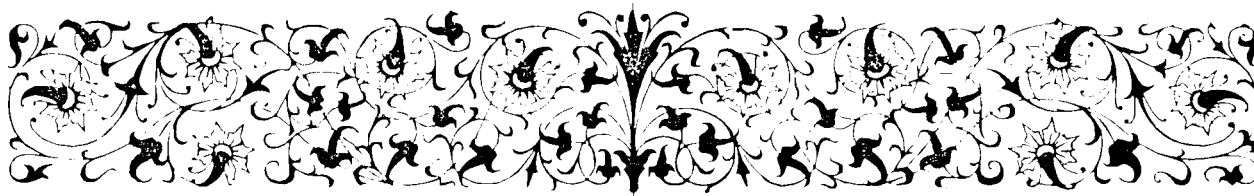
¹⁷ *Hesmer: i. m.* 244.

¹⁸ Valójában vörös színű. Helyesen ld. *Címertan*. 133.

¹⁹ *Hesmer: i. m.* 176.

²⁰ Newfoundland and Labrador Heraldry and Flags. <http://www.heritage.nf.ca/facts3.html>. 2008. 06. 02.

KÖNYVISMERTETÉS

Vitek Gábor: *Sigillum Comitatus Albensis. Fejezetek Fejér vármegye szimbólumainak történetéből.* Székesfehérvár, 2009. (Fejér Megyei Történeti Évkönyv, 28.) 143 p.; ill. színes; 26 cm

(Megjelent Fejér megye millenniumára Fejér Megye Önkormányzatának támogatásával)

ISSN 0301-7532

ISBN 978-963-7233-36-4 kötött

„Fejér (vár)megye címeres pecsétjének [...] a kutató-sok mai állása szerint feltárt, s több mint 300 esztendő ábrázolásának historikus, komplex segédtudományi szintézise; szfragisztikai, heraldikai és vexillológiai összegzése időszerű. Ezzel együtt a korábbi, valamint a közelmúltban folytatott kutatási eredmények monografikus igényű áttekintése, elemzése és – a vonatkozó forráshelyek közzétételével – publikálásának szükségessége is vitathatatlan”. – írja a szerző műve elején. Valóban így van, a megjelent kötetben Fejér vármegye szimbólumainak teljes körű feldolgozását veheti kézbe most az olvasó, azaz a pecsétek, címerek és zászlók feldolgozásai egyaránt megtalálhatók a kötetben. Annál is inkább örömmel vehetjük kézbe, mert a vármegyei insigniumok kutatása nagyon ritka a szakirodalmi palettán. Ilyen jellegű monografikus igényű munka még nem született hasonló témakörben. Szerzője, Vitek Gábor történész, levéltáros, a Fejér Megyei Levéltár munkatársa, aki rövid pályafutása ellenére, (2001 óta) jó néhány tanulmányt, településtörténeti monográfiát írt szerzőként vagy társszerzőként: Csákvár, Vereb, Fehérvárcsurgó, Nádasdladány, Gárdony településekről. Kutatási területe a pecséttan, címertan, zászlótan. Majd egy évtized óta foglalkozik Fejér megye szimbólumaival is, hiszen már egyetemi szakdolgozatát is Fejér megye történeti zászlóinak témaköréből írta, 2000-ben. Azóta pedig több színvonalas tanulmánya jelent meg a Fejér megyei címerek, pecsétek és zászlók témaköréből, többek közt épp a Turul lapjain. Alaposan előkészített anyag kerül tehát az olvasó kezébe.

A kötetben természetesen a címszereplő a Fejér megyei címer, illetve pecsét. Ezen, meglehetősen szellős formában a térdeplő Szent István királyunk felajánlja koronáját (és szimbolikusan országát) a kisdéd Jézus

Krisztust a karjaival ölelő Szűzanyának. A szerző részletesen ismerteti az I. Lipót által 1694-ben adományozott pecsétet. Fejér vármegye ugyanis azok közé a megyék közé tartozott, amelyek nem címer-, hanem pecsétadományban részesültek. A címer körött a pecsétfelirat latin nyelvű volt, s a kötet főcíme is idézi: SIGILLUM COMITATUS ALBENSIS. Hogy ezt megelőzően is használt-e Fejér vármegye bármilyen saját címet vagy pecsétet, arra adat nem maradt fent. A pecsét kerek pajzson ábrázolt, festményszerű – többek által meglehetősen aheraldikusnak ítélt – címerképet mutat, sisakdísz és foszlányok nélkül. Mindazonáltal a hasonló, kevésbé heraldikus formátumú címerek elég gyakoriak a hazai viszonylatban, s különösen vármegyei és városi címerek vonatkozásában. Olyannyira így van, hogy szinte magyar sajátosságnak tekinthetjük. A korona felajánlási jelentnek pedig egészen közeli párhuzama figyelhető meg pl. Felsőbánya bányaváros 1345-ből származó typariumán. Igaz az utóbbin Nagy Lajos a felajánló, de a későbbiekben a király személyét Szent Istvánra értelmezték át.

A Fejér vármegyei pecsét magyar köriratot megújította a reformkorból, 1837-ből való. Az 1694-es adománylevél viszont elpusztult 1857-ben, az abszolutista adminisztráció időszakában. A szerző ezután végigköveti a pecsét, illetve címer fejlődését, a hozzájuk tartozó történeti adatokkal és jogi rendelkezésekkel együtt. Bemutatja a napjainkig terjedő történeti vonulatot, amely az egyes pecsétváltozatokat összefűzi. A megyei pecsétten, illetve címeren túl a vármegye egyéb pecsétjeit is ismerteti, és pedig a törvényszéki pecsétet, az alispáni, a szolgabírói és jegyzői pecsétet, sőt ezek viaszos és nedves változatait is. A vármegye színeit és címerét a Magyar Dolgozók Pártja Fejér Megyei Bizottságának 1947-es ja-

vaslatára változtatták meg, illetve törölték el 1948-ban. Az sárga (arany)–zöld helyett vörös–zöldre változott, míg a nyilván klerikális hatásúnak vélt címer helyére gabonakévből, kalapácsból és madártollból álló jelkép került. 1949-től üresen hagyták a címer helyét, 1950-től pedig már az állami címet használták az önálló megyei címer helyett. 1991-ben aztán ismét rendelet született az eredeti megyei zászló és címer újra használatbavételéről. Az állami címer – persze a hatályosra változtatva – 1991 után is megmaradt a megyei tisztviselők pecsénymódon. 2003-ban intézményesítették Fejér megye „logóját” is, amit 2007-ben sokunk meglepedésére el is töröltek. A legfrissebb fejlemény a Fejér megye millenniumára, azaz 2009-re tervezett címer. Ez utóbbi hagyományörzően és nagyon helyesen ragaszkodik az először 1694-ben adományozott címeres pecsét címerképéhez, köriratában pedig a COMITATUS ALBENSIS szerepel az évszámmal, MIX-MMIX. (Persze így a körirat miatt inkább pecsétképre emlékeztet, mint címerre.)

A szerző általában véve is nagy hangsúlyt fektet a jogtörténeti vonatkozásokra mind helytörténeti, mind segédtudományi munkásságában. Sorra veszi a megyei pecsét-használat összes fellelhető jogi vonatkozásait, s ezzel valójában annak történeti forrásait közli. Jelen tanulmánykötete és az ugyancsak idén napvilágot látott Gárdonyról szóló monográfia érdekessége, hogy történeti mondánivalóját összekapcsolta a magyar jogtörténettel kapcsolatos kutatásaival. Ezt nem csinálja más szakember. Ezért is kiemelkedően fontos mű szakmai szempontból is a most kiadott könyv. Egy külön fejezet foglalkozik a területiális szimbólumhasználat jogi hátterével Magyarországon, amelyben ábrázolja a vármegye működésének jogi valóságát és gyakorlatát a jogszerű működéshez elengedhetetlenül tartozó insigniumok használatán keresztül. Ezért nagyon szerencsés ez a megközelítés. Kifejezetten érdekes és meggyőző azon megállapítása, hogy az a tény, miszerint a vármegyék eredendően pecsétet és nem címet kaptak kézenfekvő gyakorlati szükségszerűség volt. Hiszen a rendelkezések érvényesítéséhez elsősorban pecsét kellett, hogy autentikus kiadványaik hitelessé tételében, azaz megpecsételéséhez használhassák. Az hogy a pecsét címerük lett elhelyezve, elsősorban az egyedivé tételben játszott szerepet. A gyakorlati tevékenység során

másodlagos jelentőségűvé volt. A jogtörténet tisztelete abban is megnyilvánul, hogy a Fejér megyei jelképekkel kapcsolatos rendelkezéseket teljes szövegükben közli a függelékben. Hiszen azok csakis így követhetők pontosan végig.

A történelem segédtudományainak művelése szempontjából ugyancsak lényeges eleme a kötetnek a Fejér megyei zászlók anyagközlése és feldolgozása is. Példamutató és egyben példa nélküli, hogy a megyei szimbólumokhoz köthető zászlókat összegyűjtve közölte. Muzeológushoz méltó módon tette pedig mindezt, ragaszkodva a nemzetközileg kialakult speciális zászlóleírási és adatközlési igényekhez, egységesen, szakmai módon adatolva és alaposan leírva azokat. Minden zászlóhoz színes képek is járulnak, így is bemutatva őket. Az anyag tematikailag három csoportból áll: a Fejér megye címerét (is) megjelenítő történeti zászlók, nemesi felkelési zászlók és céhzászlók. Ezek alapvetően három gyűjteményből származnak: a Fejér Megyei Levéltár, a Szent István Király Múzeum, és egyes római katolikus egyházi (Szent István Székesegyház, Szent Imre templom, Szent Sebestyén templom, Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum) gyűjteményekből. Ez a munka valójában túlmutat Fejér megyén. Az ilyen anyagközlések képezhetik/képezhetnék ugyanis egyszer az alapját egy országos szintű feldolgozásnak. Természetesen a tárgyi anyag pontos közlése mellett ugyanilyen fontos a hozzájuk kapcsolódó történeti adatok számbavétele és teljes feldolgozása, amelyeket három külön tematikus tanulmányban tesz közzé. Őszintén reméljük, hogy mások is kedvet kapnak a hasonló feldolgozáshoz!

A szép kiállítású, dekoratív keménytető kötet illik a belső tartalmához, örömmel szemlélheti meg az olvasó. A nagyszámú és jó minőségű színes illusztráció – amelyek elengedhetetlenek a tartalom megértéséhez – egyúttal széppé is teszik a kiadványt. A függelékben közölt latin és magyar nyelvű források hatásosan és lényegre törően egészítik ki a monográfiát. Nagy erénye a kötetnek, hogy a fejezetek végén gazdag szakirodalmi tájékoztató és részletes jegyzetanyag teszi hitelessé és jól kezelhetővé a kutatók számára. A kötet végén külön névmutató is könnyíti annak használatát.

Szemán Attila

KÖRMENDY LAJOS (szerk.): Levéltári kézikönyv.

Osiris Kiadó/Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2009. 788 oldal.

ISBN 978 963 276 039 1

ISBN 978 963 631 203 9

2009 őszén jelent meg a levéltáros szakma és a levéltár szakos egyetemi hallgatók által is már régóta várt kötet, amely a mai magyar levéltártudomány elméleti és gyakorlati eredményeit foglalja össze.

Célközönsége egyrészt a levéltárak dolgozói: levéltárosok, levéltári kezelők, informatikusok, levéltári restaurátorok, könyvkötők; továbbá tankönyvként használva az egyetemi levéltáros képzésben résztvevők, és az

irattáros tanfolyamok résztvevői. Ugyanakkor a mű az irattárat kialakítani kívánó, vagy modernizálást óhajtó szervek illetékes vezetőihez is szól, ahogy arról az előszóban a főszerkesztő ír (23.). A könyvet a történész hallgatók (számukra különösen az igazgatástörténeti részt kiemelve), a leendő kutatók is haszonnal forgathatják. A mű könnyen olvasható, 34 nagyevű szerző együttes munkája. A kötet az említett célközönségen túl így ajánlható további, a források és a történelem iránt érdeklődőknek is.

A keménykötésű, sötétkék alapú, borítóján egy régi levéltári raktárt ábrázoló kézikönyv küllemére is megnyerő. Mellékletként Magyarország 1914-i közigazgatási beosztásáról található térkép a kötetben. A könyvben való eligazodást a részben hierarchikus, részben mellérendelt személynév-, intézménynév- és tárgymutató (735–786.) teszi lehetővé.

A mű 7 fejezetre tagolódik, a fejezeteken belül pedig alfejezetekre. A nagy fejezetek lezárásaként az egyes alfejezetekhez tartozó ajánlott irodalmat olvashatjuk. Ajánlott irodalomként a korábbi, és a legújabb szakirodalmak pontos bibliográfiai adatait, és internetes hivatkozásokat is találhatunk. A kötet főszerkesztője mellett, minden fejezetnek külön szerkesztője van: 1. fejezet Érszegi Géza, 2. fejezet Bán Péter, 3. fejezet Lakos János, 4. fejezet: Haraszi Viktor, 5. fejezet Dóka Klára, 6. fejezet Albrechtné Kunszeri Gabriella, 7. fejezet Körmendi Lajos.

Az első fejezet (25–84.) a kötet legrövidebb része. A fejezet a történeti segédtudományok közül csupán héttel az oklevéltannal (26–41.), kronológiával és archontológiával (egy alfejezetben tárgyalva, 41–51.), paleográfiával (latin, magyar és német paleográfiával egyaránt 51–60.), pecsét- és címertannal (szintén egy alfejezet alatt található, 61–68.) és a történeti földrajzzal (68–81.) ismerteti meg az olvasót. A történeti segédtudományok közül azért erre a hétre esett a választás, mivel ezeket tartották elengedhetetlenek a levéltári anyag megismeréséhez, feldolgozásához. A képekkel és gyakorlati példákkal is illusztrált alfejezetek jó áttekintést adnak az említett segédtudományokról. A kötetbe való külön fejezetként való bekerülése pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy a történeti segédtudományok a levéltártudomány szerves részét alkotják.

A második fejezet (Magyarország kormányzati, igazgatási és igazságszolgáltatási intézményeinek története) a kézikönyv legterjedelmesebb része (85–278.). Az alfejezetek a közigazgatási változások figyelembevételével készültek kronológiai sorrendben a középkortól napjainkig. Az igazgatástörténettel foglalkozó fejezet még három további elengedhetetlen, és eddig együttesen nem tárgyalt részre oszlik. A társadalmi és egyéb nem gazdasági szervezetek a XIX. századtól napjain-

kig című részben (191–210.) az egyesületek, és érdekvédelmi szervezetek, szakszervezetek kialakulásával, és működésével és a modern politikai pártok történetével ismerkedhetünk meg. A következő részben (211–250.) a török kiűzésétől követhetjük nyomon a gazdasági szervek kialakulását és működését egészen napjainkig. Az igazgatástörténeti fejezet értékét tovább emeli, hogy külön alfejezetben tárgyalja az egyházi igazgatást (250–274.). 1000-tól a napjainkig tekinti át az egyházi igazgatás működését, kiegészítve a magyarországi felekezeteknek, szerzetesrendeknek, valamint az állam és az egyház kapcsolatának, és az iskolarendszernek a bemutatásával.

Egyfelől a magyar levéltárak kialakulásával és fejlődésével, másfelől a levéltári jog fejlődésével foglalkozik a kötet harmadik fejezete (279–343.). A levéltártörténet a jelenleg hatályos levéltári törvény utáni szervezet bemutatásával zárul, kiegészítve a levéltári szakmai szervezetek létrejöttének ismertetésével, valamint a nemzetközi kapcsolatok alakulásának bemutatásával. A további alfejezetek kronologikusan haladva már a levéltártörténeti részben is említett törvények, és jogszabályok értelmezését és magyarázatát adják, külön kiemelve a levéltári törvényt és módosításait.

A kötet negyedik fejezete (345–446.) az irattannal, és az iratkezeléssel foglalkozik. Alfejezetei az iratkezelés fejlődésének különböző lépcsőit mutatják be korszakonkénti bontásban: a polgári kor előtt, illetve a polgári korban, az 1945–1969 közötti iratkezelési reformjait (rendsza- mos, csoportszámos iktatást), az 1969. évi 27. tvr. intézkedéseit, továbbá a napjaink iratkezelését érintő 2005-ös, illetve 2007-es Kormányrendeleteket említve. Külön alfejezet (391–398.) tárgyalja a vállalati iratkezelés alakulását a múlt századtól napjainkig, ismertetve az iratkezelést érintő jogszabályokat is. A 335/2005-ös Kormányrendelet alapján az iratkezelés egyes folyamatai is bemutatásra kerülnek. A közigazgatási eljárás alapfogalmainak és szakaszainak ismertetése után a titokvédelmi jog fejlődésének leírásával, illetve a hatályos titokvédelmi jogszabályok levéltárat érintő szabályainak felsorolásával, és a minősített iratok levéltárba adásának problémakörével zárul a fejezet.

A levéltártan fejezet (447–542.) a levéltári dolgozók mindennapjaihoz legközelebb álló feladatok, (gyűjtőterületi munka, a levéltári iratanyag rendezése, levéltári selejtezése és segédletekkel való ellátása) illetve az ezekkel kapcsolatban felmerülő problémák leírása. A kutató- és ügyfélszolgálati munka bemutatására is ebben a fejezetben kerül sor (523–530.), szoros összefüggésben az adatvédelmi törvény tárgyalásával, illetve az iratok kutathatóságának szabályozásával. Külön alfejezet szól a levéltári kiadványokról és a levéltári szakkönyvtárakról (531–535.). A „nyitott levéltár”,

vagy „szolgáltató levéltár” szerephez elengedhetetlen a közművelődési és ismeretterjesztési feladatok vállalása, amelynek sokszínűségéről olvashatunk a fejezet befejező részében (535–540.). A kiállítások, levéltárlátogatások szervezése, levéltári órák tartása, levéltári napok rendezése, illetve az Európai Örökség Napok mozgalomhoz való csatlakozás egy-egy részét képezik ennek a fontos feladatnak, ugyanakkor az új kihívásnak való megfeleléshez a levéltárosok mentalitásának megváltoztatása is szükséges.

A levéltári gyűjtemények fennmaradásának kulcsa az állományvédelem. Jelentőségének felismerését jól mutatja, hogy külön fejezetet kapott a kötetben Állományvédelem és reprográfia címmel (543–635.). Ez a rész egyaránt megszólítja a levéltárosokat, levéltári kezelőket, illetve a restaurátorokat is. Míg utóbbiak a helyreállításban vesznek részt, előbbieket (a kutatókkal együtt) a megelőző állományvédelemben kapnak szerepet. A fejezet a fogalmi meghatározáson túl ennek a megvalósulásához praktikus tanácsokat is ad. Olvashatunk továbbá az állományvédelmi koncepció és stratégia kidolgozásáról, és a megfelelő raktárak kialakításának, és berendezésének ismérveiről is. Hogy mennyire a 21. század levéltárosainak készült a könyv mutatja többek között, hogy az állományvédelmi részben külön alfejezet szól a nem hagyományos adathordozók (vagyis a nem papíralapú adathordozók) állományvédelméről. A fejezet második része a levéltári anyag másolásával és az ezzel kapcsolatos különféle technikákkal (mikrofilmzés, digitalizálás) foglalkozik.

A kötet utolsó fejezete (637–732.) bebizonyítja, hogy a magyar levéltártudományban helyet kapott immár a levéltári informatika is. Már többször is megfogalmazódott az igény és a cél, hogy a 21. század levéltárosa az informatikus levéltáros legyen. A kötet utolsó fejezete ehhez nyújt segítséget, hogy a szakma, és a leendő levéltárosok is ennek a levéltári elméletét megismerjék. A fejezet először az informatika és a műszaki tudományok alapfogalmait tisztázza, majd a levéltári informa-

tikai stratégiáról, és annak tervezéséről szól. A levéltári információ és leírás alfejezetében a definíciókon túl az olvasó megismerheti a nemzetközi szakmai közösség három, világszerte elterjedt szabványát, és annak adatelemeit. Az adatbázis építéséhez szükséges elméleti és gyakorlati tudnivalókat külön alfejezet (667–676.) összegezi. Az E-Archívum bemutatására az elektronikus nyilvántartások között kerül sor. A digitalizálás részletes kifejtése ebben a fejezetben történik meg, felsorolva előnyeit, hátrányait, alapkövetelményeit, eszközeit és menetét. Olyan praktikus tanácsokkal is ellátja a levéltárosokat a szerző, hogy a világhálón miképpen fogalmazza meg magát az érdeklődők felé. Megismerhetjük a legsikeresebbként számon tartott elektronikus iratkezelési szabványt, illetve a metaadat jelentőségét, valamint az elektronikus irat levéltári feldolgozásának és megőrzésének koncepcióját, és jogi szabályozását. Az elektronikus iratokkal foglalkozó alfejezettel zárul a fejezet, és egyben a kötet is.

Mivel a laikus kutatók teszik ki a családfakutatók többségét, a „szolgáltató levéltár” megteremtésének jegyében indokolt lett volna külön is kitérni a témára egyrészt a genealógia felvételével a történeti segédanyagok közé, másrészt az anyakönyvek kutatásának problémájának ismertetésével, illetve annak jogi szabályozásával.

A Levéltári kézikönyvvel egy rendkívül adatgazdag, a levéltártudomány szinte minden területére kiterjedő munkát vehetünk kézbe. Tovább növeli értékét, hogy a múlt és a jelen mellett a jövő problémáit is felveti. A könyv segítségével válhat a napi munkában a levéltár dolgozóinak azzal, hogy egy könyvbe sűrítve szinte mindent megtalálhatnak, valamint a levéltár szakos hallgatóknak is, hogy nemcsak az órán készített jegyzeteikre vannak utalva, hanem immár – az 1980-ban megjelent Levéltári ismeretek kézikönyve (Endrényi Ferenc [szerk.]: Levéltári ismeretek kézikönyve. Tankönyvkiadó, Budapest, 1980.) mellett – modern tankönyv is segíti felkészülésüket.

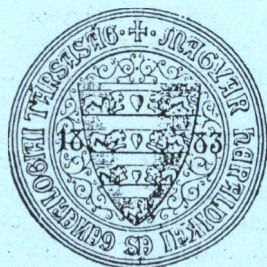
Gáalné Barcs Eszter

TURUL

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Országos Levéltár
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

SZERKESZTIK:

DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN,
LACZLAVIC GYÖRGY, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA

NYOLVANKETTEDIK KÖTET
2009/4. füzet

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MMIX

E számunk szerzői

Glejtek, Miroslav, történész (Univerzita Konštantina Filozofa v Nitre, Katedra histórie)
Kapronczay Károly, Dr., tudományos tanácsadó (Simmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár, Levéltár)
Körmendi Tamás, Dr., adjunktus (ELTE BTK)
Pandula Attila, Dr. egyetemi docens (ELTE BTK)
Szálkai Tamás, PhD hallgató (Történelemtudományi Intézet, Debrecen)
Szemán Attila, főmuzeológus (Központi Bányászati Múzeum, Sopron)
Szücs Tibor
Vitek Gábor, (Fejér Megyei Levéltár)

E számunk a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával készült

nka
Nemzeti Kulturális Alap

TURUL

LXXXII. évfolyam

2009/4. füzet

Szerkesztik: DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN,
LACZLAVIK GYÖRGY, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA, PANDULA ATTILA

Szerkesztőség címe: Magyar Országos Levéltár

1014 Budapest, Bécsikapu tér 4.

Az egyes közlésekért a szerzők felelnek. Címük a szerkesztőségben.

A beküldött kéziratokat nem őrizzük meg, és nem küldjük vissza.

Kiadja a Magyar Történelmi Társulat

Felelős szerkesztő: NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA

Nyomdai előkészítő munkák: Élőfej Bt.

Nyomás és kötés: Kurucz Gábor

ISSN 1216-7258

TARTALOM

I. Értekezések, önálló cikkek

KAPRONCZAY KÁROLY: A Semmelweis család eredete és története.....	97
SZÁLKAI TAMÁS: Rugonfalvi Kiss István heraldikai diasorozata a Debreceni Egyetem Történelmi Intézetében	106
MIROSLAV GLEJTEK: Umwandlungen der Wappen in den Siegeln Ungarischer Erzbischöfe und Bischöfe	113

Nekrológ

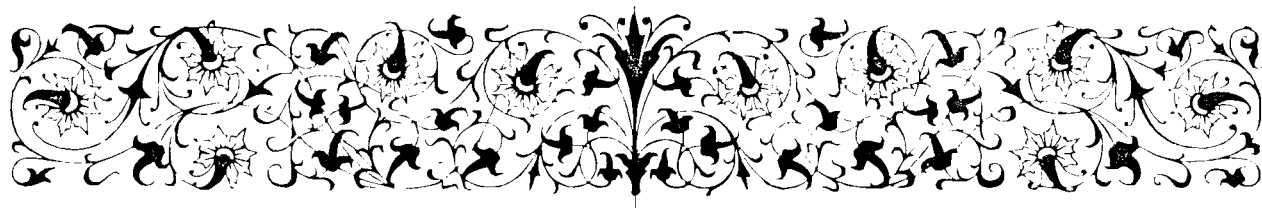
Dr. Mészáros András (Vitek Gábor).....	119
--	-----

Könyvismertetés

Thoroczkay Gábor: Írások az Árpád-korról (Ism.: Szücs Tibor).....	121
Beke Margit: Az Esztergomi (Esztergom – Budapesti) Főegyházmegye papsága 1892-2006 (Ism. Pandula Attila).....	123
id. Frivaldszky János: A frivaldi Frivaldszk család története (Ism. . Pandula Attila).....	124
Rainer Pál (szerk.): Veszprém megye egyházi élete a középkorban. Kiállítási katalógus. (Ism. Szemán Attila).....	125
Vladimír Rábik: Diplomatarium Sancto-Adalbertinum Stredoveké listiny v Literarnom archive sv. Vojtecha (Ism. Körmendi Tamás)	127
Előfizetési felhívás	118

A SEMMELWEIS CSALÁD EREDETE ÉS TÖRTÉNETE

Az 1800-as évek végén, amikor a tragikus körülmények között elhunyt Semmelweis Ignác felfedezése beigazolódtott, a hazai és a nemzetközi érdeklődés fokozott figyelemmel fordult a tragikus sorsot befutott pesti orvos-professzor alakja felé. Közvetlen környezete – barátai, kollegái, a pesti és a bécsi orvosok többsége – alig tudott családi múltjáról. A századfordulón többen kétségbe vonták magyarságát, sőt bécsi és pesti kollegái németnek vélték: például Hirschler Ignác – Heger számára készített Semmelweis-életrajzi összeállításban – úgy nyilatkozott, hogy Semmelweis Ignác nagyatyja valahonnan német területről vándorolt be Magyarországra, innen a német családi név és az anyanyelvi szinten beszélt német nyelvtudása. Az érdekeséget kutató újságírók felfigyeltek arra, hogy Semmelweis Ignác révén Budához köthető Semmelweis családon kívül ilyen nevűek élnek még Zircen és Kismarton környékén, sőt többen feltételezték a két család közötti kapcsolatot. Azt biztosan tudták, hogy Semmelweis apja Kismartontól származott el Budára. Az 1891-ben megalakult Semmelweis Emlékbizottság – többek között – elhatározta Semmelweis összes munkáinak kiadását, és ennek bevezetéseként terjedelmes életrajzot is mellékeltek Györy Tibor tollából (1906). A Semmelweis család származásával kapcsolatos ellentmondások tisztázására Györy átnézte a pest-budai és a kismartoni katolikus plébánia anyakönyveit, amit a Budapesti Orvosi Újság 1906. évi 23. számában – a felállított családfával együtt – közzé is tett. Talán ez „ihlette meg” Horváth Konstantin zirci tanárt is, hogy családkutatást végezzen a Zircen élő Semmelweis családdal kapcsolatban, azonban nem talált közvetlen kötődést a kismartoni és a zirci családok között, főleg Semmelweis Ignác vonatkozásában.

Györy Tibor valóban nagy érdemeket szerzett magának a Semmelweis-dokumentumok és a családtörténeti vonatkozások kiadásával kapcsolatban. Maga is érezte, hogy az 1906-ban közzé tett Semmelweis-családfa hiányos, ezért 1924-ben újabb kísérletet tett a kiegészítésére, de egyéb elfoglaltságai miatt adatait csak az 1936-ban megjelentette, – általa írt – orvosi kar történetében közölte le. Ettől

függetlenül az orvostársadalom előtt ismeretesek voltak azok a kollegák, akik Semmelweis leszármazottai voltak, illetve vele rokonságban álltak. A Semmelweis család eredete továbbra sem állt a kutatás középpontjában.

A Semmelweis-kutatás igazi „virágzását” a magyar szabadságharc centenáriuma évében élte, amikor nemcsak az események újbóli áttekintését tartották fontosnak, hanem a „semmelweisi kort aktualizálták” a második világháború után kialakult magyar politikai élet „ízlésvilágához”. Semmelweis Ignác ekkor vált a magyar szabadságharc egyik hősvévé, de felfigyeltek a Semmelweis család több tagjának névmagyarosítására, sőt a magyar szabadságharcban való részvételére is. Darvas István, Gortvay György és mások alapos levéltári kutatásokat végeztek, de a szakszerű tények háttérbe szorultak az aktuális politika követelményei mögött. Forradalmi hősré vált igény, ezt tükrözte az akkor készült Semmelweis-film, továbbá Hidvégi Jenő – a jó szándéka ellenére – romantikus regénye, amelyben Semmelweis Ignác a bécsi forradalom harcoló résztvevője lett.

Sajnos Semmelweis Ignáccal kapcsolatban is igazolódtott az „igazi magyar szokás”, hogy csak jelentős évfordulók segítik a fontos alapkutatásokat, illetve teszik lehetővé a fontos munkák kiadását. Így látott napvilágot halálának századik évfordulója alkalmából Gortvay György és Zoltán Imre *Semmelweis élete és munkássága* című könyve, amely azután – például Benedek István Semmelweis-kötetei – újabb munkák megszületésére ösztönzött. Ismét előtérbe került a Semmelweis család eredete, a családkutatás, amelynek fontos írása Karl Semmelweis kismartoni könyvtár- és levéltárigazgató, ismert művelődéstörténész tanulmánya a *Burgenlandische Heimblätter* 1965. évi 4. számában. Ebben a szerző – különben Semmelweis dédapján keresztüli vérrokona – a Semmelweis család eredetét az 1570-es évekig vezeti vissza Burgenlandban. Az 1964-ben megalapított Semmelweis Orvostörténeti Múzeum kezdettől fogva kutatásai fontos területének tartotta a Semmelweis családdal kapcsolatos vizsgálódásokat: így láttak nyomdai való-

ságot Antall Józsefnek az Aprós utcai szülőházzal kapcsolatos levéltári kutatásai, a családdal és Semmelweis Ignác iskoláztatásával összefüggő bűvárlatok, majd az Orvostörténeti Közlemények 1968. évi 46–47. összevont számát az újabb Semmelweis-kutatások közlésére szentelték. Annak ellenére, hogy továbbra is a semmelweisi életmű állt a kutatások középpontjában, tágabb teret nyert a családkutatás is, bár ezek többsége az ismert adatok újbóli felidézését jelentette. A nemzetközi érdeklődés középpontjába került 1978-ban Semmelweis Ignác boncjegyzőkönyvének közlése, az összehívott szakmai bizottság szakszerű véleménye, de újabb családtörténeti kutatást a 2000-es évek elején Czeizel Endre végzett, amely során a tehetség öröklése (vagy nem öröklése) vonatkozásában tekintette át a Semmelweis familiát. Továbbra is nyitott kérdés maradt a család történetének több vonatkozása: milyen volt a család anyagi helyzete, felemelkedésének folyamata, miként került Budára Semmelweis Ignác apja, a szűkebb és tágabb rokonsága stb. Ugyancsak fontos folyamat a Semmelweis család magyarrá válása, amely azonos a hazai polgári kultúrát megalapozó német városi polgárságunk törekvéseivel, amely a dualizmus időszakában kiformalódott értelmiségünk gerincét adta. E témakörben izgalmas terület az egykori Tabán, ahonnan kiemelkedő értelmiségünk egy köre került ki, olyan emberek sokasága, akik iparos-kereskedő városi német polgárok magasabb tanulmányokat végző gyermekeiként hazai szellemi életünk megalapozóivá váltak. A szorgalom anyagi tökéletet teremtett, amiből szellemi hatalom formálódott ki, és nemzeti-nemzetközivé vált nagyságokat adott a hazának.

A család eredete

A hazai németség – zömében betelepítéssel kerültek hazánk földjére – történetében külön helyet foglalnak el a nyugati határ mentén élő hiencek, akik még Nagy Károly Frank Birodalmából maradtak ezen a területen. Nagy Károly két örgrófságot is alapított Pannóniában, bajorokat és frankokat telepítve ide, akiket végül a honfoglaló magyarok szorítottak a pannon területek nyugati vidékeire. Ezek leszármazottai a hiencek, akik szőlőgazdálkodással foglalkoztak, városokat alapítottak. E népből származott például Liszt Ferenc, a jeles bécsi anatómus, Josphe Hyrtl (1811–1894), illetve a Semmelweis család.

Karl Semmelweis (a burgenlandi könyvtár és levéltár egykori igazgatója) kutatásainak köszönhetően tudjuk, hogy már az 1570-es években is szerepelt Semmelweis nevű szőlőbirtokos a Márczfalván felvett birtokösszeírásban. 1586-ban ezen összeírás bővült Hans /Johan/ Semmelweis kováccsal, aki fia vagy testvére lehetett az előző Semmelweisnek. Az bizonyos, hogy 1667-ben már

állandó lakosok Szikrán (Sieggraben), mivel ott házzal és a kaboldi (kobersdorfi) uradalomban bizonyos bérelt földrésszel rendelkeztek. A nagy magyar orvos egyenes ági felmenője volt az a bizonyos Georg Semmelweis Szikrán, akitől levezethető a később Budára települt Semmelweis család. Georg Semmelweis előbb még kapásként szerepelt az összeírásban, míg az 1682-ben bejegyzett Johan Semmelweis talán fivére vagy unokatestvére lehetett. Szikra 1692-ig nem rendelkezett önálló plébániával, így a házasságkötéseket, kereszteleseket és temetéseket Márczfalván végezték. 1692-ben szentelték fel templomát, ahol egyházi jegyzőkönyvet is vezettek. Ebben már szerepelt, hogy Georg Semmelweis 22 éves katolikus ifjú házasságot kötött Kunigunda katolikus hajadonnal, aki házasságukból öt gyermeket szült: az első elhunyt, Gertrud (1695), András (1696), Anna Erzsébet (1698), Éva Borbála (1706). Ezen gyermekek további sorsa ismeretlen, mivel házasságuk, gyermekeik születése nem itt került bejegyzésre. Az 55 évet élt Georg Semmelweis – Kunigunda 1707-ben bekövetkezett halála után – feleségül vett egy Mária nevű katolikus asszonyt, akitől két fia és egy leánya született. Idősebb fia, József (1709 körül született), később házasságot kötött (1739. január 11-én Kismartonban) az előzvegyült Anna Reiterrel, akitől Mária (1741. december 12. – későbbi sorsa ismeretlen) és József (1744. október 12.) nevű gyermekei születtek. József 1771-ben házasságot kötött Mária Annával, akitől három fia született: József (1772. március 3.), Gáspár (1776. október 28.) és János (1783. november 23.).

A Georg Semmelweis és Mária házasságából született János (1714?) volt Semmelweis Ignác dédapja. Georg Semmelweis 48 éves korában ismét megözvegyült, feleségül vett egy Elisabeth nevű katolikus asszonyt, ebből a házasságból egy leány született. János (Johan) Semmelweis 1739-ben betelepült Kismartonba, az Esterházy-birtok gyorsan fejlődő központjába, ahol 1740-ben feleségül vette sógornője hűgát, Therese Reitert, de neje néhány év múlva gyermektelenül elhunyt. Ekkor – 1744. november 21-én – újabb házasságot kötött Anna Gschaidner hajadonnal, egy tehetős kismartoni szőlősgazda leányával, és ebből a házasságból már felnőtt kort is megért gyermekei születtek. Johan Semmelweis Kismartonba történt betelepülésekor még „kapásként” szerepelt a hivatalos nyilvántartásokban, de 1746-ban már polgárjogot nyert, később borkereskedőként adózott. E házasságból három gyermek született: János Péter (1751. október 19.), majd két József nevű gyermek (1759. február 21.; elhunyt néhány hét múlva), illetve (1759. december 31.), az utóbbi 1781-ben házasságot kötött Anna Mária-val, egyetlen felnőtt kort megért gyerekük János Péter (1751–1810) volt. Johan Semmelweis Kismartonban csak követte fivérét, Józsefet (1709–1770), akitől a Kismartonban ma is élő Semmelweis család eredt. Ez a Sem-

melweis József molnármester és malomtulajdonos volt, leszármazottai is iparosok lettek.

Semmelweis János Péter 1776-ban házasságot kötött Lidl Anna Máriával, Joseph Lidl kereskedő leányával, ők Semmelweis Ignác nagyszülei. Házasságukból négy gyermek ismeretes: József (1778. január 30.), Lipót (1780. február 1.), Julianna (1782) és Bertalan (1778. július 21.), aki 1801 májusában házasságot kötött Held Rozáliával. Bertalan Kismarton és Bécsújhely környékén keresett építész, emellett építőanyag-kereskedelemmel is foglalkozott. A budai Semmelweisek vele tartottak kapcsolatot, Semmelweis József házassági tanúja is volt, majd Szemerényi Károly, a papi tevékenységéből időlegesen felmentett lelkész egy ideig nála tartózkodott az 1850-es évek elején. Feltehetően a két középső gyermek is megérte a felnőtt kort, de sorsuk alakulásáról nincs adat. Semmelweis János Péter kereskedő lett, egy időben bérelte a helyi postakocsi-állomást, így vagyonos embernek számított. Ez utóbbi azért fontos, hiszen József fia csak családi támogatással kezdhette költséges kereskedelmi vállalkozásokba előbb Szombathely környékén, majd Budán, amelyből jelentős vagyont szerzett. A postakocsi-állomás bérlése viszont azért lényeges, hiszen kapcsolatban állhatott azzal a postakocsikat készítő Müller Fülöp előbb bécsi, majd budai jeles vállalkozóval, akinek a leányát Semmelweis József 1810-ben feleségül vette. E kapcsolat – igazságot is tartalmazó feltevés – révén kerülhetett Semmelweis József Budára, azonnal nagy hasznot hozó kereskedelmi vállalkozásba kezdett, amihez (a vállalkozás „kockázatáért”) egy tekintélyes budai polgárnak jóállást kellett adni. Valójában Semmelweis József szinte senkit nem ismert Budán, az itt élő (az 1750-es évektől Sopron környékéről idetelepült) Semmelweisekkel nem tartott kapcsolatot, Müller Fülöp műhelyétől nem messze nyitja meg üzletét, bérel lakást.

A Semmelweis család Tabánban

Semmelweis József – Semmelweis Ignác apja – 1800-ban költözik Budára a mai Szombathely területén volt Gyöngyöshermányból, ahol kereskedőként volt adózó polgár. A Tabánban előbb Simon Gerhardddal nyitott közös üzletet, de 1806-ban kibérelte a mai Apród utca 1–3. szám alatti épület teljes jobb oldali szárnyát, ahol megnyitotta Fehér Elefánthoz címzett, jelentős területen működő vegyeskereskedését. Még ebben az évben – 1806. november 21-én – a krisztinavárosi templomban polgári esküt tett, ezzel a város teljes jogú – választó és választhatósági jogot biztosító – polgára lett. Üzletének épülete Johann Meindl tulajdonában állt, aki a földszinti bal oldali szárnyon kávéházat üzemeltetett, maga nem lakott az épületben. Semmelweis József majdnem a teljes emeletet

kibérelte lakásnak, ahol később családja is élt, valamint segédei és házi személyzete. A földszinten borospincéket is bérelt, üzletében bort is árult. Üzlete – mai értelemben vett – valódi nagykereskedés volt: élelmiszer, gyarmatáru, válogatott minőségű borok és szeszes italok mellett forgalmazott drága kelméket, szöveteket, selymeket, bársonyokat, szabóságok számára kellékeket, szörme- és prémárkat, kész csizmákat stb. Megmaradt újsághirdetés szerint pipereárut, külföldi kölniket és női krémeket is forgalmazott. Üzlete a legjobb helyen volt, hiszen a hajóhidhoz és az Újkapuhoz vezető út mentén, közel a katolikus és az ortodox templomokhoz. A hely fontosságát bizonyítja, hogy amikor 1810-ben leégett a város, Semmelweis József is jelentős összeggel járult hozzá a ház újjáépítéséhez, nem akart „kimozdulni” a város legforgalmasabb utcájáról. 1823-ban ugyan megvásárolta a szemben levő úgynevezett Demeter házat és átköltöztette „Fehér Elefánthoz” című üzletét, az üzlettere tagolt és az előzőhöz képest ötszörös területű lett, az emeleten élhetett ugyancsak népes családjával, míg a földszinten üzlete mellett jelentős alapterületű raktárait is elhelyezhette.

Semmelweis József kereskedelmi vállalkozásain kívül ház- és telekügynökséggel is foglalkozott, saját nevén négy ház és több városi ingatlan szerepelt, sőt az 1820-as évek elején a tabáni kereskedőcéh atyamestere lett. 1832-ben a távoli Pócspertriben 300 hektár földet bérelt, ahol a természetet gabonát a hadseregnek adta el. A jelentős hasznot vállalkozásaiba forgatta be.

Semmelweis József 1810. július 1-jén házasságot kötött a 20 éves Müller Terézzel, Müller Fülöp leányával, így rokonságba került Buda egyik leggazdagabb polgárával. E házasságból tíz gyermek született, de a felnőtt kort csak hét gyerek érte meg. József Henrich (1811. február 14.), Károly Fülöp (1813. január 9.), Fülöp Alajos (1814. április 4.), Julianna Anna Terézia (1815. szeptember 13.), Ignác Fülöp (1818. július 1.), Keresztély János (1820. június 12.), Ágoston (1821. július 4.), Alojzia (1823. június 10.), Mária Terézia (1827. január 18.) és egy halva született fiú (1832. augusztus 5.). Az utolsó két leány kisgyermekként halt meg, az 1830. évi lakossági összeírásnál már nem szerepeltek a névjegyzékben. Müller Teréz 1844. március 26-án, Semmelweis József 1846. július 11-én hunyt el Budán, pontosabban a Várban, a Dísz tér 15. szám alatt levő saját házukban. Semmelweis József halálakor Buda egyik legtekintélyesebb polgára volt, különböző alapítványok kezelője, akinek vagyoni helyzetét mi sem jellemzi jobban, hogy apósa halálakor (1841) a rájuk eső örökség nagyobb részét átengedte felesége rokonságának, csak Müller Fülöp házat tartotta meg, amit értékesített és a kapott pénzt a piaristák budai gimnáziumának adományozta, ahol fiai tanultak. Semmelweis József, hasonlóan a feltörekvő német polgársághoz, nagy gondot fordított gyermekei tanulmá-

nyainak, amely új nemzedék adta hazai értelmiségünk meghatározó rétegét. Semmelweis József gyermekeinek házassága révén rokonságba került jeles budai és pesti patríciuscsaládokkal.

Semmelweis József mind a hat fiát a Várban levő érseki gimnáziumba íratta be, amit 1831-ben átvettek a piaristák. A hat Semmelweis fiú közül kiemelkedő tanulmányi eredményt Károly (később pap lett), Ignác és Fülöp Alajos (később helytartótanácsi, majd a szabadságharc idején minisztériumi tisztviselő) mutatott fel. A polgárság körében szintén követelményként jelentkezett a gyerekek jó iskolában történő taníttatása: például Semmelweis Ignác osztálytársainak szülei is hasonló helyet foglaltak el a városi társadalomban (órás, aranyműves, kereskedő, szücs, vendéglős stb. voltak). Ugyancsak „vegyes” volt a nemzetiség megjelölése: német, magyar, illír, görög, szerb, makedón stb. Viszont az apai és anyai oldalról is német anyanyelvű Semmelweis gyerekek magyarként lettek iskolai anyakönyvezve, jelezve a család érzelmeit.

Semmelweis Ignác testvérei

Semmelweis József gyerekei közül hat fiú és egy leány érte meg a felnőtt kort, két fiú végzett magasabb tanulmányokat (Károly katolikus pap és Ignác orvos lett), a harmadik fiú – Fülöp Alajos – tisztviselő, a másik három kereskedő lett. Az utóbbiak is elvégezték a budai érseki gimnáziumot, középfokú végzettségük nagyban segítette vállalkozásaik sikerét, az adott területen való előmenetelüket. A legidősebb fiú – Semmelweis József (1811–1860) apja – mellett ismerte meg a kereskedelmi élet „fogásait”, olyannyira, hogy a különben ügyeit csak maga végző apja már az 1830-as években jelentős ügyleteit is rá bízta. Ilyen volt a már említett Szabolcs megyei földvásárlás és annak irányítása. Arra nincs pontos adat, hogy az ifjabb Semmelweis József pesti kereskedelmi próbálkozásait mikor kezdte el, de 1840. május 18-án a pesti Belvárosi templomban házasságot kötött Kozgleba Johannával, a tekintélyes pesti kereskedő, Kozgleba Béla leányával. 1838-ban – későbbi sógorával, ifjabb Kozgleba Bélával – közös vegyeskereskedést nyitott a pesti Sebestyén téren (ma a Veres Pálné utca eleje), majd 1842-ben megnyitotta saját „Cukorsüveg” nevű nagy fűszer-, gyarmatáru- és vegyeskereskedését, a mai Semmelweis és Kossuth Lajos utca sarkán állt épületben (Újvilág utca 16. sz. alatt, amely ház saját tulajdona volt). A Belvárosi templom anyakönyve szerint ifjabb Semmelweis József 1842. február 27-én – 12 arany forint lefizetése után – letette Pest város polgári esküjét. Az ifjabb Semmelweis József üzlete nagyon hasonlított apja tabáni áruházához, itt is mindent lehetett vásárolni, különben is a város legjobb és legforgalmasabb helyén működött. Közel volt a Hatvani kapuhoz, az egyetem-

hez, de az első olyan pesti üzlet volt, amely vállalta a házhoz szállítást. Semmelweis József apja halála után (1846) újabb három kereskedést nyitott a városban, négy házat vásárolt, amelyet béreltetett.

Semmelweis József az 1850-es évek elején már a pesti kereskedőcéh segélyalapjának gondnoka, jelentős személyiség, hiszen amikor öccse – Semmelweis Ignác – visszatér Bécsből, és nincs jövedelmet nyújtó orvosi állása, akkor a kereskedőcéh a Szent Rókus Kórházban fenntartott tíz betegágyának felügyelő (fizetett) orvosának alkalmaztatja. Amilyen sikeres volt a kereskedelmi pályán, családi életében sok tragédia történt: négy gyermeke közül csak egy érte meg a felnőtt kort: Semmelweis Károly (1850–1910) apja halálakor még gyermek volt, akinek nagykorúságáig nagyapja lett a gyámja, és a Semmelweis-vállalkozások is az ő tulajdonába mentek át. Ő nem volt olyan sikeres, mint a veje, az üzletek sorra tönkrementek, idegen kezekbe mentek át. Semmelweis Károly latin-görög szakos tanár lett, nem kötött házasságot gyenge fizikai adottságai miatt. Nagykorúságának elérése után visszavásárolta az Újvilág utca 16. sz. alatti házat, de az 1870-es évek végén Kiskúnmajsára költözött, ott vállalt tanári állást és gabonakereskedéssel is foglalkozott. 1881-ben kérte nevének Szemerényire történő magyarosítását, amit a belügyminiszter engedélyezett. Az 1890-es években Bécsbe költözött és a Mária Terézia Intézet latin szakos tanára lett, tüdőgyulladásban halt meg.

Semmelweis Ignác Károly fivére (1813–1898) a legnagyobb hatású és a családot összefogó egyéniség volt. 1813. január 9-én született Budán, iskoláit kiemelkedő eredménnyel végezte. Korán eldöntötte, hogy a paphivatást választja, így a gimnáziumi tanulmányok utolsó két évét már a nagyszombati szemináriumban végezte, 1836. március 26-án szentelték pappá az esztergomi Bazilikában. Felszentelése után az Érsekújvártól nem messze fekvő Tardoskeden, majd Komáromban, Kemencen és Kürtön volt káplán, 1844-től a pesti Boldogasszony templom káplánja lett. Testvéreinek esküvői szertartását ő végezte, unokaöccseinek és -húgainak kereszteleje lett. Az ifjú pap valóban magyar hazafi lett, amit köszönhetett középiskolájának és Pest magyar légkörének. 1844-ben kérte családnévének Szemerényire való megváltoztatását, német nevű híveit is névváltoztatásra buzdította. 1848 tavaszán a magyar forradalom mellé állt, nemzetőröket, honvédeket toborzott, pénzt gyűjtött a kormány céljaira. Maga nem állt be honvédek, de amikor a kormány visszatért 1849. május végén Pestre, tedeumot mondott a belvárosi templomban.

Amikor elbukott a szabadságharc és megkezdődött a megtorlás, Szemerényi Károlyt a papi reverenda megvédte a letartóztatástól és a börtöntől: a házkutatást és a kihallgatást felsőbb egyházi beleegyezéssel a plébánián végezték el. Szemerényi Károly helyzetét súlyosította,

hogy rajta kívül még három testvére is szerepet vállalt a szabadságharc alatt, Fülöp kormánytisztviselő, Ágoston és János honvédnak állt. Geringer Károly császári biztos és helytartó 1849. augusztus 13-án levélben kereste fel a Bécsben székelő Koncz József esztergomi püspököt, érseki helytartót, hogy a magyar forradalomban részt vett katolikus papok megbüntetésével kapcsolatban az egyház állásfoglalását kérje. E levélben kilenc pesti és budai katolikus papot sorolt fel, első helyen Szemerényi Károly káplánt. Vele kapcsolatban megemlíti, hogy Kossuth és a felkelés mellett korteskedett, a templomban a híveket befolyásolta, toborzott a felkelő hadsereg nevében, pénzgyűjtéseket szervezett. A levél előzménye, hogy Haynau tábornagy 1849. augusztus 3-án levélben értesítette Geringer kormányzót a pesti és budai katolikus papok (Szemerényi, Ráth, Déry, Stolz, Mrác stb.) lázadó magatartásáról és hangsúlyozta, ha az esztergomi érsek nem torolja meg a vétkesek gaztettét, akkor a császári hadbírótság ítélkezik felettük. A levélben utalt arra is, hogy Haynau helyesli eljárását. A levél érdekessége, hogy Szemerényi Károllyal kapcsolatban említi, hogy sógorával – Semmelweis Júlia húgán keresztül –, Ráth Albert budavári káplánnal közösen igen veszélyes személyek. Koncz püspök válaszában megígérte, hogy szigorúan megbünteti a levélben felsorolt papokat.

Az esztergomi érsek gyorsan döntött: Szemerényi Károlyt hét évre eltiltotta a nyilvános papi tevékenységtől, a papi rendből ugyan nem zárta ki, de a hívek előtt nem misézhetett, nem élhetett egyházi javakból. Az ítélet felemás volt: a püspök nyilvánosan nem akarta megalázni őket, nem szolgáltatta ki a bíróságnak, de időhatárok között nem engedte nyilvánosan működni őket. Szemerényi Károly kiköltözött a plébánia papi lakásából, örökségéből élt fivére egyik pesti házában. A Helytartótanács 1850. május 28-án utasította J. Podolsky pesti rendőrbiztost, hogy helyezze megfigyelés alá Szemerényi Károly és Ráth Albert káplánokat, erről hetente írásban jelentsen. A megfigyelést 1850 augusztusában kiterjesztették Szemerényi Károly Fülöp Alajos nevű öccsére is, aki kegyelemmel térhetett haza. Szemerényi Károlyt nyomasztotta a rendőri megfigyelés, így 1852-ben szívesen vette a Bécsben élő lengyel Stanislaw Sugalkowski herceg meghívását, hogy gyermekei mellett legyen nevelő. Két évet töltött a herceg családjánál, de Lébény Józsefnek az uralkodó elleni sikertelen merénylete után minden „gyanus személyt” kiutasítottak a császárvárosból. Visszatért Pestre, 1856 után minden egyházi beosztás nélkül misézhetett, így eskette össze Ignác öccsét Weidenhoffer Máriával. 1860-ban tanári állást vállalt a báró Jankovich családnál, amit 1865-ig betöltött, közben különböző egyházi beosztásokért levelezett az esztergomi érsekséggel. Számára fordulatot a kiegyezés hozott, 1867. július 6-ától adminisztrátor a felvidéki Ógyalán,

egy esztendő múlva itt plébánossá nevezték ki, 1873-tól az udvari egyházi kerület alesperese, 1876. augusztus 3-ától Tardoskedd plébánosa lett, 1876. augusztus 3-ától az újjvári kerület esperesévé választották. 1888-tól a pozsonyi Szent Péter Székesegyház kanonoki címével is megtisztelték. Tardoskeden telket vásárolt, iskolát emeltetett rá és 10 ezer arannyal alapítványt tett az Isteni Megváltóról elnevezett szerzetesrend számára leányiskola és kollégium működtetésére.

Szemerényi Károly mellett még három testvére vett részt a szabadságharcban: Fülöp Alajos, aki iskoláit szintén a Várban levő gimnáziumban végezte, előbb apja vállalkozásaiban dolgozott, majd az 1830-as évek közepétől Buda város pénzügyi adminisztrációjában vállalt állást. 1840-től a Budai Takarékpénztár könyvelője, majd főszámvevője, talán az itt kivívott elismerésnek köszönhetően 1846-tól a Helytartótanács adminisztrációjába került pénzügyi tisztviselőnek. Ez a munka nem volt látványos, de társadalmi súlya nagy volt, karriert biztosító beosztásnak minősült. 1848-ban a Széchényi István vezette közlekedési minisztérium számvevőségére kért felvételt, amit kiváló ajánlólevelei alapján azonnal elnyert. Igaz, Semmelweis Fülöp még 1848 áprilisában belépett a nemzetőrségbe, további „katonai” pályát nem futott be, hiszen a minisztérium munkatársa lett. Követte a kormányt Debrecenbe is, 1849 áprilisában kérte nevének Szemerényire történő megváltoztatását, amit engedélyeztek neki. A szabadságharc bukása után külföldre menekült. 1850 augusztusában engedéllyel hazatért, amit bizonyít rendőri felügyelet alá vonása is. Anyagi gondjai nem lehettek, mivel apja halála után ő is tekintélyes vagyont örökölt, bár korábbi életét nem folytathatta. A rendőrség az Újvilág utca 6. szám alatt – Semmelweis József egyik házában, mint bejelentett lakost – tartotta számon. Hamarosan a Mérleg utca 5. szám alatt vaskereskedést nyitott. Az 1859. évi összeírásnál jó forgalmú üzletként szerepelt, lakhelye sem változott. A rendőrségi nyilvántartásba 1863. szeptember 30-án azt jegyezték be, hogy felszámolta pesti üzletét, vagyonát eladta és elköltözött a városból. Magánéletéről nincs adat: József fivére gyászjelentésén még szerepelt a neve, az Ignác öccse halálát közlő családi jelentésen viszont nem. Valamikor 1863–1865 között halt meg, feltételezett székesfehérvári letelepedésnek nincs nyoma. Nem alapított családot. Magyarosított nevét 1850-től nem viselhette, mivel Geringer helytartóságának rendelete szerint tilos volt a „rebellió alatt felvett” neveket használni. (Ez Károly fivérére nem vonatkozott, hiszen az 1844-ben változtatta meg családi nevét.)

Semmelweis János Keresztély (1820–?) volt a harmadik fivér, aki 1848 nyarán belépett a honvédseregbe. Ő is a budai gimnáziumban tanult, majd apja és saját kereskedelmi vállalkozásaiban dolgozott. 1848 tavaszán nemzetőr,

majd ősszel honvéd lett, bár erről sincs sok adat. A családi emlékezet szerint 1849 őszén fivéreivel elmenekült az országból, állítólag ő is felvette a Szemerényi nevet, de az emigrációban Semmelweis névvel élt, a János helyett inkább a Keresztély keresztnévet viselte. Megfordult Londonban, majd Pozsonyban, később Bécsben nyitott textilkereskedést, egyetlen fia (Semmelweis János, 1868–1924) jeles vasútépítő mérnök lett, unokája – Szemerényi Oszvald (1913–1996) akadémikus – jeles nyelvész volt. A család ezen ágának viszontagságos élete során elvesztek az iratok, unokája sem tudta nagyapja halálának pontos időpontját. (Valamikor az 1880-as években halhatott meg.)

A legkisebb fiú a családban Semmelweis Ágoston (1821–?) volt, aki fivereihez hasonlóan a budai gimnáziumban tanult, majd apja haláláig annak üzletét vezette, később saját üzletet is nyitott. 1848-ban ő is honvédnak állt, a szájhagyomány szerint őrmesteri rangot is kapott, de 1849 őszén ő is külföldre menekült. Feltehetően Fülöp fivérével együtt tért vissza, 1851-ben apai örökségéből megnyitotta a pesti Nádor utca 3. szám alatt – átellenben a Tigris fogadóval – a „Gőzkocsihoz” címet viselő vegyeskereskedését, amit az 1860-as évek közepéig működtetett, majd ismeretlen okból eladta, a család visszaemlékezése szerint feltehetően Szombathelyre távozott, amit megerősít az, hogy ebben az időben volt ilyen nevű kereskedő a városban. Későbbi sorsa ismeretlen. Vele kapcsolatban kell megemlíteni, hogy a Semmelweis család – Ignác és Károly halála után – „szétesett”: a fényes értelmiségi karriert befutott családtagok alig tartották a család más ágaival és tagjaival a kapcsolatot, a szülőkről, nagyszülőkről alig esett szó, lassan a feledés homályába veszttek. Leginkább a „kanonokot” (Szemerényi Károly), a család elszakadt ágai Semmelweis Ignácot emlegették rokonként, a többiről lassan megfeledkeztek. Ugyancsak feledésbe ment az a hatalmas vagyon, amelyet az idősebb Semmelweis József teremtett meg, és ami a család összes ágának felemelkedését segítette. Természetesen voltak testvérek (például ifjabb Semmelweis József és Fülöp), akik leszármazottai kihaltak vagy nem voltak. A külföldre vagy távoli városba szakadtakról lassan megfeledkeztek.

A Semmelweis család egyetlen felnőtt kort megért nőtagja Semmelweis Júlia (1815–1910), aki 1836. május 28-án feleségül ment Ráth Péter (1812–1873) gyógyszerészhez, a tabáni Szentháromság patika tulajdonosához, a család régi ismerőséhez. A Fehér Elefánt vegyeskereskedéstől egy utcányira működött a Szentháromság patika, amelynek tulajdonosa Ráth József (1769–1835) gyógyszerész volt: gyerekei egy iskolában, sőt többen azonos osztályban tanultak. József katolikus pappá szentelt fia, egy gimnáziumi osztályban tanult Semmelweis Károllyal, aki ugyancsak a papi pályát választotta, majd később egyszerre indítottak forradalmi magatartásuk miatt eljárást ellenük. A Ráth és a Semmelweis család

sok vonatkozásban azonos pályán mozgott: mindketto német polgári család volt, akik szorgos tagjai lettek városuknak, gyermekeiket taníttatták, a budai gimnáziumban igaz magyarokká nevelték őket. Ráth József másik fia, Péter gyógyszerész lett. A reformkorban a hazai gyógyszerésztársadalom tudományos és érdekvédelmi szervezetének kialakításán szorgoskodott, ő is nyíltan a szabadságharc mellé állt, nemzetőr kapitányként Tabán rendőrparancsnoki tisztét is ellátta. Testvérei és gyermekei is értelmiségi pályára léptek, Károly öccse (1821–1897) – a szabadságharc alatt katonai bíró volt – a kiegyezés után képviselő, a Királyi Tábla elnöke volt, majd az egyesített Budapest első főpolgármesterévé választották. Ráth Péter is a kiegyezés után – gyógyszerértárána megtartásával – a korabeli gyógyszerészi közelet igen aktív tagja volt, az Országos Gyógyszerész Társaság alapító elnöke lett. Ráth Péter és Semmelweis Júlia házasságából hat gyerek született, gyermekeik orvosi, mérnöki, jogászai pályát választottak.

A Ráth család közvetlen baráti kapcsolatban állt a Müller családdal, amit nem csak a városon belüli közelség magyarázhatott, hanem a két német eredetű familia azonos életfelfogása és törekvései. Müller Fülöp és Ráth József gyógyszerész azonos időben telepedett le Budán, mindketten gyorsan ívelő pályát tudhattak maguk mögött.

A Müller család

A híres budai Müller Fülöp (1761–1842) kocsikészítő Kölnben született, családjáról szinte semmit nem tudunk. Az biztos, hogy bajor földön lett kocsikészítő mester, aki a jeles bécsi üzemben kapott munkát, és szakmája kiváló művelője lett. II. József gyakran látogatta meg az uralma alatt álló területeket, visszatérve Bécsbe utazásainak tapasztalatait azonnal megvalósítani akarta. Magyar földön – többek között – az utak minőségét és a városok közötti összeköttetések hiányát kifogásolta. Az utóbbi orvoslására javasolta a Bécs és Buda közötti postakocsi-összeköttetés megerősítését. 1784-ben udvarának egyik tagja arra kívánta rávenni a bécsi postakocsigyár tulajdonosát, hogy költözzön át Budára, alapítson ott műhelyt, és innen látják majd el kiváló postakocsikkal a kiépülő magyarországi postakocsi-hálózatot. A mester maga helyett Philip Müller mestert, első segédét javasolta, aki viszont vállalkozott az izgalmasnak tűnő feladatra, és 1785-ben – kellő udvari segítséggel – a Tabánban megalapította műhelyét, amely hamarosan a város egyik nevezetessége lett. Müller Fülöp Budán valóban nagyívű pályát futott be: a szerb ortodox püspökségtől nem meszsze, a János téren rendezte be gyárát, amelyből a kikerülő postakocsi keresett portéka lett Budán és az egész magyar királyság területén. Szállítója lett a postakocsi-há-

lőzatnak, amelyet ugyan állomásonként különböző bérlők üzemeltettek, de jelentős összegű támogatást kaptak a kincstártól, nehogy a szolgálat színvonala csökkenjen. Ez a körülmény biztos jövedelmet és állandó megrendeléseket adott a kocsikat gyártó vállalkozónak. Müller Fülöp nős emberként érkezett Budára, első feleségével – Maria Theresia Anderlinnel – még Bécsben házasodott össze, akitől Terézia leánya – Semmelweis József későbbi felesége – már Budán született 1790-ben. Maria Theresia Anderlin 1796-ban elhunyt, második feleségétől még két leánya, a harmadiktól Müller Bernát (1810–1901), a jeles gyógyszerész és botanikus, egyetemi tanár született. (A második házasságából származó leányokról keveset tudunk, férjhez mentek és családjaikkal Budán éltek.) Müller Fülöp valóban törekvő polgár volt, tehetséges jó szakember és kereskedő, aki 1791. október 31-én a budai krisztinavárosi plébániatemplomban polgári esküt tett, 1815-ben a városi tanács ülnöke, 1825–1830 között a városi pénztár felügyelője, ezután tanácsnokká választották. Több alkalommal szóba került polgármesterré történő választása, de ezt az ajánlatot elhárította magától üzemének irányítása miatt. 1841. február 6-án halt meg „nyálgutaütésben, a haldoklók szentségeinek felvétele után” – ahogy a krisztinavárosi plébánia anyakönyvébe bejegyezték. E bejegyzés másik érdekessége, hogy az elhunytat beszentelő papként Dertsik Nepomuk János címzetes piarista püspököt, a Helytartótanács tanácsosát jegyezték be, aki a tanács ülése miatt a temetés reggelén lemondta a szertartást, maga helyett Vétsey Czigler Ignác letkéri apátot és tábori felügyelő esperest küldte. Emiatt a Müller és a Semmelweis család megnehezített, a családnak írt levelében – mint Müller Fülöp régi barátja – Dertsik püspök hosszan mentegette magát. A két család társadalmi emelkedését és vagyoni helyzetét az is jelzi, hogy társadalmi rangjuknak csak egy püspök „megfelelő” a temetési szertartás megtartására.

A Müller család egyetlen férfi leszármazottja, Müller Bernát (1810–1901) abban az évben született, amikor legidősebb nővére Semmelweis József felesége lett. A „nagybácsi” szinte egykorú lett unokaöccseivel, például ifj. Semmelweis Józseffel egy osztályban tanult. A Semmelweis gyerekekkel cseperedett fel, amolyan testvéri kapcsolat alakult ki köztük. Müller Bernát iskolai tanulmányai idején inkább a természettudományok felé vonzódott, amiben nagy hatással volt az a baráti kapcsolat, ami Müller Fülöp és Ráth József gyógyszerész között állt. Ráth József Szentháromság patikája a Müller-háztól néhány méterre volt, így semmi sem volt természetesebb, hogy Müller Bernát – iskoláinak befejezése után – Ráth József mellé került gyógyszerésztanoncnak. Erre nagy szükség volt, hiszen Ráth József fia (Ráth Péter) gyógyszerési oklevelének megszerzése után külföldi tanulmányútra ment. Müller Bernát 1829-ben letette a

gyakornoki vizsgát, fél évig a selmecbányai bányászati akadémián elsősorban ásványtant tanult. Útja innen Bécsbe vezetett, ahol az egyetem orvosi karához tartozó gyógyszerészeti intézetben oklevelet szerzett, majd egy évtizedig különböző patikákban dolgozott. Az 1830-as évek derekán tért vissza, és a Szentháromság patikában már Ráth Péterrel együtt dolgozott. A botanika nagy művelője volt, Pestre történt visszatérése után Sadler József növénytani tanszékén botanikai tanulmányokat folytatott, hatalmas növénygyűjtő utakat szervezett, híres növénytárát hazai és külföldi szaklapokban leközlölte, több eddig ismeretlen növényt fedezett fel a Kárpátokban. Apja halála (1841) után örökségéből saját patikát nyitott (Mégváltó patika). Részt vett a hazai gyógyszerészképzésben, 1850-ben botanikából a pesti egyetemen doktori címet kapott, az orvosi karon 1854-ben a gyógyszerismeret magántanárává választották, de az 1848-as forradalomban tanúsított magatartása miatt (nemzetőr kapitány volt, a honvédség ingyenes gyógyszer szállítója is lett) ezt a Helytartóság nem erősítette meg, csak 1861-ben ismerték el. Ugyanez a megtiszteltetés érte 1858-ban a giesseni egyetem orvosi karán, ahol tiszteletbeli doktori címmel is megtisztelték. Jelentős szakirodalmi tevékenységet fejtett ki, tekintélyes gyógyszerész volt, amikor az 1868-ban megalakított Országos Közegészségügyi Tanács – egyetlen gyógyszerész tagjaként – az uralkodó kinevezte.

A hazai gyógyszerészeti és tudományos élet jeles szervezője volt, 1841-ben egyik alapítója a Magyar Természettudományos Társulatnak, 1872-ben az Országos Gyógyszerészeti Egyesületnek, a Gyógyszerész Nyugdíj Intézetnek. Hosszú életet élt, valóban élete utolsó napjáig dolgozott. Két felnőtt kort megért fia – Müller Kálmán (1849–1926) orvos és Müller László (1855–1941) diplomata – volt, mindegyik választott szakterületének kiváló egyénisége lett.

Müller Kálmán ifjú korának egyik meghatározó személyisége Semmelweis Ignác volt, aki apjának nemcsak rokona, hanem igaz barátja is volt. Semmelweis szinte naponta megfordult Müller Bernát lakásán, így természetes volt számára az orvosi hivatás választása. Ezzel a családi és az orvosi pályára „terelő” kapcsolattal soha nem „dicsekedett”, erre nem hivatkozott. Orvosi tanulmányait Pesten és Bécsben végezte, 1871-ben szerzett orvosi oklevelet. Hosszabb külföldi tanulmányút után 1874-ben tért vissza Budapestre, a Szent Rókus Kórház orvosa, majd főorvosa lett, 1875-ben a „hasi betegségek gyógy- és kórtana” tárgykörből magántanári képesítést szerzett. 1877-ben már a Szent Rókus, 1890-ben pedig az összes pesti kórház igazgatója lett. A „kórházigazgatás” lett élete legnagyobb feladata, Markusovszky Lajos után a hazai egészségügy legkiemelkedőbb szervezője lett, 1885-ben egyetemi tanár, 1889-ben az Országos Közegészségügyi Tanács tagja, 1897-ben elnöke, 1891-

ben az Országos Igazságügyi Tanács tagja lett, a Műegyetemen munkaegészségtant, a jogi karon tisztiorvosi ismereteket adott elő.

Nemzetközi kongresszusok (1894, 1906 és 1909) szervezője volt, aminck elismeréseként az uralkodó bárói méltóságra emelte. Mindezt szakmai munkájának elismeréseként kapta és ezt a hazai orvosi közélet a legtermészetesebb dolognak tartotta. 1912-ben ugyan nyugalomba vonult, de a közéletből nem távozott. A hazai közegészségügyi állapotok magasabb színvonalra emelését szorgalmazták felsőházi beszédei, így nagyban neki köszönhető, hogy a kormányzat állami feladattá nyilvánította a tuberkulózis elleni küzdelmet. 1918 után visszavonult a közéletből, 1926. november 4-én hunyt el Budapesten. Életében híres „puritán” volt. Magánéletében nem volt szerencsés, hiszen felesége Heinrich Hermína 1877-ben, leánygyermekük születése után három hónappal meghalt. Nem házasodott újra, „híres agglégényként” élte le életét. Müller Kálmán a hazai medicina egyik legnagyobb egyénisége volt, volt olyan időszaka az elmúlt fél évszázadnak, amikor nem szívesen emlékeztek a Müller báróról, a főváros kórházügyének igazi megteremtőjéről. Sokaknak a „báró” nem tetszett, nem ismerve családi múltját, érdemeit és főleg egyéniségét.

Müller Kálmán öccse – László (1855–1941) – is hasonló nagyívű pályát futott be. Müller László iskoláit a pesti piaristáknál, majd a pesti és bécsi egyetem jogi karán végezte, de kiváló nyelvtudásával tűnt ki. Tanulmányait a bécsi Keleti Tudományok Intézetében folytatta, a nyugati nyelveken kívül beszélt törökül, arabul, több délszláv nyelven. 1879-ben lépett be a bécsi Külügyminisztérium szolgálatába, 1881-ben a Monarchia isztambuli követségén kapott beosztást. Elsősorban a Monarchia balkáni érdekeit képviselte, fontos szerepe volt az önállóságát fokozatosan visszaszerző Bulgária nemzetközi elismerésében. Többek szerint az ő kezdeményezése volt a Koburg-Kohary családnak a bolgár trónra juttatása. Békéltető szerepet játszott az 1897. évi görög–török háború idején. Jeles diplomáciai munkájának elismerését jelentette, hogy 1896-ben szentgyörgyi előnévvel magyar nemességet kapott, 1896-tól rendkívüli követnek nevezték ki a Török Birodalom területére, 1900-ban pedig szófiai követ lett. 1903-ban visszarendelték Bécsbe és a Külügyminisztérium keleti diplomáciai ügyeit összefogó osztály – rendkívüli követi rangban – irányításával bízták meg. Nemzetközi érdeklődésre számító feladatot 1908-ban kapott ismét, amikor a Bosznia-Hercegovina annektálása után kirobbant diplomáciai bonyodalmak a háború közelébe sodorták a Monarchiát. Sokban rajta múlt, hogy a Monarchia és Törökország között a háborús feszültség megoldódott, ezért is nevezték ki 1910-ben ismét isztambuli követnek. A Balkán és a Kelet ügyeinek elismert szakértője volt,

szinte nem történt nélküle diplomáciai döntés Bécsben. 1912-ben váratlanul Tokióba vezényelték követnek, de a háború kitörése után visszahívták és a külügyminisztériumban a Monarchia teljes diplomáciai kapcsolatait koordináló első osztály irányításával bízták meg, ami a mindenkori külügyminiszter általános helyettesi posztját jelentette. Egyben a diplomáciai vizsgáztató bizottság elnöki tisztségét is megkapta. Müller László nemcsak a külügyminiszter bizalmasa, hanem a kormányfő és az uralkodói kabinet tanácsadója is lett. Számára a Monarchia veresége diplomáciai pályafutása végét jelentette: kézjegyével látta el a Paduában megkötött fegyverletéletli okmányt, majd tagja volt annak a delegációnak, amely Párizsban Ausztriát képviselte a béketárgyalásokon. Ez után visszavonult, Bécsben és Budapesten élt, az Anschluss után végleg Magyarországon telepedett le. Családja nem volt.

Semmelweis Ignác közvetlen leszármazottai

Semmelweis Ignác 1857. június 1-jén házasságot kötött Weidenhoffer Máriával (1837–1910), Weidenhoffer Ignác pesti módos kereskedő leányával. A jelentős különbség semmiféle problémát nem jelentett a Semmelweis családban, bár egy idő után a Weidenhoffer családnak – talán a gyermekágyi láz körül kirobbant szakmai vita miatt – fenntartásaik voltak vejükkel szemben, a visszaemlékezések szerint gyakran „bolond Nácinak” nevezték a háta mögött. Semmelweis Ignác 47 éves volt halálakor, különösebb vagyonnal nem rendelkezett, így fiatal felesége három gyermekével nehéz körülmények közé került. Szüleivel élt együtt, azok jelentős vagyonukból könnyen gondoskodtak leányukról és gyermekeiről. Az özvegy talán hitt a férjét ért szakmai támadásoknak, csak jóval később ismerte fel annak emberi és tudósi nagyságát. Az is igaz, hogy Semmelweis özvegye és gyermekei nem szenvedtek hiányt semmiben, talán ennek is köszönhető, hogy fia, Semmelweis Béla (1862–1885) joghallgató adósságai miatt öngyilkos lett. A család – Szemerényi Károly kanonok hatására – 1879-ben Szemerényire változtatta nevét, amit az özvegy 1906-ban meg szeretett volna másítani, de a fennálló törvények ezt nem tették lehetővé. Semmelweis Ignác Antónia (1864–1942) nevű leánya 1882-ben férjhez ment Lehoczky Kálmán ítélőtáblai elnökhöz, az ezen házasságból származó gyermekeken keresztül ma is szépszámu leszármazottja él. Semmelweis Antónia két fia – Andor (1885–1970?) és Kálmán (1889–1967) – 1895-ben uralkodói engedéllyel felvehette a Lehoczky-Semmelweis nevet, mivel a Semmelweis családi név fiúörökös nélkül kihalt volna Magyarországon. Lehoczky-Semmelweis Kálmán kiváló nőorvos és egyetemi rk. tanár lett, leánygyermeké révén vannak leszármazottai. Andor katonatiszt lett, a

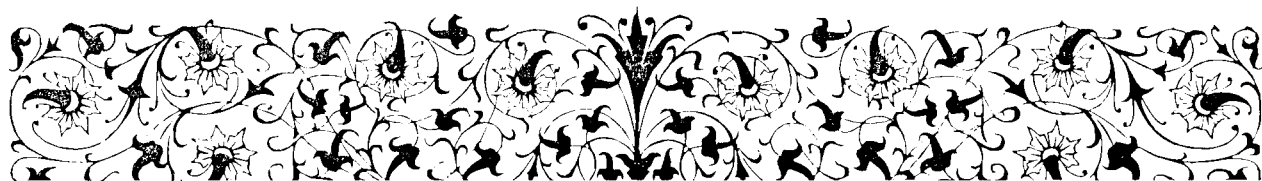
II. világháború után Ausztráliában telepedett le, fivére haláláig laza kapcsolata volt a családdal. Leánytestvéreik révén népes értelmiségi utódok születtek, például Hüttl Tivadar (1919–1990) sebész, egyetemi tanár, számos alapvetésnek számító sebészeti munka szerzője.

Semmelweis Ignác talán az egyetlen olyan magyar név az egyetemes orvostörténelemben, akinek orvosi felismerése nemcsak a szülő anyák sokaságát mentette meg a haláltól, de megváltoztatta a medicina szemléletét, a betegségmegelőzésre helyezte a gyógyítási folyamat lényegét. A prevenció lényegének megértése nem volt egyszerű folyamat, de nem csak az orvosi gondolkodást, hanem a közegészségügyön keresztül az emberi közösségek biológiai és társadalmi felfogását is átforgatta. A Semmelweis életét és munkásságát feldolgozó munkák egy-egy mondatlalt „elintézik” a családi eredetet és környezetet. Éppen a hazai némettség volt a 19. század elején a magyar értelmiség kialakulásának legfőbb motorja és polgárosodásunk záloga lett. Az egykori Tabán „mikroklimája” hű tükörképe a magyar viszonyoknak, nem közömbös a polgári eszmék befogadására. A városi német polgárság többsége magyarrá lett, erre senki nem kényszerítette őket. Jó példa erre a magyar szabadságharc időszaka, amikor a hazai némettség – nemcsak neveik magyarosításával – hitet tett a magyar haza – amelynek gazdasági, társadalmi, polgárosodási alapjaihoz ők is sokban hozzájárultak – haladása és szabadsága mellett. Példa erre a kilenc pest-budai pap esete, akiket Haynau törvényszéke fenyegetett magatartásuk miatt, pedig közülük csak egy volt igazi magyar, a többi magyarrá vált német, akik adott pillanatban tudták mit kell cselekedniük. A Semmelweis család története nemcsak egy személy miatt tanulságos, hanem példája is a magyar reformkor nagy embert formáló szellemének is.

IRODALOM

- Antall József*: Semmelweis Ignác tabáni szülőháza és utolsó pesti lakhelye. Műemlékvédelem, 1966, 10/3/, 1–9.
- Antall József*: Rolle spielte das Familienheim und die Schule in der Entwicklung von Semmelweis Persönlichkeit? Orvostörténeti Közlemények, 1968. 46–47, 95–126.
- Antall József*: Semmelweis Ignác hiányzó gimnáziumi tanéve. Orvostörténeti Közlemények, 1978, 83–84, 211–213.
- Baradlai János*: Dr Müller Bernát emlékezete. Gyógysz. Ért. 1936. 44. 17/48/, 213–216.
- Benedek István*: Semmelweis és kora. Gondolat, Budapest, 1967.
- Berentey György*: In memoriam dr. Hüttl Tivadar (1919–1950). Orvosi Hetilap, 1990. 131, 2883.
- Bonnyai Sándor ifj.*: Adatok Semmelweis élettrajzához. Orvostörténeti Közlemények, 1970. 55–56, 221–223.
- Darvas István*: Semmelweis névmagyarosítása. Orvosok Lapja, 1947. 3/51/, 2188.
- Darvas István*: Válasz Lchoczky-Semmelweis Kálmán levelére. Orvosok Lapja, 1948. 4/8/, 268–270.
- Darvas István*: A Semmelweis-probléma. Magyar Nőorvosok Lapja, 1967. 30/5/, 384–394. *Dörnyey Sándor, Dörnyeyné Dapsy Henriette*: Semmelweis hazai utóéletének első évtizede, I–III. Orvostörténeti Közlemények, 1968. 49–6–47. 81–93: 1970, 55–56. 123–155.
- Ernst, A.*: Landesoberamtsrat Karl Semmelweis – 65 Jahre. Burgenlandische Heimatblätter, 1971. Jg. 33. Nr. 4. 145–148.
- Fleischer József*: Emlékezés Semmelweis Ignác tanár felett. Orvosi Hetilap, 1872. 16, 775–786.
- Gortvay György*: Báró Müller Kálmán emlékezete. Pesti Könyvnyomda, Budapest, 1926. 1–8.
- Gortvay György, Zoltán Imre*: Semmelweis élete és munkássága. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966.
- Grösz Emil*: Megemlékezés Báró Müller Kálmánról. 1849–1926. Orvosképzés, 1932. 22/6/, 781–793.
- Györy Tibor*: Semmelweis Ignác családfája. Budapesti Orvosi Újság, 1906. 23. szám melléklete.
- Györy Tibor*: Semmelweis Ignác. In: Györy Tibor: Az orvostudomány mesterei. MTA Sajtóvállalata, Budapest, 1924. 95–119.
- Halmaj János*: Dr. Müller Bernát emlékezete. Magy. Gyógyszerésztud. Társ. Ért. 1944. 20. 4. 231–263.
- Horváth Jenő*: A 250. éves Budapesti Királyi Egyetemi Katolikus Gimnázium, 1687–1937. Sárkány Nyomda, Budapest, 1937.
- Jáki Gyula*: Hüttl Tivadar dr. (1884–1955). Magyar Sebészet, 1956. 9. 1–3.
- Kapronczay Károly*: Müller Kálmán. In: Kapronczay, Vizi E. Szilveszter (szerk.): Híres magyar orvosok. II. Galenus, Budapest, 2001. 135–138.
- Kapronczay Károly*: Egy legenda nyomán: a zirci Semmelweisok. Orvostörténeti Közlemények, 2002. 178–181, 203–206.
- Lchoczky-Semmelweis Kálmán*: Semmelweis névmagyarosítása. Orvosok Lapja, 1948. 4/8/, 268.
- Lchoczky-Semmelweis Kálmánné*: Emlékek és mozaikok a Semmelweis-családról. Orvostörténeti Közlemények, 1970. 55–56, 215–220.
- Magyar Hírlap*: Beszélgetés Semmelweis Ignáccal. Magyar Hírlap, 1906. október 2. 5–6.
- Müller Kálmán*: Bevezetés. Az orvostudomány magyar mesterei. MTA Sajtóvállalata, Budapest, 1924. 7–45.
- Schödy Sándor*: Ráth Péter. Gyógysz. Hetil. 1873. 12. 40–45. 725.
- Römer Flóris*: A régi Pest. Budapest, 1973.
- Rupp Jakob*: Buda-pest és környékének helyrajzi története. Pest, 1868.
- Schams, Franz*: Vollständige Beschreibung der königlichen freyen Haupt-Stadt Ofen in Ungarn. Königliche Universitäts Buchdruckerey, Buda, 1822.
- Schmall Lajos*: Adalékok Budapest székesfőváros történetéhez. Budapest, 1899.
- Schmall Lajos*: Buda-Pest utcái és terei. Budapest, 1906.
- Seedoch, Johann*: In memoriam Karl Semmelweis. Burgenlandische Heimatblätter, 1989. Jg. 51. Nr. 4. 145–147.
- Semmelweis, Karl*: Ignaz Philipp Semmelweis, 1818–1865. Burgenlandische Heimatblätter, 1965. 27/3–4/, 97–101.
- Silló-Seidl György*: Semmelweis halála. Orvostörténeti beszámoló. Metropolitan Verlag, Frankfurt am Main, 1977.
- Silló-Seidl György*: Die Wahrheit über Semmelweis. Ariston Verlag, Genf, 1978.
- Szalai Béla*: A Semmelweis-család származási táblázata. In: Gortvay György, Zoltán Imre: Semmelweis élete és munkássága. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965.
- Szamat István*: Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten. 1054–1717. Budapest, 1891.
- Waldheim, Fritz Schürer, von*: Ignaz Semmelweis: sein Leben und Wirken. Hartleben, Vienna, 1905.

Kapronczay Károly

RUGONFALVI KISS ISTVÁN HERALDIKAI DIASOROZATA A DEBRECENI EGYETEM TÖRTÉNELMI INTÉZETÉBEN

A magyar pedagógiatörténet Jan Amos Komenskyt (Comenius), a sárospataki kollégium tanárát tekinti a hazai oktatástechnológia úttörőjének, akinek 1653-ban megjelent *Orbis Pictus* (Látható világ) című könyve kifejezetten iskolai szemléltetésre készült.¹ A képek fontosak, mert ahogy a szerző írja: „a tanulók érdeklődésének felkeltésére fog szolgálni... felébreszti a tárgyakra irányuló és egyre inkább élenkülő figyelmet, ami már magában is nagy dolog...” és a már látott kép „puszta megpillantása folytán könnyen visszaemlékezik majd... míg csak a gyakorlás által megerősödve a képzelet már önként nem szolgáltat mindent...”²

Nem sokkal Comenius könyvének megjelenése után – szintén Sárospatakon – már oktatási célokra használták a *laterna magica*-t. 1709 júliusában II. Rákóczi Ferenc „a Simándi professzor által bemutatott mathesist nézte meg és maga Őfelsége is szórakozott vele”. A fizikabemutató jól sikerülhetett, hiszen a fejedelem másnap még egyszer megnézte az előadást.³

A *laterna magica*, a „bűvös lámpa”, amelyet Európaszerte vásári mutatványosok használtak, így vált a kontinensen elsőként oktatási segédeszközzé. Egy 1736-ban kiadott könyv így írja le használatát: „elővesszük a fényt tükrözve irányító bűvös lámpát, amely egy homorú fém tükrökből, lámpából és két domború lencséből készült, mely által egészen kicsiny világos és átlátszó színekkel üvegre festett képeket hatalmas nagyságban, csodálatos látványként sötétben elő lehet állítani.”⁴

A *laterna magica* használata az ipari forradalom hatására egyre elterjedtebb lett, változást csak a fotográfia megjelenése hozott. A fényképezés a 19. század második felében rájötték arra, hogyan készíthetnek kollódiumos üvegnegatívjaikról pozitív képet. Ez, valamint az üveglencsék fejlődése együttesen vezetett oda, hogy megszülessen az optikai vetítő.⁵ A polgári életforma velejárójaként a civil egyesületek is elterjedtek, melyek rendezvényeiken egyre gyakrabban vetítéseket tartottak.⁶

Magyarországon a legfontosabb ilyen intézmény az Uránia Magyar Tudományos Egyesület (1897) és az Uránia Szemléltető Taneszközök Gyára Részvénytársaság Erdélyi Mór és Társa (1908) volt. Az Egyesület célja „...oly

kulturális intézmény létesítését czélozza, mely az összes tudományos és társadalmi ismeretek történetét, fejlődését, jelenét, fogja vetített, decoratív és kinematografikus képekben, érdekfeszítő darabokban, zenével bemutatni, oly tökéletes vonzó és szórakoztató formában, hogy közönségünk minden rétegének izlését és tudását fejlesztő, kedvelt szórakozása leszen”.⁷ Mivel a képeket kezdetben kölcsönöztek, szükségessé vált a diaképek előállításához szükséges eszközök beszerzése, ezért jött létre a tanszergyár, amely „új szerkezetű vetítógépek, mikroszkopok, objektívek, nagyítók, fényképezőgépek” forgalmazására is vállalkozott.

Az Uránia katalógusában 1911-ben negyvenezer képet ajánlott,⁸ Szeghalmi Gyula fényképészhez – aki mellesleg tanár is volt – hasonlóan, akinek 1914. évi katalógusában már több mint nyolcvanezer diakép szerepelt témák szerint csoportosítva.⁹ A diaképek előállítási költségeinek csökkenésével egyre több iskolában kerülhetett sor iskolai szemléltetőeszközként való használatukra.

Nem hagyható figyelmen kívül az a tény sem, hogy az Uránia mellett több fényképész is készített üvegre fényképezett diaképeket, így a fentebb már említett Szeghalmi Gyula Szeghalmon, Lévy István pedig Budapesten. A fővárosban több kisebb-nagyobb cég is foglalkozott diakészítéssel és forgalmazással: a „Calderoni és Társa”, a „Klősz György és Fia”, a „Marx és Mérei Tudományos Műszerek Gyára”, a „Torda fényképészeti és festészeti műterem”, az „Erdély és Szabó”, valamint a „Pedagógiai Filmgyár” is.¹⁰

A Néptanítók Lapjában Matskássy József főreáliskolai igazgató írja: „Az «Urania» tudományos társulat a vetítő gépekkel való szemléltetésoktatásnak hazánkban való meghonosításával nagy érdemeket szerezne...”¹¹

A heraldikaoktatás a Debreceni Egyetemen 1917–1949 között

A 19. század utolsó harmadában a modern magyar történettudomány kialakulása szemléletváltást hozott az egyetemi szintű történelemoktatásban. A Magyar Törté-

Sor-szám	Eredeti sorszám	Átírt sorszám	Felirat	Állapot
1.	N. 1.		II. Mátyás érme. Középczímer Első eszt a magyar korona hű ábrázolására	
2.	N. 4.		II. Ferdinánd titkos (pecsétje)	
3.	N. 5.		A közösigyi kisczímer	
4.	Szám nélkül, duplum		Felirat nélkül	
5.	N. 6.		II. Lajos mint lengyel király	
6.	N. 7.		Nagy Lajos	
7.	N. 8.		Zsigmond kis pecsége 1403.	
8.	N. 9	7	II. Endre viasz pecsége.	
9.	N. 10.		V. Ferdinánd	Törött, színezett
10.	N. 11.	31	A magyar kis címér Mária Terézia alatt. <u>Czimertartó.</u>	
11.	N. 12.	22	I. Károly pecsége. 1. papírtartó 2) középczímer	
12.	N. 13	8	II. Endre pénzei	Törött
13.	N. 14.	11	IV. László	Törött
14.	N. 15.		III. Béla az ország zászlójával (k. krónika) Ld. 73. dia!	Törött, papírszegély újraragasztva.
15.	N. 16	28	1630. évi debr. kalendárium. Hazaí magyar címér. Pajzstartó	Törött, papírszegély újraragasztva
16.	N. 17.		I. Ferencz az osztrák csász. Mélt. Felvétele előtt és után.	
17.	N. 18.	24	V. László kis pecsége	
18.	N. 19.		Lipót kis pecsége	Törött, színezett
19.	N. 20.		I Ferdinánd	
20.	N. 22.		Erzsébet kis pecsége	
21.	N. 24.		A debreceni Verbőczy kiadás címlapja. 1563.	
22.	N 25.		Szilágyi Tönkö Márton címere. Lipót 1698. mint erd. Fejedlem.	
23.	N. 26.	23	Maria királynő pecsége	
24.	N. 27.		János Zsigmond címere az első magyar Werbőczin.	
25.	N. 28.		V. Ferdinánd	
26.	N. 30.	2	V. István ifi. király.	
27.	N. 32.	3	Atilla a turulos címérrel. Képes krónika (ezüst pajzs.)	
28.	N. 33.	4	A hét vezér az egész nemzetet kifejező jelvényel! Képes krónika.	
29.	N. 34.		Mária Terézia újabb középczímer.	
30.	N. 35	26	A magyar címer Singrenius bécsi ny. nyomtatványain XVI. sz. eleje.	
31.	N. 36.	9?	1701. évi deb. kalendarium címér más. Singrenius után	
32.	N. 37.		V. Ferdinánd királyi tanácsosi kin. oklevél címeres lapja.	
33.	N. 38.		Lipót.	
34.	N. 39.	14	Kun László megöletése Képes krónika.	
35.	N. 40.	10	V. István pecsége. Kettős kereszt.	
36.	N. 41.		I. Károly pecsége.	
37.	N. 42.	12	Nagy Lajos kettőskeresztje.	
38.	N. 43.		II Ulászló. –	
39.	N. 44.		Szt László koronázása. Képes krónika (angyal címertartó.)	Papírszegély újraragasztva
40.	N. 45.		I. Mátyás kettős nagy pecsége.	
41.	N. 46.		János kir. Kettős aranypecsége Előlap. (Korona ábr.)	
42.	N. 47.		Szapolyay János.	
43.	N-47 Duplum		Szapolyai János	

Sor-szám	Eredeti sorszám	Átírt sorszám	Felirat	Állapot
44.	N 48		V. László sisak disze.	
45.	N 50.		A közös intézmények közép és kis czímerc. – 1867 óta.	
46.	N 52		I. Károly első pecsége.	
47.	N 54		Rudolf közép	Törött, színezett, papírszegély újraragasztva
48.	N 56	16	Hatósági pecsét az ország czímeréből való motívumokkal Tamás erdélyi vajda.	
49.	N 57	20	Teljes magyar czímer Nagy Lajos korából.	
50.	N 58	18	Az aacheni magyar Templom czímerc. N. Lajos ajándéka.	Törött
51.	N 59.		I Lipót	
52.	N. 59. Duplum		I. Lipót	Törött, URÁNIA-címke, ²⁶ papírszegély újraragasztva (felirat is)
53.	N 60	25.	Az új Középcímer	URÁNIA
54.	Szám nélkül, duplum		Felirat nélkül: az előzővel egyező	
55.	N. 61.	17	Magyarország teljes czímerc. Zürichi czímertekeres.	
56.	N. 62.		Zsigmond 1405. évi pecsége	Papírszegély újraragasztva
57.	N 63	25	Angyalos pajzstartó I. Mátyás 1464. pecsétén	
58.	N 63 Duplum	12.	Angyalos pajzstartó I. Mátyás 1464. pecsétén	URÁNIA
59.	N 64	15.	II Lajos pecsége	
60.	N 64 Duplum		II. Lajos pecsége	URÁNIA-címke
61.	N 65		Mária Terézia 1741. titkos pecsége középczímer.	
62.	N 65 Duplum	19.	Mária Terézia 1741. titkos pecsége – Középczímer	URÁNIA
63.	N. 66	3.	Imre kir. Bullája 1202	URÁNIA
64.	N. 67.	9	IV. Béla czímerc. A kettős kereszt első használata.	
65.	N 67 Duplum	8.	IV. Béla címere – A Kettős Kereszt első használata	URÁNIA
66.	N 68.	6	II. Endre arany bullája	
67.	N. 69.	11.	Felirat nélkül (A magyar rendek pecsétje)	URÁNIA
68.	N 70	10.	Nagy Lajos nagypecsétje	URÁNIA
69.	N 71	9.	Ottó pecsétje 1306	URÁNIA
70.	N. 72	21.	Mária Terézia pecsétje	URÁNIA
71.	N 74	16.	Szlavónia címere	URÁNIA
72.	N. 75.	13	A magyar kiscímer	URÁNIA
73.	N. 76	7.	III. Béla a Képes Krónika miniatúráján	URÁNIA
74.	N 77	5.	A magyar címer az Anjouk korában	URÁNIA
75.	N 78	2.	A magyar középcímer, 1874.	URÁNIA
76.	N 79.	1.	A magyar középcímer, 1874.	URÁNIA
77.	N. 80.	22.	Ausztria és tartományainak címerai	URÁNIA
78.	N 81	23.	A Habsburgok családi címere	URÁNIA
79.	N 82	26.	A magyar középcímer, 1916.	URÁNIA
80.	N 83	24.	Bosznia címere	Törött, színezett, papírszegély újraragasztva, URÁNIA
81.	N 85		Tolnai másképp Eötvös Mihály címere, 1633.	
82.	Szám nélkül		Zsigmond nagypecsétje	
83.	Szám nélkül		III. Károly nagypecsétje	
84.	74	60	Árva vára	Törött, URÁNIA

neti Társulat javaslatára a kultuszminisztérium – német mintára – létrehozta a szemináriumi rendszert; a történelemszűrés alapjává a források ismerete és a történeti segédtudományok (oklevél-, pecsét-, érem- és címertan) és a forráskritika kerültek.¹² A budapesti mellett létrejött a kolozsvári, majd az 1912. évi XXXVI. törvénycikkkel felállított pozsonyi és debreceni egyetem, amely intézmények a felsőoktatás vidéki bázisává váltak.¹³

A Debreceni magyar királyi Tudományegyetemen – az ókortörténeten kívül – a történelem oktatására két szeminárium alakult: az Egyetemes, valamint a Magyar Történelmi Szeminárium, kezdetben egy-egy oktatóval.

Az 1914-ben létrejövő Magyar Történelmi Szeminárium vezetését 1942-ig Rugonfalvi Kiss István látta el, aki 1924-től az Intézet igazgatója is volt.¹⁴ Heraldikai munkái 1903-tól jelentek meg – részben – a Turul hasábjain,¹⁵ kéziratának egy része az Egyetemi Kézirattárban is fennmaradt.¹⁶ Az 1916/17. tanév II. félévében „Gyakorlatok a segédtudományok alkalmazása köréből”,¹⁷ az 1928/29. I. félévében „Heraldika”,¹⁸ az 1932/33. II. félévében „A heraldika alapvonalai”¹⁹ címen tartott heraldikai szemináriumokat. Az 1916-1917. tanévben az Egyetem „Népszerű Főiskolai Tanfolyamán” előadást tartott „A magyar állam címerei” címmel. Rugonfalvi 1902-től a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság évdíjas, 1906-tól levelező tagja, 1916-tól igazgatóválasztmányi tagja is volt.

Tanítványa, Klein Gáspár, kezdetben díjas tanársegédként (1928–1930) segítette Rugonfalvi munkáját az egyetemen. Később Borsod vármegye főlevéltárosa lett, majd utóbb az egyetemre visszatérve az 1944/45. I. félévében „Címertan”,²⁰ 1948/49. I. félévében „A magyar heraldika korszakai”²¹ címmel tartott szemináriumokat. Bizonyára mindkét oktató használta órái szervezéséhez a ma is a debreceni Történelmi Intézet birtokában lévő üvegdiák lemezeket, amit sajnós – meglévő tematika hiányában – már csak a diáképeken látható kézírásuk tanúsít.

A Debreceni Egyetem heraldikai diasorozata

A Debreceni Egyetem Történelmi Intézetében 2005 őszén Szendrey István hagyatékából előkerülő nyolcvan négy, üveglapra fényképezett diákép egy kivételével heraldikai témájú fotókat és ábrákat jelenít meg.²² Az „Árva vára” feliratot viselő 74. (eredeti) sorszámmal ellátott dia egy, a méreteiben legalább ekkora történelmi sorozat egykori meglétére utal. A ma meglévő dialemezek²³ közül csak huszonkettőn szerepel Uránia-címke, a többi valószínűleg máshol készítették. További kutatásokat igényelne annak megállapítása, ki készítette a felvételeket, néhány kép nagy valószínűséggel Debrecenben készült.²⁴ A két üveglapból, szélükön papírcsíkkal összeragasztott

diáképek, amelyek az N. 85. számút kivéve 85x85 mm nagyságúak, rajtuk keskeny papírcsík, amely a feliratot tartalmazza. A lemezek leírását az alábbi táblázat tartalmazza:²⁵

A diáképek forrásai

A diákon felhasznált képek nagyrészt a századfordulón igen termékeny magyar heraldikai szakirodalom gazdag képanyagából kerültek kiválasztásra, így elsősorban Bárczay Oszkár²⁷ és Nyáry Albert²⁸ műveiből, emellett azonban a sorozat készítésekor frissnek számító munkákat²⁹ is felhasználtak.

A címeres pecsétábrázolások többsége nagy valószínűség szerint a Turul³⁰ hasábjain megjelent fotók alapján készült, de vannak olyan – nem az Uránia által gyártott – diáképek, amelyeken valószínűleg Hajdú Vármegye Levéltára és a Debreceni Református Kollégium Levéltárának iratainak lévő pecsétek képei látszanak. Ezt megerősíteni látszik, hogy Tolnai Eötvös Mihály (N. 85.)³¹ és Szilágyi Tönkö Márton (N. 25.) címerlevele³² ma is a fentebbi levéltárak utódintézményeiben található.

Több példányban is léteznek ugyan, de nagy valószínűség szerint a Református Kollégium Könyvtára nagy értékű könyveinek címeres kezdőlapjai alapján készültek az N. 16., N. 24., N. 27., N. 35., N. 36. számú lemezek.

A diáképek felhasználásának lehetőségei és jelentősége

Mivel a Debreceni Egyetemen tartott címertan kurzusoknak nem maradtak fent a tematikái, ezért a szemináriumok menetét nem lehet rekonstruálni, mégis az oktatók által használt diasorozat lehetővé tesz egyfajta betekintést. A fennmaradt diáképek számozottak ugyan, ez azonban nem ad további támpontot, mivel az egymást követő képek sem kronológiai, sem tematikus kapcsolatban nem állnak egymással. Kézenfekvőnek tűnhetne, hogy a számok a beszerzés sorrendjét jelölik, ez esetben azonban felesleges lett volna utólag kijavítani vagy átírni őket, ahogy ez néhány esetben történt. A sorozat felhasználásának több lehetséges módja is elképzelhető.

A lemezek ábráinak és fotóinak többsége jól beilleszthető egy, a magyar államméret történelmi fejlődését bemutató előadás(sorozat)ba, különösen annak tudatában, hogy Rugonfalvi egy 1917-ben tartott hasonló témájú előadása nyomtatásban is megjelent.³³ Az államméret bemutató diáképek több forrásból táplálkoznak, sok a pecsétábra, melyek a címereket eredeti megjelenési formájukban közvetítik a szemlélőnek. Néhány ezek közül színezett, így a pecsétek fotói vörösen jelennek meg (N. 19., N. 54.). Elképzelhető az államméret fejlőd-

désének csak pecsénymatonkon való bemutatása is, ezt kétségkívül sokkal színesebbé tehetette-teszi „Az aache-ni magyar Templom címere. N. Lajos ajándéka.” (N. 38.), vagy a „Magyarország teljes címere. (a) Zürichi címertekercs”-en (N. 61.) című diakocka.

Minden bizonnyal vizsgálták az államcímert pajzstartói (ti. angyalok) megjelenését, ábrázolásuk fejlődését a Képes Krónika miniatúráitól (N. 39., N. 44.), egészen a két világháború közti időszakig (N. 60.). Ebbe a sorozatba illeszthető be Hunyadi Mátyás pecsétje (N. 63. és dupluma), II. Ulászló (N. 49.) és Mária Terézia címere (N. 11., N. 65.)

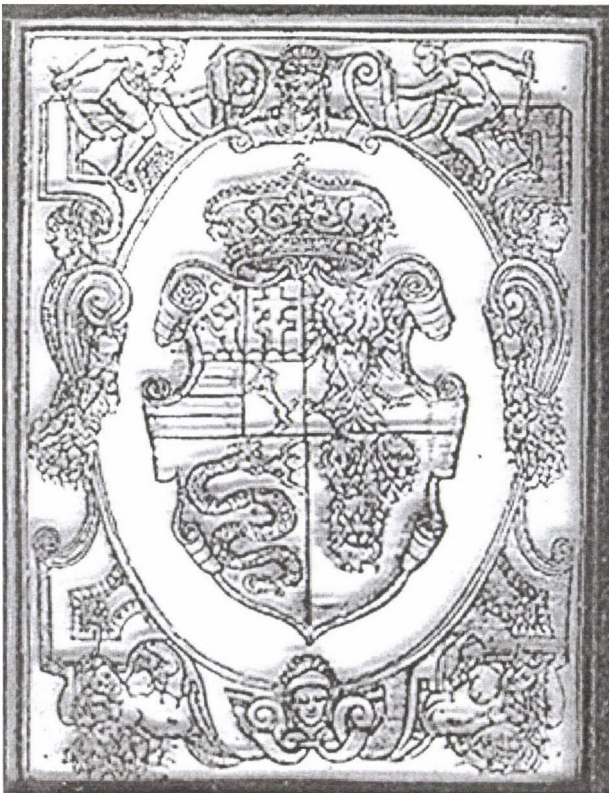
A sorozatba három nemesi címert is bekerült, a királyi-állami címerrel való kapcsolatuk miatt: Tamás erdélyi vajda címere (N. 56.) és a fentebb már említett Szilágyi Tönkö (N. 25.) és Tolnai Eötvös (N. 85.) címert. Ezek közül az első „*Hatósági pecsét az ország címeréből vett motívumokkal. Tamás erdélyi vajda.*” feliratot viseli. A kép Bárczay Oszkár könyvéből származik, ahol éppen az államcímertben szereplő vágásos mezővel való kapcsolatot bizonyítja hosszan a szerző.³⁴ Két utóbbi nemesi címert ábrázolásán a címerkép gazdagon díszített keretén szerepel az államcímert, bár ez a 17. században nagyon gyakori volt. A címertek kiválasztását az indokolhatta, hogy debreceni levéltárakban őrizték-őrzik őket. A Tönkö armális

címertkeretében Erdély címertének egy viszonylag ritka ábrázolási módja jelenik meg (az erdélyi három nemzet címere külön pajzsbant kapott helyet), a Tolnai Eötvös címertlevelet pedig díszes kivitele miatt bemutatták az 1896. évi Ezredéves Országos Kiállításon is.³⁵

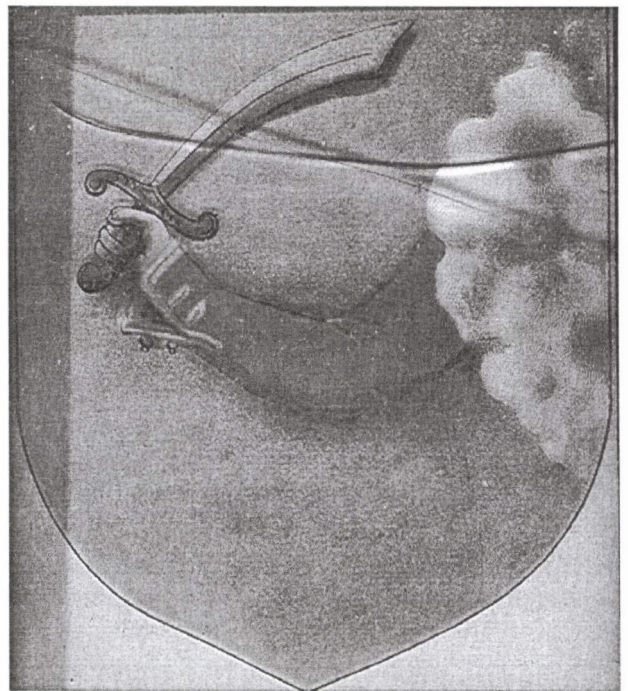
Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy az N. 5., N. 47., N. 59., N. 60., N. 63., N. 64., N. 65., N. 67. számú dialemezekből kettő van. Ennek az lehet az oka, hogy az eredeti képen nem látszik jól minden részlet, mert a kép túl sötét. Egy esetben az is előfordul, hogy két eltérő sorszámú dialemezen az ábrázolt kép megegyezik (N. 15. és N. 76.). Utóbbinál nem véletlen azonban, hogy másikat kellett készíteni, hiszen az „eredeti” N. 76. számú dia – amin se felirat, se sorszám nincs – a Képes Krónika III. Béla miniatúrájának a képe alapján készült egyszerű vonalrajz, ami – úgy tűnik – már a 20. század első felében sem felelt meg a képi szemléltetőeszközök fentebb előírt követelményeinek.

A debreceni Történelmi Intézet heraldikai diasorozata sokrétűen alkalmazható, változatos forrásbázisra épülő oktatástechnikai anyag, képei akár ma is használhatóak (lennének), fekete-fehér kivitelük a korszak technikai fejlettségének tükré.³⁶

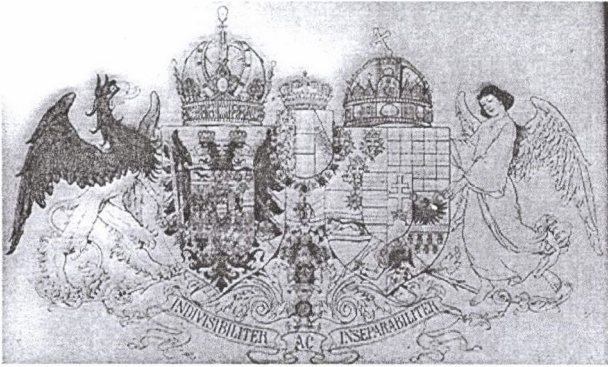
Szálkai Tamás

„János Zsigmond címere az első magyar Werbőczin (N. 25.)”

Bosznia címere (N. 83.)

„Az új középcímer (N. 60.)”

„Angyalos pajzstartó I. Mátyás 1464. pecsétén (N. 63.)”

„Az 1701. évi debr. Kalendárium címer más. Sigrenius után (N. 66.)”

„A hét vezér az egész nemzetet kifejező jelvénnel. Képes Krönika (N. 33.)”

JEGYZETEK

¹ Petryné Fejér Judit: Az oktatás eszközei, tárgyi feltételei. In: Di-alektika. Elméleti alapok a tanítás tanuláshoz. Bp., 2003. 320.

² *Kratochvíl, Milos V.*: Comenius élete. Budapest-Bratislava, 1979. 175.

³ *Bíró Ferenc*: A dia, mint szemléltetőeszköz a magyar oktatás történetében. In: Orbis Pictus. A szemléltetés évszázadai. Bp., 2000. (a továbbiakban: Bíró F.: i. m.). 113. és *Kolta Magdolna*: Képmutogatók. A fotográfiai látás kultúrtörténete. Bp., 2003. (a továbbiakban: Kolta M.: i. m.), 73.

⁴ Kolta M.: i. m. 74.

⁵ Kolta M.: i. m. 89.

⁶ Uo. 90.

⁷ www.urania-nf.hu/kezdetek/dia 2008. november 25.

⁸ Bíró F.: i. m. 120.

⁹ Kolta M.: i. m. 91.

¹⁰ Bíró F.: i. m. 114. és www.urania-nf.hu/kezdetek/dia 2008. november 25.

¹¹ Bíró F.: i. m. 121.

¹² Ld. bővebben *Gunst Péter*: A magyar történetírás története. Debrecen, 1995. 148–150.

¹³ *Felkai László*: Neveléstudomány a dualizmus korában. Az egyetemi képzés szervezete. In: A magyar nevelés története. I–II. kötet. Bp., 1993. II. 133.

¹⁴ *Mudrák József*: A debreceni Tudományegyetem Történelmi Intézetének (Szemináriumának) rövid története 1914–1949. Történelmi Tanulmányok XIII. Debrecen, 2005. 215–216.

¹⁵ Természetszabó ábrázolás az 1526. év előtti magyar címerekben. In: Turul, 1903. 2. 49–57., 1903. 3. 119–125., 1903. 4. 162–171. (Különnyomatban is ua., Bp., 1904); A martonfalvi Cseh család két armálisa. In: Turul, 1904. 3. 105–112.; Gyulay Balázs 1591. évi armálisa. In: Turul, 1905. 1. 32–34.; A rudóbányai ev. Ref. Templom czimeres emlékei. In: Turul, 1905. 3. 97–104.; Kiss István nemesi levele II. Rákóczi Ferencetől. In: Turul, 1907. 4. 193–195.; A magyar állam címerei. Debrecen, 1917; Az egyházi rend közjogi helyzete Erdélyben és Bethlen Gábor armálisa. In: Theologiai Szemle, 1936. 283–301.

¹⁶ Debreceni Egyetem Nemzeti és Egyetemi Könyvtár Kézirattári Különgyűjtemény. A gyulai Gyulay család armálisa és genealogiája. Ms. 146/4 (ld. előző jegyzet) és Czímer-symbolika cím alatt töredékek. Ms. 146/6.

¹⁷ „Gyakorlatok a segédtudományok alkalmazása köréből (Szeminárium) Heti 2 óra. Csütörtök du. 5–7-ig. A történelmi szemináriumban” [Ekkor még a Református Kollégium I. emeletén kapott helyet.]. A Debreceni M. Kir. Tudományegyetem Tanrendje az 1916–1917. év II. felére. Debrecen, 1916. 13.

¹⁸ „Heraldika. Heti 2 óra. Csütörtökön 11–12-ig és pénteken 10–11-ig a történelmi szemináriumban.” A Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Tanrendje az 1928–1929. év I. felére. Debrecen, 1928. 15. és 45.

¹⁹ „A heraldika alapvonalai. Csak III–IV. éves történelem szakosok számára. Heti 2 órában. Csütörtök 9–10-ig és péntek 11–12-ig a XIII. teremben.” [Már a mai Főépület IV. emeletén. A Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Tanrendje az 1932–1933. év II. felére. Debrecen, 1932. 19., 42., 49.

²⁰ A Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Tanrendje az 1944–45-ik tanév I. felére. Debrecen, 1944.

²¹ A Debreceni Tudományegyetem tanrendje az 1948–49. tanév I. felére. Debrecen, 1948. 32.

²² A diáképek közül néhány látható volt „A 125 éves a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság 1883–2008. Kiállítás egyetemünk egykori tudósai emlékére: In memoriam Rugonfalvi Kiss István, Klein Gáspár, Szabó István” című kiállításon is Debrecenben, az egyetem harmadik emeleti kerengőjében, 2008. október 16–22-e között. A fotókiállítást e sorok szerzője állította össze, és Pandula Attila nyitotta meg.

²³ Az eredeti sorszámmal ellátott sorozatból hiányzik az N. 2., N. 3., N. 21., N. 23., N. 29., N. 31., N. 49., N. 51., N. 53., N. 55., N. 73., N. 84. számú kép.

²⁴ Ld. VI. A diáképek forrásai cím alatt.

²⁵ A leírás során a diáképeket a sorszámmal láttam el a könnyebb eligazodás érdekében, mivel néhány lemezen nincs semmilyen jelzés. Az „Eredeti sorszám” és „Átírt sorszám”, valamint a „Felirat” oszlopokban dőlt betűvel jelcztem a dialemezeken látható feliratokat, és az azokban később eszközölt változtatásokat is feltüntettem. Ahol a felirat hiányzik, pótoltam, az „Állapot” oszlopba a diáképek állagának leírása került.

²⁶ A címke szövege: „Urania Szemléltető Taneszközök-Gyára Budapest, IV., Semmelweis-u. 2.”

²⁷ *Bárczay Oszkár*: A heraldika kézikönyve. Bp., 1897.

²⁸ *Nyáry Albert*: A heraldika vezérfonala. Bp., 1886.

²⁹ *Csánki Dezső*: Az új magyar és úgynevezett közös címerek. Bp., 1916.

³⁰ Turul. A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közlönye. Bp., 1883–1951.

³¹ Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Diplomagyűjtemény. Mohács Utáni Oklevelek. 141.

³² Szilágyi Tönkö másképp Kerestély Márton és fiai Sámuel, Márton, István, Dániel részére 1698. május 21-én Bécsben I. Lipót adományozott címerlevelet. Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára. Irattár R. 641/5. Erdélyi Királyi Könyvek. I/483.

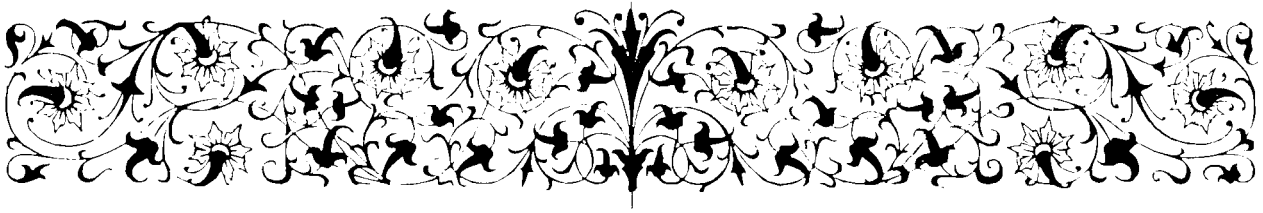
³³ A magyar állam címerei. (ld. 15. jegyzet) a „Népszerű Főiskolai Előadások” című sorozatban.

³⁴ Ld. 35. jegyzet 240. o. 542. ábra, és 387–388.

³⁵ Varju Elemér: Czimertani és sphragistikai emlékek az ezredéves országos kiállításon. In: Turul, 1896. 4. 153.

³⁶ A „színezett” dialemezek színét a fekete-fehér fotó befestésével nyerték el.

UMWANDLUNGEN DER WAPPEN IN DEN SIEGELN UNGARISCHER ERZBISCHÖFE UND BISCHÖFE

In der ungarischen Fachliteratur, auch auf den Seiten des *Turuls*, wurde zur Problematik des kirchlichen Siegels verhältnismässig viel publiziert. Die meisten dieser Arbeiten beschäftigen sich mit der Problematik des kirchlichen Siegels vornehmlich im Mittelalter. Wie allgemein bekannt, handelt es sich vor allem um Siegel der Kirchlichen Korporationen (Kapitel, Konvente udgl.) bzw. um Siegel Kirchlicher Würdenträger. Hier kann die historische Literatur auf zwei kirchliche Siegel-Kataloge stolz sein, die in den 80er Jahren des 20. Jahrhunderts erschienen sind.¹ Als entscheidendes Kriterium des Studiums dieser Siegel erscheint vor allem ihr ikonographischer Inhalt. Im Falle Kirchlicher Institutionen und besonders bei den Siegeln kirchlicher Würdenträger stellt dieser Inhalt ein besonders attraktives ikonographisches Material dar, welches fürs Studium der Sphragistik als auch Ikonographie, Kunstgeschichte sowie die Geschichte der Kirche allgemein von Nutzen ist.² Da in den Siegeln der kirchlichen Korporationen im Mittelalter keine Wappen erscheinen,³ werden wir uns im weiteren Text vornehmlich den Siegeln der kirchlichen Würdenträger widmen.⁴

Wenn die Siegel als Studiumsobjekt der kirchlichen Heraldik betrachtet werden, stellen diese in ihrer mittelalterlichen Phase ein verhältnismässig komplexes Problem dar, vor allem was pontifikale (erz)bischöfliche Siegel betrifft. Und dieser Problematik wurde nur geringes Interesse gewidmet. Eine der wenigen Arbeiten, in welcher die auf pontifikalen Siegeln der ungarischen (Erz)bischöfe erscheinenden Wappen analysiert wurden, ist die Studie von Gyula Végh.⁵ Zum Erscheinen der Wappen in den Siegeln kirchlicher Würdenträger sollen einige grundlegende Fakten erwähnt werden. Die ersten erhaltenen Wappen ungarischer (Erz)bischöfe sind aus den Siegeln der ersten Hälfte des 14. Jahrhundert bekannt. Als ältestes wappentragendes pontifikales Siegel eines ungarischen Erzbischofs kann wohl das seit 1323 bekannte Siegel des Esztergomer (Graner) Erzbischofs Boleslav (1321–1328) angesehen werden. Im Siegelbild erscheint

links das Wappen des von der Dynastie Anjou regierten Königreichs Ungarn (von Lilien besäeter Schild), rechts das Adlerwappen des geschlechtes Piast, welchem Boleslav entstammte.⁶ Bei diesem Siegel ist bemerkenswert, dass die Wappenschilder verhältnismässig klein sind und bedecken nur einen geringen Teil der Siegelfläche, verglichen mit breit entfaltetem hagiographischen Motiv. Ein weiteres, nur sporadisch gebrauchtes Schema des pontifikalen Siegels stellt die Plasierung eines grösseren Wappenschildes in den Mittelteil der unteren Spitze des Siegels dar.⁷

Eine besondere Stellung nehmen Siegel ein, wo es zur Fragmentation des Wappens kommt indem nur ein von mehreren Wappenkomponenten abgebildet wird, was bei zwei Siegeln des Bischofs von Eger Michael Szécsényi (1362–1377) erscheint.⁸ In der Siegelmitte wird hier der Hl. Johannes Evangelist abgebildet, begleitet links von einem nimbierten Adler, rechts von einem rechts gedrehten gekrönten Löwen, der an einem Helm platziert ist. Dies entspricht der Modewelle, die sich im 14. Jahrhundert in Heraldik und Sphragistik geltend machte. Im 13. Jahrhundert nahm der Wappenschild den grössten Teil der gesamten Wappenfläche ein, hingegen gehörte hundert Jahre später dem Oberwappen (Kleinod) oft eine dominante Position in der Gesamtdarstellung des Wappens. Diese wird auch als ein Kleinod-Kult bezeichnet. Extrem zum Ausdruck kommt diese bei den Siegeln des Bischofs Michael (Abb. 1). Statt des vollen Wappens wurde hier nur das Oberwappe abgebildet, wie auch bei anderen Mitgliedern dieses Geschlechtes bekannt. Interessant ist dabei der Vergleich mit den Wappen anderer bedeutender Vertreter des Stammes Szécsényi. In seinem Siegel aus dem Jahr 1395 führte der Landesrichter Simon Szécsényi sein Familienwappen in kleinem Schild, der von einem überdimensionalen Helm und Oberwappen begleitet wird. Thomas Szécsényi, ebenfalls ein Landesrichter, begnügte sich in seinem Siegel aus dem Jahr 1345 mit bloss Helm und Oberwappen, so wie beim Wappensiegel von Michael Szécsényi bekannt.⁹ Anwenden des Oberwappens samt

Abb. 1. Michael Szécséni – Pontifikalsiegel (Kandra, 1893)

Helm in den Siegeln der ungarischen Würdenträger stellt ein interessantes Problem dar. Bei den Pontifikalsiegeln der ungarischen Bischöfe im 14. bis 16. Jahrhundert fällt auf, dass der Wappenschild dort stets eine Dreieckform hat (Abb. 2–3).¹⁰ In der mittelalterlichen Auffassung kann man wahrscheinlich diese Wappenform bei einem Geistlichen als komplettes Wappen ansehen. Daher stellt das Anwenden des Oberwappens in Vertretung des eigentlichen Schildinhaltes eine interessante Ausnahme dar.

Im 15. Jahrhundert ist eine Änderung in der Wappengestaltung der Würdenträger zu beobachten. Hier kommen in der kirchlichen Heraldik Elemente zur Geltung, die auch in der Zukunft eine wichtige Rolle spielen werden. Die Mitra des Bischofs wird zum Bestandteil des bischöflichen Wappens. Dies ist, zum Beispiel, der Fall beim Siegel des Bischofs von Wardein Johann Vitéz (1445–1465). Die Mitra mit gewellten Streifen wird nicht über sondern unter den Wappenschild gelegt.¹¹ Nachdem Vitéz zum Erzbischof von Esztergom ernannt

Abb. 2–3. Wappen in den Pontifikalsiegeln von Vitus Vasvári und Nikolaus Kníni (Végh, 1935)

wurde, wurde sein Wappen geändert. Statt der Mitra erscheint hier das Vortragskreuz.¹² Wenn der Erzbischof zum Kardinal ernannt wurde, erschien über dem Schild ein Kardinalhut mit Quasten, wie z. B. Beim Esztergomer Erzbischof Thomas Bakócz, der im Wappenschild sein Familienwappen innehatte, hinter dem Schild ein Vortragskreuz.¹³ Nach Ernennung zum Kardinal fügte er dieser Abbildung noch den Hut mit Quasten bei. Diese Gestaltung wurde nachher konsequent in seinem pontificalen als auch kleinem Siegel angewandt.¹⁴ Es gibt mehrere Beweise dafür, dass in Ungarn Änderungen in der Titulatur des Würdenträgers im Wappenbereich Ausdruck gefunden haben. Was die Anzahl der Quasten anlangt, wurden lange keine Regeln eingehalten, erst im 18. Jahrhundert stabilisierte sich hier die Lage.

Um die Wende des 15. und 16. Jahrhunderts kommen statt der großen ikonografisch reichen pontificalen Siegeln stufenweise Wappensiegel zur Geltung, die vornehmlich das Wappen des Würdenträgers beinhalten. In Ungarn geschieht dies vornehmlich bei den sogenannten kleinen Siegeln. Dieses Siegel wurde vom (Erz)Bischof bei weniger wichtigen Dokumenten angewandt, es gibt jedoch auch große Privilegienurkunden, die mit kleinem Siegel versehen wurden, wo sehr oft nur das Wappen des Würdenträgers erscheint. Eine Änderung in diesem Bereich ist in der 2. Hälfte des 15. Jahrhunderts zu verzeichnen, als die Würdenträger ihr Wappensiegel in Funktion des großen Siegels anzuwenden begannen. Als Beispiel kann hier z. B. das Siegel des Bischofs von Eger Urban Dóczy (Nagy-Luca) (1487–1490) angeführt werden. Hier überwiegt bereits die einfache Konzeption des runden Siegels mit Mitra mit Streifen über dem Wappenschild, alles begleitet von einer Rundschrift (Abb. 4).¹⁵

Es ist wahrscheinlich, dass die (Erz)Bischöfe in Ungarn in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts vom Gebrauch der pontificalen Siegel Abstand nahmen. Thomas Bakócz, Erzbischof von Esztergom (1497–1521) hatte noch ein Pontifikalsiegel, Erzbischof Nikolaus Oláh (1553–1568) gebrauchte jedoch nur seine Wappensiegel.

Abb. 4. Urban Dóczy – Wappensiegel (Vrtel, 2003)

Abb. 5. Paulus Bornemisza – Wappensiegel (Staatsarchiv Bytča)

Desgleichen die Bischöfe von Nitra, die seit Mitte des 16. Jahrhunderts nur noch runde Wappensiegel hatten.¹⁶ Die in diesen Siegeln erscheinenden Wappen weisen ein stabiles Schema aus. Im Siegel des Erzbischofs Oláh erscheint ein Schild mit seinem Familienwappen, dahinter ein Vortragskreuz, darüber eine Mitra mit Streifen.¹⁷ Die Bischöfe legten das Vortragskreuz quer hinter den Schild, darüber die Mitra. So abgebildet erscheint das Wappen im Siegel des siebenbürgischen Bischofs und Administrator der Diözese Nitra Paul Bornemisza (1560–1579) (Abb. 5).¹⁸ Ähnliche Anordnung weist auch das Wappen und das Siegel des Bischofs von Eger und Statthalters von Ungarn (seit 1573) Nikolaus Radecius auf.¹⁹

Änderung der Position des Wappenträgers hatte oft eine Umgestaltung seines Wappens zur Folge, so z. B. bei Emericus Lósy, der als Bischof von Nagyvárad (1625–1635) sein Wappen in einer Kartusche trug, überhöht von einer Mitra und einem quergestellten Bischofsstab.²⁰ Als Erzbischof von Esztergom (1637–1642) kam es zu folgenden Änderungen. Rechts hinter der Kartusche erschien das Vortragskreuz, links der Bischofsstab.²¹ Ähnliches Vorgehen kann bei mehreren Würdenträgern im 17. und 18. Jahrhundert nachgewiesen werden.

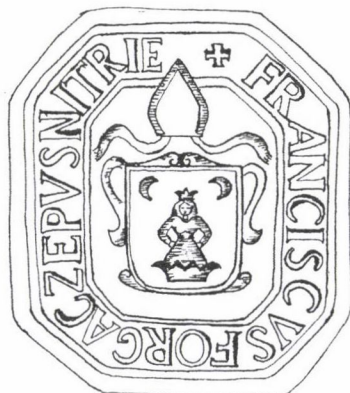

Abb. 7. Wappensiegel von Franziskus Forgács, Bischofs von Nitra

Abb. 6. Demeter Napragy – Wappensiegel

Ähnlich bei Demeter Napragy, wo in diesen Zusammenhang die Wappenstruktur verändert wurde. Als Bischof von Győr benutzt er ein Siegel mit Wappenschild samt Mitra und Bischofsstab,²² nach Ernennung zum Erzbischof von Kalocsa (1607–1619) wird die Wappenkomposition bedeutend geändert.²³ Über der Kartusche erscheint ein Helm mit Decken, darüber eine Mitra. In diesem Fall handelt es sich um eine interessante Abänderung der Stylisation des gesamten Wappens. Nicht nur, dass es um das Vortragskreuz bereichert wurde, die Kartusche wird nun mit wesentlichen Bestandteilen eines Adelswappens versehen (Helm und Decken) und die Mitra übernimmt die Funktion des Oberwappens (Abb. 6).²⁴ In der ungarischen Heraldik ist dies kein Einzelfall wo die Mitra als Oberwappen erscheint. Sporadisch erscheint dies im Laufe des 17. Jahrhunderts.

Ein heraldisches Attribut, das in den Wappen höchster Würdenträger eine bedeutende Rolle spielt, ist der Hut. Im 17. Jahrhundert sind bereits zwei Gruppen von Würdenträgern bekannt, bei welchen der Hut im Wappen erscheint. Ähnlich wie im Mittelalter, bilden die Kardinäle hier die erste Gruppe. So z. B. Franciscus Forgács, führte, als Bischof von Nitra, in seinem Siegel einen

Abb. 8. Appensiegel von Franziskus Forgács, Erzbischofs von Esztergom

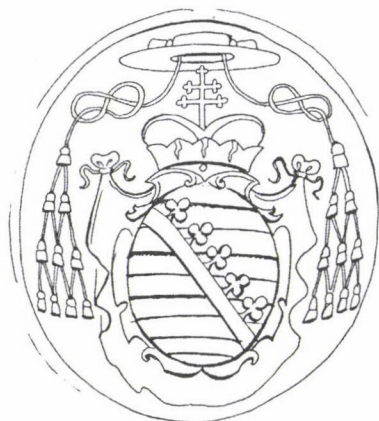

Abb. 9. Wappensiegel von Christian August von Sachsen

Schild, der von der Mitra überhöht erscheint (Abb. 7).²⁵ Später, als Erzbischof von Esztergom (1607–1615), und nach Ernennung zum Kardinal (1607), wurde sein Wappen grundlegend verändert.²⁶ Die Kartusche wird von einem Vortragskreuz überhöht, das jedoch nicht seitlich stehend erscheint, sondern in der Mitte des Gesamtbildes (!). Weiter ist dieses von einem Hut überhöht, der zweimal sechs Quasten aufweist. Als Schildträger erscheinen zwei Engel seitlich der Kartusche. Auch der Schildinhalt wird geändert. Bislang benutzten die Forgács Familienmitglieder konsequent die Abbildung einer aus der Krone springenden gekrönten Jungfrau. Dies erscheint nun bloß in der linken Schildhälfte, in der rechten befindet sich das Wappen von Papst Paul V. (1605–1621), der Francisus Forgács 1607 zum Kardinal ernannte (Abb. 8).²⁷ Es handelt sich hierbei um einen der raren Fälle der Platzierung des Papstwappens ins Wappen eines Würdenträgers. Ähnlich wie Kardinal Forgács, ging auch Péter Pázmány, Erzbischof von Esztergom, vor, der nach seiner Ernennung zum Kardinal (1629) die Struktur seines Wappens veränderte und den Priesterhut annahm.²⁸ Es gibt Hinweise darüber, dass der Kardinalshut stets purpurfarbig gewesen ist.²⁹ Die Anzahl der Quasten war in diesem Zeitraum noch nicht stabil. Es ist anzunehmen, dass diese jeweils vom Wappenträger bestimmt wurde, nicht von einer Regel.

In der folgenden Jahrzehnten wird die kirchliche Heraldik um mehrere neue Elemente bereichert. Bereits am Anfang des 18. Jahrhunderts ändert sich die Konzeption der erzbischöflichen Wappenbedeutung. Wahrscheinlich während des Episkopats des Esztergomer Erzbischofs Kardinal Fürst Christian August von Sachsen (1707–1725) kommt es zur Einführung einer Krone und eines Mantels in die Wappen der ungarischen Erzbischöfe (Abb. 9). Diese grundlegende Ändeung ist offenbar der deutschen Herkunft des Kardinals zu verdanken, der heraldischen Usus aus seiner Heimat nach Ungarn übertrug.

Abb. 10. Wappensiegel von Ladislaus Zaboysky

Seit dieser Epoche ist die fürstliche Krone, darunter der Mantel sowie ein Hut mit je zehn Quasten auf die Dauer Bestandteil der erzbischöflichen Wappen in Esztergom,³⁰ obwohl in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts auch weitere Varianten und Kombinationen heraldischer Elemente in Esztergom zu verzeichnen sind. Obwohl diese heraldische Regeln relativ konsequent eingehalten wurden, manche dieser Elemente kommen nur stufenweise in Gebrauch. Im Wappen des nächsten Erzbischofs von Esztergom Emericus Eszterházy (1725–1745) findet man statt des Doppelkreuzes nur ein einfaches Vortragskreuz und oberhalb des Wappens erscheint keine Fürstenkrone sondern eine Grafenkrone.³¹ Beim Eszterházy's Wappen ist jedoch die Konzeption des Schildfeldes von Interesse, weil im 2. und 3. Schildviertel sich der Inhalt des gräflichen Eszterházy Wappens befindet, im 1. und 4. Viertel hingegen das Wapen des Komitates Esztergom, womit die Position des Erzbischofs als Gespans des Esztergomer Komitates zum Ausdruck gebracht wurde. Eine einzigartige Kombination von weltlichen und kirchlichen Elements im Wappen eines kirchlichen Würdenträgers.³² Elemente, die in der 3. Hälfte des 18. Jahrhunderts im Wappen eines Würdenträgers erscheinen, sind die Mitra und der Bischofsstab, der nicht hinter dem Schild gestellt sind, sondern an den Schilddecken stehen.

Bischöfliche Wappen wurden von den Entwicklungstendenzen der erzbischöflichen Wappen beeinflusst. Das Wappen des Nitraer Bischofs Ladislaus Matiašovský (1696–1705), wo eine Kartusche erscheint, überhöht von Mitra und Bischofsstab, wiedergibt noch die im 17. Jahrhundert vorherrschende Konzeption.³³ In der Folgezeit überwiegt jedoch das Wappen mit Priesterhut und jeweils sechs Quasten. Andere Wappenteile erscheinen verschiedentlich. So zum Beispiel der nächste Bischof von Nitra Ladislaus Adam Erdödy (1706–1736) bediente sich zwei Siegeltyparien, jeweils mit anderer Wappenkonzeption. In einem der Siegel befindet sich eine Wappenkartusche,

darüber ein Engelskopf mit Flügeln, überhöht von einer Krone, die eine Mitra trägt.³⁴ Das zweite Siegel führt nur eine Wappenkartusche, über welcher bloß ein Priesterhut mit je sechs Quasten erscheint.³⁵ In manchen Fällen findet man eine Kartusche, überhöht von einer Würdenkrone, begleitet seitlich von je einer Mitra und einem Bischofsstab. In der Barockzeit findet man im Wappen oft Engelchenfiguren, zum Beispiel im Wappen des Bischofs von Eger Franciscus Barkóczy (1745–1761). Nachdem er zum Erzbischof von Esztergom ernannt wurde, erscheinen jedoch in seinem Wappen Elemente, die diesen Würdengrad symbolisieren.³⁶ Manchmal befindet sich im bischöflichen Wappenschild der Inhalt des Familienwappens, und an den Decken erscheinen die Mitra und der Bischofsstab. Dies bezeugt das Wappen des Zipser Bischofs Carolus Salbeck (1776–1785).³⁷

Im 19. Jahrhundert sind keine grundlegenden Änderungen zu verzeichnen, obwohl Ausnahmen gegenüber den gewohnten Schemen vorkommen. So zum Beispiel im Wappen des Zipser Bischofs Michael Brigido (1807–1816), wo das Patriarchalkreuz erscheint, begleitet von jeweils zehn Quasten, alles Attribute, die ihm vorher als Erzbischof von Ljubljana zustanden.³⁸ Offenbar dadurch beeinflusst führte ein weiterer Zipser Bischof, Joseph Bélik (1823–1847), einen Priesterhut mit je zehn

Quasten, obwohl er niemals das Amt eines Erzbischofs ausübte.³⁹ Beginnend mit Bischof Ladislaus Zaboysky (1850–1870) wird in der Zipser Diözese das bischöfliche Wappen so strukturiert, dass oberhalb des Schildes das Vortragsstab, überhöht vom Priesterhut mit je sechs Quasten (Abb. 10).⁴⁰ So wurden die Bischofswappen in der Slowakei bis 1968 dargestellt, bevor die von Papst Paul VI. Angeordnete neue Regelung in Kraft trat.⁴¹

Es war des Autors Absicht auf grundlegende Entwicklungstendenzen der kirchlichen Heraldik hinzuweisen, wie diese auf Grund des sphragistischen Materials analysiert werden konnten. Man kann darnach feststellen, dass die kirchliche heraldik feste Regeln hatte, ausgenommen einzelne Fälle, die man als „modische Anomalien“ bezeichnen könnte. Die Grundregeln wurden jedoch respektiert. Bei der Bearbeitung des Themas standen Quellen zur Verfügung, die sich im slowakischen Archivbeständen befinden. Das Quantum des Materials sowie sein Befinden an vielen Orten haben zur Folge, dass mehrere Bereiche offen blieben. Weitere Forschung sollte die angedeuteten Problemkreise weiter präzisieren und vervollkommen. Ich würde es begrüßen, wenn dieser Beitrag als Sonde in die Problematik aufgefasst würde.⁴²

Miroslav Glejtek

ANMERKUNGEN

¹ Bodor, Imre (ed.): Középkori magyarország főpapi pecsétjei a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának peccsémásolat-gyűjteménye alapján. Budapest: MTA, 1984. Takács, Imre: A Magyarországi Káptalanok és Konventek Középkori Pecsétjei. Bp., 1992.

² Ein unlängst erschienener interessanter Beitrag über Ikonografie der mittelalterlichen Siegel ist die Studie: Krejčík, Tomáš: Ikonografie církevních pečeti v českém státě ve 13.–15. století. In Kraft, Pavel (ed.): *Sacri canones servandi sunt: Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII–XV*. Praha, 2008, S. 525–530.

³ Es gibt nur einige Ausnahmen und deren Analyse wäre sinnlos für die Ausrichtung dieses Beitrages.

⁴ Dieser Beitrag geht vor allem aus Materialien aus, die sich in den Archiven auf dem Gebiet der Slowakei befinden.

⁵ Végh, Gyula: Jegyzetek a magyarországi püspökök címeréhez. *Turul*, 49 (1935) Nr. 1–2, S. 1.

⁶ Näheres weiter im Kommentar und Abbildung: Bodor, Ref. 1, S. 44, Nr. 32, Tab. VI. Rábik, Vladimír: Pečate nitrianskych biskupov do konca 14. storočia. In Sedlák, Vincent (ed.): *Zborník príspevkov k slovenským dejinám*. Bratislava: Historický ústav Matice slovenskej, 1998, S. 184.

⁷ Man kann zum Beispiel die Siegel von Thomas Bakócz, Erzbischof von Esztergom (1497–1521), oder Simon Erdödy, Bischof von Zagreb (1519–1543) erwähnen. Vgl.: Bodor, Ref. 1, S. 59–60, Nr. 77–79, Tab. Nr. XVI, XVII.

⁸ Bodor, Ref. 1, S. 50, č. 51, 52, Tab. XI. Federzeichnung des Siegels erscheint in: *Kandra, Kabos: Az Egri Püspökök Pecsétei. Turul*, (1893) Nr. 3, S. 134–135.

⁹ Vgl. Vrtef, Ladislav: Osem storočí slovenskej heraldiky. Martin, 2003, S. 77–78, 88. Bárcazy, Oszkár: A Heraldika Kézikönyve. Bp., S. 226.

¹⁰ Mehrere solcher Beispiele gezeichneter Wappen veröffentlicht Végh, Ref. 5.

¹¹ Das Ringsiegel veröffentlicht: *Bunyitay, Vincze: A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig*. Nagyvárád, 1883, S. 292. Ähnliche Gestalt haben auch Wappen in den Siegeln der Bischöfe von Nagyvárád Johann Beckenschläger (1465–1468) und Dominik Kálmáncsi (1495–1501).

¹² Das Siegel wird veröffentlicht von: Hegedüs, András (ed.): *Megpecsételt Történelem. Középkori Pecsétek Esztergomból. Esztergom*, 2000, S. 123.

¹³ Das Siegel wird veröffentlicht von: Hegedüs, Ref. 12, S. 125. Bodor, Ref. 1, S. 59, Nr. 77, Tab. XVI.

¹⁴ Das Siegel wird veröffentlicht von: Hegedüs, Ref. 12, S. 12. Bodor, Ref. 1, S. 59–60, Nr. 78, Tab. XVII. *Nyáry, Albert: A heraldika vezérfonala*. Bp., 1886, S. 215.

¹⁵ Das Siegel aus dem Jahr 1486 ist deponiert im Archiv des Römisch-Katholischen Bischofsamtes in Spišská Kapitula–Spišské Podhradie, Fond (weiter f.) *Hodnoverné miesto–Spišská kapitula, Scriptorium* (weiter Scr.) 10, Faszikel (weiter Fasc.) 2, No. 2. Ein Federzeichen wird von Vrtef, Ref. 9, S. 127 veröffentlicht.

¹⁶ In manchen Fällen kommt die Ovalgestalt zum Ausdruck, die oktagonale Gestaltung überwiegt bei Ringsiegel–Typarien.

¹⁷ Das grosse Siegel aus dem Jahr 1563 befindet sich im Staatsarchiv Bytča (weiter ŠA By), f. Zbierka listín (weiter ZL), Sign. L 2 No 68.

¹⁸ Das Siegel befindet sich in ŠA By, f. ZL, Sign. L 1 No 69.

¹⁹ Das Siegel befindet sich in ŠA By, f. ZL, Sign. L 1 No 34.

²⁰ Das Siegel aus dem Jahr 1632 befindet sich in Štátny archív Levoča (weiter SaSk), Scr. XI, krabica (weiter Kr.) 25, Fasc. 6.

²¹ Das Siegel aus dem Jahr 1641 befindet sich in ŠA Le, f. SaSk, Scr. X, Kr. 22, Fasc. 3.

²² Das Siegel aus dem Jahr 1606 befindet sich in ŠA By, f. Turzovská korešpondencia–Oravský komposcorát (weiter TK), Nr. 200.

²³ Das Siegel aus dem Jahr 1612 befindet sich in ŠA By, f. TK, Nr. 400.

²⁴ Mit dem Wappen dieses Erzbischofs befasste sich Dr. Vrtef in seiner Arbeit und äusserte die Ansicht, dass die Mitra so zum Oberwappen wird und aufhört ein heraldisches Attribut der kirchlichen Hierarchie zu sein. Ich bin hingegen der Meinung, dass trotz der geänderten Positionierung der Mitra oberhalb des Schildes, vom Wappenträger diese als eine wichtige Insignie des bischöflichen Wappens angesehen wurde. Vgl. Vrtef, Ref. 9, S. 156. *Novák, Jozef: Rodové erby na Slovensku I. Kubíniho zbirka pečatí. Bratislava, 1980, S. 178–179, Tab. XXIII, Nr. 5.*

²⁵ Das Siegel aus dem Jahr 1604 wird aufbewahrt in: ŠA By, f. TK, Nr. 173. Veröffentlicht wurde er auch von Novák, Ref. 24, S. 101–105, Tab. IV, Nr. 9.

²⁶ Das Siegel aus dem Jahr 1611 wird aufbewahrt in: ŠA Le, f. SaSk, Scr. I, Kr. 1, Fasc. 2. Ein anderes Siegel mit gleicher Konzeption veröffentlicht Novák, Ref. 24, Tab. XXXI, Nr. 11.

²⁷ In der oberen Schildhälfte erscheint ein Adler, in der unteren ein gekrönter Drache. Die Abbildung des Wappens erscheint bei *Galbreath, Donald, L: Papal Heraldry. London, 1972. S. 96.*

²⁸ Pázmány's letztes Typarium entstand wahrscheinlich zur Zeit, wo er Erzbischof war, im Jahr 1629. Das Siegel befindet sich in: ŠA Le, f. SaSk, Scr. XI, Kr. 25, Fasc. 6. Im selben Jahr wurde er zum Kardinal ernannt und im Jahr 1635 benutzte er bereits ein Siegel, in welchem das Vortragskreuz vom Kardinalshut überhöht erscheint. Diese Siegel wird veröffentlicht von *Feder Mayer, Frederik: Identifikácia a rozvádzanie skratiek v kruhopisoch a nápisoch pečatí fyzických osôb. Uhorský novovek 1526–1848, II. časť. Slovenská archivistika, XLI, (2006) Nr. 2, S. 92.*

²⁹ Abbildung in: <http://mek.oszk.hu/05700/05742/html/05.htm>, in mittelalterlichen Kodices aufbewahrte Farbbildungen der Kardinalle erscheinen jeweils mit Hut und Quasten derselben Farbe rot oder violett.

³⁰ Die Abbildung des Wappens befindet sich am Siegel aus dem Jahr 1711, welches sich im ŠA Le, f. SaSk, Abteilung (weiter Odd.) 23, Kr. 206, Fasc. 1 befindet.

³¹ Es hängt offenbar damit zusammen, dass I. Eszterházy sich seiner adeligen Position voll bewusst gewesen ist und die damit zusammenhängenden Wappenattribute konsequent geltend machte.

³² Das Wappensiegel aus dem Jahr 1738 befindet sich in: ŠA Le, f. SaSk, Scr. XI, Kr. 25, Fasc. 6.

³³ Das Siegel aus dem Jahr 1703 befindet sich in: ŠA By, f. Františkáni v Žiline, Kniha omšových fundácií I., Pag. 8.

³⁴ Das Siegel wurde veröffentlicht in: Vrtef, Ref. 9, S. 191.

³⁵ Das Siegel aus dem Jahr 1716 befindet sich in: ŠA Le, f. SaSk, Scr. X, Kr. 22, Fasc. 3.

³⁶ F. Barkócs Wappensiegel befindet sich in: ŠA Le, f. SaSk, Scr. X, Kr. 25, Fasc. 6.

³⁷ Das Wappensiegel aus dem Jahr 1780 befindet sich in: ŠA Le, f. SaSk, Scr. XI, Kr. 25, Fasc. 6. Weitere Beispiele wurden veröffentlicht in: Vrtef, Ref. 9, S. 191.

³⁸ Das Siegel befindet sich in: ŠA Le, f. SaSk, Odd. 21, Kr. 188, Fasc. 2. Das Wappen wurde auch veröffentlicht in: *Zubko, P.–Švárny, M.: Spišská kapitula. Spišská kapitula, 1996, S. 22, und Abbildungsbeilagen.*

³⁹ Das Siegel aus dem Jahr 1832 befindet sich in: ŠA Le, f. SaSk, Odd. 21, Kr. 188, Fasc. 3.

⁴⁰ Das Siegel aus dem Jahr 1861 befindet sich in: ŠA Le, f. SaSk, Odd. 21, Kr. 188, Fasc. 3.

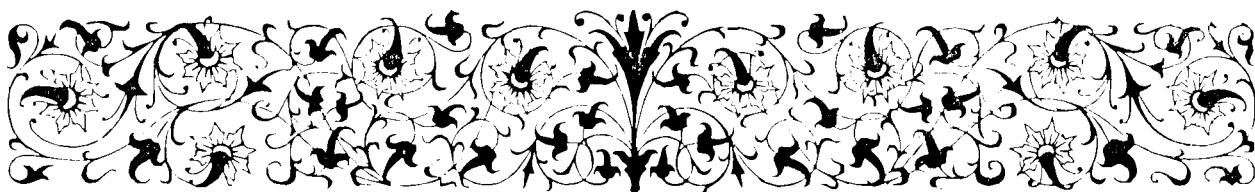
⁴¹ Scither ist es nicht gestattet Mitra und Bischofsstab als den bischöflichen Wapenschild begleitende Elemente anzuwenden.

⁴² Abschliessend will ich mich Zdenko G. Alexy für die deutsche Textübersetzung und Miriam Gregorovič für die Federzeichnungen bedanken.

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

A Turul előfizetési díja 2010-re belföldi előfizetőink részére **1500 Ft**, amelyhez eddigi előfizetőink részére mellékelten csekket küldünk. Az új előfizetők a Szerkesztőség címén rendelhetik meg a folyóiratot.

Külföldi előfizetőink részére az előfizetési díj változatlan: Európában **25 EUR**, a tengeren túlra **30 USA \$**. Az előfizetés bankszámlaszáma: (Postabank és Takarékpénztár Rt.) **„HU2 1199 1102 0210 3006-0007 0010 – Swift kód: GIBAHUHB”**

DR. MÉSZÁROS M. JÁNOS

(1929. április 29–2009. április 16.)*

Non omnis moriar multaue pars mei vitabit Libitinam

Fájdalmas veszteség érte a magyar történelem segédtudományait művelő történésztársadalmat; a Állatorvos-tudományi Egyetem Kórbonctani és Igazságügyi Állatorvostani Tanszék nyugalmazott egyetemi adjunktusa, az Állatorvos-tudományi Egyetem Diszpolgára, mindazonáltal az állatorvosi numizmatika úttörő művelője, Mészáros M. János életének 80. esztendejében, Budapesten visszaadta lelkét a Teremtőnek. A végtisztesség 2009. április 29-én a Kispesti Temetőben (XIX. Budapest, Újtemető út 1.) a Református Egyház szertartása szerint zajlott le. Mészáros M. Jánosban számos olyan tulajdonság egyesült, amelyek révén a történelem segédtudományait: a numizmatikát, a sírkutatást és a művészettörténetet ötvözve az állatorvostörténeti kutatásokkal, azok kiváló művelőjévé vált. Már fiatalon szerteágazó érdeklődést tanúsított: állatorvosi és történelem-francia fakultásra egyaránt felvételizett s fel is vették, ám előbbi mellett döntött. A történelem, a művészetek szeretete nyugdíjazását követően vált ismét meghatározó, a „pihenés” esztendeit tartalommal megtöltő időtöltéssé. Ambícióinak jelentékeny részét az állatorvoslás, a korábbi iskoláját, majd munkahelyét jelentő Alma Mater történetének kutatása felé fordította, amelynek 1999-ben diszpolgára is lett. Szenvedélyes gyűjtőként végtelen kitarással és tisztelettel vette sorra az állatorvosképzés nagyjait, és gyűjtötte össze a velük kapcsolatos művészi és kegyeleti emlékeket. Fáradhatatlanul kutatott az állatorvosi szaksajtóban, levéltári forrásokban; anyakönyvekben, temetői nyilvántartásokban, személyes visszaemlékezésekben, és addig nógatta kollégáit a reá jellemző állhatatossággal, amíg a hiányzó adatok, képanyag birtokába nem jutott. Munkájának eredményeit a Magyar Állatorvosok Lapjának hasábjain s önálló kötetekben is publikálta.

A Komárom vármegyei Mocsán 1929. április 29-én látta meg a napvilágot, ott, ahol az elemi iskola hat osztályát is végezte, kitűnő eredménnyel. A földműves és kisiparos felmenőkkel rendelkező Mészáros M. János későbbi visszaemlékezése szerint: „Vézna testalkatom miatt nehezen bírtam a földműves munkát, tanulni ellenben

szívesen. Szüleim ezért gimnáziumban való továbbtanulásom mellett döntöttek”. Középiskolai tanulmányait a kispesti Deák Ferenc Reálgimnáziumban – kitüntetéssel érettségizve – végezte 1949-ben. Állatorvosi oklevelet 1954-ben kapott az Agrártudományi Egyetem Állatorvos-tudományi Karán. Egyetemi tanársegédként, majd 1963-tól adjunktusként az Agrártudományi Egyetem Állatorvos-tudományi Karának Kórbonctani Tanszékén tevékenykedett nyugállományba vonulásáig, 1989-ig.

Noha a numizmatika már 1961-től foglalkoztatta (1966-ban tagja lett a Magyar Numizmatikai Társaságnak); Árpád-kori pénzeket, érmekeket gyűjtött, vásárolt, kutatómunkája azonban csupán 1983-ban terelődött új irányba, az állatorvos-történet felé. Egy két esztendővel ezelőtt készített interjúban Muzsai András ekként méltatta az állatgyógyász „történést” életútját: „Csodálatra méltóak azok az emberek, akik szabadidejükben megszállottan kutatnak, gyűjtenek olyasmit, ami látszólag fölöslegesnek tűnhet. Amiért igazi fizetség talán nem is jár, ám ami apró, de fontos téglaként mégis hozzájárul valamihez, ami e munka nyomán fontossá lehet. Ilyen ember az állatorvosképzés megszállott történésze, [...] Mészáros M. János aranydiplomás állatorvos, egyetemi adjunktus is.” A „Doktor úr, hogyan lesz egy állatorvosból történész?” kérdésre felelve Mészáros M. János ekként vallott: „Egy ifjúkori érdeklődés módosulataként. Mocsán, Komárom megyében születtem, földműves anya és bognárság apa gyermekeként; a családban semmiféle ilyesfajta kötődésem nincs, az állatokhoz is csak anynyi, hogy mindig volt kutya, macska, ló a környezetemben. Amikor Kispesten laktunk, a Deák Ferenc gimnáziumból érdeklődési körömnek megfelelően két helyre is felvételiztem: történelem-francia bölcsészszakra és az állatorvosira. Mindkettőre azonnal felvettek, választanom kellett. Döntésem az Agrártudományi Egyetem Állatorvos-tudományi Karára esett. 1954-ben végeztem, és mivel különösen a patológia vonzott, azonnal ott is tartottak a tanszéken. Harmincöt éven át, 1954-től 1989-ig tanítottam patológiát, és közeledve a nyugdíjkorhatár felé, 1983-tól tört fel belő-

lem az a történész véna, amely végül is az állatorvosképzési kutatásokra irányult.” Valójában az orvosi érmeikkel foglalkozó Varannai Gyula főorvossal 1983 márciusában lezajlott találkozó sarkallta annak az elhatározásnak a megvalósítását, amellyel elkezdett érdeklődni a numizmatika állatorvosi vonatkozásai iránt. A törekvést tett követte, s a különböző pénzérmék kutatása és feldolgozása kiegészült az állatorvosi érmékkal való foglalatossággal: kutatómunkát folytatott múzeumokban és magánszemélyeknél, az összegyűjtött érmeiket (összesen 73 darabra bukkant) leírta és lefényképezte, közleményeket publikált s előadásokat tartott a témakörben a Magyar Orvostörténeti Társaság Orvosi Numizmatikai Szakosztályában.

Eredményeit a *Magyar állatorvosi érmék, plakettek és jelvények – Numismatic tokens of veterinary history in Hungary* című összefoglaló, kétnyelvű, közel száz fényképpel illusztrált kötetben publikálta 1986-ban, amelyet a magyar állatorvosi szakoktatás 200 éves jubileumára jelentettek meg több ezer példányban. Részlet a könyv Kovács Ferenc rektor által írt előszavából: „Az éremanyag keletkezésével kapcsolatos személyi és történeti adatok feldolgozása, az érméknek numizmatikai szaknyelven való leírása és 105 fényképpel való illusztrálása, valamint a velük kapcsolatos irodalmi hivatkozások feltüntetése révén a kiadvány méltó részese az alma mater 200 éves történelmének, de forrásul szolgálhat az e témával foglalkozó hazai és külföldi szakemberek számára is.” Az Állatorvos-történeti Világszövetség *Historia medicinae veterinariae* című folyóiratának 1988. évi 3–4. számában, Koppenhágában is megjelentette az éremkönyv angol nyelvű részét *Numismatic tokens of veterinary history in Hungary* címen. A szerző 10 év elteltével – a könyv folytatásaként – feldolgozta az 1985 és 1995 közötti állatorvosi numizmatikai emlékeket is. (Magyar állatorvosi érmék, plakettek és jelvények 1985–1995. *Magyar Állatorvosok Lapja*, 121. [1999] 2. sz. 114–122. p.)

Állatorvos-történeti numizmatikai munkásságának további témái: A Phylaxia állatorvosai külföldi tevékenységének numizmatikai emlékei 1966–1985.; Néhány (11) külföldi állatorvosi iskola jubileumi érmei és plakettjei; A magyar állatorvosi kar külföldi megbecsülése az elmúlt 100 év folyamán a numizmatika tükrében I–III.; A

magyar állatorvosok külföldi rendjelei és kitüntetései az elmúlt 100 év folyamán I–III.; A Balassa-díj állatorvos-történeti vonatkozásai; Adatok Mina János egyetemi tanár életrajzához; A magyar állategészségügy szolgálatáért adott állami kitüntetések 1869–2000-ig I–IV. Közleményt készített az Állatorvos-tudományi Egyetem elhunyt tanárainak és előadóinak a budapesti Farkasréti és a Fiúmei úti temetőkben található sírjairól is. Állatorvos-történeti numizmatikai kutatásainak eredményeit 26 közleményen kívül az Állatorvos-történeti Világszövetség – 1986-ban lezajlott – 21. szimpóziumán, a Magyar Orvostörténeti Társaság Numizmatikai Szakosztályának rendszeres ülésein, és a Magyar Numizmatikai Társaság szakülésein 13 előadásban mutatta be. Összegyűjtötte és feldolgozta a magyar állatorvos-történeti szobrok, emlékművek, emléktáblák, festmények adatait, valamint irodalmi hivatkozásait is az 1872-től 2003-ig terjedő időszakra vonatkozóan, amelyek alapul szolgáltak a digitális állatorvos-történeti arcképcsarnok elkészítéséhez (Jeles állatorvosok művészi ábrázolásokon: konyvtar.univet.hu/portre/arckepcd/cim_arc.htm). 1985-től 2005-ig összesen 30 állatorvos-történeti közleménye jelent meg a Magyar Állatorvosok Lapjában és más hazai folyóiratokban.

Munkásságát számos kitüntetéssel ismerték el: Mezőgazdaság kiváló dolgozója (1969), Az oktatásügy kiváló dolgozója (1975), Kiváló munkáért (1979 és 1989), Állatorvos-tudományi Egyetem Díszpolgára (1999). 2003-ban Domonkos Béla szobrászművész 140 milliméter átmérőjű, egyoldalas bronzérmét készített, amelynek előlapján szembenéző arckép domborművű ábrázolása és az alábbi körirat látható: „DR. MÉSZÁROS M. JÁNOS A MAGYAR ÁLLATORVOSI NUMIZMATIKA ÜTTÖRŐ MŰVELŐJE 74 ÉVES. 2003.” Mészáros M. János állatorvoslással kapcsolatos, közel 20 esztendő numizmatikai és egyéb állatorvos-történeti témájú tevékenységével hozzájárult az egész állatorvosi kar elismertségéhez és megbecsüléséhez. Életművén végigtekintve, Horatius soraival búcsúzunk: „*Non omnis moriar, multaue pars mei, vitabit Libitinam.*” – „*Nem halok meg teljesen, sok minden, ami bennem él, elkerüli a halált.*” Nyugodjék békében!

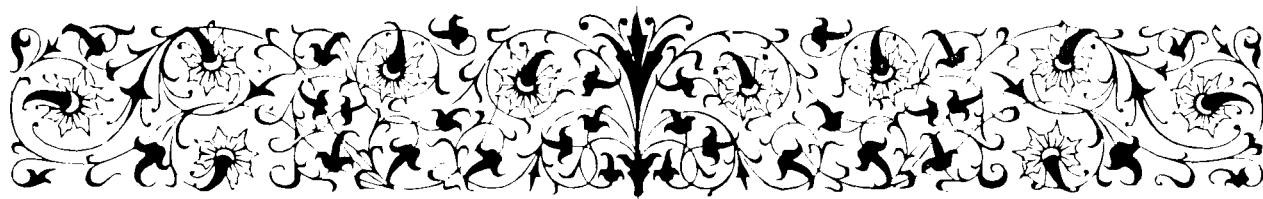
Vitek Gábor

JEGYZETEK

* FELHASZNÁLT FORRÁSOK: Bartalis Imre: Dr. Mészáros M. János, a magyar állatorvosi numizmatika úttörője. *Állatorvosi Kamarai Hírek*, 16. (2005) 5. sz. 49–52.; Bartalis Imre: Dr. Mészáros M. János, a magyar állatorvosi numizmatika úttörője. In Bartalis Imre: Velünk élő történelem. 345–349. Szekesfehervár, 2007.; Bartalis Imre: Dr. Mészáros M. János, a magyar állatorvosi numizmatika úttörője. In Magyar állatorvosi információs hálózat honlapja: hungarovet.com/?p=3212; Magyar folyóiratok tartalomjegyzékeinek kereshető adatbázisa honlapja: matarka.hu; Mészáros M. János. In Állatorvostudományi Könyvtár, Levéltár és Múzeum honlapja: konyvtar.univet.hu/portre/arckepcd/

mmj.htm; Muzsay András: Dr. Mészáros M. János, az állatorvos-történetész. In *Hegyvidék*, a XII. Kerületi Polgárok Lapjának honlapja: hegyvidekujsg.eu/archivum/archivum-2007-xxxvii/dr-meszaros-janos; Nekrológ. Mészáros M. János (1929–2009). In Budapesti Városvédő Egyesület honlapja: varosvedo.hu/cikk.bve?id=368; *Orbán Éva*: Dr. Mészáros M. János (1929–2009) öröksége. Bp., 2009. (kézirat.); *Pandula Attila*: Numizmatika. In: Magyarország a XX. században. 1–5. köt. Szekszárd, 1996–2000. (Szerk.: Kollega Tarsoly István.) 5. köt. Tudomány. 2. Társadalomtudományok. 331. Szekszárd, 2000.

KÖNYVISMERTETÉS

THOROCZKAY GÁBOR: *Írások az Árpád-korról. Történeti és historiográfiai tanulmányok.*
L'Harmattan, Budapest, 2009 (TDI Könyvek 9.) 246 p.

A magyar medievisták fiatalabb generációjához tartozó Thoroczky Gábor Budapesten végzett Gerics József, majd Szegeden doktorált Kristó Gyula kezei alatt. A hazai középkortudomány e két reprezentánsának az érdeklődési köre és hatása jól érződik munkásságán is, amelynek mintegy eddigi összegzéseként állt össze a jelen kötet, amely 14, korábban már megjelent tanulmányát tartalmazza. Egy csokorba szedésüket indokolhatja, hogy közülük nem egy csak nagyon nehezen hozzáférhető (itt most elsősorban a Szegeden két évente megrendezésre kerülő Medievisztikai PhD-konferenciák anyagát magába foglaló kötetekre gondolunk, amely – személyes tapasztalat! – sok nagyobb könyvtárból is hiányzik). Ezen túl minden ilyen kötet mintegy „felfrissíti” a többéves írásokat, melyek így újra a szakmai figyelem látókörébe kerülhetnek.

Bár a szerző az előszóban „bö évtizedes” kutatói pályájának a rajzát kínálja, de mi itt ebből csak egy szűk évtizedre vonatkozólag kapunk metszetet: a legkorábbi két munka 1999-ben jelent meg, míg a legutolsó 2008-ban, a két fő témakört pedig az egyháztörténet és a medievisztikai kutatásra irányuló historiográfia jelenti. A tanulmányok sorba rendezésénél egyébként témájuk időrendje számított, az eredeti megjelenési időpont egyáltalán nem mérvadó. Feltesszük, az sem véletlen, hogy a címlapon az ún. kalocsai királyfejjel találkozhatunk, a háttérben Anonymus Gestájának első oldalával, hiszen mind Anonymus, mind a kalocsai püspökség létrejötté fontos szerepet játszik Thoroczky történeti munkásságában.

Az első, 4 tanulmányt felölelő „blokk” a Szent István-kori egyházszerkezettel és személyi vonatkozásaival foglalkozik (leginkább ebben a négy írásban jutnak érvényre az előszóban is emlegetett tartalmi átfedések). A legelső munka (Az első magyarországi érsekek kérdéséhez), mint címe is mutatja, a Magyarország vonat-

kozásában szóba jövő érsekek rövid biográfiáját tartalmazza. A második (As[e]rik-Anasztáz érsek és Sobottin kapcsolata) már egy speciálisabb szakkérdést boncolgat: mit jelent az a sokat vitatott adat, miszerint egy Asrik nevezetű személyt (a hagyományos fordítás szerint) „Sobottin érsekévé” szenteltek. A korábbi kutatás már sokat foglalkozott ezzel, az „ad Sobottin” kifejezést a fenti értelemben használva. Thoroczky a korabeli latin források összegzéséből arra jut, hogy az „ad Sobottin” a középkori szóhasználat szerint nem jelentheti azt, hogy „Sobottin érsekévé”, inkább hogy „Sobottinban” szentelték föl érsekké Asrikot, ezzel egyébként felülbírálván a saját, korábbi fordítását is. A Szent István egyházmegyéi – Szent István püspökei című írás egy rövid összefoglaló az első tíz egyházmegyénkről és kialakulásuk lehetséges történeti hátteréről. Úgy tűnik, a szerző nyitva hagyja a kérdést, hogy vajon az összes egyházmegye István személyéhez köthető-e. Egyfelől ugyanis a Pseudo-isidori elv alapján a püspökségek Istvánhoz kötése „kétségtől nehezen kérdőjelezhető meg” (46.), ám a bihari püspökség kapcsán „igen erős a gyanú” (47.), hogy az alapítót I. Andrásban is kereshetjük. A negyedik tanulmány a kalocsai érsekség létrejöttével és a bácsi székhely kérdésével foglalkozik (A kalocsai érsekség első évszázadáról), nem hallgatva el a saját elméletet sem. Eszerint Kalocsa eredetileg püspökség volt, Asrikkal az élén, aki egy rövid ideig Esztergomban helyettesítette a beteg Sebestyén érseket, majd visszatértében Kalocsa is érseki rangot kapott. Thoroczky tehát lényegében hitelesnek fogadja el a Hartvik-legenda magyarázatát, azt az egyet leszámítva, hogy a legendával ellentétben Kalocsa érseki címét nem az esztergomi helyettesítés hozadéka tekinti, hanem István térítő ambícióival hozza összefüggésbe.

Szintén egyháztörténeti témájú a Megjegyzések a nyitrai és pozsonyi egyház korai történetéhez című írás. Alcíme szerint Kálmán I. törvénykönyve 22. cikkelyé-

nek a magyarázatához szól hozzá a tanulmány, amelynek egy régóta függőben lévő szöveg hagyományozási kérdést sikerült tisztázni. Az említett törvényhely ugyanis az istenítéletek színhelyéül megjelölt nagyobb prépostságok kapcsán szerepelteti Pozsony és Nyitra nevét is, egyes szövegkiadásokban „ut”, máshol a „necnon” szóval kapcsolva hozzá a „nagyobb prépostságokhoz”, így nem lehetett biztosan eldönteni, hogy a két helyszín milyen minőségben szerepel. Thoroczkay átnézve a törvénysszöveg összes középkori és kora újkorai kódexét, illetve korai kiadását, arra a megállapításra jutott, hogy csak a „necnon” lehet a helyes kötőszó. A szerző nem állt meg itt, írása hangsúlyos részében megkísérelte rekonstruálni Pozsony, majd Nyitra egyháztörténeti viszonyait, bár véleményünk szerint munkájának legfontosabb hozadéka mégis az volt, hogy a fenti szövegfilológiai kérdést lezártak lehet tekinteni.

A kötet nem historiográfiai részében csak két olyan dolgozat kapott helyet, amelynek nincs közvetlen egyháztörténeti vonatkozása, abból is az egyik egy egyházi műfajú írás, a Hartvik-legenda keletkezési idejét tárgyalja (Megjegyzések a Hartvik-féle Szent István-legenda datálásának kérdéséhez). Thoroczkay a tizenegy, csokorba szedett érv alapján azt igyekszik igazolni, hogy a szentéletrajz inkább Kálmán uralmának első felében keletkezett, de azon belül is inkább a 11. század legvégén, szűkebb keletkezési időpontként egy 1097–1099 közé eső szakaszt megszabva. Az egyetlen tisztán „világi” témájú írás egy eredetileg előszónak szánt összefoglaló az Anonymus-kérdésről (Anonymusról – röviden).

A következő két egyháztörténeti témájú tanulmányt összekapcsolja az, hogy megírásuk apropóját a krónikakompozíció egy-egy fejezete adta. A székesfehérvári rationalék. A XIV. századi magyar krónikaszerkesztmény 66. fejezetének kritikájához azon főpapi öltözeteknek a történetével foglalkozik, amelyeket a címben említett fejezet szerint Szent István adott a fehérvári egyháznak. A híradást egyesek kései betoldásnak vélték, mások elfogadták a valóságát. Thoroczkay szerint a főpapi ruhák István-kori (de nem általi) adományozása valós lehet, Asrik kaphatta, ám ez nem azonos a krónikában – Ákos mester által leírt – rationalékkal, mert az ott említett díszítés nem felel meg a kor viszonyainak, talán átalakíthatták őket. Esztergomhoz kötődtek eredetileg, ám a későbbiek folyamán a koronázási ruhaegyüttes részévé váltak, így Fehérvárott kezdték őrizni őket, és ezzel magyarázható, hogy a krónikában említett főpapi öltözetek miért Székesfehérvár kapcsán bukkannak föl, amely nem volt főpapi székhely. Az esztergomi érsekség

kormányzata a XIII–XIV. század fordulóján című írás pedig a krónika 188. fejezetének a vizsgálatát adja. Eszerint ugyanis a címbeli századfordulón nem volt betöltve az esztergomi szék, míg egy kivonatos változat, a Pozsonyi Krónika hozzáteszi, hogy az élén (Bicskei) Gergely választott érsek állt. A kutatás egy része a Károlyt is megkoronázó Bicskei elhallgatását egy Anjou-ellenes állásfoglalásként értékelte. Thoroczkay szerint a krónikafejezet szerzője pusztán egy egyházjogilag helyes ténymegállapítást tett, mivel ismerte az egyházmegyéek ideiglenes vezetőjéül állított administratorokról szóló szabályozást, a Pozsonyi Krónika szerzője viszont mindenképpen Anjou-ellenesnek ítélte ezt, így kibővítette és finomította is ezáltal a szöveget.

A kötet utolsó öt írása már historiográfiai jellegű. Három történelemmel (is) foglalkozó személy szűkebb körű portréját olvashatjuk itt, és két „tisztán” historiográfiai ismertetést. A három portré közül a legátfogóbb Katona Istvánról szól (címe is pusztán a nevével viseli). A másik kettő középpontjában is egy-egy személy áll, Deér József és Solyom Károly, de már jobban leszűkítve egy speciális témára, a hagyományos biográfiai részeket teljesen elhagyva (ezt feleslegessé is tette az, hogy mindkét munka egy-egy, a személyük köré szervezett konferencián hangzott el először, így az összes előadás ad ki egy teljes szakmai biográfiát).

Az utolsó két historiográfiai tanulmány már egy konkrét forrás köré épül. Az egyik a Hartvik-legenda kutatástörténetének utolsó 150 évét mutatja be (A Hartvik-legenda a XIX–XX. századi történetírásban), teljességre törekvően, a nagyobb vitagócokat külön is részletesen taglalva, a másik (Anonymus latin nyelvű külföldi forrásai) egyfelől egy katalógus a Névtelen eddig azonosított latin kútfőiről, másfelől historiográfia is, hiszen áttekintést kaphatunk arról, hogy ki, mikor találta meg, és hol írtak róla (a kötetbe való besorolása alapján úgy tűnik, hogy a szerző historiográfiai írásnak tekintette).

A könyv 14 dolgozatát áttekintve még „szórszálhasogatásként” annyit, hogy néhány helyen található pár tördelési hibát és elütést (a 36. oldalon rossz az elválasztás: „köz-elmúltban”; a 63. oldalon „analízisévei” szerepel „analízisével” helyett; a 234. oldalon a 3. lábjegyzetben a „szerep” szó végéről az -e lemaradt). Ez persze mindenhol előfordulhat, és nem von le semmit a jelen gyűjtemény értékéből, amely hasznos lesz mindazok számára, akik az itt tárgyalt területek iránt érdeklődnek, könnyebben elérhetővé (és egyeseknek önmagában ismertté) téve ezeket az írásokat.

Szücs Tibor

*BEKE MARGIT: Az Esztergomi (Esztergom – Budapesti) Főegyházmegye papsága 1892–2006. (ERDŐ PÉTER bíboros, primás, érsek előszavával.)
Szent István Társulat kiadása. Budapest, 2008. 831. oldal
ISBN 978 963 361 9506*

Dr. Beke Margit, az Esztergomi Főegyházmegye Egyháztörténeti Bizottságának elnöke 2003-ban – az akkor Magyarország primásává lett Dr. Erdő Péter felkérésére – írta meg a 2007-re tervezett városmisszióig terjedő időszokról, az Esztergomi Főegyházmegye 20. századi papságának életrajzi lexikonát.

A jeles kötet közvetlen előzménye – a témakör, közismert archontológiai kézikönyve – Némethy Lajos *Series parochiarum et parochorum archidiocesis Strigoriensis usque annum 1894. Esztergom, 1894.* A szerző művét e kötet – térbeli és időbeli – folytatásának tekinti az elmúlt 100 esztendő tekintetében.

Dr. Erdő Péter bíboros, primás, érsek – előszavában – hangsúlyozza, hogy a kötetben helyet kaptak az Esztergomi (Esztergom – Budapesti) Főegyházmegyébe inkardinált papok, akkor is, ha nem voltak plébánosok, hanem a lelkipásztorkodás más területein működtek. Az 1892-es évet azért választották, hogy „mindenképpen összerjen a két mű” (Némethy Lajos és Beke Margit kézikönyvei). 1892 egyben Vaszary Kolozs hercegprimásának is a kezdő éve.

A kötetben nem szerepelnek az egyes plébániák és plébánosok archontológiái. Ezek – 1982-től – az esztergomi névtárakban részben már közlésre kerültek.

Alapvető eltérés az előzményhez képest, hogy Beke Margit a bemutatott személyek tudományos, irodalmi és lelkipásztori műveinek bibliográfiájával gazdagította az életrajzokat. Az egyes személyek más irányú tevékenységére is – pl. restaurálások, építkezések, lelkipásztori kezdeményezések – ráirányította a figyelmet.

A kötetbe csak a 2006. december 30. előtt a főegyházmegyébe inkardinált személyek kerültek be. Egyes személyek inkardinálódása a főegyházmegyébe kérdéses. Az 1950–1989. között – az állami szóhasználatban meghonosodott – „egyházmegyei keretben való működés” nem azonos ugyanis az inkardináció kánonjogi fogalmával. Nem szerepelnek a kötetben azok a személyek sem, aki 1892 előtt elvesztették inkardinációjukat a főegyházmegyében.

Az illusztris szerző a rendelkezésre álló – vonatkozó – levéltári és könyvtári anyag teljes körű feltárására törekedett. Megjegyzendő, hogy a megfelelő források – a 20. századi tárgykör ellenére sem – álltak mindig megfelelő mértékben rendelkezésre. Cél volt, hogy az egyes papi életrajzokat abban az esetben is megfelelően lehessen használni, ha az adott személy kilépett az Esztergomi (Esztergom – Budapesti) Főegyházmegyéből. Akkor is ha magasabb akarat máshová helyezte, de akkor is ha pl. nem papi keretek között folytatta életét. Beke Margit a

legjobb magyarországi biobibliográfiai hagyományokat követve írta meg a lexikont.

Az egyes címszavak megírásánál a következőkre törekedett: Név, mellette az előnév, esetleg a főnemesi cím, illetve a megfelelő doktori cím. Ha a feldolgozott személy életében nevet változtatott, akkor ennek is szerepelnek az adatai. Szó van a tárgyaló személy legmagasabb egyházi beosztásáról, illetve – ha rendelkezett ilyennel – akkor pápai kitüntetéséről. Megjegyzendő, hogy a szerző nem csak a „viselhető” „jelvényes” elismeréseket tekinti – pápai – kitüntetésnek, hanem a „címekeket” is. Olvashatunk a világi elismerésekről is. Szó van a szülőkről, testvérekről. Részletes bemutatást kap a feldolgozott személy képzése, így a középiskolai, egyetemi, főiskolai, illetve akár a posztgraduális képzés. Alapvető a felszentelés adata, a papi pálya egyes állomáshelyeinek bemutatása. Külön hangsúlyt kap az egyes papoknak joghatóságuk keretében végzett tevékenysége, lelkipásztori külön kezdeményezése. Pl. templom-, plébánia-, iskolaépítés (rendbehozatal, fenntartás stb.).

Az egyházmegyében három káptalani testület létezett: az esztergomi Szent Adalbert székeskáptalan, a nagyszombati Szent Miklósról nevezett társaskáptalan, és a pozsonyi Szent Márton társaskáptalan. Ha a feldolgozott személy valamelyik káptalannak (is) tagja lett, ez nyilvánvalóan befolyásolta papi előmenetelét is.

Beke Margit alapvető hangsúlyt fektetett a bemutatott személyek (szak)irodalmi, tudományos tevékenységére, az adatok megfelelő feltárására, közlésére. Így „Művek” alatt közlésre kerültek az önálló kötetek, fordítások, szerkesztések. A „tanulmányok” alatt értekezések, kisebb cikkek, szaktanulmányok, tárcák, ismertetések is megtalálhatók. A „kéziratok” alatt a még publikálatlan, de ismert anyagok olvashatók. A „források” alatt a levéltári, kéziratári anyagokról tájékozódhatunk. Végül „irodalom” címen az adott személyről megjelent közlésekről kapunk tájékoztatást. Ezt a szerző a teljesség igényével kívánta megadni. Pl. az egyházmegyei névtárak, körlevelek, s más publikációk is megtalálhatók itt.

Az életrajzi lexikon az egyes személyeket szoros alfabetikus sorrendben közli. Ez meghatározó akkor is, amikor a névváltozatokat, illetve a szlovák elnevezést is megadja a szerző. Erre – egyes, érdekes – példák: Csizmár (Čižmar) Márton esperes plébános (1856–1933), Drevenyák (Drevenak) Gáspár Mátyás plébános (1869–1952), Gyurgyák (Ďurják) Ignác plébános (1884–1938).

Dr. Beke Margit a munka során szembekerült egyes latinul megadott keresztnév megfelelő fordításának prob-

lémájával. Ennek megfelelően, ha az egykori névalakban a kérdéses név valamilyen élőnyelvi alakja fellelhető volt, az került megadásra. A kötet alapján hangsúlyozható, hogy szokás volt a keresztnevéknél a védőszent pontosabb megjelölése. Így János esetében Keresztelő János, vagy a Ferencnél Xavéri Szent Ferenc stb. Természetesen nem csupán az egyházi személyek vizsgálatánál jelent (jelenthet) problémát a többes keresztnév korabeli elterjedt használata. Adott esetben nem állapítható meg pontosan, hogy ténylegesen mely nevet viselte a vizsgált személy. Problémát jelenthet pl. azoknak a személyeknek a névhasználata is, akik – utóbb – Csehszlovákiában folytatták tevékenységüket, s így az ottani dokumentumokban – természetesen – a szlovák írásmód került alkalmazásra. A szerzetesek esetében a közlésnél minden esetben az első név a keresztnév, s ezt követi – a később felvett – szerzetesi név. Az olyan latin nyelvű neveket, amelyeknek fordítása nem szokványos és egyértelmű, az alábbiakban közli a szerző.

A lexikonban, tekintettel Budapest 1950-ben kialakult állapotára, az egyes plébániákat – visszamenőleg is – Budapest előnévvel látták el, különösen vonatkozik ez az 1873. utáni időszakra. Megjegyzendő, hogy ezt az elvet már a 20. század elején alkalmazták az esztergomi névtárak, pl. Budapest – Terézváros.

A rendkívül adatgazdag, forrásokkal sokoldalúan alátámasztott kötetben megtalálhatók a ma is élő, tevékenykedő személyek is. Mindez árnyalt értékelésekre ad lehetőséget a témakörben.

Az életrajzi lexikon – adattár, a szűkebben vett egyházi kézikönyv egyháztörténeti stb. jellegén túlmutatóan, igen nagy nyeresége a tágabban értelmezett történelmi segédtudományi – így archontológiai, genealógiai szakirodalomnak, de természetesen tudomány- illetve helytörténeti vonatkozásai is kiemelkedők.

Pandula Attila

Id. FRIVALDSZKY JÁNOS: A frivaldi Frivaldszky család története.

A szerző kiadása Budapest, 2006. 209 oldal + A–Z leszármazási táblák + 103. fekete-fehér és – kisebbrészt – színes fénykép, angol (180. p.) és szlovák (181. p.) nyelvű összefoglalókkal.

ISBN – 10 – 963 – 9660-74-4.

ISBN – 13: 978-963-9660-74-8.

A kötet még a szűkebb – tágabb rokonság számára is alig érhető el, mivel csupán 55 példányban látott napvilágot. A szerző egy-két példányt juttatott közkönyvtáraknak. Frivaldszky János korábbi – különböző időszakokban, különféle formákban – megjelent művei, tanulmányai stb. kibővített szintézisét adja. Így pl. az 1991-es családtörténeti pályázatra beadott dolgozatát tekintti az „ős” változatnak.

A szerző (ellentétben korunk családtörténeti kutatói döntő részével) igen kiterjedt magyarországi és szlovákiai kutatásokat folytatott köz-, egyházi- és magángyűjteményekben. Elsősorban primér források alapján dolgozta fel – igen részletesen – a család (rokonság) történetét. Pl. használta a Magyar Országos Levéltár legkülönbözőbb forrásait, Csongrád, Esztergom, Heves, Pest és Zemplén megye levéltárait. A Hadtörténeti Levéltárban, az OSZK Kézirattárában ugyancsak bővítette anyaggyűjtését. Az esztergomi Primási Levéltár, az Evangélikus Országos Levéltár, a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Könyvtára szintén lehetőséget jelentettek a források összegyűjtésére.

Mivel felvidéki családról van szó – természetesen – szükség volt, a ma Szlovákiában őrzött források áttekintésére is. Pl. a Slovensky Národný Archív (Bratislava), Štátny Hlavného Mesta SR Bratislavy, Štátny Archív v Bytči, Štátny Archív v Levoči, Štátny Archív v Bytči

pobočka Liptovsky Mikulaš, Štatny Archív v Nitre, Štatny Archív v Prešove, Štatny Archív v Košiciach pobočka Rožnava, Štatny Archív v Bytči pobočka Žilina dokumentumai – szintén – bővítették a gyűjtött anyagot.

A vonatkozó kiterjedt bibliográfia egyaránt tartalmaz magyar, német, latin, szlovák és román nyelvű címeteket. Megjegyzendő, hogy az egyes tételeket a szerző, a szokásostól eltérő formában, sajátosan közli.

A szerző tudomása szerint, a Frivaldszky család múltja a legjobban feldolgozott családtörténetek közé tartozik. Az ismert Frivaldszky családtagok száma 2871, mely számba nem tartoznak bele a házastársak. A rendkívül gazdag forrásanyag alapján feltárt, igen elterjedt családot külön – részletes – leszármazási táblákon tanulmányozhatjuk. A hasonló nevű családtagokat, indexben megadott kód alapján lehet megkülönböztetni. A kód első betűje azt a táblát jelzi, amelyen az illető személy megtalálható. A kötet mutatója egyben adattár. A név, a kód, a születési, halálozási évszám, a lakóhely, a foglalkozás, a házastárs neve, a közös gyermekek alapvető adatait is tartalmazza. A keresett személy lakóhelye alapján a főszövegben, kódja alapján a családfákon könnyen megtalálható.

A Frivaldszky család ősi fészke, az egykori Trencsén vármegyében található Frivald (a mai RajECKA Lesna).

Az egykori családi birtok – az idők során – rendkívül elaprózódott, a család elszegényedett, tagjai elvándoroltak. Egyes családtagok más nemesi családokkal házasodtak – így középnemesi – birtokosok lettek. Más családtagok nagybirtokokon intézőként működtek, pl. Nyitra, Trencsén, Pozsony, Bars és Hont vármegyékben, a 17–18. században. Megint más családtagok megyei és városi hivatalnokok lettek, volt, aki a papi pályára lépett. Érdekes, hogy a család leszármazóinak nagy része iparos lett, és pl. alföldi városokban telepedett le. A család – részletesen feltárt – története jól dokumentálja a korabeli mobilitást, illetve a más területeken való elterjedést.

Napjainkban a leszármazottak Magyarországon, Csehországban, Szlovákiában, Romániában, Ausztriában, Németországban, Belgiumban, az Amerikai

Egyesült Államokban élnek, de előfordulnak Brazíliában is.

A szerző látható büszkeséggel ír a család tudós (akadémikus) tagjairól, Frivaldszky Imréről és Frivaldszky Jánosról.

A kötetben olvashatunk a család (18–21. században) Dunántúlon – így Pilisszentléleken, illetve Sopronban – élt tagjairól. Ugyancsak feldolgozásra kerültek a család iparos tagjai, akik (a 18–20. században) Jászberényben, Nagykörösön, Szolnokon éltek.

A család részben elszlovákosodott, elcsehesedett az idők folyamán.

A kötetet váltakozó színvonalú – a család múltjára vonatkozó – fényképanyag teszi szemléletessé.

Pandula Attila

Rainer Pál (szerk.): Veszprém megye egyházi élete a középkorban – Ecclesiastical life in Veszprém county in the middle ages (Kiállítási katalógus) 2008–2009.

Megjelent Veszprém megye első okleveles említésének 1000. évfordulójára

Laczkó Dezső Múzeum Veszprém, 2009. 128.

ISBN 978–963–9938–00–7

A kiállítást Pintér László és Rainer Pál régész-muzeológusok rendezték, és a katalógust is együtt írták. Ennek megfelelően a kiállítási katalógus is nagyon szakszerű, a kutatók számára is jól használható módon készült el.

A veszprémi egyházmegye – mely az esztergomi érsekség mellett a legrégebbi magyar egyházmegye – 1001-ben már létezett. Előzménye, egyes feltevések szerint egy korábbi térítő püspökség („a magyarok püspöke”) lehetett, amely idővel székhelyhez és pontos területhez kötött megyéspüspökséggé alakult át. Többmegyényi terület tartozott hozzá: Veszprém (veszprémi főesperesség), Zala (zalai főesperesség), Somogy (segédi és somogyi főesperesség), Fejér (fehérvári főesperesség), Pilis (budai főesperesség). A kiállítás azonban nem az egyházmegye, hanem a megye területéről származó anyagot mutatja be. Ez alatt a mai Veszprém megyét kell értenünk, melynek területe jelentősen eltér a középkori vármegye területétől. Az egyházmegyék elhelyezkedését, az ország területének beosztását két Magyarország térképen illusztrálták, az első Szent István uralkodásának idejének helyzetét, a második a 14. századi állapotot mutatja be. A kiállításban szerepel még két megyetérkép is, mely a megyehatárok eltéréseit is feltüntetve jelöli a várakat, a kolostorokat, azok fajtáit, a településeket stb. A megyehatárok, várak és kolostorok a kötetben szereplő térképeken is követhetők.

A veszprémi püspöki székhely bemutatása főképp a műemlékek, építmények bemutatásával kezdődik. A Szent Mihály-székesegyház, Szent György-kápolna és a területéről előkerült sírkövek, sírkőtöredékek. A kö-

zépkori veszprémi püspökök listája egészíti ki a fejezetet.

Címerek: Beriszló Péter veszprémi püspök (1512–1520), horvát bán és királyi kincstartó rekonstruált sírkövén szépen látható címere is. Vitézi mivoltára utal a Szabatkay Mihály által 1520-ban írt magyar nyelvű vitézi ének. Vetési Albert püspök címere sírkövének töredékein és festett címere egy oklevélen fordul elő.

A püspökség székhelyén, a veszprémi várban álló Szt. Mihály székesegyházat első királynénk, szász Gizella, I. István felesége alapította és látta el felszereléssel. Innen eredt az a szokás, hogy a későbbiekben is folytonosan a mindenkor magyar királynék voltak a székesegyház kegyurai. Nagyjából a 13. század végétől, 14. század elejétől többnyire a veszprémi püspökök viselték a királynéi kancellári tisztséget. Rendszerint ők koronázták meg királynéinkat, a középkorban Székesfehérvárott, a Habsburg korszakban (1563 óta) többnyire Pozsonyban. A királynék és a püspökök ezen kapcsolata adott alapot a „Veszprém a királynék városa” megnevezésnek, anélkül azonban, hogy bármelyik királynék is huzamosabb ideig állandó jelleggel itt tartózkodott volna. Viszont ezért a királynéktól sokszor kapott kisebb-nagyobb birtokot, javadalmat a veszprémi püspök. Így kerültek a kiállításba a királynéi pecsétek. Közülük legrégebbi Laskaris Máriáé, IV. Béla feleségéé, 1270-ből, a legújabb Habsburg Mária, II. Lajos felesége, 1524-ből való pecsétje. A pecsét sorozatot kiegészíti egy válogatás a magyar királynékkal kapcsolatos oklevelekből. Ezek többnyire adománylevelek, de egyikük a pápa küldötttei-

nek ítéletlevele 1216-ból, mely a János esztergomi érsek és Robertus veszprémi püspök között a királyné-koronázás miatt támadt perben született. Nagyon jól használható, három oldalas, adatgazdag királynélista is járul a fejezethez, mely segíti az eligazodást a pecsétek közt. Két törvénybe idéző billogot is közölnek, I. Andrásét és a veszprémi egyházét. Mindkettő 11. századi. Ezek bár nem kifejezetten pecsétek, hitelesítő funkciójuk, megformálásuk alapján mégis a pecsétek rokonságába sorolhatók.

A világi egyházak fejezetben a középkori, zömmel Árpád-kori templomok makettjei, rekonstrukciói és fényképei szerepelnek.

A középkori templomok ásatásainak leletei jelentős részben sírleletek. A Szent Péter templomrom (Dörgicse-Felsődörgicse) és a Szent András templomrom (Taliándörögd-Felsődörögd) ásatási anyagából jelentősebb rész került közlésre a kötetben. Az előkerült sírleletek közül kiemelném a szép sorozat 11–13. századra datálható S végű ezüst hajkarikát. Vastagabb, vékonyabb, rovátkolt végű, sőt sodrott testű is akad köztük. Ezek a magyar köznépi temetők tipikus leletei, noha szlovák és délszláv szomszédaink igyekeznek szláv leleteknek tekinteni őket. Tipikusak még a hasonló korú, nyitott végű, sodrott és a betűimitációs ezüst gyűrűk. Ritka és figyelemkeltő darab 15–16. századi bányászfejsze, melynek pajzsba foglalt gótikus T betűs jegye van. Szép és érdekes mind a vas, mind a csontanyag.

A templomi és egyházi kegytárgyak közt különböző típusú szép keresztetek láthatók Veszprém megyéből. Található köztük korpuszos, végein hegyikristály berakásos körmentei kereszt, öntött bronz mellkereszt, szentföldi és kijevei típusú ereklyetartó mellkereszt, valamint egy nagyon szép korpuszos papi mellkereszt.

A „Szerzetesi élet” fejezet a megye kolostorait mutatja be. A nyugati férfi rendeket a bencések, ciszterek, premonstreiek, karthauziak, ferencesek és az egyetlen magyar alapítású rend, a Pálosok jelenítik meg. A nőrendek közül a Bencés és Domonkos apácák fordultak elő. A keleti rendek érthetően kis számban képviseltették magukat, de a bazilitáknak és a bazilisszáknak/bazilita apácáknak egyaránt volt a megyében rendházuk.

A bakonybéli és a tihanyi bencés konvent pecsétje egyaránt szfragisztikai érdekesség.

Érdekes a már említett bronz keresztetek mellé rendelni a különböző, önmagukban is érdekes sírkövek keresztábrázolásait. Így a legegyszerűbb, szinte amatőr színvonalúnak nevezhető bemélyedő keresztetcskével díszített 12–13. századi dörgicsei vörös homokkőből faragottól, I. András szépen faragott 11. századi sírkövének körmeneti keresztjén keresztül a zirci 12–13. századi vörös homokkő és az ugyancsak zirci 14. századi szürke mészkő sírkőig.

A nagyvázsonyi pálos kolostor 15. század végi – 16. század eleji leletei közül számos darab került a könyvbe. A mindennapi élet vas, bronz és csont leletei közt különleges egy fa- evőkanál, melynek feje és szára két külön darabból lett faragva és összeállítva. A faragott csontlemezek közt is nagyon szép darabok akadnak. Különösen érdekes azonban a bronz leletanyag, köztük a nagy számú kódex-veret.

A Mária Magdolna Pálos kolostor (Tüskevár) két figurális faragású 15. századi zárókövét emelném még ki. Egyikükön az Isten báránya motívum látható, másikon a fiókáit vérrel etető pelikán. Az előbbi olyan szép, hogy a kötet fedőlapjára is ez a kép került rá. A pálos kolostorokat Ádám Iván veszprémi kanonok az 1870-es, 1880-as években készített, nagyon szép rajzain mutatja be a katalógus.

Végül a bazilissza apácák Veszprémvölgyi-monostorából származó tau-botra hívnám fel a figyelmet. Ez egy rozmaragyardból faragott bámulatosan finom viking-skandináv munka, s a könyvben természetes méretben közlik. Igazi ritkaság régészeti leleteink között.

A szép kiállítású, kemény borítójú kötet kiállítási katalógushoz illően nagyon dekoratív, teli informatív és szemet gyönyörködtető színes képekkel. Emellett azonban a kutató szakember számára is jól használható, minden képhez szakszerű leírás, tudományos szintű adatolás és irodalmi hivatkozások járulnak. A katalógus végén nagyon gazdag, teljes körűnek nevezhető szakirodalmi bibliográfia található, mely a kiállításon szereplő szerteágazó tárgyi leletanyag és az iratok teljes körét felöleli. Bár a kötet kiállítási katalógusnak készült, a belső borítókön elhelyezett kiállítási alaprajzok nagyon hasznosak, s lehetővé teszik, hogy a katalógus valójában vezetőként is szolgáljon.

Szemán Attila

VLADIMÍR RÁBIK: Diplomatarium Sancto-Adalbertinum.
Stredoveké listiny v Literárnom archíve Spolku sv. Vojtecha. (1181) 1214–1543.
Slovenská Genealogicko-heraldická spoločnosť. H. n., 2008.
(Bibliotheca genealogica Slovaca) 359 oldal.
ISBN 978-80-968717-9-7

A szlovák medievisztikának hagyományosan erős oldala a forráskiadás. Richard Marsina (*Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. I–II. Bratislava, 1971–1987.* és *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae. I–II. Bratislava, 1980–1987.*) okmánytáira nemcsak északi szomszédaink, de mi is gyakran hivatkozunk úgy, mint a legkényesebb kritikát is kiálló munkákra. Különös izgalommal vehetjük tehát kézbe a Szent Adalbert Társaság levéltára középkori okleveleinek gyűjteményét, amelyet éppen Marsina egyik tanítványa, Vladimír Rábik szerkesztett. A magyar történetész-társadalom előtt a fiatal tudós, a nagyszombati egyetem munkatársa talán kevésbé ismert, pedig korábban alapos monográfiát készített a Sáros megyében, illetve Abaúj, Zemplén és Ung megyék területének a mai Szlovákiához tartozó részein létezett németiség középkori településtörténetéről (*Nemecké osídlenie na území východného Slovenska v stredoveku. Bratislava, 2006.*), továbbá ő adta ki a nagyszombati Szent Miklós plébánia 1495-ből fennmaradt bevételi könyvét (*Mestská kniha príjmov Trnavskej farnosti sv. Mikuláša z roku 1495. Trnava, 2006.*), illetve Nagyszombat középkori városkönyvét (*Mestská kniha Trnavy [1392/1393] 1394–1530. Trnava, 2008.*) is.

Az 1870-ben alapított Szent Adalbert Társulat levéltárában összesen 67 eredeti oklevél található az 1358–1543 közötti évközből (az 1526 előtt készületek másolatai a Magyar Országos Levéltár Diplomatikai Fényképgyűjteményében DF 285655–285720 jelzet alatt szerepelnek), továbbá III. Béla király 1181-ben kiadott ún. Froa-oklevelének fotómásolata: mindezek ismeretlen módon kerültek a Társulat kezére, valamikor 1939 előtt. A recenzeált okmánytár ezt az anyagot tárja elénk. A kötetet Rábik három tanulmánya vezeti be. Közülük az elsőben a Szent Adalbert Társulat levéltárának középkori gyűjteményét ismerteti és értékeli (15–25). A második dolgozatot (27–51) nem szükséges bemutatnunk, hiszen a közelmúltban magyarul is megjelent (Bélteki [Beltiug] Drágffy család a Magyar Királyság történetében. In: *Turul 82 [2009] 33–45*): a családtörténeti exkurzus oka az, hogy Rábik a Szent Adalbert Társulat őrzésében lévő oklevelek egy részét meggyőzően azonosítja a Drágffyak középkori levéltárának maradvékaként. A harmadik tanulmányt a szlovák történész annak a kisnemesi családnak szenteli, amely a középkorban elsősorban a csallóközi Vökön (ma Vlky, Szlovákiában) birtokolt, s amelynek egykori levéltára előbb a 15. században a pozsonyi káp-

talánhoz, majd onnan nagyobb részben a Szent Adalbert Társulat gyűjteményébe került. Ezen oklevelek közül a legkorábbi 1364. július 8-án, a legkésőbbi 1469. július 3-án kelt, s elsőként Ovídius Faust mutatott rá 1948-ban arra, hogy összetartozó irategyüttest alkotnak. Rábik a családfa rekonstrukciójában Héder nb. Kőszegi Henrik nádor 1260-ban kiadott ítéletleveléből indul ki, amely Nagymartoni Pál országbíró 1346-i tartalmi átírásában maradt ránk. Ez az oklevél egyebek mellett arról számol be, hogy bizonyos Sinkó és atyafisága perbe keveredett a közelebről szintén ismeretlen Péterrel és annak három fiával két vöki birtok kapcsán, s hogy az ügyben Henrik nádor bajvívást rendelt el, amelynek folytán a per alatt álló birtokok Sinkóéknak jutottak. A két család vélhetően várjobbágyi eredetű lehetett, s sorsuk az oklevelek tanúsága szerint a későbbiekben egybefonódott: a 14. század első felében Péter egyik fia és egyik unokaöccse Sinkó unokahúgait vette feleségül. Sinkó atyafisága fiágon rövidesen kihalt (utolsó tagját 1346-ban említik), birtokai pedig Nagyvök (Naghwelk) néven a pozsonyi káptalanra szálltak. Péter atyafisága viszont több generáción keresztül, egész a 15. század közepéig nyomon követhető: egyebek mellett Kisvökön (Kiswelk), Bánvökön (Banwelk) és Tamásházán (Thomashaza) birtokoltak (53–76, nyolc családfával).

A kötet okmánytári részében (79–283) teljes szöveggel publikált 142 irat túlnyomó része, 116 tétel a recenzeált kötetben jelent meg először nyomtatásban: ezt megelőzően csupán 20 dokumentum látott napvilágot in extenso, további hat pedig kizárólag regesztá-formában volt elérhető (Rábik a bevezető tanulmányban öt ilyen oklevelet említ, ám Erzsébet királyné 1335. április 17-i oklevelének [13. sz.] szintén megjelent regesztája [Anjou-kori oklevéltár. XIX. Szerk.: Kristó Gyula – Makk Ferenc. Bp.–Szeged, 2004. 194. sz.] – azonban az a tény, hogy a Szlovákiában összeállított okmánytár apparátusát a magyarországi recenzens összesen egy ponton tudja kiegészíteni a hazai oklevélközlések adatainak pontosításával, jól mutatja, hogy Rábik mennyire pontos és alapos munkát végzett). Az oklevelek elsősorban a Drágffyak és a vöki kisnemesi család birtokügyeire vonatkoznak, de pl. a kusalyi Jakcsok, a lendvai Bánffyak, a Garaiak, a Perényiek, a Drugethek, azután a pozsonyi káptalan, a székesfehérvári johannita konvent, a vránai perjelség birtokaira vonatkozó adatokat is tartalmaznak. A kötet minden egyes olyan jogi cselekményt, amelyet a maga idejében vélhetően írásba is foglaltak, külön ok-

levélként tárgyal: ez a gyakorlat megfelel azon levéltártani alapelvnek, amely a csupán említésből ismert iratokat is önálló tételként tartja számon. A teljes szöveggel átírt iratokat Rábik nem közli újra a keretoklevélben (a jegyzetekben viszont utal rájuk), a tartalmilag átírtakat azonban természetesen igen (hiszen azok nyelvtanilag is nehezen szakíthatóak ki az átíró oklevélből): így akad olyan szövegrészlet, amely a kötetben akár három-négy alkalommal is előfordul (pl. 2., 3., 4. és 6., ill. 8., 9. és 12. sz.).

Az egyes iratokat szlovák nyelvű fejrereszta és az oklevél adatait tartalmazó apparátus vezeti be, majd ezt követi a latin nyelvű szövegközlés. A dokumentumok átírásában Rábik mintaszerűen pontos. Jól példázza ezt, hogy III. Béla király 1181-i oklevelében – amellyel az uralkodó Froa úrasszony végrendeletét erősítette meg, és amely sokszor idézett arengájának köszönhetően joggal tekinthető a hazai diplomatikai kutatás egyik kulcsforrásának – a legkorszerűbb kritikai kiadás betűtévesztésektől terhelt szövegét (Árpád-kori oklevelek 1001–1196. Főszerk.: Györffy György. Bp., 1997. 40. sz.) a szlovák történész négy ponton is helyesbíteni tudja. Az első három javítás Györffy átírásának zavaró tollhibáit korrigálja, a negyedik pedig tartalmi többletet is nyújt: az erdélyi püspök nevét rövidítő P siglát oldja fel Paulo alakban. Rábik ez utóbbival kapcsolatban nyilván Szentpétery Imre eredményeire támaszkodott, ugyanis a 20. század első felének meghatározó magyar diplomatikusa volt az első, aki a Froa-oklevélben csupán névbetűvel szereplő főpásztort Pállal, az 1180-as évek első felének erdélyi püspökével, a későbbi kalocsai érsekkel azonosította (Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I–II/4. Szerk.: Szentpétery Imre, Borsa Iván. Bp., 1923–1987. I. 130. sz.).

Apróbb pontosítást tehetünk azon intézkedések lehetséges dátumával kapcsolatban, amelyek részleteikre bontva a 2–5., egybefüggően pedig a 6. sz. alatt szerepelnek a kötetben. II. András király 1227-i okleveléből (6. sz.) kiderül, hogy Mojs nb. Mátyás fia Pál tizenhárom esztendővel korábban peres úton megszerezte a Baranya megyei Sepsét, Kiszfaludot, Véket, Bánt és Rékast, amiről a pécsi káptalan 1214. április 24-én memoriálist állított ki (2. sz.); ám Véket, Bánt és Rékast a mojsmonostori apát és a baranyavári szerviensek elfoglalták, úgyhogy Pálnak ismét bírói úton kellett keresnie az igazát, míg nem végül előbb Salamon országbíró és mosoni ispán (3., 4. sz.), majd – miután az apát és a szerviensek ismét megszállták a mondott birtokokat – Dénes nádor is

(5. sz.) az ő javára ítélte. Az országbíró és a nádor előtt zajló perek terminus post quem-jeként a fejrereszták egyformán a pécsi káptalan említett bizonyáglevelének 1214. április 24-i keltét adják meg; lehetséges legkésőbbi időpontjukat pedig természetesen az eseményekről beszámoló uralkodói privilegiális csupán évvel megjelölt, 1227-i dátumához kötik. Azt valóban nem tudjuk, hogy Salamon mikor töltötte be az országbírói hivatalt, abból azonban, hogy az általa vezetett ítélőszéket II. András oklevele mint „audiencia Salomonis bani, tunc temporis iudicis curie nostre et comitis de Muswn existentis” nevezi meg, igen valószínűnek látszik, hogy ennek a pernek a lefolyását mindenképpen későbbre kell tennünk Salamon szlavón bánágának 1222-i kezdeténél. Ami a szintén nemzetségnév nélkül szereplő Dénes nádort illeti, őt a vizsgált korszakban csakis Apod fia Dénessel azonosíthatjuk, akinek a nádori méltóságviselésére viszont legkorábban 1227-ből van adatunk (hivatali elődje, Szák nb. Miklós egy évvel korábban, 1226-ban szerepel utoljára nádorként). A 3. és 4. számú oklevelet keletkezési évköre eszerint 1222–1227 közé tehető, az 5. sz. pedig 1226-ban vagy 1227-ben keletkezett. Sőt az uralkodási évre (annus regni) vonatkozó adat figyelembevételével még az előbb említett oklevelek szövegét fenntartó, eredetiben ránk maradt 1227-i királyi privilegiálist is pontosabban keltezhetjük. Mivel ezt „ab incarnatione Domini millesimo ducentesimo vigesimo septimo, regni nostri anno vigesimo quarto” adatta ki II. András, bizonyosak lehetünk abban, hogy 1227 szeptemberénél korábban nem keletkezhetett: a leginkább bőkezű birtokadományairól és dicstelen keresztes hadjáratáról elhíresült király ugyanis ekkoriban bátyja, Imre király 1204. szeptemberi halálától számította uralkodó éveit.

Az egyes dokumentumok arengáinak gyűjteménye (285–286) után Rábik részletes leírással és színes fotókkal mutatja be az iratokon fennmaradt 14 pecsétet, ill. egy közjegyzői kézjelet (287–293): a pecsétek közül hét eddig szintén közöletlen volt. A kötetet rövidítésjegyzék (295–298), a fejrereszták szlovák (299–308) és angol nyelvű (310–320) felsorolása, angol rezümé (309), ill. személynév- (321–346) és helynévmutatók (347–358) zárják. A mű – amelynek kézírata 2007-ben a Szlovák Genealógiai és Heraldikai Társaságnak a legkiválóbb genealógiai munka megjutalmazására kiírt pályázatán a bírálóbizottság különdíját kapta – magas színvonalú, értékes munka: nyugodt szívvel ajánlhatjuk a magyarországi középkorkutatók figyelmébe.

Körmendi Tamás